

**EVROPSKÝ POLITICKÝ
A PRÁVNÍ DISKURZ**

**Svazek 3
3. vydání
2016**

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

**Volume 3
Issue 3
2016**

Редакційна політика

Європейський політико-правовий дискурс – міжнародний журнал, присвячений міжнародному праву, національному праву європейських країн, політичній науці, міжнародним відносинам. До публікації в журналі приймаються статті високої якості, які представляють важливий інноваційний, теоретичний, концептуальний, методологічний та емпіричний внесок у відповідних галузях науки. Журнал використовує систему анонімного рецензування з метою верифікації наукової якості статей.

Європейський політико-правовий дискурс особливо зацікавлений в міждисциплінарних дослідженнях в області права та політичної науки. Вітаються також будь-які дослідження, які стосуються політико-правових проблем різних національних і міжнародних інститутів.

Європейський політико-правовий дискурс приймає для публікації оригінальні матеріали і не розглядає можливості публікації раніше надрукованих матеріалів.

Редакційна колегія:

Борис Бабин, доктор юридичних наук,
Інститут законодавства Верховної Ради України

Олена Гриненко, доктор юридичних наук,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка

Борис Кормич, доктор юридичних наук,
професор, Національний університет «Одеська
юридична академія»

Володимир Кузьменко, доктор юридичних
наук, професор, Національний університет
державної податкової служби

Тамара Латковська, доктор юридичних наук,
професор, Національний університет «Одеська
юридична академія»

Володимир Лисик, кандидат юридичних наук,
доцент, Львівський національний університет
ім. І. Франка

Бертран Матьє, доктор права, професор
Університету, професор Університету Пантеон,
Сорбона Париж-І, Президент Французької
асоціації Конституційного права, член Вищої
ради юстиції Франції

Олександр Мережко, доктор юридичних наук,
професор, Краківська академія Андрія Фрича
Моджевського

Андреас Поттакіс, доктор філософії
(Оксфорд), Член наукової Ради Європейського
центру продовжуваної юридичної освіти,
Академія європейського публічного права

Джуліан Робертс, доктор права, професор
кримінології, Оксфордський університет

Сергій Саяпін, доктор юридичних наук,
доцент, Університет КІМЕП (Алмати,
Казахстан)

Павол Хривік, PhD в області європейських і
глобальних досліджень, Університет Тренчина
імені Олександра Дубчека

Галина Куц, доктор політичних наук,
професор, Харківський національний
педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Тетяна Краснопольська, кандидат політичних
наук, доцент, Національний університет
“Одеська юридична академія”

Микола Лазарович, доктор політичних наук,
доцент, Тернопільський національний
економічний університет

Тетяна Нагорняк, доктор політичних наук,
доцент, Донецький національний університет
Марина Нахум, PhD в області антропології,
Лондонська Школа Економіки

Микола Польовий, доктор політичних наук,
професор, Національний університет “Одеська
юридична академія”

Євгеній Цокур, доктор політичних наук,
професор, Запорізький національний університет

Адміністративні редактори:

Ділара Гаджієва, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Аліна Полухіна, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Яна Чернопищук, кандидат юридичних наук в області конституційного і муніципального права

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Odeská Národní námořní akademie (*Ukrajina*).

Olena Grynenco, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*).

Borys Kormich, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionální Univerzita státní daňové služby (*Ukrajina*).

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*).

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie.

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčinska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*).

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*).

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*).

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, docent, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*).

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, docent, Donecká Národní universita (*Ukrajina*).

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics).

Mykola Poliovyi, doktor politických věd, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*).

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*).

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The European Political and Law Discourse – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, International Relations is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The European Political and Law Discourse has a particular interest in interdisciplinary approaches to law and political spaces, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The European Political and Law Discourse accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, Legislation
Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine
Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of
International Relations, Kyiv National Taras
Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor,
National University “Odessa Law Academy”

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor,
National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor,
National University “Odessa Law Academy”

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate
professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at
the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I,
President of the French Association of
Constitutional Law, member of the High Council for
the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor,
Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil,
Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE,
Deputy Director at Academy of European Public
Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of
Criminology, University of Oxford, a member of the
Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant
Professor, School of Law, KIMEP University
(Almaty, Kazakhstan)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global
Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical
University

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science,
Professor, National University “Odessa Law
Academy”

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science,
Ternopil National Economic University

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science,
Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London
School of Economics

Mykola Polyovyy, D.Sc. in Political Science,
Professor, National University “Odessa Law
Academy”

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science,
Professor, Zaporozhye National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science, National University “Odessa Law Academy”

Alina Polukhina, PhD in political science, National University “Odessa Law Academy”

Iana Chernopyshechuk, PhD in constitutional and municipal law

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22311

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Borys Babin, Eduard Pleshko, LEGAL QUALIFICATION OF THE DEPORTATION OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE AS THE INTERNATIONAL CRIME	7
Yuliia Anosova, THE GENOCIDE AGAINST THE RUSSIAN-SPEAKING POPULATION OF DONBASS REGION: REALITY OR MYTH? (LEGAL ANALYSIS)	18
Nadiia Liashenko, SUBJECT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	27
Iuliia Uzun, EVOLUTION OF THE IDEA OF TURKIC–TURKISH CULTURAL EXPANSE IN THE TWENTIETH CENTURY AND ITS POLITICAL IMPORTANCE FOR TURKEY’S GEOSTRATEGY	33
Maryna Kasianova, UKRAINIANS IN THE LABOR MARKET OF EASTERN EUROPE (LATE TWENTIETH – EARLY TWENTY FIRST CENTURIES)	45

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Yuliia Tsurkan-Saifulina, AXIOLOGY OF LAW AND AXIOLOGY OF POWER: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT	53
Valentyna Khriapchenko, THE RHIZOME MODEL OF THE SYSTEM OF LAW AS THE MANIFESTATION OF CREATIVITY IN THE CONTEMPORARY JURISPRUDENCE	61
Dilara Gadzhyieva, Mykola Polovyi, SYNERGETIC ANALYSIS OF TRANSITIONAL CHANGES DURING NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF 1917-1921 IN UKRAINE	67
Svitlana Rostetska, THE PHENOMENON OF NATIONAL IDENTITY IN THE POLITICAL SCIENCE	73
Vira Yaroshenko, CIVIC COMPETENCE AS A CONDITION OF FORMATION OF UKRAINIAN POLITICAL NATION	78
Liliya Didukh, NEOTECHNOCRATISM IN THE PROBLEM FIELD OF POLITICAL SCIENCE OF THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY	84
Anastasiia Kravets, THE SUBJECT OF BIOPOLITICS: ORIGINS, PROBLEMS, PERSPECTIVE	89
Oleh Kuzhman, REGIONAL LEVEL IN TOPOLOGICAL DIVERSITY OF POLITICAL AGENDA: SEEKING THEORETICAL JUSTIFICATION	94
Fejzulla Berisha, THE CONTROL OF ADMINISTRATION’S PERFORMANCE AND THE HOLDERS OF STATE ADMINISTRATION	100
Liudmyla Kozlovska, INFLUENCE OF POLITICAL ACTORS (AND MIGRANTS AS THEIR COMPONENT) ON POLITICAL PROCESS	112

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Iryna Saienko, COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES OF OPPOSITION ACTIVITY DURING ELECTORAL CAMPAIGNS	116
---	-----

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Dmytro Yagunov, PERSPECTIVES OF PENITENTIARY REFORM IN UKRAINE: SOME PROJECTS AND SOME STEPS	122
Halyna Petrosian, COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF RECOGNITION OF GUILT AGREEMENT IN UKRAINE AND PROCEDURAL AGREEMENT IN GEORGIA	130
Yuliia Merkulova, PROCEDURAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF AGREEMENT ON RECONCILIATION BETWEEN A VICTIM AND A SUSPECT (AN ACCUSED) IN CRIMINAL PROCEEDINGS	135
Yuliia Hres, DEFINING CORRELATION BETWEEN TACTICAL, TECHNOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS IN AN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITY	142
Fejzulla Berisha, THE JUDICIAL CONTROL OF THE WORK OF ADMINISTRATION	148
Olesia Melnyk, INDEPENDENCE OF A JUDGE AS THE BASIS FOR FAIR AND IMPARTIAL JUSTICE IN A LEGAL STATE	157
Olha Stukalenko, ACTIVITY OF THE MINISTRY OF REGIONAL DEVELOPMENT, CONSTRUCTION AND MUNICIPAL ENGINEERING OF UKRAINE IN THE FIELD OF CONSTRUCTION	163
Sergiy Glibko, PROBLEMS OF LEGAL PROVISION OF INNOVATIVE BANKING	168
Tetiana Khorosha, PROBLEMATIC QUESTIONS OF LEGAL REGULATION OF HEREDITARY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT	174
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Ukrainian)	181
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	185
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English)	188

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Borys Babin, ScD in Law

International Humanitarian University (Odesa), Ukraine

Eduard Pleshko, PhD in Law

Chief of Section of Military Prosecutors' Office of the Southern Region of Ukraine

LEGAL QUALIFICATION OF THE DEPORTATION OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE AS THE INTERNATIONAL CRIME

Article contains the analysis of legal qualification of the deportation of Crimean Tatar people in 1944-1989 and after 2014 from its historical native land in Crimea according to the principles of law, norms of international humanitarian and criminal law, to the provision of Soviet and modern Ukrainian criminal material and process legislation and comparing with the coherent ECoHR practice. The authors prove that deportation of Crimean Tatars is an international crime, which has no statute of limitations, and is such that still lasting; that Ukraine has the proper substantive and procedural jurisdiction for its investigation and the final qualification; that legal recognition of this deportation as genocide will become ultimate after the commencement of the relevant decision of the competent court.

Key words: deportation, crimean tatar people, international crime.

Issue of the impartial legal qualification of such phenomenon as a forcible deportation of an ethnic group from its traditional area of residence is extremely important due to corresponding terrible actions of states during the 20th century, in particular because of governmental policy concerning the Crimean Tatars. This problem was primarily researched by historians and legal historians; there should be specified corresponding fundamental studies of contemporary authors Oleksandr Kopilenko, Yosip Nadolskyi, Mikola Sivirin, Dinara Havadzhi and Rustem Hayali, articles of Emiliya Andriiv, Dmitro Antipov, Anatoliy Bratkovskiy, existing analytical and statistical publications¹, however, they sidestep an issue of the legal qualification of the deportation of the Crimean Tatars as illegal, criminal actions.

The problem of illegal deportation of ethnic groups by the Soviet authorities has repeatedly become a subject of legislative activity in the law of Ukraine since 1992. In acts of the President and the Government of this state the legal assessment of the corresponding actions of the Soviet government has not been given for a long time. Thus, concerning the issue of the deportees, in the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 14, 1992 No. 132 it was only about the “elimination of distortions and deformations made in the 40s in the area of national policy”, in decrees of the President of Ukraine of April 14, 1994 No. 165/94 and of April 27, 1999 No. 457/99 it was exceptionally specified about “honouring the memory of the victims of the deportation” and the need to “restore their rights”; concerning the anniversary of the deportation of the Crimean Tatars, in the Directive of the President of Ukraine of September 15, 2003 No. 286/2003 it was mentioned about the “honouring the memory of the innocent victims of the totalitarian regime”².

¹ Копиленко, О.Л. (2002). *Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу*. Київ, 342.; Білуха, Ю., Власенко, О. (упоряд.) (2004). *Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: зб. документів (1998-2003)*. Київ, 248; Білуха, Ю., Власенко, О. (упоряд.) (2004). *Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: документи, факти, свідчення (1917-1991)*. Київ, 463.

² *Постанова про утворення Фонду депортованих народів Криму 1992* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/132-92-п>> (2016,

At the same time, in the Decree of the President of Ukraine of April 30, 2009 No. 281/2009 concerning the anniversary of deportation of the Crimean Tatars it was mentioned about condemning actions of the totalitarian regime¹, and in the Decree of the President of Ukraine of May 16, 2014 No. 472/2014 it was specified about the deportation “in consequence of the actions of the former Soviet Union’s totalitarian regime”², but this deportation was not recognized as a crime. The Decree of the President of Ukraine of March 24, 2015 No. 169/2015 refers to “perpetuate the memory of...the victims...of deportations and crimes against humanity committed during the war”³, thereby, the content of deportation was separated from crimes against humanity.

Parliamentary acts of the Verkhovna Rada of Ukraine on issues of the deportation generally defined such actions of the Soviet authorities as criminal ones for a long time. Thus, the recommendations of the parliamentary hearings on deportees, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine of April 20, 2000 No.1660-III, stated that “the Ukrainian state certainly condemns the criminal acts against people and national minorities, who were subjected to forced deportation”⁴ without a clear linkage of this thesis exactly with the deportation from Crimea. According to Art. 1 of the Law of Ukraine No. 1223-VII of 17 April 2014 ‘On the Restoration of the Rights of Persons Deported on Ethnic Grounds’, the deportation is defined as the forced migration on ethnic grounds of people, minorities and individuals from their permanent residence on the basis of decisions made by the state authorities of the former USSR or its republics. Under Art. 3 of the Act, Ukraine recognizes such deportation as illegal and criminal acts committed against the peoples, minorities and individuals. At the same time, it is stated that Ukraine recognizes acts of the former Soviet Union government concerning rehabilitation of the deported persons forcibly displaced from their places of residence, and restoration of their rights⁵.

Although according to Art. 4, the deportee can be recognized only by the person deported from the place of permanent residence, that is the territory of modern Ukraine (primarily, it refers to the Germans deported from Crimea in 1941 and the Crimean Tatars, ethnic Bulgarians, Armenians and Greeks, persons without citizenship of the USSR in 1944, and Ukrainians deported from Western Ukraine in 1939-1953), the action of the Art. 1 and Art. 3 of this law can also be extended to cases of the deportation by the Soviet authority from other regions: the Germans in 1941 and 1945-1947, Latvians, Lithuanians, Estonians in the 1940-1953, the ethnic groups of the Caucasus (Azerbaijanians, Balkars, Ingush, Karachai, Kurds, Turks, Khemshils and Chechens) in 1943-1944. Some acts of the authorities of the USSR, mentioned in Art. 3 of the Law of Ukraine No. 1223-VII concerning the rehabilitation of the deportees, determine such deportations as a crime. It was “unconditionally” condemned “the practice of forced relocation of entire nations as the most serious crime that contradicts the international law, the humanistic nature of the socialist system” and contained the definition of the deportation as “a neglect of human rights and

Мау, 29); *Указ про заходи щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму 1994* (Президент України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165/94>> (2016, Мау, 29); *Указ про заходи щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму 1999*

(Президент України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457/99>> (2016, Мау, 29); *Розпорядження про 60-ту річницю депортації з Криму кримських татар і осіб інших національностей 2003* (Президент України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/286/2003-pp>> (2016, Мау, 29).

¹ *Указ про заходи у зв'язку з 65-ми роковинами депортації з Криму кримських татар та інших осіб за національною ознакою 2009* (Президент України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/281/2009>> (2016, Мау, 29).

² *Указ про День боротьби за права кримськотатарського народу 2014* (Президент України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/472/2014>> (2016, Мау, 29).

³ *Указ про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни 2015* (Президент України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/169/2015>> (2016, Мау, 29).

⁴ *Постанова про рекомендації парламентських слухань "Проблеми законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу та національних меншин, які були депортовані і добровільно повертаються в Україну 2000* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1660-14>> (2016, Мау, 29).

⁵ *Закон про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>> (2016, Мау, 29).

humanitarian norms at the state level” in the Declaration of the Supreme Soviet of the USSR of November 16, 1989 No.772-I¹.

To implement the requirements of this Declaration, the Decree of the Supreme Soviet of the USSR No. 2013-I of March 7, 1991 abolished all the acts of the Supreme Soviet of the USSR about restrictions of rights of the deportees and elimination of their national autonomies; the executive authorities of the USSR were assigned to abolish corresponding regulations of the 40-60's of the XXth century on issues of the deportation and restriction of the deportees' rights². It was specified about the “policy of arbitrariness and lawlessness, which was practiced at the state level in relation to these people” by the Law of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) ‘On the Rehabilitation of Repressed Peoples’ of April 26, 1991. Art. 1 of this Law assigned to rehabilitate all repressed peoples of the RSFSR by “recognizing the illegal and criminal repressive acts against these people”. This Law retains its validity in modern Russian Federation, it contains references to the mentioned Declaration of the Supreme Soviet of the USSR No.772-I³.

After the collapse of the Soviet Union some intergovernmental agreements in the post-Soviet space returned to the issue of the qualification of the deportation. Thus, in its preamble the Agreement of October 9, 1992 ‘On Issues Related to the Restoration of Rights of Deported Persons, National Minorities and Peoples’ unconditionally condemned “the existed in past the totalitarian practice of the forced resettlement of people, ethnic minorities and individual citizens of the former USSR” as “crimes that are contrary to universal, humane principles”⁴. This agreement, concluded between the CIS countries, has not been ratified by Russia and became invalid for acceded states (Azerbaijan, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Ukraine and Uzbekistan) on June, 2013. The current Agreement between the Governments of Ukraine and Uzbekistan of 20 February 1993 ‘On Cooperation Regarding the Voluntary Organized Return of Deportees, National Minorities and Peoples to Ukraine in the preamble recognizes “repressive acts against individuals, national minorities and peoples who have suffered from forcible resettlement” as illegal and criminal⁵.

Thus, deportations of ethnic groups by the Soviet authorities were recognized as a crime in the normative acts of the latest years of existence of the USSR, they are defined as criminal in the national legislation and in some international agreements. The issue of the criminal qualification of the deportations of Soviet period as a crime remains unsolved, because all the mentioned Soviet and post-Soviet normative acts bypass it. National and international judicial practice on the criminal qualification of the Soviet deportations is absent.

International humanitarian law undoubtedly considers the deportation of civilians as an international crime. Even in Art. 23 of the Lieber Code of 1863 it is contained the prohibition of the forceful expulsion of civilians to “remote areas”⁶. The mention of the forced resettlement (deportation) as a war crime was in the

¹ Декларация про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильственому переселенню, і забезпечення їхніх прав 1989 (Верховна Рада УРСР). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0772400-89>> (2016, May, 29).

² Постанова про скасування законодавчих актів у зв'язку з Декларацією Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року "Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильственому переселенню, і забезпечення їхніх прав" 1991 (Верховна Рада УРСР). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2013400-91>> (2016, May, 29).

³ Закон о реабилитации репрессированных народов 1991 (Верховный Совет Российской Федеративной Социалистической Республики. <<https://www.referent.ru/1/4956>> (2016, May, 29).

⁴ Соглашение по вопросам, связанным с восстановлением прав депортированных лиц, национальных меньшинств и народов 1992. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_090> (2016, May, 29).

⁵ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво щодо добровільного організованого повернення депортованих осіб, національних меншин і народів в Україну 1993. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/860_341> (2016, May, 29).

⁶ Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code) 1863. Official website of ICCR. <<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/xsp/.ibmmodes/domino/OpenAttachment/applic/ihl/ihl.nsf/A25AA5871A04919BC12563CD002D65C5/FULLTEXT/IHL-L-Code-EN.pdf>> (2016, May, 29).

Declaration signed at St. James's palace, London, 1942¹. According to Art. 6 “b” and “c” of the Charter of the International Military Tribunal of 1945, deportation to slave labor or for any other purpose of civilian population of or in occupied territory is a war crime and deportation, and other inhumane acts committed against any civilian population, before or during the war; or persecutions on political, racial or religious grounds in execution of or in connection with any crime within the jurisdiction of the Tribunal is a crime against humanity²; in the sentence of the Nuremberg Trial there is a reference to the deportation of the population of the occupied territories attached to Germany by its state's authorities as an international crime³.

According to Art. 2 of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948⁴, which was signed by the Ukrainian SSR on December 16, 1949, ratified with reservations on July 22, 1954 and withdrawn of the reservations in the Decree of Ukrainian Parliament of March 14, 1989 No. 7248-XI⁵, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such: killing members of the group; causing serious bodily or mental harm to members of the group; deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; imposing measures intended to prevent births within the group; forcibly transferring children of the group to another group.

According to Art. 3 of this Convention, the following acts shall be punishable: genocide; conspiracy to commit genocide; direct and public incitement to commit genocide; attempt to commit genocide; complicity in genocide. The mentioned element of a crime does not envisage directly the deportation as a form of genocide; to qualify the deportation as genocide it is necessary to prove at least the intention of the organizers of such deportation to the full or partial destruction of the corresponding ethnic group as a result of the deportation and directly related processes. This thesis of the need to prove the intent of the organizers of the deportation was particularly contained in paragraph 214 of the Sub-Commission's on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities of the United Nations Commission on Human Rights preliminary report 'The Human Rights Dimensions of Population Transfer, including the Implantation of Settlers' of July 6, 1993 E/CN.4/Sub.2/1993/17⁶ and in paragraph 23 of the preliminary UN report with the same name of June 30, 1994 E/CN.4/Sub.2/1994/18⁷.

The authors of the mentioned UN report of 1993 noted that the cumulative effects of population transfer appear to coincide with the ethnocidal process as characterized to involve a State destroying or usurping control over the vital cultural elements or resources of a distinct population, people or nation, up to and including the ultimate elimination of such elements (paragraph 100) and the cumulative effects of population transfer may, therefore, coincide with one or more of the definitions of genocide (paragraph 101

¹ *Allied Declaration Condemning German Atrocities in Occupied Territories; Proposal for the Creation of A United Nations Commission for the Investigation of War Crime 1942* <<http://images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1942v01/reference/frus.frus1942v01.i0006.pdf>> (2016, May, 29).

² *Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси 1945. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_201> (2016, May, 29).

³ Горшенин, К.П., Руденко, Р.А., Никитченко, И.Т. и др. (1954). *Нюрнбергский процесс: в 2-х томах. Том 2.* Москва, 1160.

⁴ *Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155> (2016, May, 29).

⁵ *Указ по зняттю зроблених раніше застережень Української РСР про невизнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду ООН щодо спорів про тлумачення і застосування ряду міжнародних договорів 1989* (Президіум Верховної Ради УРСР). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7248-11>> (2016, May, 29).

⁶ *The Human Rights Dimensions of Population Transfer, Including the Implantation of Settlers. Preliminary report prepared by Mr. A.S. Al-Khasawneh and Mr. R. Hatano E/CN.4/Sub.2/1993/17, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 1993* (UN Commission on Human Rights). *UN official database.* <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/08/PDF/G9314208.pdf?OpenElement>> (2016, May, 29).

⁷ *The Human Rights Dimensions of Population Transfer, Including the Implantation of Settlers. Progress report prepared by Mr. Awn Shawhat Al-Khasawneh, Special Rapporteur E/CN.4/Sub.2/1994/18 Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 1994* (UN Commission on Human Rights). *UN official database.* <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/131/62/PDF/G9413162.pdf?OpenElement>> (2016, May, 29).

of the report). It is specified in paragraph 215 of the report of 1993 that awareness of the destructive effects of the transfer on the affected group, concurrent with continued governmental involvement or failure to undertake action to terminate the transfer, would render ineffective a Government's claim to lack of intent.

Paragraph 213 of the mentioned report of 1993 states that when removal of people... is accompanied by more obvious measures of physical destruction vis-à-vis that particular group, such as forced abortions, prohibition of the use of an original language, imprisonment, killings and torture, the connection of population transfers to genocide becomes most evident. Characteristically, while stating in paragraph 211 that several cases of transfer of the population in the twentieth century may relate to the definition of genocide, provided in the Convention of 1948, the UN report's of 1993 authors referred to examples of the forced transferring of Baltic peoples from their countries by the USSR in 1941-1952. In the Final Report of the mentioned UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 'Human Rights and Population Transfer' of June 27, 1997 E/CN.4/Sub.2/1997/23¹, which summarized the results of processing of the mentioned UN reports of 1993 and 1994, according to Paragraph 11, deportations under the guise of national security or other military imperative can be identified as a form of the forced transfer, also in paragraph 65 of this report of the UN it is said that acts such as ethnic cleansing, dispersal of minorities or ethnic populations from their homeland within or outside the State, and the implantation of settlers are unlawful, and engage State responsibility and the criminal responsibility of individuals.

The Resolution 1997/29 'Freedom of Movement and Population Transfer' of August 28, 1997 of the mentioned Sub-Commission, which was approved due to the results of the mentioned reports of 1993-1997, recognized practices of forcible exile, mass expulsion and deportations, forcible population exchange, unlawful evacuation, 'ethnic cleansing' and other as forms of the forcible displacement of populations within a country or across borders not only deprive the affected populations of their rights to freedom of movement but also threaten the peace and security of States².

The above processes in the UN institutions have influenced the codification of international criminal law embodied in the Rome Statute of the International Criminal Court of July 17, 1998³. In particular, Art. 6 of the Rome Statute, signed but not ratified by Ukraine, contains a definition of genocide that is completely identical to the one given in the Convention of 1948. At the same time, Art. 7 of the Rome Statute envisages separate from the genocide element of crimes against humanity in the form of deportation or another forcible transfer of population, that is defined as forced displacement of the persons concerned by expulsion or other coercive acts from the area in which they are lawfully present, without grounds permitted under international law. Such a crime should be committed as part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population, with knowledge of the attack.

Art. 8 of the Rome Statute points at such international war crime different from genocide as unlawful deportation or transfer or unlawful confinement as a serious violation of Geneva Conventions of 1949 when it is committed as part of a plan or policy or as part of a large-scale commission of such crimes. In articles 49 and 147 of the Geneva Convention (IV) Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of August 12, 1949⁴ there is a prohibition of the deportation committed by authorities of the belligerent State exceptionally in relation to the population of the occupied territories, or other categories of people of the opposite side of an international armed conflict, but not relatively to its own population, as it mainly was in the USSR.

The foregoing proclaims that depending on circumstances of its realization, the deportation of groups of population is considered by contemporary international law as a crime against humanity or a war crime, other than genocide. The deportation by the Soviet authorities of ethnic groups generally may be qualified as a crime against humanity, other than genocide. Thus, for instance, it is difficult to imagine that while

¹ *Human Rights and Population Transfer. Final report of the Special Rapporteur, Mr. Al-Khasawneh E/CN.4/Sub.2/1997/23 Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 1997* (UN Commission on Human Rights) *UN official database*. <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G97/129/24/PDF/G9712924.pdf?OpenElement>> (2016, May, 29).

² *Freedom of movement and population transfer : Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities resolution 1997/29, 1997* (UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities). <<http://www.refworld.org/pdfid/404350a94.pdf>> (2016, May, 29).

³ *Римський статут міжнародного уголовного суда 1998. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588> (2016, May, 29).

⁴ *Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_154> (2016, May, 29).

deporting ethnic Armenians from the Crimea in 1944, the USSR aimed to destroy this ethnic group (after all, no restrictions on rights regarding Armenians lived at that time in the Armenian SSR, and in other regions of the USSR were imposed by the Soviet authorities nor in 1944 or later). At the same time, such deportation of the Crimean Tatars may be qualified as genocide as long as proving intent of the Soviet authorities that implemented the deportation to implement full or partial destruction of the corresponding ethnic group as indigenous people through depriving its historical homeland and also destroying its national elite during continuous repressions.

Afterwards, the deportation of the Crimean Tatars has been recognized as genocide by the Verkhovna Rada's of Ukraine Resolution of November 12, 2015 No. 792-VIII. This act of the Parliament of Ukraine referred to the provisions of the Convention on the Prevention and Punishment the Crime of Genocide, and at the same time stated that "systematic pressure on the Crimean Tatars, repressions of citizens of Ukraine on a national basis, organization of prosecutions of the Crimean Tatars motivated ethnically and politically, their bodies such as the Mejlis and Kurultai of Crimean Tatars is a conscious policy of ethnocide of the Crimean Tatars in the temporarily territory of Ukraine occupied by the state authorities of the Russian Federation beginning from the date of temporary occupation"¹.

Later these theses of the Resolution No. 792-VIII were expanded in the parliamentary Resolution 'On the Appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine to the United Nations, the European Parliament, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the OSCE Parliamentary Assembly, World Leaders and All Members of the International Community regarding the Commemoration of the Victims of the Genocide of the Crimean Tatar People and the Condemnation of Violations by the Russian Federation of the Rights and Freedoms of Crimean Tatars' approved by the parliament on May 11, 2016. The paradox in this situation is the fact that the criminal legislation of Ukraine does not envisage a specific qualification of such a crime against humanity as ethnocide; comparison of the categories of "ethnocide policy" and genocide is possible only on the results of a detailed investigation of the situation judicially.

In the absence of the proved by court current fact of the implementation of genocide of the deported Crimean Tatars as a goal of the Soviet authority, criminal qualification of this deportation precisely as a crime of genocide or other crimes against humanity may have legal consequences only if such qualification is implemented in conditions of criminal proceedings by court and authorities with appropriate jurisdiction for crimes against humanity according to criminal procedure legislation of Ukraine – namely by the Security Service of Ukraine and the Prosecutor's Office of Ukraine. Therefore an issue of a correct applying of substantive and procedural criminal law concerning a possible statute of limitations of the crime of deportation, a possibility of an extension of the current criminal legislation of Ukraine or valid at the time of deportation the legislation of the Soviet Union in such conditions by the mentioned bodies.

As for the statute of limitations, there should be stated the following. According to Art. 1 of the Convention 'On the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity' of 1968, ratified by the Ukrainian SSR on 25 March 1969, no statutory limitation shall apply to the "grave breaches" enumerated in the Geneva Conventions of 1949 and to the war crimes and crimes against humanity defined in the Charter of the International Military Tribunal, Nurnberg, and also to the facts of "eviction by armed attack or occupation" and separately to the acts of genocide.

In accordance with the requirements of the Convention of 1968 and the Part 5 of Art. 49 of the Criminal Code of Ukraine, the possibility of criminal proceedings on the facts of any deportation on ethnic grounds is independent of limitations that have passed since the period of the respective events. In particular, the statute of limitations is not applied in Ukraine in case of committing crimes against the peace and security of mankind². Moreover, crime of deportation as a form of forced resettlement cannot be considered as completed after the completion of the forced relocation. Standing of the deported population in locations where they were forcibly relocated to, without providing to the representatives of such population a possibility of the return if they so wish on the territory of traditional residence, is the logical continuation of forced resettlement, and it is combined with the resettlement through the single intent and purpose.

¹ *Постанова про визнання геноциду кримськотатарського народу 2015* (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792-19>> (2016, May, 29).

² *Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_168> (2016, May, 29).

Part of the Crimean Tatars and other deported ethnic groups still live in areas of Central Asia; the opposition of their return to the historical homeland was consistently realized by state authorities of the USSR in various forms from 1944 to 1989; such opposition has been realized by authorities of the Russian Federation in the temporarily occupied territories of Ukraine since March 2014. There are numerous facts of the repeated deportation in 2014-2016, thus, authorities of the Russian Federation prohibit the Crimean Tatars an entry to the Crimea and create conditions for their departure from the peninsula in order to save their lives and freedoms by concocting criminal proceedings, proclaiming “fight against extremism” and “fight against terrorism”.

As we have seen above, the international criminalization of forced resettlements occurred in 1945, of genocide in 1948, of war crimes against civilian population in 1949; the USSR and the Ukrainian SSR joined the relevant agreements in 1955 in the period when all limitations regarding the deported ethnic groups acted in the USSR in the same scope as at the time of deportation.

Non-alignment of Ukraine to the Rome Statute that criminalizes a crime of deportation as a crime against humanity is a certain problem, because in the section XX “Crimes against Peace, Human Security and the International Rule of Law” of the current Criminal Code of Ukraine¹ the corresponding norms of the Rome Statute have not been implemented so far, and the Criminal Code establishes liability for aggression, war crimes (Art. 436-440) and genocide (Art. 442), but not for other crimes against humanity. In criminal legislation of the Soviet period the liability for crimes against humanity and genocide was not established; the Criminal Code does not explicitly provide for the possibility of retroactive application. At the moment of the deportation from Crimea the corresponding actions were under the jurisdiction of the Criminal Code of RSFSR of 1926², it established liability at least for abuse of authority or official position, abuse of power or official authority, that resulted in a violation of legally protected rights and interests of citizens (articles 109 and 110, respectively, envisaging imprisonment for an indefinite period of not less than 6 months); violence and use of weapons, painful actions and the ones insulting dignity envisaged the liability including shooting at the time of the specified abuse (Part 2 of Art. 110).

Brigandage that contributed to the death of the victim and a premeditated murder for the purpose of facilitating the commission of another crime, according to the Code of 1926, envisaged the liability to 10 years of imprisonment (item "G" of Art. 136, Part 3 of Art. 167). The mentioned Code envisaged the imprisonment for a term not less than one year for exceeding of granted rights by the military of command, administrative, economic and political staff, and for abuse of rights, that caused important consequences (Articles 193-12), meanwhile, illegal violence against the civilian population committed by military personnel in wartime under aggravating circumstances envisaged uncontested highest measure of social protection – the shooting (Articles 193-18). These norms have been put into the Criminal Code of republics due to the All-Union Provisions on War Crimes of July 27, 1927 approved by the Soviet Central Executive Committee and the Council of People's Commissars³ and they were valid in the mentioned edition until the reform of 1957-1961.

Being important for solving the problem of jurisdiction, articles 14 and 16 of the Code of 1926 proclaim that the statute of limitations for the crimes listed above is 10 years since the commission; however, the Code of 1926 circumvented the problem of the time of commission of having prolonged character crimes. According to the notes to the Art. 14, added on June 6, 1927, it was added that the revision of the statute of limitations for committing counterrevolutionary crimes was imposed on the court's consideration (without the right of applying the shooting in such cases), and regarding perpetrators of “actions and an active struggle against the working class and the revolutionary movement” before 1917 and during the Civil War of 1918-1922 there was envisaged the possibility of applying retroactive norms of the Code of 1926, both the revision of the statute of limitations and the possibility of shooting the convicted person were decided in court. At the same time, according to Art. 16 of the Code of 1926, “if one or another socially dangerous act is not directly provided by this Code, the foundation and limits of the liability for it are determined by reference to the articles of the Code, providing for the most similar crime by the nature”.

Thus, this code envisaged the fundamental possibility of both the retroactive application of its norms

¹ *Кримінальний кодекс України 2001* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (2016, May, 29).

² *Кримінальний кодекс РСФСР 1927* (Центральный исполнительный комитет СССР). <https://ru.wikisource.org/wiki/Уголовный_кодекс_РСФСР_1926_года> (2016, May, 29).

³ *Положение о воинских преступлениях 1927* (Центральный исполнительный комитет СССР). <http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3325.htm> (2016, May, 29).

without considering the limitation period and application of its provisions by analogy. Regarding deportation on ethnic grounds, these principles may reasonably be applied at the same time by analogy concerning retroactivity of penalties and the non-application of the statute of limitations (deportation has common features with “counterrevolutionary crimes”) and by analogy with crimes envisaged by Articles 109 and 110, item “G” of Art. 136, Part 3 of Art. 167, Articles 193-12, 193-18 of the Criminal Code of 1926 concerning establishing limitation of liability of guilty persons. It leads to the possible criminal punishment for the crime of deportation even according to the Criminal Code of Ukraine, 2001 (and it is obviously more gentle concerning sanctions for the relevant crimes) in accordance with the principles of *nullum crimen sine lege* and *nullum poena sine lege*.

The application of the criminal legislation concerning the crimes committed by the Soviet authorities should be implemented by taking into account the Case *Kononov v. Latvia* that had been considered by the European Court of Human Rights concerning the fact of the application of Articles 6-1, 45-1, 68-3 of the Criminal Code of Latvia of 1961 to the war crimes, committed by the Soviet partisan in 1944. Under the mentioned articles imposed by laws of Latvia in 1993, it was envisaged the retroactive effect of the criminal law for war crimes and crimes against humanity (including deportation) and abolished the statute of limitations. In the Decision of the European Court of Human Rights of 24 July 2008 the application of the mentioned norms in the Case of *Kononov* in 2004 was recognized as the violation of Art. 7 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950¹.

This fundamental Convention specifies in Art. 7 ‘No Punishment without Law’ that no one shall be held guilty of any criminal offence on account of any act or omission which did not constitute a criminal offence under national or international law at the time when it was committed. Nor shall a heavier penalty be imposed than the one that was applicable at the time the criminal offence was committed. At the same time, in Part 2 of this article it is permitted a possibility of the trial and punishment of any person for any act or omission which, at the time when it was committed, was criminal according to the general principles of law recognised by civilised nations².

The appeal of Latvia of this Case to the Grand Chamber of the ECHR regarding the application in this case of Part 2 of the Art. 7 of the Convention of 1950 led to significant consequences. Having analyzed the Criminal Code of the RSFSR of 1926, the ECHR specified in the Judgement of the Grand Chamber of 17 May 2010 that Art. 14 of the Criminal Code of 1926 with its limitation periods applicable to crimes foreseen by that Code only, and “could have had no application to war crimes sourced under international law”; there was no provision in that Code saying that its prescription provisions could have had any such application (Paragraph 230 of the Judgement). Therefore, being based on analysis of the RSFSR Criminal Code of 1926, in 2004 the ECHR decided that finding the Soviet partisan guilty of war crimes of 1944 is not a violation of the requirements of Paragraph 1, Art. 7 of the Convention of 1950³.

In the Judgement, the ECHR stated that a domestic prosecution for war crimes in 1944 would have required from Latvian courts the reference to international law, not only as regards the definition of such crimes, but also as regards the determination of any applicable limitation period. However, international law in 1944 was silent on the subject; previous international declarations on the responsibility for, and obligation to prosecute and punish, war crimes did not refer to any applicable limitation periods. Herewith, the ECHR did not pay attention to the Art. 16 of the Code of 1926, which could be its additional argument; at the same time, the coerced position of the ECHR can be easily applied as an additional legal basis to the issue of justifying the criminal proceedings for deportation on ethnic grounds of the Soviet period.

The important is Paragraph 241 of the Judgement of the ECHR of 17 May 2010, in which the court pointed out that “it is legitimate and foreseeable for a successor State to bring criminal proceedings against persons who have committed crimes under a former regime”. Herewith, “successor courts cannot be criticised for applying and interpreting the legal provisions in force at the material time during the former regime, but in the light of the principles governing a State subject to the rule of law and having regard to the

¹ *Judgement of the European Court On Human Rights on Case of Kononov v. Latvia (Application no. 36376/04) 2008* (European Court On Human Rights). *Official web-site of ECoHR*. <http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Kononov_v_Latvia_24_07_2008.pdf> (2016, May, 29).

² *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004> (2016, May, 29).

³ *Judgement of the Grand Chamber of the on Case of Kononov v. Latvia (Application no. 36376/04) 2010* (European Court On Human Rights). *Official web-site of ECoHR*. <http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Kononov_v_Latvia_17_05_2010.pdf> (2016, May, 29).

core principles on which the Convention system is built”.

The above undoubtedly confirms practical possibility of implementation in Ukraine criminal proceedings concerning deportations of Ukrainians and Crimean Tatars on ethnic grounds, committed by the Soviet authorities in 1939-1953. This possibility has become almost confirmed, when on December, 2015, the Investigation Department of the Prosecutor's Office of the Autonomous Republic of Crimea (which is based in Kiev now) initiated criminal proceedings under Art. 442 ‘Genocide’ of the Criminal Code of Ukraine on the fact of deportation of the Crimean Tatars.

As it followed from the response of the head of the Security Service of Ukraine (SSU) to the deputy inquiry of May 5, 2015 № 24/5/Г-28, in 2009 the SSU jointly with the Prosecutor General’s Office of Ukraine started pre-investigation of the facts of illegal resettlement of ethnic groups of Crimea in 1944; the special department was established in the Investigation Department of the Head-Office of the SSU of the Autonomous Republic of Crimea by the order of the Chairman of the SSU. The investigators of this department collected evidences of the illegal deportation of the indigenous population of Crimea until 2010, but after that the work of the investigators has been suspended, the subdivision was disbanded, the materials collected in 2014 were not taken out by the SSU from the occupied Crimea and were captured by the Russian Federation authorities.

Hence, the proceedings of the Prosecutor's Office of the Autonomous Republic of Crimea are actually started from scratch and need the assistance of the remedial structures. These proceedings are practically feasible in Ukraine, particularly in the conditions of inhabitation of some victims of the corresponding deportation or their legal representatives in Ukraine, the presence of numerous historical data, etc. Ukrainian citizens, who were victims of the deportation from its beginning or became such victims by being born in locations of special settlements, are still alive; also there are witnesses and co-participants of the deportation of 1944 and of unlawful actions to counteract the return of deportees and their descendants to Crimea in 1954-1989 by the Soviet authorities, party organs and structures of the KGB of the Ukrainian SSR, and they live now in Ukraine.

According to the Provision on the Ukrainian Institute of National Remembrance approved by the governmental Resolution of December 12, 2014 No. 684, this Institute, as the authorized central executive body, assigned with the function of submission of proposals to the Minister of Culture to provide assessment of forced deportations, actions of organizers and executors of these crimes and the consequences of their actions for Ukraine and the world¹. According to the letter of the Institute of April 22, 2015 No. 01/301, this body has confirmed an opportunity and recognized the implementation of the proper legal qualification of the deportation on ethnic grounds as expedient.

Therefore, material processing of relevant criminal proceedings should be implemented by bodies of the SSU, prosecution and trial with the interaction of representatives of the Ukrainian Institute of National Remembrance and other similar institutions. Moreover, considering the role of military personnel and commanders of the Soviet Army and the NKVD, the Ministry of International Affairs, the Ministry of State Security and the KGB of the USSR in the processes of organizing the deportation, detenting the deportees in a special settlement regime in 1944-1956 and countering to their return in the Ukrainian Crimea in 1956-1989 (by the way, since 1967 such countering have become illegal by the Soviet legislation), there should be noted a certain role of the military prosecutor's offices in the relevant processes. Institutional arrangements for such cooperation may become the basis for the new scientific research.

Consequently, the deportation of Crimean Tatars from the Crimea is an international crime, which has no statute of limitations, and is such that still lasting. Ukraine has the proper substantive and procedural jurisdiction for its investigation and the final qualification; legal recognition of this deportation as genocide will become ultimate after the commencement of the relevant decision of the competent court. Taking into consideration the lasting occupation of Crimea by the Russian Federation, it is necessary to assist the relevant criminal investigation of the Ukrainian authorities from the side of remedial structures, historical institutions, representative and social structures of the Crimean Tatars.

¹ *Постанова про деякі питання Українського інституту національної пам’яті 2014* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-п>> (2016, May, 29).

References

1. *Allied Declaration Condemning German Atrocities in Occupied Territories; Proposal for the Creation of A United Nations Commission for the Investigation of War Crime 1942* <<http://images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1942v01/reference/frus.frus1942v01.i0006.pdf>> (2016, May, 29).
2. Bilukha, Iu., Vlasenko, O. (uporiad.) (2004). *Deportovani krymski tatory, bolhary, virmeny, hreky, nimtsi: zb. dokumentiv (1998-2003)*. Kyiv.
3. Bilukha, Iu., Vlasenko, O. (uporiad.) (2004). *Deportovani krymski tatory, bolhary, virmeny, hreky, nimtsi: dokumenty, fakty, svidchennia (1917-1991)*. Kyiv.
4. *Deklaratsiia pro vyznannia nezakonnymi i zlochynnymi represyvykh aktiv proty narodiv, yakykh bulo piddano nasylstvenomu pereseleniu, i zabezpechennia yikhnikh prav 1989* (Verkhovna Rada URSR). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0772400-89>> (2016, May, 29).
5. *Freedom of movement and population transfer: Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities resolution 1997/29, 1997* (UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities). <<http://www.refworld.org/pdfid/404350a94.pdf>> (2016, May, 29).
6. Horshenyh, K.P., Rudenko, R.A., Nykytchenko, Y.T. y dr. (1954). *Niumberhskiy protsess: v 2-kh tomakh. Tom 2*. Moskva.
7. *Human Rights and Population Transfer. Final report of the Special Rapporteur, Mr. Al-Khasawneh E/CN.4/Sub.2/1997/23 Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 1997* (UN Commission on Human Rights) *UN official database*. <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G97/129/24/PDF/G9712924.pdf?OpenElement>> (2016, May, 29).
8. *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code) 1863. Official web-site of ICCR*. <<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/xsp/.ibmmodes/domino/OpenAttachment/applic/ihl/ihl.nsf/A25AA5871A04919BC12563CD002D65C5/FULLTEXT/IHL-L-Code-EN.pdf>> (2016, May, 29).
9. *Judgement of the European Court On Human Rights on Case of Kononov v. Latvia (Application no. 36376/04) 2008* (European Court On Human Rights). *Official web-site of ECoHR*. <URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Kononov_v_Latvia_24_07_2008.pdf> (2016, May, 29).
10. *Judgement of the Grand Chamber of the on Case of Kononov v. Latvia (Application no. 36376/04) 2010* (European Court On Human Rights). *Official web-site of ECoHR*. <http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Kononov_v_Latvia_17_05_2010.pdf> (2016, May, 29).
11. *Konventsiiia pro nezastosuvannia stroku давности do voienykh zlochyniv i zlochyniv proty liudstva 1968*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_168> (2016, May, 29).
12. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004> (2016, May, 29).
13. *Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naseleunia pid chas viiny 1949*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_154> (2016, May, 29).
14. *Konventsiiia o preduprezhdeny prestuplenyia henotsyda y nakazany za neho 1948*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155> (2016, May, 29).
15. Kopylenko, O.L. (2002). *Avtonomna Respublika Krym: problemy pravovoho statusu*. Kyiv.
16. *Kryminalnyi kodeks RSFSR 1927* (Tsentralnyi yspolnytelnyi komitet SSSR). <https://ru.wikisource.org/wiki/Uholovnyi_kodeks_RSFSR_1926_hoda/> (2016, May, 29).
17. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (2016, May, 29).
18. *Polozhenye o voynskykh prestupleniyakh 1927* (Tsentralnyi yspolnytelnyi komitet SSSR). <http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3325.htm> (2016, May, 29).
19. *Postanova pro deiaki pytannia Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pam'iaty 2014* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-p>> (2016, May, 29).
20. *Postanova pro rekomendatsii parlamentskykh slukhan "Problemy zakonodavchoho vrehuliuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky shchodo zabezpechennia prav krymskotatarskoho narodu ta natsionalnykh menshyn, yaki buly deportovani i dobrovilno povertaiutsia v Ukrainu 2000* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1660-14>> (2016, May, 29).
21. *Postanova pro skasuvannia zakonodavchykh aktiv u zviazku z Deklaratsiieiu Verkhovnoi Rady SRSR vid 14 lystopada 1989 roku "Pro vyznannia nezakonnymi i zlochynnymi represyvykh aktiv proty narodiv, yakykh bulo piddano nasylstvenomu pereseleniu, i zabezpechennia yikhnikh prav" 1991* (Verkhovna Rada URSR). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2013400-91>> (2016, May, 29).
22. *Postanova pro utvorennia Fondu deportovanykh narodiv Krymu 1992* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/132-92-p>> (2016, May, 29).
23. *Postanova pro vyznannia henotsydu krymskotatarskoho narodu 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792-19>> (2016, May, 29).

24. *Rozporiadzhennia pro 60-tu richnytsiu deportatsii z Krymu krymskykh tatar i osib inshykh natsionalnosti 2003* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/286/2003-rp>> (2016, May, 29).
25. *Rymskyi statut mezhdunarodnoho uholovnoho suda 1998*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588> (2016, May, 29).
26. *Sohlashenye po voprosam, svyazannym s vosstanovlenyem prav deportyrovannykh lyts, natsyonalnykh menshynstv y narodov 1992*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_090> (2016, May, 29).
27. *The Human Rights Dimensions of Population Transfer, Including the Implantation of Settlers. Preliminary report prepared by Mr. A.S. Al-Khasawneh and Mr. R. Hatano E/CN.4/Sub.2/1993/17, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 1993* (UN Commission on Human Rights). *UN official database*. <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/08/PDF/G9314208.pdf?OpenElement>> (2016, May, 29).
28. *The Human Rights Dimensions of Population Transfer, Including the Implantation of Settlers. Progress report prepared by Mr. Awn Shawhat Al-Khasawneh, Special Rapporteur E/CN.4/Sub.2/1994/18 Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 1994* (UN Commission on Human Rights). *UN official database*. <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/131/62/PDF/G9413162.pdf?OpenElement>> (2016, May, 29).
29. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Respubliky Uzbekystan pro spivrobotnytstvo shchodo dobrovilnoho orhanizovanoho povernennia deportovanykh osib, natsionalnykh menshyn i narodiv v Ukrainu 1993*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/860_341> (2016, May, 29).
30. *Ukaz po zniattia зроблених раніше застережень Української РСР про невизнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду ООН щодо спорів про тлумачення і застосування рiadu міжнародних договорів 1989* (Prezydium Verkhovnoi Rady URSR). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7248-11>> (2016, May, 29).
31. *Ukaz pro Den borotby za prava krymskotatarskoho narodu 2014* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/472/2014>> (2016, May, 29).
32. *Ukaz pro zakhody shchodo vshanuvannia pamiaty zhertv deportatsii z Krymu 1994* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165/94>> (2016, May, 29).
33. *Ukaz pro zakhody shchodo vshanuvannia pamiaty zhertv deportatsii z Krymu 1999* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457/99>> (2016, May, 29).
34. *Ukaz pro zakhody u zviazku z 65-my rokovynamy deportatsii z Krymu krymskykh tatar ta inshykh osib za natsionalnoi oznakoiu 2009* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/281/2009>> (2016, May, 29).
35. *Ukaz pro zakhody z vidznachennia u 2015 rotsi 70-i richnytsi Peremohy nad natsyzmom u Yevropi ta 70-i richnytsi zavershennia Druhoi svitovoi viiny 2015* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/169/2015>> (2016, May, 29).
36. *Ustav Mezhdunarodnoho voennoho trybunala dlia suda y nakazanyia glavnykh voennykh prestupnykov evropeiskykh stran osy 1945*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_201> (2016, May, 29).
37. *Zakon o reabylytatsyyi reressyrovannykh narodov 1991* (Verkhovnyi Sovet Rossyiskoi Federatyvnoi Sotsyalystycheskoi Respublyky). <<https://www.referent.ru/1/4956>> (2016, May, 29).
38. *Zakon pro vidnovlennia prav osib, deportovanykh za natsionalnoi oznakoiu 2014* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>> (2016, May, 29).

Yuliia Anosova

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine

THE GENOCIDE AGAINST THE RUSSIAN-SPEAKING POPULATION OF DONBASS REGION: REALITY OR MYTH? (LEGAL ANALYSIS)

The article analyses allegations of the Investigative Committee of the Russian Federation concerning the genocide of the Russian-speaking population in Donbass region. The jurisdictional basis of the allegations is discussed, as well as the possibility of Ukrainian high officials to apply immunities. The author also provides a detailed comparison of the provisions of the Russian legislation dealing with the crime of genocide with the corresponding provisions of the Genocide Convention. Based on the case law of the *ad hoc* international criminal tribunals and the International Court of Justice, the validity of the qualification of the situation in the Eastern Ukraine as genocide is concerned. Specifically, the article considers the issue of designation of a group as “national” and “Russian-speaking”, and analyses specific features of Ukrainian language legislation which might have led to respective allegations.

Key words: genocide, universal jurisdiction, functional immunities, national groups, Russian-speaking population

The qualification of the conflict in Eastern Ukraine is a highly debated issue both in terms of national and international law. It becomes even more controversial taking into account political interests involved. Thus, in 2014 and 2015 the Investigative Committee of the Russian Federation (ICRF) initiated criminal proceedings for the commission of the crime of genocide against Russian-speaking population on the territory of Donetsk and Luhansk People`s Republics under article 357 of the Criminal Code of the Russian Federation¹. It is worth noting that the ICRF is the main federal criminal investigative body which is responsible solely to the President of the Russian Federation².

The jurisdictional basis for the initiating criminal proceedings concerning crimes allegedly committed against foreign citizens on the territory of a foreign state, as the ICRF claims, lies in the rules of international humanitarian law and legislation of the Russian Federation, namely Article 12(3) of the Criminal Code³. The respective provision stipulates that foreign citizens, who committed crimes abroad, can be prosecuted by Russian authorities if the crimes were committed against the citizens of the Russian Federation or in cases foreseen by the international treaties of the Russian Federation on condition that foreign citizens were not prosecuted in a foreign country and are being prosecuted on the territory of the Russian Federation⁴.

Thus, the position of the Russian investigative authorities is based on the principle of universal jurisdiction⁵. However, application of this principle in the present situation is not justified neither from the

¹ Маркин, В.И. (2014). Уголовные дела, расследуемые управлением по расследованию преступлений, связанных с применением запрещенных средств и методов ведения войны ГСУ СК РФ. *Следственный комитет Российской Федерации*. <<http://sledcom.ru/news/item/523738>>; <<http://sledcom.ru/news/item/886833>> (2016, May, 15).

² *Федеральный закон о Следственном комитете Российской Федерации*, ст. 13 (2010) (Государственная Дума Российской Федерации). *Официальный сайт компании «КонсультантПлюс»*. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_108565> (2016, May, 15).

³ Маркин, В.И. (2015). Александр Бастрыкин провел совещание по вопросам противодействия нарушениям прав гражданского населения юго-востока Украины. *Следственный комитет Российской Федерации*. <<http://sledcom.ru/news/item/963906>> (2016, May, 15).

⁴ *Уголовный кодекс Российской Федерации*, ст. 12 (3) (1996) (Государственная Дума Российской Федерации). *Официальный сайт компании «КонсультантПлюс»*. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ecaca87fc0031575ba99ae9bfdad56f1cc08f34b> (2016, May, 15).

⁵ Маркин, В.И. (2015). Александр Бастрыкин провел совещание по вопросам противодействия нарушениям прав гражданского населения юго-востока Украины. *Следственный комитет Российской Федерации*. <<http://sledcom.ru/news/item/963906>> (2016, May, 15).

position of international law, nor according to Russian legislation.

The principle of universal jurisdiction in international law remains one of the most controversial jurisdictional principles. When applied by national authorities, it usually requires the support by other jurisdictional bases. The example of Belgium is quite illuminating in this respect. In 1993 Belgium adopted Law concerning the Repression of Grave Breaches of the Geneva Conventions and their Additional Protocols, which provided the most extensive formulation of the principle of universal jurisdiction¹. There were several unsuccessful attempts to apply this law, including the prosecution of several prominent politicians such as Ariel Sharon, Jiang Zemin, George H.W. Bush, Richard Cheney and Colin Powell². Nevertheless, under the political pressure of other states, and especially the US, the Law was subsequently repealed and the respective provisions were included into to the Belgian Code of Criminal Procedure. It established much stricter jurisdictional bases, that is active personality principle, i.e. when a crime was committed by Belgian citizen or resident, and passive personality principle, i.e. when a crime was committed against Belgian citizen or resident³.

Another weak point in Russian position is a failure to consider the application of functional immunities of Ukrainian high officials. Functional immunities, or immunities *ratione materiae*, are immunities conferred upon state officials who perform certain acts in their official capacity, that is on behalf of a state⁴. The state practice in the area remains vague and differs from state to state, since no clear rules of international law are elaborated⁵. However, as the ICJ indicated in the case *Djibouti v. France*, “the State which seeks to claim immunity for one of its State organs is expected to notify the authorities of the other States concerned”⁶. Otherwise, the forum state is under no obligation to consider the matter of immunities *proprio motu*⁷. This means that in any case Ukraine should notify the Russian Federation about any immunities which may be applicable to the accused state officials.

From the point of view of national Russian legislation, it should be mentioned that the prerequisite for the prosecution of a foreign national under Article 12(3) of the Criminal Code is the physical presence of the accused on the territory of the Russian Federation, which means that the application of the universal jurisdiction *in absentia* is not allowed. The official statement by the ICRF dated by 3 September 2015 mentions 30 accused, almost all of whom are currently holding posts in Ukrainian Government and Armed Forces. Since all these people remain on the territory of Ukraine, the ICRF concludes that as soon as all relevant implicating evidence is gathered, they will be arrested *in absentia*⁸. Thus, application of the principle of universal jurisdiction by the ICRF is groundless due to the rules of national, as well as of international law.

The next important issue which needs to be considered is the relevance of qualification of alleged crimes committed at the territory of Ukraine as crimes of genocide under article 357 of the Criminal Code of the Russian Federation and under the Genocide Convention. Article 357 defines genocide as “acts

¹ International Committee of the Red Cross. Customary International Humanitarian Law. Belgium: Practice Relating to Rule 157. Jurisdiction over War Crimes. *International Committee of the Red Cross*. <https://www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cou_be_rule157> (2016, May, 15).

² Kaleck, W. (2009). From Pinochet to Rumsfeld: Universal Jurisdiction in Europe 1998-2008. *Michigan Journal of International Law*, 30, 933-934.

³ Baker, R. (2009). Universal Jurisdiction and the Case of Belgium: A Critical Assessment. *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 16:1, 157-158.

⁴ Foakes, J. (2011). Immunity for International crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of state in Foreign Courts: Briefing Paper. *Chatham House, the Royal Institute of International Affairs*. <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Law/bp1111_foakes.pdf> (2016, May, 15).

⁵ Mazzeschi, R.P. (2015). The Functional Immunity of State Officials from Foreign Jurisdiction: A Critique of the Traditional Theories. *Questions of International Law*, 3.

⁶ *Certain Questions of Mutual Assistance in Criminal Matters (Djibouti v. France)* [2008], ICJ, Judgment, para. 196. <<http://www.icj-cij.org/docket/files/136/14550.pdf>> (2016, May, 15).

⁷ Foakes J. (2011). Immunity for International crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of state in Foreign Courts: Briefing Paper. *Chatham House, the Royal Institute of International Affairs*. <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Law/bp1111_foakes.pdf> (2016, May, 15).

⁸ Маркин, В.И. (2015). Александр Бастрыкин провел совещание по вопросам противодействия нарушениям прав гражданского населения юго-востока Украины. *Следственный комитет Российской Федерации*. <<http://sledcom.ru/news/item/963906>> (2016, May, 15).

directed at complete or partial destruction of a national, ethnic, racial or religious group as such through killing members of the group, causing serious harm to their health, forcible prevention of births, coercive transfer of children, forced displacement or other infliction of conditions of life calculated about to bring about physical destruction of members of the group”¹. This definition is different from the formulation of the notion of genocide presented in the Genocide Convention in several aspects. First of all, the requirement of the genocidal intent, or *dolus specialis*, is absent. Instead the word “directed” is used which, if at all, denotes much lesser extent of culpability. Secondly, there is a disparity in the lists of genocidal acts. In particular, in Article 357 only general harm to health is mentioned, with no specification whether this harm should be caused to physical or mental health, which is explicitly stated in the Genocide Convention. Furthermore, the list in the Criminal Code involves such an act as a “forced displacement”, which serves as an example of a wider category of infliction of conditions of life calculated about to bring about physical destruction of members of the group. The latter category corresponds to the provision of Article 2(2)(c) of the Genocide Convention. It should be noted that international courts, interpreting the Convention, addressed this issue on multiple occasions. The basic question was whether forced displacement *per se* can be included into the scope of Article 2(2)(c). The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) answered in the negative². This view was also taken by the International Court of Justice³. However, if the forcible displacement is considered in the context of *mens rea*, that is as a subjective element, and not *actus reus*, an objective element, of the crime of genocide, this act, according to the ICTY, can serve as supporting evidence of the special intent to commit genocide⁴.

Overall, the mentioning of the forcible displacement in the list of acts which constitute the crime of genocide, lack of specification of the type of health harm which should be caused, and most importantly, and lack of the requirement of special intent, which is the basic feature which distinguishes the crime of genocide from other international crimes, attest to the fact that the standards of proof established by Article 357 of the Russian Criminal Code are much lower than those required by the Genocide Convention. This means that it is much easier to hold Ukrainian officials liable for the crime of genocide before Russian national courts on the basis of the principle of universal jurisdiction using the extensive provisions of national criminal legislation than to transfer this case for the trial by the international courts.

It is worth noting that the notion of the crime of genocide in the Article 442 of the Criminal Code of Ukraine is much stricter even compared to the Genocide Convention. In particular, the element of special intent in the respective provision is reinforced by the requirement of purpose-based intent. In addition, the infliction only of serious bodily injury is stipulated, while the harm to mental health is not even mentioned⁵.

The most contested issue of Russian accusations is the designation of the protected group, which is “nacionalnaja gruppa russkojazychnyh lic”, or “national group of Russian-speaking population”⁶. With regard to the protected groups, the aforementioned definition of genocide in Article 357 of the Russian Criminal Code is identical with the conventional definition, i.e. it refers exclusively to national, ethnic,

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации, ст. 357 (1996) (Государственная Дума Российской Федерации). *Официальный сайт компании «КонсультантПлюс»*. <http://www.consultant.ru/document/Cons_doc_LAW_10699/b21e235ab7f2ffdb9921d73f1d1828628780cf10> (2016, May, 15).

² *Prosecutor v. Milomir Stakić (Trial Judgment)*, IT-97-24-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 31 July 2003, paras. 519, 557.

³ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* [2007], ICJ, Judgment, p. 43, para. 190. <<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>> (2016, May, 15); *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)* [2015], ICJ, Judgment, para. 163. <<http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf>> (2016, May, 15).

⁴ *Prosecutor v. Zdravko Tolimir (Appeal Judgment)*, IT-05-88/2-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 8 April 2015, para. 254.

⁵ *Кримінальний кодекс України*, ст. 442, розділ 20 (2001) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>> (2016, May, 15).

⁶ Маркин, В.И. (2015). Александр Бастрыкин провел совещание по вопросам противодействия нарушениям прав гражданского населения юго-востока Украины. *Следственный комитет Российской Федерации*. <<http://sledcom.ru/news/item/963906>> (2016, May, 15).

racial and religious groups¹. In order to define whether “national group of Russian-speaking population” is covered by the scope of the respective provision it is necessary to define the listed groups and therefore identify to which type the mentioned group belongs.

Generally speaking, the group can be defined as a permanent (collective) unity of people, which distinguishes itself from the rest of the population on the grounds of common characteristics shared by its members². As was contemplated by Raphael Lemkin, the author of the notion of genocide and one of the experts who participated in the drafting of the Genocide Convention, the protected groups should have included national, racial and religious groups³. In the UN Resolution 96(I) dated 11 December 1946, that is the first international document which dealt with the issue of genocide, the list of the groups included the categories of racial, religious and political groups, and also a reference to “other groups” was made, meaning that the Genocide Convention shall define the list more precisely⁴. In the first draft of the Genocide Convention, which was prepared by the UN Secretariat in 1947, racial, national, linguistic, religious and political groups were mentioned⁵. In the second draft, prepared by the ECOSOC Ad Hoc Committee on Genocide in 1948, the formulation was as follows: “genocide means... deliberate acts committed with the intent to destroy a national, racial, religious or political group, on grounds of the national or racial origin, religious belief, or political opinion of its members”⁶. As for the final version of the Genocide Convention, political groups were not included due to their perceived instability, lack of precise definition, and the possibility that the inclusion of this category would prevent some states with active opposition movements from ratification⁷. The ethnic groups were added to the list with the aim to define the scope of national groups more precisely, meaning that the constituents of national groups are language, common cultural and historical heritage, and not just enjoyment of civic rights in a given state⁸.

It should be noted that naming of the groups protected in the Genocide Convention does not imply that the meaning of these categories stays immutable. For example, the category of racial groups at the beginning of the twentieth century was understood as “a tribe, people, or nation, belonging or supposed to belong to the same stock or lineage”⁹. In fact, it was equated with the category of ethnic groups in its contemporary meaning. At the time of the adoption of the Convention, a race was understood as “a great division of mankind having in common certain distinguishing physical peculiarities constituting a comprehensive class”¹⁰. Hence, in the middle of a century, the ground for racial division was derived predominantly from the distinctive physical traits. However, this approach changed substantially during the second half of the twentieth century with decline of racial theories. Therefore, now, at least in the field of

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации, ст. 357 (1996) (Государственная Дума Российской Федерации). Официальный сайт компании «КонсультантПлюс». <http://www.consultant.ru/document/Cons_doc_LAW_10699/b21e235ab7f2ffdb9921d73f1d1828628780cf10> (2016, May, 15).

² Ambos, K. (2014). *Treatise on International Criminal Law: Volume II: The Crimes and Sentencing*. New York: Oxford University Press, 5.

³ Lemkin, R. (1944). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redres*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace Division of International Law, 91; Lemkin, R. (1946). Genocide. *American Scholar*, 15:2, 227-230.

⁴ UNGA Res. 96 (I) (11 December 1946). <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement>> (2016, May, 15).

⁵ E/447, 26 June 1947, ECOSOC, *Draft Convention on the Crime of Genocide*. In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 214.

⁶ E/AC.25/12, 19 May 1948, ECOSOC Ad Hoc Committee on Genocide, (5 April – 10 May 1948) *Draft Convention on Prevention and Punishment of Genocide (Drawn up by the Committee)*. In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 1155.

⁷ E/794, 24 May 1948, ECOSOC, Ad Hoc Committee on Genocide (5 April – 10 May 1948), *Report of the Committee and Draft Convention Drawn Up by the Committee* (Dr. Karim Azkoul – Rapporteur). In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 1123.

⁸ A/C.6/SR.73, *Seventy-third meeting, Palais de Chaillot, Paris, Wednesday, 13 October 1948, at 3.15 p.m.* In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 1389.

⁹ Black, H.C. (1910). *A Law Dictionary Containing Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern*. Minnesota, St. Paul: «West Publishing Co.», 989.

¹⁰ Black, H.C. (1933). *Black's Law Dictionary*. Minnesota, St. Paul: «West Publishing Co.», 1491.

international law, as well as in social sciences generally, the notion of race is considered obsolete¹. Notwithstanding this fact, *ad hoc* international tribunals hold to the old, restrictive interpretation of races defining them as a category which is “based on the hereditary physical traits often identified with a geographical region, irrespective of linguistic, cultural, national or religious factors”².

In the context of Russian allegations, it is important to consider the category of a national group more closely. It should be noted that the notion of national groups is one of the most controversial in international law, and particularly in the case law of international courts. Thus, the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), based on the *Nottebohm case*, defined national groups as “a collection of people who are perceived to share a legal bond based on common citizenship, coupled with reciprocity of rights and duties”³. However, as William Schabas points out, the tribunal confused two different notions, namely “nationality” and “membership in a national group”. “Nationality” in the *Nottebohm case* was used in the sense of citizenship, while the conventional provision refers to the membership in a certain nation⁴. In this sense, a notion of a national group is closely connected with the category of an ethnic group which was defined by *ad hoc* international tribunals as “a group whose members share a common language or culture”⁵. However, national groups are generally bigger than ethnic groups and thus can comprise of several ethnic groups⁶. Apart from quantitative factor, the nation differs from ethnic and other similar groups in several other respects. The defining features of a nation, which other groups usually lack and which were widely recognized at the time of the adoption of the Genocide Convention, include: autonomy or self-government, that is the independence of the community as a whole from the interference of any foreign power in its affairs, or any subjection to such power; being an organized jural society, that is both governing its own members by regular laws and defining and protecting their rights; and most importantly, the nation constitutes one indivisible whole and for this reason is destined to form only one state⁷. Although the notion of a nation transformed throughout the second half of the twentieth century⁸, which partly explains so cautious and restrictive interpretation by the *ad hoc* tribunals, still, even today, a nation cannot be equated simply with linguistic minorities. It is also worth noting that during the preparation of the Genocide Convention the representative of Sweden straightly indicated that “the constituent factor of a minority might be the language spoken by that group. If a linguistic group were unconnected with an existing state, it would not be protected as a national group, but it could be protected as an ethnic group”⁹.

Overall, considering the vague concepts of national, ethnic and racial groups which constantly transform with the development of social, legal and political sciences, it is hard in practice to define objectively the specific group to which the victims of the alleged crimes belong. Being confronted with this task, *ad hoc* tribunals relied predominantly on the national legislation defining certain groups as ethnic or

¹ Schabas, W.A. (2009). *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*. New York: Cambridge University Press, 142; *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General* (25 January 2005) UN Doc. S/2005/60, para. 494.

<<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Darfur%20S200560.pdf>> (2016, May, 15).

² *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgment)*, ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, para. 514; *Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana (Trial Judgment)*, ICTR-95-1-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 21 May 1999, para. 98.

³ *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgment)*, ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, para. 512.

⁴ Schabas, W.A. (2009). *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*. New York: Cambridge University Press, 134-135.

⁵ *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgment)*, ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, para. 513.

⁶ *Fourth Report on the Draft Code of Offences Against the Peace and Security of Mankind, by Mr. Doudou Thiam, Special Rapporteur* (para. 57), UN Doc. A/CN.4/398. In *Yearbook of the International Law Commission* (1986), II (1). <http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_398.pdf> (2016, May, 15).

⁷ Black, H.C. (1933). *Black's Law Dictionary*. Minnesota, St. Paul: «West Publishing Co.», 1221.

⁸ Garner, B.A. (2009). *Black's Law Dictionary*. St. Paul: «West Group», 1372.

⁹ A/C.6/SR.75, *Seventy-fifth meeting*, Palais de Chaillot, Paris, Friday, 15 October 1948, at 3.20 p.m. In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 1412.

national¹. In order to compensate this uncertainty, the objective approach was supplemented by subjective. The subjective approach, unlike objective, is based on the perception of the group membership by the victims themselves, the perpetrators or the society as a whole². Now both approaches are used interchangeably depending on the specific circumstances of the case³.

Hence, can Russian-speaking population of the Eastern Ukraine constitute a protected group in the terms of conventional definition? If the objective approach is applied, the Russian-speaking population living on the territory of Donetsk and Luhansk People's Republics cannot constitute a separate national group, since they belong to Ukrainian nation. According to a broad definition, the Ukrainian nation exercised its right to self-determination forming in 1991 an independent state of Ukraine within respective borders determined thereupon. If we consider the notion of a nation in a narrow meaning, offered by the ICTR, then the argument will be even more convincing, since almost all the population of Eastern Ukraine hold Ukrainian citizenship. Another possible view is that Russian-speaking population of Donbass might constitute a part of the Ukrainian national group, which means that there might have been "a destruction of a national group in part". In this case, the issue of autogenocide would arise. However, the concept of autogenocide has never become recognized in international law.

As for the classification of the population of Donbass region as a separate ethnic group, this issue is more complicated, and requires thorough historical, cultural and sociological analysis. However, the central question, based on Russian allegations, is different. It can be formulated as follows: whether language factor is enough to be the only constituent of any type of a protected group? And most importantly, is the language factor can be applied at all in the present situation? Both questions should be answered in negative. In order to be the main feature of a certain group, the language should be unique for that group, meaning that it must be something which differentiate that group from the rest of population. Generally speaking, since the time of the Soviet Union most of the Ukrainian population has been traditionally bilingual. Nevertheless, in practice, international tribunals usually rely not on statistics, but on the respective national legislation. Thus, the question now is whether the status of Russian language as regional in certain areas of Eastern Ukraine can be considered as a basis for establishing Russian-speaking population as a separate protected group, in particular separate ethnic group?

In order to answer this question, some European regional particularities shall be analyzed. To begin with, traditionally there is a difference in the use of terms to denote certain groups. For instance, European human rights law prefers using the term "national minorities" in legal documents⁴. It should be noted, however, that even in the Framework Convention for the Protection of National Minorities, the Council of Europe does not provide a definition of national minorities, since, according to it, "it is impossible to arrive at a definition capable of mustering general support of all Council of Europe member States"⁵. Instead of

¹ *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgment)*, ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, paras. 170-171, 702; *Prosecutor v. Radislav Krstić (Trial Judgment)*, IT-98-33-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 2 August 2001, paras. 559-560; *Prosecutor v. Radislav Krstić (Appeal Judgment)*, IT-98-33-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 19 April 2004, para. 6.

² *Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana (Trial Judgment)*, ICTR-95-1-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 21 May 1999, para. 98; *Prosecutor v. Laurent Semanza (Trial Judgment)*, ICTR-97-20-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 15 May 2003, para. 317; *Prosecutor v. Radoslav Brđanin (Trial Judgment)*, IT-99-36-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 1 September 2004, para. 684.

³ *Prosecutor v. Radoslav Brđanin (Trial Judgment)*, IT-99-36-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 1 September 2004, para. 684.

⁴ *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14* (adopted 4 November 1950, entered into force 3 September 1953) ETS 5 (ECHR) art.14. <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf> (2016, May, 15); *Framework Convention for the Protection of National Minorities* (adopted 10 November 1994, entered into force 1 February 1998) CETS No.157. <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_atglance/PDF_H%2895%2910_FCNM_ExplanReport_en.pdf> (2016, May, 15).

⁵ *Explanatory report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (adopted 10 November 1994, entered into force 1 February 1998) CETS No.157. para. 12. <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_atglance/PDF_H%2895%2910_FCNM_ExplanReport_en.pdf> (2016, May, 15).

the notion “national minorities”, the UN in universal human rights instruments use the term “ethnic, religious or linguistic minorities”¹. Thus, the category of national minorities in European law seems to be more general than separate categories of ethnic, linguistic and religious groups. Moreover, it does not directly correspond to the notion of a nation, and in particular, the notion of a national group as it was used in the Genocide Convention. Nonetheless, traditional use of this term in European human rights instruments can explain why Russian investigative authorities refer to a “national group of Russian-speaking population”, and not, for example, “ethnic group”.

Turning to the question of the group based on linguistic constituent as a group falling within the scope of the conventional protection and its relevance to the situation in Ukraine, the following issues should be considered. In 2003 Ukraine ratified the European Charter for Regional or Minority Languages. In order to implement the Charter in 2012, the state adopted the Law on the Foundations of State Language Policy². Applying this law, Russian language was officially recognized as regional in nine regions of Ukraine, including all Eastern and Southern regions³. The aforementioned law is widely criticized, since it may be arbitrarily interpreted as the one aimed at the protection not of minority languages, but minorities themselves, and in particular, ethnic minorities. In reality, the problem of interpretation stems from the inconsistency in the official translation of the text of the Charter in Ukrainian. The term “regional and minority languages” was translated as “regionalni movy abo movy menshyn” (“regional languages or languages of minorities”)⁴. Hence, the word “minority” which is an adjective in the English version was translated as a noun in Ukrainian. In fact, the adjective form of “minority” was used in the Charter in order to emphasize that this term “refers to factual criteria and not to legal notions and in any case relates to the situation in a given State”⁵. Subsequently, the incorrect translation of the respective phrase from the Charter was transferred to the Law as well. Moreover, in the Law a separate definition of the notion “the languages of national minorities” was provided⁶, which is not used in the further text of the law, nor was it given in the Charter, and thus, it seems unnecessary *per se*. However, even if unwillingly, the inclusion of this definition provides an additional adverse connotation to the notion of the “languages of minorities” as the languages spoken by national minorities, and thus may be perceived as a basis for delineation of these minorities from the rest of population.

Overall, the status of the Russian language as regional does not secure to Russian-speaking population any particular characteristics as a separate group, and especially an ethnic group based on the linguistic criterion. This status does not even concern minorities, its only aim is to protect and enhance the development of languages. Thus, Russian-speaking population of Donbass cannot be regarded as a separate ethnic group or a part of such group formed on the basis of language.

Conclusion. The case initiated by the ICRF lacks consistency. It was inspired by political motives, and its legal foundation remains unconvincing. First of all, the jurisdictional basis applied, that is the principle of universal jurisdiction, is not widely accepted in international law, nor is it supported by the national legislation of the Russian Federation. Secondly, there is a complete disregard of functional

¹ *International Covenant on Civil and Political Rights* (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art. 27.

<<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2016, May, 15).

² *Закон про засади державної мовної політики 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>> (2016, May, 15).

³ Інформаційно-аналітичні матеріали з питань державної мовної політики: Стан реформування законодавства про мови, зокрема Закону України “Про засади державної мовної політики”. *Офіційний сайт Міністерства культури України*. <http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244971395&cat_id=244949514> (2016, May, 15).

⁴ *Європейська хартія регіональних мов або мов меншин*. *Офіційний переклад* (прийнято 5 листопада 1992, ратифіковано Україною 15 травня 2003). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_014> (2016, May, 15).

⁵ *Explanatory Report to the European Charter for Regional or Minority Languages* (adopted 4 November 1992, entered into force 1 March 1998) ETS 148, para. 18.

<<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800cb5e5>> (2016, May, 15).

⁶ *Закон про засади державної мовної політики*, ст. 1 (2012) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>> (2016, May, 15).

immunities of Ukrainian high officials. Thirdly, having compared the provisions of the Criminal Code of the Russian Federation concerning genocide with the respective provisions of the Genocide Convention, it becomes obvious that the standards of proof required by the Russian criminal legislation are much lower. In particular, the main constituent element of the crime of genocide, special intent, is not required according to Russian legislation. Moreover, the list of genocidal acts is more extensive than in the Convention, and the crime of forced displacement constitutes a separate genocidal offence. It is possible that this particular act will become one of the main points in criminal charges against Ukrainian high officials. Finally, the most controversial issue of the ICRF's allegations is the designation of the protected group as a "national group of Russian-speaking population". However, the language basis cannot be the only constituent of a national group, nor of any other type of groups which fall under protection of the Genocide Convention, especially in the present situation.

References

1. A/C.6/SR.73, *Seventy-third meeting, Palais de Chaillot, Paris, Wednesday, 13 October 1948, at 3.15 p.m.* In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
2. A/C.6/SR.75, *Seventy-fifth meeting, Palais de Chaillot, Paris, Friday, 15 October 1948, at 3.20 p.m.* In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
3. Ambos, K. (2014). *Treatise on International Criminal Law: Volume II: The Crimes and Sentencing*. New York: Oxford University Press.
4. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* [2007], ICJ, Judgment, p. 43. <<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>>.
5. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)* [2015], ICJ, Judgment. <<http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf>>.
6. Baker, R. (2009). Universal Jurisdiction and the Case of Belgium: A Critical Assessment. *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 16:1.
7. Black, H. C. (1910). *A Law Dictionary Containing Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern*. Minnesota, St. Paul: «West Publishing Co.».
8. Black, H. C. (1933). *Black's Law Dictionary*. Minnesota, St. Paul: «West Publishing Co.».
9. *Certain Questions of Mutual Assistance in Criminal Matters (Djibouti v. France)* [2008], ICJ, Judgment. <<http://www.icj-cij.org/docket/files/136/14550.pdf>>.
10. E/447, 26 June 1947, ECOSOC, *Draft Convention on the Crime of Genocide*. In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
11. E/794, 24 May 1948, ECOSOC, Ad Hoc Committee on Genocide (5 April – 10 May 1948), *Report of the Committee and Draft Convention Drawn Up by the Committee* (Dr. Karim Azkoul – Rapporteur). In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
12. E/AC.25/12, 19 May 1948, ECOSOC Ad Hoc Committee on Genocide, (5 April – 10 May 1948) *Draft Convention on Prevention and Punishment of Genocide (Drawn up by the Committee)*. In Abtahi, H., Webb, P. (eds.) (2008). *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
13. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14* (adopted 4 November 1950, entered into force 3 September 1953) ETS 5 (ECHR) <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>.
14. *Explanatory Report to the European Charter for Regional or Minority Languages* (adopted 4 November 1992, entered into force 1 March 1998) ETS 148. <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800cb5e5>>.
15. *Explanatory report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (adopted 10 November 1994, entered into force 1 February 1998) CETS No. 157. <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_atglance/PDF_H%2895%2910_FCNM_ExplanReport_en.pdf>.
16. *Federal'nyj zakon o sledstvennom komitete Rossijskoj Federacii 2010* (Gosudarstvennaja Duma Rossijskoj Federacii). *Oficial'nyj sajt kompanii «Konsul'tantPljus»*. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_108565>.
17. Foakes, J. Immunity for International crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of state in Foreign Courts: Briefing Paper. *Chatham House, the Royal Institute of International Affairs*. <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Law/bp1111_foakes.pdf>.
18. *Fourth Report on the Draft Code of Offences Against the Peace and Security of Mankind, by Mr. Doudou Thiam, Special Rapporteur*, UN Doc. A/CN.4/398. In *Yearbook of the International Law Commission* (1986), II (1). <http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_398.pdf>.

19. *Framework Convention for the Protection of National Minorities* (adopted 10 November 1994, entered into force 1 February 1998) CETS No. 157. <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_atglance/PDF_H%2895%2910_FCNM_ExplanReport_en.pdf>.
20. Garner, B. A. (2009). *Black's Law Dictionary*. St. Paul: «West Group».
21. Informacijno-analitychni materialy z pytan' derzhavnoji movnoji polityky: Stan reformuvannja zakonodavstva pro movy, zokrema Zakonu Ukrajiny "Pro zasady derzhavnoji movnoji polityky". *Oficijnyj sajt Ministerstva kul'tury Ukrajiny*. <http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244971395&cat_id=244949514>.
22. International Committee of the Red Cross. Customary International Humanitarian Law. Belgium: Practice Relating to Rule 157. Jurisdiction over War Crimes. *International Committee of the Red Cross*. <https://www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cou_be_rule157>.
23. *International Covenant on Civil and Political Rights* (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>>.
24. *Jevropejs'ka hartija regional'nyh mov abo mov menshyn. Oficijnyj pereklad* (pryjnato 5 lystopada 1992, ratyfikovano Ukrajinoju 15 travnja 2003). *Oficijnyj sajt Verhovnoji Rady Ukrajiny*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_014>.
25. Kaleck, W. (2009). From Pinochet to Rumsfeld: Universal Jurisdiction in Europe 1998-2008. *Michigan Journal of International Law*, 30.
26. *Kryminal'nyj kodeks Ukrajiny 2001* (Verhovna Rada Ukrajiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoji Rady Ukrajiny*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>>.
27. Lemkin, R. (1944). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace Division of International Law.
28. Lemkin, R. (1946). Genocide. *American Scholar*, 15:2.
29. Markin, V. I. (2014). Ugolovnye dela, rassleduemye upravleniem po rassledovaniju prestuplenij, svjazannyh s primeneniem zapreshhennyh sredstv i metodov vedenija vojny GSU SK RF. Sledstvennyj komitet Rossijskoj Federacii. <<http://sledcom.ru/news/item/523738>>; <<http://sledcom.ru/news/item/886833>>.
30. Markin, V. I. (2015). Aleksandr Bastrykin provel soveshhanie po voprosam protivodejstvija narushenijam prav grazhdanskogo naselenija jugo-vostoka Ukrainy. Sledstvennyj komitet Rossijskoj Federacii. <<http://sledcom.ru/news/item/963906>>.
31. Mazzeschi, R. P. (2015). The Functional Immunity of State Officials from Foreign Jurisdiction: A Critique of the Traditional Theories. *Questions of International Law*, 3.
32. *Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana (Trial Judgment)*, ICTR-95-1-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 21 May 1999.
33. *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgment)*, ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998.
34. *Prosecutor v. Laurent Semanza (Trial Judgment)*, ICTR-97-20-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 15 May 2003.
35. *Prosecutor v. Milomir Stakić (Trial Judgment)*, IT-97-24-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 31 July 2003.
36. *Prosecutor v. Radislav Krstić (Appeal Judgment)*, IT-98-33-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 19 April 2004.
37. *Prosecutor v. Radislav Krstić (Trial Judgment)*, IT-98-33-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 2 August 2001.
38. *Prosecutor v. Radoslav Brđanin (Trial Judgment)*, IT-99-36-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 1 September 2004.
39. *Prosecutor v. Zdravko Tolimir (Appeal Judgment)*, IT-05-88/2-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 8 April 2015.
40. *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General* (25 January 2005) UN Doc. S/2005/60. <<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Darfur%20S200560.pdf>>.
41. Schabas, W. A. (2009). *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*. New York: Cambridge University Press.
42. *Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii 1996* (Gosudarstvennaja Duma Rossijskoj Federacii). *Oficijnyj sajt kompanii «Konsul'tantPljus»*. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ecaca87fc0031575ba99ae9bfdad56f1cc08f34b>.
43. UNGA Res. 96 (I) (11 December 1946). <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement>>.
44. *Zakon pro zasady derzhavnoji movnoji polityky 2012* (Verhovna Rada Ukrajiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoji Rady Ukrajiny*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>>.

Nadiia Liashenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

SUBJECT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

This article analyzes the powers of the European Court of Human Rights and determines the limits of such powers, proposes additional grounds of appeal to the Court, compares decisions of the ECtHR and the Constitutional Court of Ukraine and highlights importance of the ECtHR's decisions for legal system of Ukraine.

The author analyzes scientific hypotheses about the limits of the ECtHR's powers. Particular attention is paid to the fact that legal order of the Council of Europe developed a trend for universalization of human rights institute. The author emphasizes that because of the binding character of the ECtHR judgments for states and their bodies, protection of citizens' rights in this Court should be considered as exceptional, but not the usual way of restoration of rights.

Considering information analyzed in the article we may assert that the grounds to apply to the ECtHR and, accordingly, the subject of its consideration may be:

- inconsistency of Ukrainian legislation with high European standards of safety and protection of rights of citizens and legal entities, resulting in violation of mentioned rights;
- inability to protect and restore the rights of citizens in a state, which can be manifested not only in court decisions violating substantive and procedural law, but also in delay of proceedings, non-enforcement of court decisions by state executive service;
- dissatisfaction of citizens with the means of elimination of violations and / or restoration of rights defined by a domestic court, including the lack of adequate compensation for a violated right.

Considering the powers of the Constitutional Court of Ukraine as the sole legitimate authority on interpretation of constitutionality of laws and other legal issues, the author concludes that the powers of the Constitutional Court of Ukraine are higher than those of the European Court of Human Rights, unless, of course, we recognize the Constitution of Ukraine as the highest legal act in the hierarchy of laws in Ukraine. It is therefore possible to recognize the authority of the Constitutional Court of Ukraine to review the decisions of the ECtHR for their constitutionality for Ukraine.

Key words: the European Court of Human Rights, decision, subject, the Constitutional Court of Ukraine, precedent.

For a correct understanding of the limits of powers of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) we should outline the issues that can be applied to the Court and, accordingly, reflected in its decision. This approach to understanding of ECtHR judgments will allow rethinking the questions which can be applied to this Court by a person, and also to predict the limits of the Court's decisions and bring these decisions to final execution.

In this regard, we'll analyze scientific hypotheses about the limits of powers of this Court. Thus, S. Dobrianskyi pointed out that legal order of the Council of Europe developed a trend for universalization of human rights institute, which is manifested particularly in the adoption in 2000 of Protocol №12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950 (European Convention). Thus, the scope of effective international judicial protection by the ECtHR included not only civil and political rights (and, exceptionally, certain socio-economic rights) fixed by the European Convention, as it was before, but also all other categories of human rights that were fixed in national legislation of the Council of Europe member-states which ratified the mentioned Protocol. The latter was intended to ensure on the basis of equality all relevant human rights to entities under the jurisdiction of a relevant state, taking

as a basis the meaning and scope of a certain right, determined by the nature and level of development of a given society¹.

It should be noted that S. Dobrianskyi outlines the limits of powers of the ECtHR as general on the basis of equality and, ultimately, they suggest protection according to the level of "development of a given society". It is difficult to agree with this statement of S. Dobrianskyi, because there is a contradiction, as far as defining European standards on human rights and fundamental freedoms as a general course on universalization, such standards should be applied to citizens of all Eurozone countries.

Indeed, economic standards of living in Europe can not be the same for all citizens, but all citizens should be provided with at least minimum economic, social and other conditions for living. Otherwise, the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights, the Constitution of Ukraine, where a person's life, health, security and safety are recognized as the highest social value, and the rights, freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state (Art. 3), will turn to a simple declaration, but not the norms of direct effect.

Other authors consider decisions of the ECtHR as precedents and compare them with British legal system, something difficult to accept because through court decisions British system of justice fills in gaps in law², and the ECtHR makes expanded interpretation of international legal acts and their provisions, thus expanding the scope of these rules and defines new rules for member states of the Council of Europe in dealing with its citizens. In particular, M. Mazur titles the third chapter of his thesis: "Precedents of the European Court of Human rights as a source of constitutional law of Ukraine" and reveals the concept of a precedent in the context of the ECtHR's decisions, which consistently follows case-law principles and constantly refers its previous decisions, precedents of the European Commission on human rights or "existing case law"³. But thus the ECtHR confirms consistency of its own position, but does not accept its decisions as immutable rules or precedents that dictate completely new and obligatory rules and so on. That is why art. 30 of the European Convention on Human Rights states: "if the issue which it considers may result in incompatibility with the decision rendered by the Court earlier, the Chamber may at any time before it has rendered its judgment relinquish jurisdiction to the Grand Chamber, unless one of the parties does not object"⁴. Scilicet, accepted decision can not be regarded as final and shall be reviewed by not even a Grand Chamber if the parties insist.

There are concepts in Ukraine under which the activities of the ECtHR is considered along with other methods of protection⁵, although this position is not entirely justified, since it diminish the status of the Court as the exclusive one, which activities begin when all legal means of protection in the country have been exhausted. Because of the binding character of the ECtHR judgments for states and their bodies, protection of citizens' rights in this Court should be considered as exceptional, but not the usual way of restoration of rights..

Therefore it is obvious that the subject of the ECtHR's decisions should be formed considering previously mentioned provisions and position of the court. In particular, the ECtHR decision in the case "Novoseletskyi vs. Ukraine" (Application N 47148/99) Strasbourg, February 22, 2005 stated that "... the Court reiterates that it has no right to replace national authorities to determine a proper behavior of the institution in the case"⁶. At the same time, the reasoning and the operative part of that decision ascertained existence of violations of the Article 8 of the European Convention⁷ and the Article 1 of the Protocol

¹ Добрянський, С.П. (2003). *Актуальні проблеми загальної теорії прав людини*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса.

² Малишев Б.В. (2008). *Судовий прецедент у правовій системі Англії*. Київ: видавничий дім «Праксіс», 344.

³ Мазур, М.В. (2009). *Акти органів судової влади як джерело конституційного права України*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. «конституційне право; муніципальне право». Харків.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположні свобод. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

⁵ Спасибо-Фатеева, И.В., Сибилев, М.Н., Яроцкий, В.Л. (2014). *Харьковская цивилистическая школа защита субъективных гражданских прав и интересов*. Харьков, 672.

⁶ Європейський суд з прав людини. Друга секція. Рішення «Новоселецький проти України» (заява N 47148/99). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_238>

⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположні свобод. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

№1¹, and in fact, the lack of respect for private and family life, dwelling and deprivation property of the applicant. The author deliberately identified insufficient attention of the public authorities and therefore the judiciary in Ukraine to the previously listed issues, but not quoted literal meaning of the Article 8 of the Convention, as far as claims of the applicant was partly satisfied by that decision.

Ukrainian courts in this case referred to impossibility of reimbursement of moral damage caused in residential relationship because it is not provided by the legislation of Ukraine, and the European Court of Human Rights did not support this position and established not only the fact of moral damages to the applicant, but also the level of responsibility of officials for damages, putting the obligation on Ukraine to compensate the damage. The author agrees with this position, since absence of direct references in the housing legislation on the possibility or impossibility of moral damages should not be considered by the courts, because moral damage is a subjective perception of certain circumstances and therefore the level of mental suffering will be different for every person. Moreover, the art. 23 of the Civil Code of Ukraine associates legal grounds for moral damages with the fact of offense and this formula of moral damages should be applied to all relationships.

Otherwise, the specific level of moral damage must be set in legislation for different legal relationships, although such attempts are also being made, particularly for moral damage in road accidents², but any formulas are not able to take into account subjective factors, such as personification of a victim and a perpetrator.

The author believes that the provision on protecting the rights considering an offender can be viewed through the hypothesis of moral damage and rational compensation requirements from the specific subject; namely in the case of public resentment of a homeless person is unlikely someone will turn to him / her with the suit because legal futility of such case is obvious. At the same time when resentment goes from actions or words of officials or millionaires, then the responsibility should be appropriate to their status and so on.

The author was and still is a supporter of the previous version of part 2, Art. 440-1 of the 1963 Civil Code of Ukraine, where the minimum size for moral damage was fixed, namely no less than five minimum wages, and considers it appropriate to introduce it again in the civil law of Ukraine. But this does not mean that the same amount of moral damage should be fixed, but its minimum size established by law will give a benchmark for reasonable increase of its size by a particular subject. Moreover, the courts will have to follow the law, but not to convert this amount of moral damages to miserable, as it takes place today.

As for unreasonable increase of the amount of moral damage, a limiting factor there is the progressive scale of court fee, that must be paid before going to court and this should warn unreasonable desire to get the most benefit because the courts do not always satisfy claims for moral damages, especially in full. The best in modern terms we consider the amount of the minimum moral damage is one minimum wage.

Therefore, we consider appropriate to introduce an increased rate of minimum size for moral damage caused by a state, i.e. its officials, to at least two minimum wages. In this case, one minimum wage should be levied directly from the authorized representative of a state, whose acts or omissions had caused the damage, and the second minimum wage from an organization where this official works. Such differentiation is needed in modern conditions due to the fact that much of state officials allow themselves to neglect their responsibilities and to abuse official rights, because they do not bear significant personalized financial responsibility; a state is responsible for their actions or omissions. Similarly, but to a much greater extent a state is responsible for offenses, when by the ECHR's decision citizens of Ukraine are awarded compensation from the state, but for these facts the representatives who have committed offenses should bear responsibility. That's why judges approve illegal (unjustified) decision without hesitating, because they are not financially responsible for consequences of damage caused to individuals involved in a case.

Considering information analyzed in the article we may assert that the grounds to apply to the ECtHR and, accordingly, the subject of its consideration may be:

- inconsistency of Ukrainian legislation with high European standards of safety and protection of rights of citizens and legal entities, resulting in violation of mentioned rights;

¹ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_535>

² Слонова, Е. (2008). Расчет «душевных страданий» при ДТП. *Юридическая практика*, 33. <yurpractika.com/article.php?id=100095219>.

- inability to protect and restore the rights of citizens in a state, which can be manifested not only in court decisions violating substantive and procedural law, but also in delay of proceedings, non-enforcement of court decisions by state executive service;

- dissatisfaction of citizens with the means of elimination of violations and / or restoration of rights defined by a domestic court, including the lack of adequate compensation for a violated right.

But it should be noted that this division of grounds for applying to the ECtHR is generalized. If to specify current state of legal protection of citizens, it becomes apparent that applying to the ECtHR is possible as before a final decision by the courts Ukraine so after it.

Ukrainian judicial practice had cases when proceedings lasted more than five years. For various reasons individuals were deprived of the right to judicial protection by refusing to accept statement of claim, pointing its different shortcomings and returning claims¹, refused to satisfy disqualification of a judge. This bias was evident, as judges groundlessly refused to satisfy different applications, incompetently decided procedural questions, and so on. Therefore we think that individuals may apply to the ECtHR when the case was not resolved in Ukraine, but all reasonable terms for its consideration have already expired (Art. 6 of the Convention)².

The author is confident that many of the Ukrainian citizens appealed to the Constitutional Court of Ukraine and remained with unsatisfied refusal to consider their application. The latter situation is not generally considered to be legal, as far as instead of judges of the Constitutional Court a response to a procedural request is given in a form of a simple letter by court chancellery, which is not a part to judicial relations and can not assume the power to resolve legal issues. In our opinion, the citizens of Ukraine have the right to appeal to the ECtHR to protect their rights when they are hindered access to justice, although this position is debatable.

Moreover, some authors turned to analysis of this problematic issue and noted that "In determining exposure limits of ECtHR precedents for practice the Constitutional Court of Ukraine must proceed from the specific legal nature of the latter as the sole body of constitutional jurisdiction, so these precedents have not obligatory, but convincing character. In addition, the analysis of several cases resolved by ECtHR and the CCU proved that the CCU considering legal issues not always can make a general conclusion on unconstitutionality of a certain law, even using ECtHR's precedent which takes into account the facts of a particular case"³.

Weighing the powers of the Constitutional Court of Ukraine as the sole legitimate authority on interpretation of constitutionality of laws and other legal issues, we must admit that its authority is higher than of the European Court of Human Rights, unless, of course, we recognize the Constitution of Ukraine as the highest legal act in the hierarchy of laws in Ukraine. It is therefore possible to recognize the authority of the Constitutional Court of Ukraine to review the decisions of the ECtHR for constitutionality for Ukraine.

On the other hand, due to the fact that the European Court of Human Rights is a supranational body in the European Union we should agree with its power to review even decisions of constitutional courts of member states of the Council of Europe and, accordingly, of the Constitutional Court of Ukraine if it has violated European human rights standards. But the legitimacy of such decisions is questionable in Ukraine because of the high status of the Constitutional Court of Ukraine.

Analyzing decisions of the Constitutional Court of Ukraine without considering its status, the society has already recognized some of them as such taken under political influence. Therefore, we consider it impossible to absolutize the position even of this court. Indisputable is the fact that not all ECtHR's decisions are absolutely correct and corresponding to real legal relationships, so you should not idealize these decisions to.

Consequently, there is a potential for jurisdictional conflict between the ECtHR decisions and decisions of the Constitutional Court of Ukraine in terms of perception of a particular case and in this

¹ Фурса, С.Я., Фурса, Є.І. (2011). Аналіз типових зауважень, які пред'являються судами при прийнятті заяв. *Процесуальні документи: теорія, методика і практика*. Київ: видавничий дім «Правова єдність», 69-75.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

³ Мазур, М.В. (2009). *Акти органів судової влади як джерело конституційного права України*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. «конституційне право; муніципальне право». Харків.

situation the necessity will appear to recognize benefits of one of the courts. In this situation, in our opinion, should be mentioned that the Constitutional Court of Ukraine is limited in its powers concerning free perception of rights and obligations of legal entities, because it is dominated by the letter of law, and the ECtHR in its decisions can promote spirit of law and legislation.

Therefore, we can and should raise the issue about dominance of European standards of legal perception over national; this, in fact, will reduce legal significance of the Constitutional Court of Ukraine, and Ukraine's legal system in general. Such situation will also indicate a partial loss of sovereignty and independence of Ukraine (Art. 1 of the Constitution of Ukraine), although recognizing the authority of the European Court of Human Rights as binding for Ukraine, we should recognize such state de facto.

But, objectively, the best option is when citizens of Ukraine apply to the European Court of Human Rights for protection of their rights if they do not find it in Ukraine. At the same time, we should raise to European standards the requirements for enforcement and protection of human rights by Ukrainian courts and on this basis to improve legal system of Ukraine.

The author believes that current legal discourse concerning legal value of decisions of the Constitutional Court of Ukraine¹ should be resolved in favor of providing this court with powers similar to the European Court of Human Rights. Therefore, the Constitutional Court of Ukraine should have not formal (literal) powers for interpretation of unconstitutionality of legal acts or for official interpretation²; its powers should spread to resolving issues on compliance of Ukrainian legal acts to European standards in the context of regulation of the rights of citizens and legal persons.

Indeed, today we can agree with B. Malyshev, who pointed out immaturity of democratic institutions in Ukraine (especially meaning weak formation of democratic standards and traditions in functioning of the Verkhovna Rada of Ukraine and President of Ukraine; powers of official interpretation should belong to the Constitutional Court of Ukraine...."³. And, however, expanding the powers of the Constitutional court of Ukraine, despite the expressed concerns in its activities, a big part of potential appeals to the European court of human rights may be decided in Ukraine. However, it is expedient to revise the composition of the Constitutional court of Ukraine, as this issue has political engagement in terms of restraining factors and balances that aimed to provide equal influence in the struggle for power between parliament and president. Mistakes of this approach to formation of the Constitutional Court of Ukraine was discovered later and confirmed by the actual revision of the Constitution of Ukraine during V. Yanukovich presidency and his usurpation of all power.

The author believes that powers of the Constitutional Court of Ukraine to review the issue of compliance of human rights protection in Ukraine to European standards will increase demands of society to actions of authorized state officials. In this case, we mean the possibility to sue the state, which according to Art. 30 of the Civil Procedural Code is a subject to civil procedural relationships in various offenses, including implementation of laws that do not meet any constitutional provisions or European standards, not to mention failure to fulfill the requirements of laws due to lack of funds in the budget and so on.

Problems that occur in modern legal system in Ukraine are also caused by the fact that much of legislative bills and existing laws being tested for their compliance with the European standards in the Venice Commission, but for a self-sufficient legal state such issues should be settled within the country, not with the help of foreign experts. In particular, Ukraine has research institutions, the Academy of Sciences, the Academy of Legal Sciences, composed of leading Ukrainian scientists, whose legal position, experience and professionalism are ignored. That's why the author believes that an appeal to the ECtHR and other international legal institutions should be seen only as a fallback; we should not make a fetish of these institutions and provide them with controlling legal role in Ukraine, and this situation should stimulate our authorities to improving legal system of Ukraine taking into account our historical and political experience and mentality of the Ukrainian people.

¹ Малишев, Б.В. (2008). *Судовий прецедент у правовій системі Англії*. Київ: видавничий дім «Праксіс», 275-294.

² *Закон про Конституційний Суд України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80/ed20120427>>.

³ Малишев, Б.В. (2008). *Судовий прецедент у правовій системі Англії*. Київ: видавничий дім «Праксіс», 284.

References

1. Dobryans'kyy, C. P. (2003). *Aktual'ni problemy zahal'noyi teoriiy prav lyudyny*: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01. «teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya politychnykh i pravovykh uchen'». Odesa.
2. Malyshev, B. V. (2008). *Sudovyy pretsedent u pravoviy systemi Anhliyi*. Kyiv: vydavnychyy dim «Praksis».
3. Mazur, M. V. (2009). *Akty orhaniv sudovoyi vlady yak dzherelo konstytutsiynoho prava Ukrayiny*: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.02. «konstytutsiyne pravo; munitsypal'ne pravo». Kharkiv.
4. *Konventsiiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhny svobod*. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.
5. Spasybo-Fateeva, Y. V., Sybylev, M. N., Yarotskyy, V. L. (2014). *Khar'kovskaya tsyvylystycheskaya shkola zashchyta subektyvnykh hrazhdanskykh prav y ynteresov*. Khar'kov.
6. Yevropeys'kyy sud z prav lyudyny. Druha sektsiya. Rishennya «Novoselets'kyy proty Ukrayiny» (zayava N 47148/99). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_238>.
7. Protokol do Konventsiiy pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_535>.
8. Slonova, E. (2008). Raschet «dushevnykh stradanuy» pry DTP. *Yurydycheskaya praktyka*, 33. <yurpractika.com/article.php?id=100095219>.
9. Fursa S. Ya, Fursa, Ye. I. (2011). Analiz typovykh zauvazhen', yaki pred'yavlyayut'sya sudamy pry pryynyati zayav. *Protsesual'ni dokumenty: teoriya, metodyka i praktyka*. Kyiv: vydavnychyy dim «Pravova yednist'», 69-75.
10. *Zakon pro Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny 1996*. (Verhovna Rada Ukrajinu). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80/ed20120427>>.

Юлія Узун, к. політ. н.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Україна

РОЗВИТОК ІДЕЇ ТЮРКО-ТУРЕЦЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ В ХХ СТОЛІТТІ ТА ЇЇ ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ТУРЕЧЧИНИ

Iuliia Uzun, PhD in Political Science

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

EVOLUTION OF THE IDEA OF TURKIC–TURKISH CULTURAL EXPANSE IN THE TWENTIETH CENTURY AND ITS POLITICAL IMPORTANCE FOR TURKEY'S GEOSTRATEGY

The article aims to analyse the evolution of the ideas of Turkism and Pan-Turkism, Ottomanism and Islamism as ideas that influence on development of the geopolitical strategy of Turkey in the XX - beginning of the XXI century. The article demonstrates the process of expansion and interpretation of the idea of Turkism as an idea of cultural integration of Turkic peoples and development of Pan-Turkism as an idea of political integration of states with Turkic population. It has considered the geopolitical practices of Republic of Turkey in the XX century concerning cultural-ideological implementation of the idea of "The Great Turkic-Turkish cultural expanse". The article analyzes the ideological basis of the political movements of Young Turks, Kemalists, Turkesists and political forms of the modern interpretation of political Pan-Turkism. The most attention has been given to the history of formation and development of the idea of Pan-Turkism in Turkish political thought and to the analysis of strategies and tactics related to its realization during the XX century.

Key words: geopolitical strategy, state doctrine, Turkism, Pan-Turkism, Ottomanism, Islamism, Turkey's foreign policy.

Друге десятиліття ХХІ ст. демонструє результати повернення ідеології і практики великодержавного суперництва. Стало очевидним, що універсальні правила ХХ ст. втратили своє визнання рядом геополітичних суб'єктів, що позначився поворот до пошуку ними нових інструментів глобального управління, участі в системі такого управління, а також до пошуку ними нових можливостей для зміни свого геополітичного статусу якщо не в системі глобального управління, то в системі управління регіонального.

На тлі ідеології американського мессіонізму універсального типу, в 2012-2015 рр. активно проявилися глобалізований тип радикального ісламізму, геоекономічні ідеї «великих просторів» (ідея «Великої Євразії», що поєднує китайський проект «Економічного поясу «Шовковий шлях»» і «Євразійського Економічного Союзу (ЄврАзЕС)»); ідея «Великої Азії», що виявляється в проектах «Регіонального Всестороннього економічного партнерства країн Азії» і, альтернативного - «Угоди про Транс-Тихоокеанському партнерство (ТТП)»).

Одночасно з глобальними ідеологіями, які обґрунтовують контроль над світовим або макрорегіональним простором активно заявляють про себе ідеї трансформації субрегіональних, регіональних, міжрегіональних просторів, як ідеї єднання «розділених народів». Серед них і паналбанізм, і пансербізм, і румунський уніонізм, і ідеологія «великої Угорщини», праве і ліве неоевразійство, пантуранізм, пантюркізм, пантуркізм і неоосманізм.

Розвиток геополітичної думки в Туреччині і близьких до неї культурно-ідеологічних течій стали об'єктом ряду досліджень. Серед них роботи сучасних тюркістів - Р. Абдуллаєва, Р. Мухаметдінова, А. Хузангая, Г. Тафаєва; дослідження тюркологів і істориків середини ХХ ст. - А. Баттал-Таймазова, Е. Гасанова, Ю.Марунова, Ю. Петросяна, А.Тверітінової і праці кінця ХХ - початку ХХІ ст., присвячені аналізу нових фактів з історії політичної думки Туреччини, яка має

вплив на формування ідеологічного і геополітичного процесів в країні - С. Васильєвої, М. Губогло, Д. Єремєєва, В. Іванової, Дж. Кірокосяна, М. Кіреєва, О. Сваранца, О. Сенюткіної, С. Червоної. Важливими залишаються роботи діячів початку ХХ ст. – І. Гаспринського, Ю. Акчури, М. Расул-Заде, З. Гьокальпа (Зії Бея) та інших тюркістів, а також роботи їх турецьких послідовників і дослідників - Х.Ерена, Ш. Сараджоглу, Н.Явуза. Різні оцінки подій ХХ ст. і різні оцінки значення тюркізму у формуванні зовнішньої політики Туреччини обумовлюють особливий інтерес до процесів політизації тюркізму і його геостратегічного значення.

Пантюркізм як ідеологія об'єднання тюркських народів (урало-алтайської мовної сім'ї), пов'язана з географічним поняттям «Туран», ставить за мету культурно-політичне об'єднання просторів Євразії - від Закавказзя до Саян з охопленням просторів, заселених тюркомовними народами.

Ідеї пантюркізма виникли на основі розвитку тюркології ХІХ століття, коли в період Танзімата (1839-1875 рр.) Праці турецьких авторів (Ібрагіма Шинаси, Ахмета Вефік Паші, Мустафи Джелаледдіна Паші і ін.) популяризували вивчення політичної історії тюрків, а деякі обґрунтовували теорії «туро-аріянізму» (наприклад, праця М.Джелаледдіна «Тюрки: стародавні та сучасні », 1869 г.). У Російській імперії, яка включала велику кількість тюркських народів, поширенню ідей тюркізма в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. сприяли роботи азербайджанських діячів - драматурга М.-Ф. Ахундова, поета Х.-З. Алі бея, видавця З. Хасан бея, казанських - етнографа Ш. Марджани і Ю. Акчурина (Акчура), кримськотатарського видавця І. Гаспринського.

Публіцист Ісмаїл Гаспринський (Гаспрали) (1851-1914) здобув найбільшу популярність через популяризацію ідеї культурної консолідації тюркських народів. Ще з 1879 р. він видавав газети загальнотюркською мовою «Файдаль еглендже» (1879-1880), «Закон» (1881). З 1881 р. видавав газету «Тонгуч», де поставив питання про об'єднання тюркських говірок: волзької, чагатайської, киргизької та османської. У тому ж році написав роботу «Руське мусульманство», в якій відніс себе «не тільки до кримсько-татарського народу, а до всієї тюрксько-татарської нації»¹. З 1883 до 1918 рр. він видавав російською (до 1905р.) і тюркською мовами газету «Переводчик'-Терджіман'», з 1905 р - журнал для жінок «Алем Нісван» («Жіночий Світ»); з 1906 р - гумористичний журнал «Ха-ха-ха», газету «Міллет» («Народ») про роботу мусульманської фракції Держдуми Російської імперії; з 1907 до 1908 рр. в Єгипті він видавав газету «Аль Нахда» («Відродження») арабською.

Гаспринський відомий і як один із засновників джадідізму – просвітницького руху, в основі якого світський метод навчання, і як ініціатор створення «тюрського еспіранто» – уніфікованої тюркської мови (ці ідеї стали підґрунтям турецької мови, що змінила османську за часів Ататюрка).

Зусилля Гаспринського вплинули на становлення поглядів казанського татарського діяча Юсуфа Акчура (Акчурина). Історик Б. Таймазов в книзі «Казанські тюрки» (Анкара, 1966 г.), оцінюючи розстановку сил в кінці ХІХ століття, писав: «хоча правофланговим руху був Ісмаїл бей Гаспрали з Криму, ідея (тюркського об'єднання - курсив наш Ю.В.) була підхоплена мислителями з числа казанських тюрків...»². Ю. Акчура, народився в Симбірську в 1876 р у відомому роді Акчуріних (його предок - князь Адашев був другом Івана ІV), власників мережі текстильних фабрик Російської імперії³. Після смерті батька, Юсуф жив і навчався в Туреччині, де зайнявся політичною діяльністю і брав участь у невдалій змові проти Абдули Хаміда ІІ. Після заслання в Тріполітанію, з 1899 р. до 1903 р. навчався в Парижі у Вільній школі політичних наук, після закінчення якої написав роботу «Дослідження з історії державних інститутів Османської імперії», де висловив критику ідей младотурків про можливість створення єдиної османської нації через ворожнечу християнського і мусульманського народів, виступив за надання автономій окремим народам і за федералізацію Османської імперії для збереження її в колишніх кордонах. У Парижі він познайомився з емігрантами лідерами руху младотурків Ахмедом Різою, Абдуллахом Джевдетом і принцом Сабахаддіном, згодом підтримавши першого з них в ідеї посилення централізації держави і ставки на авторитарну владу без втручання країн Європи у внутрішні справи Туреччини, що продемонструвало еволюцію його особистих поглядів. Повернувшись до Росії в 1903 р., Ю. Акчура зайнявся викладацькою (в казанському медресе «Мухамаддія») і видавничою діяльністю (редактор газети «Казанський вісник» («Казан мухбіре»), став керівником ліберально-демократичної партії

¹ Гаспринский, И. (1985) *Русское мусульманство*. Оксфорд: РИ-«ОИСА», 24-26.

² Расул-Заде, М. (1985). *О пантюранизме в связи с кавказской проблемой; Доклад, прочитанный в Париже в 1930 г.* Оксфорд: РИ – «ОИСА» <<http://irs-az.com/pdf/090622152150.pdf>>.

³ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 43.

«Ітгіфак аль-муслімін». Його стаття 1904 г. – «Три види політики» («Üç Tarzi Siyaset»), надрукована в єгипетському журналі «Тюрк» визнається «програмної» статтею пантюркізма^{1,2}. У ній Ю. Акчура аналізує три можливих напрямки турецької політики: перший – «асиміляція і об'єднання націй, підлеглих османському уряду, з метою створити османську націю» (тобто паносманізм), другий – «використовуючи те, що правителі Османської держави мають права Халіфа, політично об'єднати всіх мусульман під правлінням османського уряду» (тобто панісламізм), третій – «формування політичної тюркської нації, що спирається на етнічний фактор» (пантюркізм)^{3,4}. При цьому він зазначає, що «ідея створення тюркської політичної нації... є новою..., що в Стамбулі нещодавно сформувалося товариство, ... яке бажає створити тюркську націю..., а газета «Ікдам» стала органом з розповсюдження цих ідей... в Росії, де проживає більшість тюрків, ідеї їх об'єднання існують в дуже розмитій формі... Але якби не було гніту ззовні, ця ідея легко розвивалася б... в Туркестані, в басейнах річок Яіка (Уралу) і Волги... у тюрків Кавказу і Північного Ірану»⁵. У статті він визнає, що є «тюрком, османцем і мусульманином, що бажає служити інтересам Османської держави, ісламізму і всіх тюрків», але при цьому висловлює сумнів в спільності інтересів «трьох спільнот, що спираються на політичний, релігійний та етнічний принцип» і в тому, що «посилення одного співтовариства сприятиме посиленню іншого». Через це він робить висновок, що «робота зі створення Османської нації - марне заняття» оскільки турецька політика ісламського єднання зустрине перешкоди християнських держав, тоді як політика тюркського єдності «сприяла б об'єднанню тюрків Азії і Східної Європи, у яких були б спільність мови, походження, звичаїв, релігії... Ця політика служила б процесу формування політичної нації, яка була б здатна зберегти себе серед інших великих націй... і в цьому об'єднанні турецьке суспільство було б найсильнішим..., і важливу роль відігравало б Османську державу»⁶. Описуючи тюркський світ, Ю. Акчура говорить про нього як про «серединний світ» «між світами білої і жовтої раси», де «Османська держава візьме на себе роль, яку зараз в світі жовтої раси бажає виконати Японія» і де «мусульманська релігія може стати важливим елементом формування великої тюркської нації», але для цього «іслам має змінитися і допустити формування нації...»⁷. Головним конкурентом в політиці «тюркської єдності Туреччини» Ю. Акчура називає Росію, припускаючи при цьому, що інші християнські держави, можливо, підтримають цю політику⁸. Примітно, що в серії статей – «Слов'янський тиждень» – він розглядає причини і можливості слов'янсько - тюркської єдності, називаючи головною її підставою - протистояння європейської та китайської господарської, економічної, культурної та політичної експансії⁹.

Ідеї тюркізму виявилися затребувані після революції 1908 року. Тоді, об'єднавшись в партію «Єднання і прогрес», натхненні гаслами руху «Нові Османи», популярного в 70-х рр. XIX ст., молодотурки встановили в імперії свій вплив (до 1914 р), прагнучи обмежити владу султана Конституцією. Збентежені збереженням імперії, молодотурки популяризували ідеї тюркізму, османізму і ісламізму, оспівані в творчості Мехмеда Еміна (вірш «Я - турок»), письменників Зії Гьокальпа (Мехмеда Зії) і Халіде Едіба Адівара (роман «Новий Туран») і розвинені в концепціях Алі Суаві, Юсуфа Акчури, Абдули Джемдета Карлидага, Ахмеда Ризи, Джелала Нурі і ін.

Османізм висловлювався тезою Алі Суаві (1838 - 1878) – ідеолога руху «Нові Османи» XIX ст.: «всі народи, що населяють Османську імперію, складають націю османів, яка є расою, що

¹ Акчура, Ю. (1994). *Три вида политики*. Татарстан. Казань, 3, 130-135.

² *Üç Tarzi Siyaset* (1991), 19-37. <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>

³ *Üç Tarzi Siyaset* (1991), 19-37. <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>

⁴ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 57-58.

⁵ *Üç Tarzi Siyaset* (1991), 19-37. <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>

⁶ *Üç Tarzi Siyaset* (1991), 19-37. <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>

⁷ *Üç Tarzi Siyaset* (1991), 33. <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>

⁸ *Üç Tarzi Siyaset* (1991), 35. <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>

⁹ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 81.

перевершує інші...»¹. Османізм, як типова ідеологія імперіалізму, обґрунтовуючи ідеї переваги «турецької раси» над іншими народами імперії, ідеї права турків володіти просторами заселеними тюрками «до місця народження батька Османа I – Ертогрула (м. Мерв в Середній Азії) і до батьківщини сірого вовка – пустелі Сінцзян», знайшла підтримку в ідеї культурного об'єднання тюркського світу навколо Османської імперії як Ядра – у тюркізмі. «Мільйонний турецький народ, стародавній і молодий Туркестан - весь світ і майбутнє належать тобі... Один вулик мають всі бджоли, Один Туран мають мати всі турки», – писав в 1897 р. намісник Себастії М. Емін у вірші «Я - турок».

Младотурки використовували не тільки ідеї османізму і пантюркізму, але й ісламізму. Як тюркісти-іттихадисти («Іттихад» означає «Єднання») вони, на відміну від тюркістов-джадідистів, визнали шариат основою світського права, обґрунтував неможливість рівноправності мусульман з християнами, підтримав діяльність організацій «Панісламістське товариство» і «Товариство мусульманського єднання», пропаганда яких велася виданнями «Ікдам», «Танін», «Сірат Мустакім». У 1909 р. журнал «сірат Мустакім» (№ 83) закликав до об'єднання навколо турецького султана – «Халіфа правовірних» – 400 млн. Мусульман Азії, Африки та Європи². Панісламізм використовувався як підґрунтя діалогу з прихильниками теократії і з мусульманськими народами імперії, а також реалізовував політику централізації влади за допомогою релігії в умовах ослаблення національної принципу «османізма»³.

Законом 1909 р. іттихадисти-младотурки заборонили створювати партії за національною ознакою, почали політику дискримінації немусульман у реалізації ними їх суспільно-політичних прав. Членом младотурецької партії тепер міг стати лише турок і мусульманин. У 1910 р з'їзд іттихадистів прийняв рішення, що склало основу політики асиміляції. Гаслом з'їзду стало «Туреччина – лише для турків»; на обговорення Меджлісу була внесена резолюція про заборону туркам вступати у змішані шлюби. У 1911 р. з'їзд партії прийняв рішення про ісламізацію Туреччини, османізацію підданих, про повсюдне впровадження турецької мови. У резолюції говорилося: «...імперія має бути мусульманською...: іншим націям потрібно відмовити в праві організуватися, оскільки децентралізація і самоврядування – це зрада Турецькій імперії. Національні меншини становлять таку величину, якою можна знехтувати без побоювання. Вони можуть зберегти релігію, але не мову. Поширення турецької мови є найвищим засобом утвердження мусульманської переваги і асиміляції інших елементів»⁴. Джелал Нурі – теоретик панісламізму – в роботі «Єднання ісламу» писав: «Якщо арабська є мовою релігії, то турецька має стати офіційною світською мовою всіх мусульман»⁵. Затверджувався насильницький підхід до створення «турецької єдності». Талаат-бей (один з лідерів «тріумвірату» младотурків) зізнавався: «Ми захотіли гяура зробити османцем, але не змогли. Тепер залишається одне – знищити його зброєю»⁶.

Тюркізм в цей період розвивався завдяки діяльності організацій: «Тюрк Дернегі» («Тюркське коло» – діяла у 1908-1912 рр.), «Тюрк орду» («Тюркська родина» – діяла у 1911-1917 рр.), «Тюрк білгісі» («Тюркське знання» – діяла у 1913-1914 рр.) і «Тюрк оджаги» («Тюркський очаг» – діяла у 1912-1931 рр.)⁷. У всіх організаціях секретарем був Ю. Акчура. Цілі організацій формулювалися як

¹ Петросян, Ю. А. (1958). «Новые османы" и борьба за конституцию 1876 г. в Турции. Москва: Восточная лит-ра, 157; Киракосян, Дж. (1986). *Младотурки перед судом истории*. Ереван: Айастан, 114. <<http://hayasanews.com/wp-content/uploads/2012/10/john.pdy>>..

² Киракосян, Дж. (1986). *Младотурки перед судом истории*. Ереван.: Айастан, 115. <<http://hayasanews.com/wp-content/uploads/2012/10/john.pdy>>.

³ Киракосян, Дж. (1986). *Младотурки перед судом истории*. Ереван: Айастан, 104-106 <<http://hayasanews.com/wp-content/uploads/2012/10/john.pdy>>.

⁴ *Peace Handbooks. Y. X. Turkey in Asia. (1920)*. London. <<https://www.wdl.org/ru/item/11770/view/1/15/>>.

⁵ Uyanik, N. (2004). Batici bir aydin olarak Celal Nuri ileri ve yenilesme surecinde ficir hareketlerine bakisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. <<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/viewFile/263/253>>.

⁶ Марунов, Ю. (1961). Пантюркизм и панисламизм младотурок (1908-1918). Краткие сообщения Института народов Азии, Т. XIV. Москва, 38-56.

⁷ Васильева, С.А. (2012). Влияние пантюркизма на идеологический процесс в турецкой республике. *Политика*, 3. <http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/politika/vasilieva.pdf>; Иванова, В.В. (2013). Стратегии включения гагаузов в тюрко-турецкое культурное пространство (XX-XXI ст.). *Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии РАН* <http://kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-238-8/978-5-88431-238-8_35.pdf>.

просвітницькі. Так, у статуті «Тюркського очага» цілями визначалися: «вдосконалення тюркської раси і її мови шляхом...підвищення рівня національного виховання, соціально-економічної системи тюрків, які є особливо значним народом серед мусульманських народів»; відкриття тюркських очагів, шкіл; підкреслювалася неполітична діяльність організації: «організація при здійсненні своєї мети обмежить діяльність соціальною і національною сферами, але не буде займатися політикою і не буде працювати на політичні партії»¹. Цю думку висловлював і З. Гьокальп у праці «Принципи тюркізму» (1923 р.)². «Тюркізм, – писав Гьокальп, – це рух не політичний, а науково-філософсько-естетичний... це метод боротьби за культурне єднання..., тому він не прийняв форми партії... Але тюркізм не чужий політичним ідеалам... Ми народники у політиці, тюркісти – у культурі»³.

«Турецькі очаги» в цей період створюються по всій країні. Якщо в 1914 р. в імперії було 16 «очагів» чисельністю 3 тис. осіб, то в 1920-х рр. число членів досягло 30 тис. осіб⁴. В межах роботи осередків організувалися лекції, велася видавнича діяльність, вирішувалися соціальні питання. У книзі Зареванда «Туреччина і пантуранізм» (1930 г.) зазначалося, що «очаги» розвинули пропаганду серед студентів богословських інститутів, внаслідок чого виник зв'язок пантюркістів і духовенства, а через нього зв'язок із народом»⁵.

Друкованим органом очагів був журнал «Тюрк юрду» під редакцією Ю. Акчури, де друкувалися роботи Кепрюлю заде Мехмеда Фуада, Зії Гьокальпа, Халіде Едіпа, Хусейна заде Алі, Джеляль Сахір, Ахмеда Ага-Огли (Агаєва). На сторінках цього видання і в окремих виданнях розглядалися шляхи створення тюркського світу. Так, в книзі «Три політичні системи» 1911 р. (книга пережила три видання 1976, 1987 і 1991 гг.) були зібрані статті Юсуфа Акчура, Алі Кемаля і Фаріди Ахмеда, присвячені співвідношенню «османізму», «панісламізму» і «пантюркізму» з метою визначення найкращої з них в якості доктрини Туреччини⁶. Цій самій проблемі присвячувалася робота З. Гьокальпа «Тюркізуватися, ісламізуватися, модернізуватися» (1913-1914). Тюркісти обговорювали різницю понять «тюркізм», «туркізм» і «туранізм» (роботи Ахмеда Ага-Оглу «Три цивілізації» (1919-1920) і Зії Гьокальпа «Основи тюркізма» (1923)). Так, Зія Гьокальп в праці «Основи тюркізму» виступив проти «османізму», як політики асиміляції народів Османської імперії, і проти «ісламізму», незважаючи на своє попереднє членство в партії «Єднання і прогрес». Він, також, визначаючи відмінності «тюркізму» і «туранізму», вказував, що «тюркізм» – це більш вузьке поняття, що охоплює народи огузької групи (турок, азербайджанців, туркмен, гагаузів), а «туранізм» – більш широке, що охоплює народи Турана, такі як татари, узбеки, якути, інші⁷. При цьому, він відрізняв поняття «туркізм» і «тюркізм», де «туркізм» – означає першу стадію процесу відродження культурної спільності, обмежену межами Туреччини, коли формується національна ідентичність. Друга стадія «тюркізму» З.Гьокальпом називається «огузізм», коли мова йде про об'єднання тюрків огузької групи, а третю стадію він називає «туранізмом», коли під егідою Туреччини консолідуються всі тюркські народи. На думку З. Гьокальпа, «сьогодні можна допустити культурне об'єднання тільки огузьких племен... Пантуранізм же – це утопія, що подібна комунізму Леніна і раю Магомета. Як ідеал він цінний лише тим, що служить романтичним джерелом наснаги... мас»⁸. При описі програми об'єднання тюрків Гьокальп акцентує на важливості превалювання «тюркізму в мові, в естетиці, в моралі», на тюркізації мови проповідей і створенні сучасних сім'ї і держави, незалежних профспілок, активності суспільства⁹. З переліку, використаних Гьокальпом понять («туркізм», «тюркізм», «османізм», «туранізм»), мало розрізненими виявлялися два: «османізм» і «туркізм». Вочевидь, відмінності між ними бачилися в особливостях вибору

¹ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 90.

² Gökalp, Z. (1923). *Türkçülüğün Esasları*. <http://ulkunet.com/UcuncuSayfa/TurkculugunEsaslari_1817.pdf>.

³ Расул-Заде, М. (1985). *О пантуранизме в связи с кавказской проблемой; Доклад, прочитанный в Париже в 1930 г.* Оксфорд: РИ – «ОИАСА». <<http://irs-az.com/pdf/090622152150.pdf>>.

⁴ Васильева, С.А. (2012). Влияние пантюркизма на идеологический процесс в турецкой республике. *Политика*, 3. <http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/politika/vasilieva.pdf>.

⁵ Зареванд (1991). *Турция и Пантуранизм*. Ереван, 76.

⁶ *Üç Tarzı Siyaset* (1991), 19-37. <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>.

⁷ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 143.

⁸ Расул-Заде, М. (1985). *О пантуранизме в связи с кавказской проблемой; Доклад, прочитанный в Париже в 1930 г.* Оксфорд: РИ – «ОИАСА». <<http://irs-az.com/pdf/090622152150.pdf>>.

⁹ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 143-144.

форми правління, політики національної ідентичності, і, багато в чому, визначалися змінами в особистих (кон'юнктурних) позиціях Гьокальпа в 1923 р. (час друку роботи «Основи тюркізма») у зв'язку з втратою влади молодотурками на користь кемалістів.

Ахмед Ага Оглу (А. Агаєв) (уродженець м.Шуша в Нагірному Карабасі) у статті, розміщеній в журналі «Тюрк юрду», під поняттям «тюркський світ» описав територію, що включає Крим, Балкани, Кавказ, північну частину Каспійського моря, частину Сибіру, Монголії, Туркменістан, частину Китаю, Афганістану, Месопотамію, Егейське море. М. Емін підкреслював, що пантюркісти першим завданням вважали єднання «всіх тюрків», другим – «братання» з народами «туранського походження», в тому числі з угорцями, фінами та болгарами¹.

Тюркісти, визнаючи месіанізм Туреччини в об'єднанні «Великого Турану» зверталися до сакральних елементів історії тюрків, символом якої стала вовчиця (Бозкурд, Bozkurt), що, за переказами, врятувала тюрків, вказавши дорогу Бурточіну (ковалю тюркської раси) і позначена як мати нації, і перед якою вклонялися тюрки до прийняття Ісламу. Не менше значення мали ідеї тенгріанства і ісламського месіанізму. Під гаслом «Назад до Турану» тюркісти виступали за відродження звичаїв тюркських народів, до героїзації Атілли, Чингіз-хана, Огуз-хана (З. Гьокальп у вірші «Туран» і З. Гьокальп і Х. Адивар у романі «Новий Туран» (1912)².

Ганна Тверитинова, описуючи діяльність «тюркістських» організацій називає їх «пантюркістськими», вказуючи, що товариством «Тюрк оджаги» «були розроблені «програма мінімум» і «програма максимум». На першому етапі турки мали завоювати «Малий або Новий Туран» від Байкалу до Стамбулу і від Монголії до Казані, а на другому – утворити «Великий Туран» від японських вод до Скандинавських гір і від Льодовитого океану до плато Тибету. Це мало спричинити еру «нової чінгізиади»³. Однак з цим, справедливо на наш погляд, не згоден Ф. Мухаметдінов (лідер «Татарської партії національної незалежності»), що стверджує, що у тюркістських товариств початку ХХ ст., як і в самій діяльності Ю. Акчури і З. Гьокальпа «тюркізм зводився лише до ідеї культурної близькості тюркських народів», а введення його в політичну сферу він пов'язує з діяльністю тюркістів другої половини ХХ ст., зокрема, з діяльністю А.Тюркеша – очільника партії «Національного дії», Н. Атсиза – письменника і видавця журналу «Орхун» (видавався в 1933-1952 рр.) і Т. Язгана (президента «Фонду з дослідження тюркського світу», що діє з 80-х рр. ХХ ст.).

І тим не менш, пантюркізм як ідеологія політичного єднання тюркських народів і їх територіально-політичних утворень формувалася на ґрунті просвітницької діяльності тюркістів і їх послідовників в частині розвитку політики «туркізму», яка часом зводилася до політики «османізму» і супроводжувалася процесами насильницької асиміляції («отуречення») ряду нетюркських народів Туреччини.

Національно-визвольні рухи нетурецьких областей імперії, італо-турецька війна 1911-1912 рр., Балканські війни 1912-1913 рр. привели до популярності ідеологій османізму, пантюркізма і ісламізму молодотурків серед турецького населення (число членів партії «Єднання і прогрес» зростає з 300 осіб в 1908 р до 350 тис. осіб в 1914 р)⁴. Переворот 1913 року, внаслідок якого була встановлена диктатура партії «Єднання і прогрес», представлена «тріумвіратом» офіцерів (Мехмед Талеат Паша, Ахмет Джемаль Паша, Ісмаїл Енвер Паша), зумовив зростання централізму, радикалізму політики дискримінації, участь імперії в I Світовій війні на боці Німеччини, з якої було обговорено плани передачі Османської імперії Кавказу, Середньої Азії, Поволжя, Криму, і, в кінцевому підсумку, розпад імперії^{5,6}. Після війни партія младотурків «Єднання і прогрес» самоликвідувалася. У 1918-1922 рр. влада в країні належала султану Мехмеду VI, який перебував під

¹ Гасанова, Э.Ю. (1966). *Идеология буржуазного национализма в Турции в период младотурок (1908-1914)*. Баку: АН АССР, 118-119.

² Ziya Gökalp şiir «Turan», 125. <<http://www.antoloji.com/turan-2-siiri/>>.

³ Тверитинова, А.С. (1956). Младотурки и пантюркизм. Краткие сообщения Института востоковедения» АН СССР, Т. XXII. Москва, 68.

⁴ Киракосян, Дж. (1986). *Младотурки перед судом истории*. Ереван: Айастан. <<http://hayasanews.com/wp-content/uploads/2012/10/john.pdy>>.

⁵ Марунов, Ю. (1961). Пантюркизм и панисламизм младотурок (1908-1918). Краткие сообщения Института народов Азии. Т. XIV. Москва, 52.

⁶ Незавершённый юрнберг. Армянский геноцид. *Официальный сайт истории армянского геноцида*. <http://www.genocide-museum.am/rus/online_exhibition_9.php>.

впливом країн-Антанти.

У цей період, в 1919 р. Ю. Акчура, виступаючи 16 вересня в суспільстві «Тюрк Оджаги» Стамбула з лекцією заявив про існування 2-х видів тюркізму: «демократичного» і «імперіалістичного», відносячи себе до першого¹. І трохи пізніше, в 1923 р. З. Гьокальп, як вказувалося раніше, дав оцінку різниці понять «османізм» і «туркізм», «тюркізм» і «туранізм». Це демонструє перелом в ідейно-політичній ситуації.

У 1922 р. внаслідок повалення окупаційного режиму, була встановлена влада республіканського правління під керівництвом Газі Мустафи Кемаль Паші (Кемалю Ататюрка) і створеної ним Народно-республіканської партії. Реформи Ататюрка підтримали більшість младотурків, до руху яких він і сам відносився до його конфлікту з членами «тріумвірату». По суті, Ататюрк, спочатку як голова Великих національних зборів (1920-1923), а з 1923 р. як президент республіки, що переобирався до 1938 р., реалізував велику частину програми младотурків, відмовившись від іттихадізму і пантюркізму як ідеології територіального зростання. Офіційна відмова від політики пантюркізму була проголошена Ататюрком в 1921 р. в його промові в м.Ескішехір, а в 1927 р. Всетурецьке товариство «Турецький очаг» на 3'їзді змінило 1 пункт свого статуту, обмежуючи сферу діяльності межами турецької республіки». Проголошене Ататюрком гасло «Мир в країні, мир в світі» в подальшому буде розкритиковане тюркістом Н. Атсізом як прояв «політики поступок СРСП» і «відступництва від національного ідеалу»².

Реформами Ататюрка стали: ліквідація султанату (1922), проголошення республіки (1923), скасування халіфату (1924), введення світського навчання, закриття дервішських орденів, реформа одягу (1925), прийняття нового кримінального та цивільного кодексів за європейським зразком (1926), латинізація алфавіту, очищення турецької мови від запозичень, відділення релігії від держави – лаїцизм (1928), надання виборчих прав жінкам, скасування титулів і феодалних форм звернення, введення прізвищ (1934), створення національних банків і промисловості.

Політика турецького націоналізму Ататюрка передбачала створення моноетнічної держави, для чого громадянство було ототожнене з етнічними, і всі жителі країни були оголошені турками. Це стосувалося і курдів (20% населення, яким під час війни Ататюрк обіцяв автономію, а потім «забув» і заборонив їх громадські організації³. Діяли дискримінаційні норми по відношенню до єврейського населення⁴. Всі мови (курдська, вірменська, джудесмо, ін.), крім турецької, були заборонені. Були ліквідовані національно-релігійні форми освіти. Ці принципи були проголошені в Конституції 1924 р. Ататюрк, піддаючи дискримінації тих, хто намагався відстоювати самобутність, зробив гаслом фразу: «Як щасливий вимовляти «я – турок!». Фраза символізувала національну єдність і заміну самоназви: «турки» замість традиційного «османи».

Вважається, що пожвавлення ідей пантюркізму почалося лише після смерті Ататюрка в 1938 р., проте, дослідження доводять, що Туреччина підтримувала ідею тюркської солідарності як політику «об'єднання розділеної культурно-національної спільноти» по відношенню до етнічно близьких татар, гагаузів та інших вже на початку 30-х рр. ХХ ст. Ознакою цього стала діяльність турецьких послів в країнах колишньої імперської присутності з подальшими в них реформами в релігійній і культурно-освітній сферах та активізація підтримки створення та видавництва досліджень з питань культурної близькості тюркських народів (у 1936 р. з'явилось перше турецьке видання про культурну близькість гагаузів і турків – «Балкани і тюркізм» Яшар Набі Найра⁵. У преамбулі автор визначає: «Гагаузи – це християнізовані турки, що живуть в Румунії і Болгарії»⁶.

Так, прикладом дипломатичної активізації є діяльність Хамдуллаха Супхі Танріовера (1885–1966) в Румунії з 1931 до 1944 рр. Х.С.Танріовер як прихильник пантюркізму і экс-голова товариства «Тюркський очаг», після заборони очагів, що діяли з 1912 до 1931 рр., був призначений послом у Бухарест, що пояснювалося існуванням у Румунії (зокрема, у Бесарабії та Добруджі)

¹ Мухаметгдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 160.

² Мухаметгдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 173.

³ Лазарев, М.С. (2005). *Курдистан и курдский вопрос*. Москва: Восточная литература, 63, 70-71.

⁴ Турция. *Краткая еврейская энциклопедия*. <<http://www.eleven.co.il/article/14185>>.

⁵ Иванова, В.В. (2013). Стратегии включения гагаузов в тюрко-турецкое культурное пространство (XX-XXI ст.). *Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии РАН*. <http://kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-238-8/978-5-88431-238-8_35.pdf>.

⁶ Yavuz, N. (2010). Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. *Gazi Akademik Bakış. Ankara, 4*. <<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881107.pdf>>.

великої громади гагаузів. З 1931 р., за посередництва Х. Танриовера Міністерство з народної освіти Румунії запровадило в медресе Добруджі викладання історії тюрків і тюркської мови, ухваливши читати релігійні книги по-турецьки, а не по-арабськи, арабіцу замінити новим турецьким алфавітом, а традиційний одяг замінити на європейський¹. Діяльність посла забезпечила роботу турецьких викладачів в школах Гагаузії; прийом гагузських студентів в університети Туреччини; популяризацію знань про гагаузів в Туреччині; сприяла виданню книг про гагаузів турецькою мовою і появи інформації про гагаузів в першій «Тюркській Енциклопедії Республіки Туреччина»². Дослідники вказують на зацікавленість Танриовера питанням можливої передачі гагаузам для їх християнських, але тюркізованих богослужінь храму Святої Софії в Стамбулі. Це вписувалося в проект тюркізації релігії – як ісламу, так і християнства – в умовах проголошеного лаїцизму. Прозваний за діяльність «митрополитом гагаузів» Танриовер був визнаний «почесним доктором Бухарестського університету»³. II Світова війна завадила реалізації планів Танриовера і в 1944 р. він повернувся до Туреччини.

За даними О. Сваранца така політика Туреччини сприяла встановленню контактів з тюркської молоддю та формуванню «п'ятої колонії»⁴. С. Васильєва зазначає, що вочевидь, турецький уряд, фактично, не відмовлявся від пантюркістських проєктів, але був змушений публічно відмовитися від них в зв'язку з несприятливою зовнішньополітичною ситуацією⁵. О. Сваранц вказує, наводячи приклад захоплення Туреччиною сирійського порту Александретта (Хаттан) в 1930 р., що в 1923-1939 рр. турецький уряд створював на Сході «підпільні пантюркістські і панісламістські організації, координувало їх...здійснювало пропаганду пантюркізму»⁶. У 30-40 рр. пантюркістська діяльність активізувалася в європейських країнах, що, на думку Якоба Ландау, пояснюється тим, що «цю діяльність спонсорували тюрки, які втекли з СРСР і робили ставки на пантюркізм» [28, с.80]. Активізації пантюркізму напередодні Другої Світової війни сприяла і діяльність німецького уряду, яке розраховувало на створення легіонів з числа тюрків (вони і були сформовані пізніше як Тюрко-татарський і Кавказький мусульманський легіони («Ідель-Урал»)⁷. І при цьому, офіційно, турецький уряд не надавав підтримки закордонним пантюркістським організаціям, що відзначав Я. Ландау⁸.

У самій Туреччині в 30-40-і рр. ідеологію пантюркізму було демонстративно витіснено. Ф. Мухаметдінов зазначає, що «з точки зору тюркістської ідеології, Туреччина переживала в ті роки ідеологічну порожнечу, яку частково заповнював кемалізм, а з іншого боку – ідеї більшовицького толку»⁹. «Очаги» тюркістів, що діяли до 1931 р., після встановлення влади кемалістів перетворилися в «асоціації націоналістів», вступити до лав яких могли лише тюрки.

Нечисленні послідовники пантюркізму – Ніхаль Атсиз (1905 -1975), Алпарслан Тюркеш (1917 – 1997), Зеки Валід Тоған (1890 – 1917), Хамза Сади Узбек (1914 – 1971) та їх послідовники у 1944 р. за «пантюркістську» пропаганду навіть були засуджені до ув'язнення на 10 років, але до 1947 р. всі були реабілітовані, як «ідеологічна сила» для боротьби з комунізмом.

Вже в 1946 р. пантюркісти створили «Товариство турецької культури» з метою захисту «від...впливів іноземних ідеологій» і «Федерацію об'єднань націоналістів», під егідою якої діяли «Організація турецької молоді», «Асоціація діячів турецької культури» і «Асоціація турецької культури». У 1951 р. «Організація турецької молоді» приєдналася до «Товариства турецької

¹ Yavuz, N. (2010). Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. *Gazi Akademik Bakış*. Ankara, 4. <<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881107.pdf>>.

² Иванова, В.В. (2013). Стратегии включения гагаузов в тюрко-турецкое культурное пространство (XX-XXI ст.). *Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии РАН*. <http://kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-238-8/978-5-88431-238-8_35.pdf>.

³ Yavuz, N. (2010). Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. *Gazi Akademik Bakış*. Ankara, 4, 182. <<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881107.pdf>>.

⁴ Сваранц, А.А., Антонович, И.И., Барсегов, Ю.Г. (2002). Пантюркизм и геостратегии Турции на Кавказе. *Право и политика*, 8, 139-142.

⁵ Васильева, С.А. (2012). Влияние пантюркизма на идеологический процесс в турецкой республике. *Политика*, 3. <http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/politika/vasilieva.pdf>.

⁶ Сваранц, А.А., Антонович, И.И., Барсегов, Ю.Г. (2002). Пантюркизм и геостратегии Турции на Кавказе. *Право и политика*, 8, 139-142.

⁷ Киреев, Н.Г. (2007). *История Турции XX век*. Москва: Крафт+ИВ РАН, 113.

⁸ Landau, J. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*. London: Publisher: Indiana University Press, 175.

⁹ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 176.

культури»¹.

Приєднання Туреччини до «НАТО» в 1952 р. супроводжувалося посиленням популярності пантюркізму. А вже в 1962 р. в Стамбулі відбувся пантюркістський конгрес, де було прийнято рішення про створення «Асоціації пантюркістів». Відкрита згадка терміну стало результатом лібералізації, що почалася в Туреччині після перевороту. Асоціація проголосила цілями посилення пантюркістських почуттів в турках; виховання зразкових пантюркістів: люблячих Бога, тюркізм і батьківщину, відданих історії, батьківщині, мові, культурі, расі і священним цінностям турків; боротьбу з ідеями, які завдають шкоди турецькій єдності...; підтримку націоналістичних рухів. Девізом Асоціації стала фраза: «Бог, бережи турок», причому, – як зазначає С. Васильєва, – замість ісламського імені бога «Allah» використовувався термін, що позначає язичницьких богів «Tanrı», що демонструвало традиціоналізм пантюркістів². З 1963 р центром Асоціації стала Анкара, а до 1967 р. в країні діяло 20 її філій. Першим президентом Асоціації став Ніхаль Атсиз, потім поступився місце Недждету Санчаро.

Ніхаль Атсиз (1905-1975) – уродженець Стамбулу, що закінчив Стамбульський університет. У 1931 – 1932 рр. – він видавець журналу «Журнал без назви» («Atsız mesnua»), де друкувалися Фуад Кепрюлю, Заки Валід Тоган, Абдулкадир Інан і інші тюркісти. У 1933 – 1952 рр. – він видавник журналу «Орхун: пантюркістський щомісячник», де критикував уряд за «потурання лівацтву»³. У 1942 р. один з випусків журналу «Орхун» вийшов з картою Турана на обкладинці, де держава тюрків явлена простором від Середземномор'я через Центральну Азію до Тихого океану [4]. Ніхаль Атсиз став відомий і як поет, і як автор політичних статей (450 статей), романів з характерними назвами – «Смерть сірих вовків» (1946), «Сірі вовки оживають» (1949), «Божевільний вовк» (1958). Статті Н. Атсиза за 1941-1972 рр., зібрані в збірці «Turk ulkusu» («Тюркський ідеал»), дозволяють ознайомитися з його концепцією.

Так, проявивши очевидну схожість з концепцією німецького класика геополітичної теорії Ф. Ратцеля, Н. Атсиз визначив «тюркським ідеалом» «віру в могутність і велич тюркського світу і бажання зробити його таким» (стаття «Тюркський ідеал», 1955); «національним ідеалом» наділив лише ті нації, «які прагнуть стати крупними і великими» (стаття «Ідеал величі», 1962); вказав, що «національним ідеалом величі тюрків є великий Тюркістан, але він зажадає від народу жертв...» («Ідеал величі», 1962 р.); зазначив, що соціально-економічні проблеми країни – це результат «відсутності ідеалу» («Ідеал величі», 1962 р.); визначив, що «тюркська нація – це спільність людей тюркського походження і повністю тюркізована під впливом тюркської культури» (стаття «Ми не тюркський народ, ми тюркська нація», 1969 р.); вказав, що «тюркська нація – це творча нація, яка живе на територіях від Егейського моря і Дунаю до Алтайських гір...» (стаття «Ми не тюркський народ, ми тюркська нація», 1969 р.); зазначив, що «нація на відміну від народу не чекає наказу, а сама кидається в атаку свідомо і вірячи, що виконує патріотичний обов'язок» (стаття «Ми не тюркський народ, ми тюркська нація», 1969 г.); виступив з критикою кемалістської політики Туреччини як пасивної в результаті чого «заради миру були кинуті напризволяще колонізовані тюркські народи за межами Туреччини» (стаття «Національна політика, тюркізм і політика» (1970-1972).

У роботі «Заклик до тюркської нації» (1962 р) Н. Атсиз перерахував «дев'ять тез програми розвитку турецької нації» (*число дев'ять - «священне число у тюрків»* - курсив наш Ю.В.): 1) тюркізм; 2) тюркська мова; 3) закон; 4) громадська активність; 5) національні звичаї; 6) усвідомлена демократія; 7) мораль; 8) наука; 9) технічний прогрес⁵.

Привнесене Н. Атсизом в соціально-політичний дискурс поняття «тюркського ідеалу» відбилося в політиці. Поняття «ідеалізм» демонструвало альтернативу комуністичному матеріалізму

¹ Киреев, Н.Г. (2007). *История Турции XX век*. Москва: Крафт+ИВ РАН, 281.

² Васильєва, С.А. (2012). Влияние пантюркизма на идеологический процесс в турецкой республике. *Политика*, 3. <http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/politika/vasilieva.pdf>.

³ Saraçoğlu, C. (2004). Nihal Atsız's World-View and Its Influences on the Shared Symbols, Rituals, Myths and Practices of the Ülkücü Movement. Erişim modü. *The Digital University Library of Saxony-Anhalt*. <http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_derivate_00003221/nihal_atsiz.pdf>.

⁴ Васильєва, С.А. (2012). Влияние пантюркизма на идеологический процесс в турецкой республике. *Политика*, 3. <http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/politika/vasilieva.pdf>.

⁵ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 173.

і було використано в назвах пантюркістських організацій 60-х рр. ХХ ст.: «Організація молодих ідеалістів», «Асоціація Великого ідеалу», «Об'єднання ідеалістичних очагів», «Асоціація очагів ідеалістів». Так, «Асоціація очагів ідеалістів», що діяла з 1969 р. до середини 1970-х рр. стала найбільшою в країні (1,5 тис. підрозділів), а коли в 1979 р. вона була розпущена, то координатором руху стала «Асоціація молодих ідеалістів»¹. Так, була відтворена мережа пантюркістських організацій замість ліквідованих в 1931 році «очагів».

У 1960-х рр. лідером (Башбугом) пантюркістського руху став Алпарслан Тюркеш (1917-1997). На думку Р. Мухаметдінова, саме діяльність А. Тюркеша призводить до політизації тюркізму (який до цього був «культурною діяльністю з солідаризації тюрків»), перетворюючи його в пантюркізм². Після служби в армії, навчання в університеті в США на відділенні «Міжнародна економіка», роботи в структурах по зближенню Турецького Генштабу з НАТО, участі в 1961 р у військовому перевороті в Туреччині під час повалення уряду А.Мендереса, А. Тюркеш в 1963 р. створив партію. Ця правонаціоналістична «Республіканська селянська національна» партія в 1969 р. була перетворена в партію «Національного дії», що має створене в 1968 р. військове крило «Сірих вовків» (членів якої – «бозкуртів» – низвали також «тюркешістами»). Воєнізовані групи бозкуртів (кілька тисяч осіб) формувалися членами «Корпусу ідеалістів» і «Ідеалістичного очага», мали мережу тренувальних баз в Туреччині, а згодом були офіційно визнані терористичною організацією, активність якої спостерігається і сьогодні (переважно, в Центральній Анатолії).

Друковані праці Тюркеша – «Основні погляди», «Проблеми Туреччини», «Наша зовнішня політика і Кіпр», «До нових горизонтів», «Дух героїзму», «Мобілізація душі», «Вихід з кризи», «Дев'ять променів» – оновили ідеологію пантюркістів. Остання праця видавалася тричі з 1960 до 1993 рр. Дев'ятьма променями названі принципи руху: націоналізм, ідеалізм, мораль, солідаризм, політика щодо села, розвиток свободи і особистості, прогрес і народність, індустріалізація і технізація.

А.Тюркеш визначав тюркізм як національну доктрину, спрямовану проти комунізму і ринкового капіталізму: «... Ми вибрали третій шлях, тобто соціально-економічну доктрину, яка спирається на духовні основи ісламу і тюркського націоналізму...»³. Соціально орієнтовані гасла Тюркеша, як і гасла солідаризму і «народного капіталізму», в якому значним залишається державне регулювання економіки, свідчили про близькість до націонал-соціалізму. «Тюркський ідеал» Тюркеша був трьохмірним: ідеал духовного і матеріального прогресу Туреччини; ідеал самовизначення і незалежності тюркських народів; ідеал тюркської єдності. Шляхами досягнення ідеалу визначалися пропаганда прав «колонізованих» тюркських народів; надання допомоги тюркським народам по дипломатичних каналах; зміцнення єдності культури тюркських народів; допомога новоствореним тюркським державам; допомога тюркським мігрантам і політичним біженцям з колонізованих тюркських територій. Вочевидь було й загравання з ісламізованим електоратом, оскільки, при визнанні політики лаїцизму і популяризації тенгріанства, А. Тюркеш закликав до такої освітньої політики, яка забезпечить турецьким дітям знання про основи Ісламу, тому що «Турецька нація являє мусульманське суспільство». Відповідно до популярного тоді плинку «народного ісламу» («нурідізму»), автором якого був Саїд Нурсі, Туркеш закликав ввести в шкільну програму предмет з вивчення Корану. Пропаганда тюркізму, націоналізму, нурідізму і критики уряду обумовила популярність тюркешістів, радикалізацію настроїв, агресію в протистоянні лівих та правих, події «кривавої неділі 16 лютого 1969 р.», коли в день проведення антиамериканського мітингу в Анкарі внаслідок провокацій бозкуртів були вбиті люди.

До кінця 1970-х рр. військова орієнтованість пантюркістських організацій стала помітнішою. Бозкурти отримали підтримку уряду, коли Тюркеш, який відповідав в уряді за держбезпеку, оголосив їх «допоміжною» силою правоохорони⁴. Згодом тюркешісти стали учасниками ряду терористичних актів. Серед них: Абдула Чатли (1956-1996, учасник системи «Гладіо», організатор і учасник «Бахчелієвлерської різанини» 1978 р.), Мехмет Алі Агджа (1958-...), Халук Кирджи (1958-...), Кричав Челік (1959- ...), інші. На рахунку останніх звинувачення в замаху на Іоанна Павла II в

¹ Васильева, С.А. (2012). Влияние пантюркизма на идеологический процесс в турецкой республике. *Политика*, 3. <http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/politika/vasilieva.pdf>.

² Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 178-187.

³ Мухаметтдинов, Р.Ф. (1996). *Зарождение и эволюция тюркизма*. Казань: Заман, 179-180.

⁴ Еремеев, Д.Е. (2005). *Турция в годы Второй мировой и «холодной» войн (1939–1990)*. Москва: АГИ, 158.

1981 р, а на рахунку інших «бозкуртів» замах на життя прем'єр-міністра від Народно-республіканської партії Б. Еджевіта. Важливо і те, що зазначені особи, спочатку засуджені до 70 років в'язниці, були майже відразу випущені по амністії (очевидно, з метою створення нових диверсійних груп).

Радикалізм тюркешістів в ході військового перевороту 1980 р. призвів до її заборони, але згодом організація відновила свою діяльність, зайнявши більш праву позицію, ніж правляча консервативно-ісламістська партія «Справедливості і Розвитку» Реджепа Тайіпа Ердогана.

У 1997 р, після смерті А. Тюркеша, очільником партії став Девлет Бахчелі, що вважається конкурентом Реджепа Ердогана, бо має досвід урядової роботи (з 1999 до 2002 рр. займав посаду віце-прем'єра в уряді Б. Еджевіта). Головними цілями діяльності Д. Бахчелі є боротьба з курдським сепаратизмом (вимагає повшання Оджалана); критика Ердогана за політичну корупцію, недостатню підтримку Арабської весни і надмірну залежність від США; боротьба за припинення дипломатичних відносин з Вірменією.

Цікавим фактом є те, що молодший син А. Тюркеша – Ахмет Куталміш Тюркеш (1978 р.н.) є членом партії Ердогана «Справедливість і Розвиток» і очільником «Фонду Алпарслана Тюркеша», тоді як його старший брат - Йілдірим Тугрул Тюркеш є заступником Девлета Бахчелі в партії «Національної дії», нібито опозиційній Ердогану, і, одночасно, віце-прем'єром в уряді Ердогана з 2015 р. при прем'єрі Ахметі Давутоглу (хоча це і викликало публічне невдоволення Д. Бахчелі). Тобто, очевидно, що не дивлячись на конкурентність (навіть чи опозиційність) і зовнішню непримиренність обидві партії як «правифлангові» «грають на одному полі».

На парламентських виборах в 2015 р. партія «Національної дії» отримала на 2 млн. голосів більше, ніж у минулі вибори, набрав 16,3 % виборців і зайняв 80 з 550 місць в парламенті (партія «Справедливості і Порядку» при цьому займає 315 місць в парламенті).

До числа громадських діячів, що вплинули на поширення ідей тюркізму за межами Туреччини в межах геополітичної тактики «м'якої сили», слід назвати професора економіки Стамбульського університету і Президента «Фонду з дослідження Тюркського світу» («Türk Dünyası», 1980 г.) – Турана Язгана (1928-2012). Пріоритетними напрямками Фонду в кінці 80-х рр. ХХ ст. і на початку 2000-х рр. ХХІ ст. стали: створення освітніх установ в тюркомовних країнах, сприяння тюркомовному видавництву, проведення конференцій та з'їздів представників тюркських народів, інші. У 1992 р. в Нью-Йорку, а потім в 1993 р. у Вашингтоні були проведені перші «Всесвітні тюркські конференції», у ті ж роки в Анталі і в Ізмірі – «З'їзди тюркських народів і держав». За даними В.В. Іванової, «керівник Фонду з дослідження Тюркського світу» Туран Язган на державному рівні з 1995 р. опікувався вирішенням питання про підготовку переходу гагаузів під заступництво «Незалежної турецької православної церкви» (така пропозиція розглядалася турецьким урядом в 1943 р. за поданням Х. Танриовера). За підтримки Т. Язгана в 1996 р., Н.Хаблемітоглу виступив експертом у Програмі розвитку ООН (ПРООН), спрямованої на заміну в Гагаузії кирилиці латиницею. За підтримки Фонду Т. Язгана, з кінця 1980-х вийшло ряд праць з історії гагаузів Буджака, Бессарабії, Балкан.

Очевидно, що розвиток ідеї тюрко-турецького культурного простору в ХХ столітті займало особливе політичне значення в формуванні геостратегії спочатку Османської імперії, а потім, Турецької республіки. В ході історичних трансформацій, тюркізму як ліберальному оновленському руху, який з'явився в середовищі тюркської інтелігенції, було нав'язано політичний супровід ідеологіями націоналізму («османізму» і «туркізму») і ісламізму (іттіхадізму і нурідізму), що надалі визначило народження пантюркізму як політичного нашарування з властивими йому категоричністю, агресивністю, експансіонізмом. При цьому, ідеологія «туранізму», яка становила основу культурно-філософського дискурсу тюркістів, успішно визначила і геостратегічну основу (словами А. Давутоглу – «стратегічну глибину»), сучасної зовнішньої політики Туреччини, де пантюркізм виконує функцію геополітичної тактики, проявляючись в державній доктрині Туреччини в результаті діяльності партії «Національного дії», що входить в урядові і парламентські органи влади з 60-х років ХХ століття.

References

1. Akchura, Yu. (1994). *Tri vida politiki*. Tatarstan. Kazan'.
2. Ereemeev, D. E. (2005). *Turciya v gody' Vtoroj mirovoj i «xolodnoj» vojn (1939–1990)*. Moskva: AGI.
3. Gasprinskij, I. (1985). *Russkoe musul'manstvo*. Oksford: RI-«OISA».
4. Gökalp, Z. (1923). *Türkçülüğün Esasları*. <http://ulkunet.com/UcuncuSayfa/TurkculugunEsaslari_1817.pdf>.
5. Ivanova, V. V. (2013). Strategii vklyucheniya gagauzov v tyurko-tureckoe kul'turnoe prostranstvo (XX-XXI st.). *E'lektronnaya biblioteka Muzeja antropologii i e'tnografii RAN*. <http://kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-238-8/978-5-88431-238-8_35.pdf>.
6. Kirakosyan, Dzh. (1986). *Mladoturki pered sudom istorii*. Erevan: Ajastan. <<http://hayasanews.com/wp-content/uploads/2012/10/john.pdu>>.
7. Kireev, N. G. (2007). *Istoriya Turcii XX vek*. Moskva: Kraft+IV RAN.
8. Landau, J. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*. London: Publisher: Indiana University Press.
9. Lazarev, M. S. (2005). *Kurdistan i kurdskij vopros*. Moskva: Vostochnaya literatura.
10. Marunov, Yu. (1961). Pantyurkizm i panislamizm mladoturok (1908-1918). Kratkie soobshheniya Instituta narodov Azii. *T.XIV*. Moskva.
11. Muxametdinov, R. F. (1996). *Zarozhdenie i e'volyuciya tyurkizma*. Kazan': Zaman.
12. *Peace Handbooks. Y. X. Turkey in Asia* (1920). London. <<https://www.wdl.org/ru/item/11770/view/1/15/>>.
13. Rasul-Zade, M. (1985). *O panturanizme v svyazi s kavkazskoj problemoj; Doklad, pročitannyj v Parizhe v 1930 g*. Oxford: OISA <<http://irs-az.com/pdf/090622152150.pdf>>.
14. Saraçoğlu, C. (2004). Nihal Atsız's World-View and Its Influences on the Shared Symbols, Rituals, Myths and Practices of the Ülkücü Movement. Erişim modu. *The Digital University Library of Saxony-Anhalt*. <http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_derivate_00003221/nihal_atsiz.pdf>.
15. *Üç Tarzı Siyaset* (1991). <http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/311_8/dusunurler/yusuf%20akcura/Akcura,%20Yusuf_%20Uc%20Tarzi%20Siyaset.pdf>.
16. Uyanık, N. (2004). *Batici bir aydin olarak Celal Nuri ileri ve yenilesme surecinde ficir hareketlerine bakisi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. <<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/viewFile/263/253>>.
17. Vasil'eva, S. A. (2012). Vliyanie pantyurkizma na ideologicheskij process v tureckoj respublike. *Politika*, 3. <http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/politika/vasilieva.pdf>.
18. Yavuz, N. (2010). Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. *Gazi Akademik Bakış. Ankara*, 4. <<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881107.pdf>>.

Марина Касьянова, к. і. н.

Донецький національний університет (м. Вінниця), Україна

УКРАЇНЦІ НА РИНКУ ПРАЦІ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Maryna Kasianova, PhD in History

Donetsk National University (Vinnytsia), Ukraine

UKRAINIANS IN THE LABOR MARKET OF EASTERN EUROPE (IN THE LATE TWENTIETH – EARLY TWENTY FIRST CENTURIES)

The article examines and analyzes the Ukrainian labor migration flows to Eastern Europe in late twentieth – early twenty first centuries. The official sites, speeches of authorized persons, laws, treaties and agreements help a researcher. Analyzing labour migrants in the countries of Eastern Europe, the author comes to the conclusion that Russia occupies a prominent place as the leader among the countries-recipients of Ukrainian labour migrants in Eastern Europe. Next in the rankings – the Republic of Belarus and the Republic of Moldova. From Ukraine are going to work Ukrainians mostly agree on seasonal work, which are not in demand among the local population. Employment in professional direction, in accordance with the specialization of higher education, which was received by the Ukrainian, is less common.

Key words: migration, migration processes, foreign labor migration, labor migration.

Право на працю є одним із найважливіших фундаментальних прав у системі прав і свобод людини та громадянина. З цього випливає можливість особи забезпечити своє існування, можливість створити необхідні умови проживання й матеріально забезпечити свою сім'ю. Держава, як основний гарант прав та свобод людини, повинна забезпечувати можливість працевлаштування всіх категорій громадян і гідної оплати праці.

Вагомий внесок у вивчення масштабів українців на ринку праці в країнах Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. було зроблено такими дослідниками, як: О.А. Малиновська¹, О. Краузе², Ч.І. Качурець³ та інш. Джерельну базу дослідження складають виступи уповноважених осіб, офіційні сайти, договори⁴ та угоди⁵.

¹ Малиновська, О.А. (2005). *Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України*: дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 426.

² Краузе, О. (2010). Зовнішня трудова міграція населення України. *Галицький економічний вісник*, 2 (27), 63.

³ Качурець, Ч.І. (2010). *Міграційні проблеми в зовнішній політиці України*: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 20.

⁴ *Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997*. Відомості Верховної Ради України, 20, 103; *Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Молдова 1992* (Верховна Рада України). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_161>

⁵ *Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав 1996*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_005>; *Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про умови та порядок обміну житлових приміщень 1995*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_113>; *Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь щодо організації спільного контролю в пунктах пропуску на українсько-білоруському державному кордоні 1995*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_009; *Угода між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Уряді Республіки Молдова про співробітництво з питань національних меншин 1996*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_035>; *Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і*

Метою статті є дослідження та аналіз трудових українських міграційних потоків до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ситуація навколо трудової міграції неодноразово була предметом обговорення та аналізу під час засідань Колегії Міністерства закордонних справ (далі МЗС), на які, зокрема, запрошувалася Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Н.І. Карпачова.

На підставі узагальнених МЗС матеріалів щодо ситуації навколо українських трудових мігрантів за кордоном у Верховній Раді України Уповноваженою з прав людини була представлена спеціальна доповідь «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном»¹.

17 листопада 2004 р. у Верховній Раді України відбулись слухання з питання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції»². Під час парламентських слухань було, зокрема, розглянуто питання ефективності роботи МЗС та дипломатичних установ України по захисту прав та інтересів українських трудових мігрантів.

Верховна рада України визнала за необхідне посилити захист прав громадян України, які працюють за кордоном, а також підвищити ефективність роботи дипломатичних установ нашої держави по забезпеченню дипломатичними засобами захисту, запобігання порушенням, відновлення прав українських заробітчан.

Отже, в Програмі Уряду, Міністерством змінено концептуальні підходи до організації захисту прав та законних інтересів наших співвітчизників, трудящих-мігрантів за кордоном. Запровадження більш дієвого механізму правового захисту співвітчизників за кордоном сприятиме реалізації засадного принципу діяльності Центру допомоги громадянам України за кордоном – доступності консульсько-правових послуг для кожного співвітчизника³.

Верховна рада України має намір розширити повноваження Державної прикордонної служби, яка передаватиме дані з персональних баз даних у Міністерстві праці та соціальної політики. І тут вирішуватимуть, чи знімати державну допомогу для безробітного, котрий перетнув український кордон і не повідомив державу, з якою метою і на який термін. Такий закон має на меті підтримати соціальну акцію «не дивися на роботу за кордоном крізь рожеві окуляри»⁴.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. національні ринки праці кожної з держав перетворилися на важливу складову частину світового ринку праці. Високий рівень міждержавних господарських взаємозв'язків на фоні поглиблення світового розподілу праці призвів до формування єдиного механізму задоволення пропозиції робочої сили незалежно від конкретного місця проживання людини. Як наслідок, встановлений тісний взаємозв'язок між економіками країн та світовими процесами. Саме тому світові фінансові та економічні кризи мали значний вплив на економіку України. Цей ефект призвів до погіршення стану ринку праці, внутрішніх проблем вітчизняної економіки, становище соціальної сфери, рівня та якості всередині країни.

Реакція показника сукупних доходів населення на кризові явища була повільною. За офіційними даними Держкомстату, наявний реальний дохід населення, який визначається з урахуванням цінового чинника, зріс за 2013 р. на 10,3%, що насамперед зумовлене інфляційним сплеском першої половини року, а номінальний наявний дохід був на 36,1% вищий, ніж торік. Між тим, динаміка реального доходу продемонструвала чітку тенденцію до зниження у порівнянні з попередніми роками (2012 р. – 2,8%, 2011 р. – 16,1%)⁵.

спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах 1997. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_160>; Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав 1993. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_159>

¹ Виступ Уповноваженого з прав людини Н.І. Карпачової у Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» (2 квітня 2003 р.). <http://www.ombudsman.kiev.ua/Vicnuk_4/vis_04.htm>.

² 17 листопада 2004 р. у Верховній Раді України відбулись слухання з питання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції». <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=10277745>

³ Офіційний сайт Центру допомоги громадянам України за кордоном. <<http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/517.htm>>

⁴ Ганущак, М. (2007). Безробітний? Куди їдеш?. *Експрес*, 85.

⁵ «Умови праці найманих працівників» 2013 рік. *Державна служба статистики України*. <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>

Це стає причиною того, що частина населення України вимушена шукати роботу за кордоном. Найпотужніші хвилі еміграції з України у XX ст., як у східному, так і в західному напрямку були обумовлені соціально-економічними причинами. Через це міграційний рух кінця XX – початку XXI ст. набув форм трудової міграції.

Згідно з результатами обстеження трудової міграції, кількість трудових мігрантів (громадян у віці 15-70 років, які з січня 2010 р. до червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном) складала 1,2 млн. осіб, або 3,4% населення відповідного віку. Майже половина з них (48,5%) є короткостроковими трудовими мігрантами. Серед трудових мігрантів переважають чоловіки, їх частка у трудових міграціях складає 2/3 від загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків віком від 15 до 70 років складає 4,8%, а частка жінок майже вдвічі менша – 2,2%. Інтенсивніше до міграцій залучається сільське населення, його частка на 2,9% більша, ніж частка міського населення: 6,3% сільських жителів віком 15-70 років залучалися до трудових міграцій, та тільки 2,2% міських жителів¹.

Глобалізація й лібералізація торгівлі вплинули на умови працевлаштування в країнах призначення. Попит на дешеву, некваліфіковану робочу силу залишається значним у сільському господарстві, харчовій, обробній промисловості, на будівництві, на підприємствах легкої промисловості². Тому трудова міграція зазвичай асоціюється з терміном "3 Д" (брудний, небезпечний, деградує) ("three D": *dirty, dangerous and degrading*) – це робота, від якої відмовилися громадяни іноземної держави³.

Згідно з опитуванням щодо умов праці трудових мігрантів, 62% опитаних вказали, що вони були зайняті повний робочий день, 4% – неповний, а кожен третій працював на умовах погодинного найму. Цікаво, що середня тривалість «нормованого» робочого дня коливалася від 6 до 16 годин. Лише кожен четвертий зазначив, що його робочий день тривав у середньому 8 годин, приблизно стільки ж – 10 годин (22%), 12 годин (25%). 2,7% працювали по 9 годин. Робочий день тривалістю від 14 до 16 годин щоденно був у 8% опитаних, що не набагато перевищує відсоток тих, хто трудився по 7 та менше годин щоденно – у відповідності до трудового законодавства країн перебування (13,8%). 4% опитаних не вказали тривалість свого робочого дня. Наскільки можна судити з поміток у двох анкетах, так вчинили, головним чином люди, які працювали за погодинним наймом та ті, хто доглядав за хворими, маючи, так би мовити, «цілодобовий» робочий день⁴.

Нерідко мігранти влаштовуються не декілька робіт аби прогодувати свою сім'ю. З цього приводу було організовано опитування. Лише 1,4% заявили, що в них не було потреби в таких підробітках, 47,9% вказали, що просто не мали можливості для отримання таких прибутків. Серед тих, хто мав додатковий заробіток, більшість вказали, що це їм вдавалося завдяки понаднормовій роботі та роботі у вихідні (44,7%). Окремі мігранти надавали послуги іншим заробітчанами або отримували допомогу від закордонних благодійних організацій чи церков⁵.

Розглянемо конкретні приклади зайнятості українців у країнах Східної Європи. Після розпаду СРСР на політичній карті світу з'явилися нові суб'єкти міжнародних відносин. Економічне, соціальне та політичне становище України, Російської Федерації, Республіки Молдова та Республіки Білорусь формувалось за різних обставин та умов. З часом деякі країни досягли більшого успіху за інших. Це сприяло міграційному переміщенню громадян зазначених країн з метою поліпшення свого матеріального становища за кордоном.

Найбільший потік мігрантів з України направлений до РФ. Незважаючи на поступову переорієнтацію трудових мігрантів з України на захід, соціологічні опитування свідчать, що Росія залишається найбільшим реципієнтом української робочої сили. Підтвердженням є статистичні дані,

¹ Представництво Європейського Союзу в Україні. <http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm>

² Трудова міграція громадян України (2006). Шибко В. Я. (ред.) *Біла книга*. Київ: ВПЦ "Київський університет", 10.

³ Краузе, О. (2010). Зовнішня трудова міграція населення України. *Галицький економічний вісник*, 2 (27), 63.

⁴ Пахорменко, Н., Стародуб, А. (ред.) (2005). *Українська трудова міграція до країн Європейського Союзу у дзеркалі соціології. Інформаційно-аналітичне видання*. Київ: ПАУСІ.

⁵ Пахорменко, Н., Стародуб, А. (ред.) (2005). *Українська трудова міграція до країн Європейського Союзу у дзеркалі соціології. Інформаційно-аналітичне видання*. Київ: ПАУСІ.

які показують, що до цієї держави спрямовано 47% від загальної кількості українських заробітчани¹.

Підставою для взаємного врегулювання трудової міграції України з Росією є ст. 27 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р., де передбачено укладення спеціальних угод з метою вирішення питань трудових відносин, працевлаштування, соціального забезпечення громадян однієї Сторони, які здійснюють трудову діяльність на території іншої Сторони.² Термін дії договору спливає 1 квітня 2009 р., однак в ньому зазначено, що він автоматично пролонгується, якщо жодна зі сторін не денонсує його, повідомивши іншу сторону не пізніше, ніж за шість місяців до цієї дати. Як наслідок, 1 жовтня 2008 р. дія Договору про дружбу, співпрацю та стратегічне партнерства між РФ і Україною, укладеного в 1997 р., була автоматично продовжена. Попри наявність нормативних інструментів регулювання трудової міграції на міждержавному рівні, наразі й досі відсутні ефективні механізми їх реалізації. Через це все більше зростає кількість нелегальних трудових мігрантів.

Незаконне працевлаштування в Росії є поширеним явищем, що не відображається статистично. Лише, в Москві, на думку фахівців, близько 200 або 300 тис. заробітчани з України. За даними Федеральної міграційної служби Росії у 2008 р. в цій державі офіційно працювало 3,5 млн. трудових мігрантів з України. Українські ж експерти вважають дані ФМС завищеними. Згідно з офіційними даними на сьогодні кількість українських мігрантів у Росії становить близько 200 тис. осіб. Згідно з неофіційною статистикою, що досліджувалася в рамках проекту української трудової міграції НАН України, їх більше 2 млн., але ніяк не 3,5 млн.³

Найбільшими центрами тяжіння для української робочої сили є російські мегаполіси – Москва та Санкт-Петербург. Серед трудових мігрантів тут домінують будівельники, працівники міського транспорту, сфери торгівлі та сервісу. У Західному Сибіру українські мігранти працюють переважно в нафтовій та газовій видобувній промисловості та будівництві. На підприємствах Ямало-Ненецького автономного округу вони становлять 25-60% робочої сили. У прикордонних Курській, Білгородській, Ростовській областях українці працюють на шахтах, промислових підприємствах, поширеною є маятникова міграція. Серед українських працівників-мігрантів у Росії переважають чоловіки – 60-65%, здебільшого у віці 25-40 років, носії робітничих професій⁴.

Результативність трудової міграції до Росії, у порівнянні із західним напрямом, нижча. Згідно з дослідженням правозахисної організації Human Right Watch, результати якого були опубліковані у газеті *Gazeta.ua*, заробітчанами у Росії часто затримують виплати зарплати, безпідставно вираховують з неї значну частину, а іноді взагалі не оплачують виконану роботу⁵. Через такі дії зі сторони країни-реципієнта, українські мігранти не бажають залишатися на постійне перебування у РФ та не планують переїзд на довгий період часу. Але все ж таки, Російська Федерація є привабливою через високу заробітну платню, особливо у містах – мегаполісах.

На думку кандидата політичних наук, української дослідниці міжнародних відносин Качурець Ч.І., російський вектор трудової міграції містить найбільше ризиків для України як в політичному, так і в демографічному аспектах з наступних причин:

1. Географічна близькість, відсутність мовних бар'єрів, родинні й культурні зв'язки населення та спрощена процедура перетину кордону сприяють масовому та переважно незаконному (законний сегмент складає лише близько 8,5%) характеру трудової міграції.

2. Переважно незаконний характер міграції призводить до порушення прав працівників-мігрантів у країні перебування, створює підґрунтя для криміналізації міграційних процесів, сприяє встановленню в Росії негативного іміджу громадян України, а також використовується російською владою для проведення PR-акцій, спрямованих на погіршення міжнародного іміджу України, як країни-постачальника нелегальних мігрантів, критику її досягнень у соціально-економічній сфері.

¹ Малиновська, О.А. (2005). *Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України*: дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 426.

² *Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 (1998)*. *Відомості Верховної Ради України*, 20, 103.

³ *Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення*. Парламентські слухання ВРУ 2013 (Верховна Рада України). <http://static.rada.gov.ua/zakon/sk17/5session/par_sl/sl0307113.htm>

⁴ Жаліло, Я. А. Тенденції трудової міграції з України до країн СНД. <<http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm>>

⁵ Кожний третій гастарбайтер у Росії – українець (2009). *Gazeta.ua*. <http://gazeta.ua/articles/life/_kozhnij-tretij-gastarbajter-u-rosiyi-ukrayinec/282318?mobile=true>

3. Масовий характер трудової міграції до Росії погіршує кількісні та якісні показники трудових ресурсів України¹.

Якщо говорити про кількість заробітчан, які безперешкодно можуть виїхати на територію Росії для працевлаштування, то російське законодавство передбачає встановлення квот для іноземних працівників. У 2007 р. квота становила 6 млн. осіб для країн, щодо яких діє безвізовий режим, тоді як відомо, що за даними Федеральної міграційної служби Росії у 2008 р. офіційно працювало 10,2 млн. іноземних трудових мігрантів, перше місце за чисельністю серед яких посідають українці. Незважаючи на наявність певної правової бази, міграційне законодавство в країні переважно не відповідає міжнародним стандартам та характеризується недоліками, протиріччями та надмірною складністю².

Отже, безперечним лідером за потенційним міграційним впливом на відносини з Україною серед країн Східної Європи є Росія. Це виявляється у першу чергу в кількісному вимірі: найбільша частка українських мігрантів саме в Росії. Результативність міграції до Росії, у порівнянні із західним напрямом, низька. Крім того, російський вектор трудової міграції містить найбільше ризиків для України як в політичному, так і в демографічному аспектах.

Набагато нижчими є показники трудової міграції між Україною та Республікою Білорусь. За даними МОМ³, у пошуках працевлаштування 37,2 % українців-мігрантів їдуть до Росії, й лише 1,7 % – до Білорусі. Імовірно, що реальна кількість мігрантів може значно перевищувати офіційні дані. Достеменно визначити їх чисельність неможливо, оскільки відсутності бази даних з нелегальної міграції на рівні Міждержавного комітету статистики країн СНД та рівнях кожної країни окремо. Початок регулювання трудових відносин українських мігрантів з країною перебування встановив Президент України Л. Кучма під час візиту в Республіку Білорусь (липень 1995 р.), за підсумками якого підписано Угоду про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Республіки Білорусь, що працюють за межами своїх держав⁴, Угоду про умови і порядок обміну житловими приміщеннями⁵, Договір про організацію спільного прикордонно-митного та інших видів контролю в прикордонних пунктах⁶.

Через те, що у Республіці Білорусь відмічається кращий рівень економічного, соціального та політичного життя, українці виїжджають до цієї країни для отримання додаткового заробітку або ж для постійного працевлаштування. Найбільша кількість трудових мігрантів з України перебуває на заробітках у Брестській та Гродненській областях. Значна більшість з них – вихідці з Волинської області: близько 1,5 тис. осіб щоденно виїжджає в прикордоння на роботу. Водночас, офіційно на безліцензійній основі щорічно з травня по грудень на сільськогосподарські роботи до цих областей залучається близько 5 тис. громадян України⁷.

Не останню роль у виборі Білорусі в якості країни-реципієнта відіграють родинні зв'язки – в Білорусі проживає близько 237 тисяч осіб, що належать до української громади⁸. Впливає також

¹ Качурець, Ч.І. (2010). *Міграційні проблеми в зовнішній політиці України*: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 20.

² Tishkov, V., Zayinchkovskaya, Zh., Vitkovskaya, G. (2005). *Migration in the countries of the former Soviet Union A paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration*. Geneva: Global Commission on international Migration (GCIM), September, 42.

³ Кудя едут украинцы в поисках работы. ІА «ЛІГАБізнесІнформ». <<http://news.liga.net/news/N0814179.html>>

⁴ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав 1996. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_005>

⁵ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про умови та порядок обміну житловими приміщеннями 1995. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_113>

⁶ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь щодо організації спільного контролю в пунктах пропуску на українсько-білоруському державному кордоні 1995. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_009>

⁷ Чекаленко, Л.Д. (2004). *Зовнішня політика і безпека України. Людина - Суспільство - Держава - Міжнародні структури*. Київ: НІПМБ, 351.

⁸ Закордонне українство: витоки та сьогодення. *Посольство України в Канаді. Україна у світі. Діаспора*. <<http://www.ukremb.ca/canada/ua/5469.htm>>

прозорість кордонів, наявність вільних робочих місць у низці районів республіки. За даними МОМ¹, динаміка міграції населення з України до Білорусі свідчить про сталий, але незначний, порівняно з міграцією до Росії, приріст частки мігрантів-українців від загального обсягу мігрантів з країн Співдружності.

Українські трудові мігранти переважною більшістю зайняті в сільському господарстві, на будівництві та в ролі домашньої прислуги. Українці зазначають, що платня не є високою, проте вона є більшою, ніж отримаєш в українському селі. До того ж, деякі роботодавці (переважно на сільськогосподарських роботах) дозволяють буквально без обмежень їсти овочі чи інші продукти, що збирають, або навіть дають невелику кількість продукції додому.

Іншою країною-реципієнтом українських трудових мігрантів є Республіка Молдова. Основною угодою, яка регулює двосторонні відносини між цими двома країнами є Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Молдова від 23 жовтня 1992 р.² Також для регулювання специфічних питань було розроблено та підписано низку документів: Угода про співробітництво з питань національних меншин від 19 лютого 1996 р.³; Угода про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 12 серпня 1997 р.⁴. Одним з головних документів, який врегульовує трудову міграцію між країнами є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав⁵. Механізми реалізації нормативних документів не є досконалими. Особливо це стосується правового врегулювання питань захисту українських мігрантів за умови нелегального перетину кордону та влаштування на роботу.

Для вирішення питань захисту прав українців у Республіці Молдова було відкрито Центри захисту прав українців за кордоном. Ці центри допомагають вирішувати питання, які виникають у українців стосовно легального працевлаштування та дотримання всіх прав та привілеїв з боку працедавця в країні перебування. Дані центри роблять це шляхом проведення попередньої правової інформаційно-роз'яснювальної роботи, а також наданні правового захисту громадянам України, які працюють за кордоном з використанням усіх можливих форм захисту їх прав та інтересів перед роботодавцями країни працевлаштування, які впливають з національного законодавства країни перебування та міжнародно-правових актів. Ці центри співпрацюють з українськими консульствами та посольствами в забезпеченні прав українських громадян за кордоном, а подекуди практично дублюють роботу українських консульств⁶.

Республіка Молдова має свої складнощі у становленні власної економічної та соціальної ситуації всередині країни. У 2005 р. Всесвітній банк визнав Молдову однією з найбідніших країн Європи. Молдовани отримують найнижчу заробітну платню серед країн Європи – 263 долари. У цей час громадяни Швейцарії отримують 5600 доларів, у Німеччині – 2865 доларів, у Росії – 841 долар, у Литві – 640, в Україні – 303 долари⁷.

Попри складну ситуацію, відсоток заробітчан з України не стає меншим. Жителі сільських місцевостей мігрують до Молдови на сезонні роботи пов'язані з сільським господарством, працею на будівництві або доглядом за похилими. Як правило, українці намагаються уникнути офіційного

¹ Иммиграция. Процесс приграничного сотрудничества. Седеркопингский процесс. Статистика по миграции. Беларусь. <<http://soderkoping.org.ua/page20807.html>>

² Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Молдова. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_161>

³ Угода між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Уряді Республіки Молдова про співробітництво з питань національних меншин. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_035>

⁴ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах 1997. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_160>

⁵ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав 1993. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_159>

⁶ *Стан сучасної української трудової міграції* (2007). Івано-Франківськ, 16.

⁷ Молдавию назвали беднейшей страной (2005). *Деловая газета Взгляд* <<http://vz.ru/economy/2005/10/17/10007.html>>

працевлаштування для того, щоб уникнути податків на заробітну платню.

Отже, найбільш масштабною складовою міграційних процесів між Україною та країнами СНД є трудова міграція, що регулюється двосторонніми та багатосторонніми угодами. Проте, вони часто носять лише декларативний характер, що тягне за собою низку негативних для України наслідків. Для поліпшення становища України в міжнародній площині та підвищення соціально-економічного становища всередині країни, необхідно подолати негативну динаміку міграційних процесів та створити належні умови скорочення кількості мігрантів. Уряду країни необхідно створити також умови, за яких українець буде мати бажання повернутися додому. Необхідно гармонізувати нормативну базу, поліпшити економічну зацікавленість результатами праці, збільшити попит на робочу силу, а також стабілізувати економічну та політичну ситуацію в країні.

У результаті дослідження було виявлено, що лідером серед країн-реципієнтів українських трудових мігрантів Східної Європи, Росія посідає чільне місце. Далі у рейтингу – Республіка Білорусь та Республіка Молдова. З України на заробітки їдуть українці, що в основному згодні на сезонні роботи, які не користуються попитом серед місцевого населення. Так, чоловіки в основному задіяні на тяжких видах роботи – будівництво, сільське господарство й т.д. Українські жінки виконують роль домашніх прибиральниць, доглядають за дітьми або людьми похилого віку. Працевлаштування за професійним напрямком, згідно зі спеціалізацією вищої освіти, яку отримав українець, є менш поширеним явищем.

References

1. «Umovy pratsi naimanykh pratsivnykiv» 2013 rik. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>
2. Chekalenko, L. D. (2004). *Zovnishnia polityka i bezpeka Ukrainy. Liudyna - Suspilstvo - Derzhava - Mizhnarodni struktury*. Kyiv: NIPMB.
3. *Dohovir pro dobrosidstvo, druzhbu i spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu i Respublikoiu Moldova 1992. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_161>
4. *Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiiei 1997 (1998) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 20, 103.
5. Hanushchak, M. (2007). Bezrobotnyi? Kudy yidesh?. *Ekspres*, 85.
6. Immigratsiya. Protsess prigranichnogo sotrudnichestva. Sederkopingskiy protsess. Statistika po migratsii. Belarus. <<http://soderkoping.org.ua/page/20807.html>>
7. Kachurets, Ch. I. (2010). *Mihratsiini problemy v zovnishnii politysi Ukrainy: avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.04*. Kyiv.
8. Kozhnyi tretii hastarbaiter u Rosii – ukrainets (2009). *Gazeta.ua*. <http://gazeta.ua/articles/life/_kozhnij-tretij-gastarbajter-u-rosiyi-ukrayinec/282318?mobile=true>
9. Krauze, O. (2010). Zovnishnia trudova mihratsiia naseleння Ukrainy. *Halyskyi ekonomichnyi visnyk*, 2 (27), 63.
10. Kuda edut ukraintsy v poiskakh raboty. *IA «LIGABiznesInform»*. <<http://news.liga.net/news/N0814179.html>>
11. Iystopada 2004 r. u Verkhovni Radi Ukrainy vidbulys slukhannia z pytannia «Stan ta problemy pravovoho i sotsialnogo statusu suchasnoi ukrainskoi trudovoi mihratsii». <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=10277745>
12. Malynovska, O. A. (2005). *Upravlinnia zovnishnimy mihratsiiami v konteksti yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: Dys... d-ra nauk z derzh. upr.: Natsionalna akademiia derzh. upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. Kyiv.
13. Moldaviyu nazvali bedneyshey stranoy (2005). *Delovaya gazeta Vzglyad* <<http://vz.ru/economy/2005/10/17/10007.html>>
14. *Ofitsiyni sait Tsentru dopomohy hromadianam Ukrainy za kordonom*. <<http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/517.htm>>
15. Pakhormenko, N., Starodub, A. (2005). *Ukrainska trudova mihratsiia do krain Yevropeiskoho Soiuzu u dzerkali sotsiologii. Informatsiino-analitychne vydannia*. Kyiv: PAUCL.
16. Predstavnytstvo Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini. <http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm>
17. *Stan suchasnoi ukrainskoi trudovoi mihratsii* (2007). Ivano-Frankivsk.
18. Tishkov, V., Zayinchkovskaya, Zh., Vitkovskaya, G. (2005). *Migration in the countries of the former Soviet Union A paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration*. Geneva: Global Commission on international Migration (GCIM), September.
19. *Trudova mihratsiia hromadian Ukrainy* (2006). Shybkko, V. Ya. (red.) *Bila knyha: [monohrafiia]*. Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet".
20. *Uhoda mizh Ministerstvom Ukrainy u spravakh natsionalnostei ta mihratsii i Departamentom natsionalnykh vidnosyn pry Uriadi Respubliki Moldova pro spivrobotnytstvo z pytan natsionalnykh menshyn. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_035>

21. *Uhoda mizh Ministerstvom Ukrainy u spravakh natsionalnostei ta mihratsii i Departamentom natsionalnykh vidnosyn pry Uriadi Respubliky Moldova pro spivrobotnytstvo z pytan natsionalnykh menshyn. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_035>
22. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Respubliky Biorus pro umovy ta poriadok obminu zhytlovykh prymishchen 1995. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_113>
23. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Respubliky Biorus pro umovy ta poriadok obminu zhytlovykh prymishchen 1995. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_113>
24. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Respubliky Biorus shchodo orhanizatsii spilnoho kontroliu v punktakh propusku na ukraïnsko-bioruskomu derzhavnomu kordonu 1995. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_009>
25. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Respubliky Biorus shchodo orhanizatsii spilnoho kontroliu v punktakh propusku na ukraïnsko-bioruskomu derzhavnomu kordonu 1995. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_009>
26. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Respubliky Moldova pro punkty propusku cherez ukraïnsko-moldovskiy derzhavnyi kordon i sproshchenyi propusk hromadian, yaki prozhyvaiut u prykordonnykh raionakh 1997. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_160>
27. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Respubliky Biorus pro trudovu diialnist ta sotsialnyi zakhyst hromadian Ukrainy ta Respubliky Biorus, yaki pratsiuut za mezhamy svoikh derzhav 1996. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_005>
28. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Respubliky Moldova pro trudovu diialnist i sotsialnyi zakhyst hromadian Ukrainy ta Respubliky Moldova, yaki pratsiuut za mezhamy kordoniv svoikh derzhav 1993. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_159>
29. *Ukraiïnska trudova mihratsiia: stan, problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. Parlamentski slukhannia VRU vid 3 lypnia 2013 roku.* <http://static.rada.gov.ua/zakon/sk17/5session/par_sl/sl0307113.htm>
30. *Vystup Upovnovazhenoho z prav liudyny N.I. Karpachovoi u Verkhovnii Radi Ukrainy pid chas predstavlenia Spetsialnoi dopovidi «Stan dotrymannia ta zakhystu prav hromadian Ukrainy za kordonom» (2 kvitnia 2003 r.).* <http://www.ombudsman.kiev.ua/Vicnuk_4/vis4_04.htm>.
31. *Zakordonne ukraïnstvo: vytoky ta sohodennia. Posolstvo Ukrainy v Kanadi. Ukraina u sviti. Diaspora.* <<http://www.ukremb.ca/canada/ua/5469.htm>>
32. *Zhalilo, Ya. A. Tendentsii trudovoi mihratsii z Ukrainy do krain SND.* <<http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm>>

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Юлія Цуркан-Сайфуліна, к. ю. н.

*Чернівецький факультет Національного університету
«Одеська юридична академія», Україна*

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА І АКСІОЛОГІЯ ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Yuliia Tsurkan-Saifulina, PhD in Law

Chernivtsi faculty of National University "Odesa Law Academy", Ukraine

AXIOLOGY OF LAW AND AXIOLOGY OF POWER: FILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT

The article provides the philosophical and legal analysis of a connection between legal and political axiology. Particular attention is paid to the problem of force of law and its sources. In terms of legal axiology law appears as an independent force that has its origin in the fundamental characteristics of legal reality (normativity, system, general obligatory). Political axiology changes accents in the perception of law as a force. The focus here is on political determination of legal prescriptions, which sometimes takes the form of denying the independence of law and declaring it as a part of the political system. Finding a balance between these two approaches requires the use non-instrumental version of legal axiology.

Key words: law and power, power determination of law, legal axiology, political axiology.

Аксіологія права та держави – невід’ємна складова будь-яких сучасних філософсько-правових досліджень. Аксіологічний аналіз, представлений у цій статті, базується на роботах таких дослідників ціннісних проблем права як М. М. Алексеев, В. С. Нерсесянц, А. М. Бабенко, О. О. Бандура, П. М. Рабінович, К. В. Горобець, А. О. Фальковський та ін. Варто підкреслити активізацію аксіологічних досліджень у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві та філософії права (О. В. Гришук, А. Ф. Крижановський, С. І. Максимов, І. Г. Оборотов, Ю. М. Оборотов та ін.). Популярною проблематика правової аксіології є й в західній літературі, хоча в англо-американській правовій традиції їй зазвичай приділяється небагато уваги, і вона розкривається здебільшого у контексті зв’язку права і моралі. У нашому дослідженні акцент буде зроблено здебільшого на пострадянському розумінні змісту та призначення правової аксіології в філософсько-правовому дискурсі, хоча подекуди й будуть залучатися конструкти, характерні для англо-американської та континентальної (передусім німецької) традицій. Це зумовлює як статус аксіологічної проблематики в структурі філософії права, так і її релевантність для більшості проблем філософсько-правового характеру. Аксіологія права в цьому контексті розуміється як філософська концепція, напрямок саме філософського усвідомлення проблем буття права. Аксіологія права стоїть в одному ряду з іншими напрямками ціннісного пізнання: аксіологією культури, аксіологією політики, аксіологією мистецтва тощо. Можна зазначити, що за такого підходу відбувається певне звуження аксіологічної проблематики виключно до правових питань. Однак слід констатувати, що сьогодні в набагато більшій мірі, ніж раніше, актуалізуються філософські та загальнотеоретичні рефлексії проблем сучасної держави, а тому аксіологія держави починає оформлюватися в самостійну течію наукових розробок. Як справедливо зазначає С. А. Калінін, аксіологічна наповненість завжди властива будь-якому праву та будь-якій державі, а

тому не можна залишати поза полем зору державознавчі аксіологічні концепції¹.

У цьому контексті констатується вузькість методологічного інструментарію аксіології права, яка цікавиться правом як таким, і в своїх дослідженнях не прагне усвідомити внутрішню ціннісну структуру як окремих правових феноменів, так і ціннісної наповненості правового життя. Це вимагає доповнення аксіології права теоретичними конструкціями, що описують, насамперед, правове життя у всьому різноманітті його проявів, а тому розглядають право не як ціле, але як цілісність, складеність, тобто специфічну інтегративну сферу, в якій виникають протиріччя, конфлікти, проблеми та кризи. У цьому зв'язку показово, що питаннями ціннісної природи права займаються як філософи права, так і теоретики права, що наводить на думку про існування деякого спільного простору, «прикордонної зони» аксіологічного усвідомлення права, що концентрує у собі філософські концепції та теоретичні конструкції. При цьому підкреслюється, що саме на такому рівні можливе поєднання аксіології права та аксіології держави в одному методологічному полі, що, у цьому контексті може іменуватися правовою аксіологією².

Дійсно, саме з позицій правової аксіології уможлиблюється поєднання філософських, теоретичних та навіть галузевих наукових пошуків, сприйняття аксіосфери права та аксіосфери держави як цілісних, нерозривно пов'язаних феноменів. У той же час, слід констатувати, що сьогодні розвиток правової аксіології концентрується здебільшого у філософсько-правовому контексті, що пов'язано з необхідністю вимальовування її методологічних та гносеологічних контурів. З огляду на це, можна зауважити, що правова аксіологія, будучи порівняно новим напрямом філософсько-правової інтенції, сьогодні посідає одне з ключових місць в системі філософії права. Вбачається, що цьому є декілька причин. Перша із них коріниться у специфіці самої філософії права, яка багатьма дослідниками розглядається як суто аксіологічна сфера знань.

Ще однією перевагою використання правової аксіології, на яку не часто звертають увагу дослідники, є те, що вона дозволяє показати взаємодію різних типів цінностей всередині правового життя. У контексті дослідження проблематики співвідношення права і сили особливої ваги набуває розгляд співвідношення правових та політичних цінностей.

Розвиток сучасних уявлень про право і політику як двох сфер життя людини напряму пов'язані з усвідомленням їх ціннісної характеристики. Ідеться в даному випадку не про те, в призмі яких суджень та оцінок відбувається актуалізація права і політики, а про те, яким є зміст цих двох систем, які ідейні згустки вони в собі несуть.

Особливо цікавою взаємодія правової та політичної аксіології полягає в тому, що на феноменальному рівні ці дві системи часто розглядаються як нерозривно прив'язані одна до одної, майже тотожні. Наприклад, в дослідженнях з питань політичної аксіології не так часто відбувається змістовний аналіз суто політичних цінностей, а робиться акцент на політико-правових цінностях, чим підкреслюється їх проміжний, прикордонний статус. Але чи можемо ми говорити про те, що правові та політичні цінності можуть існувати паралельно? Чи існують якісні відмінності між правовою та політичною аксіологією?

Як уявляється, формування уявлень про внутрішню єдність політичних і правових цінностей і взагалі права і політики нерозривно пов'язані з розвитком самої політико-правової думки. Дійсно, політична і правова наука не так вже й давно відокремилися одна від одної, а формування самостійних наукових дискурсів довкола цих феноменів зайняло багато часу. Але при цьому лише в останні десятиліття приходить усвідомлення, що наявність у права, політики, моралі тощо власної відносно автономної системи цінностей — це, по суті, питання про існування самих цих сфер життя людини.

З точки зору юриспруденції, питання про співвідношення політичної і правової аксіології практично ніколи не ставилося, принаймні, якщо говорити про новітній юридичний дискурс. Традиційно правова аксіологія розвивалася в руслі розмежування права і моралі. У цьому сенсі, як це не парадоксально може прозвучати, представники юридичного позитивізму, яких часто звинувачують у відмові праву в ціннісних характеристиках, зробили для становлення правової аксіології більше, ніж представники будь-якої іншої течії. Старанно розмежовуючи право і мораль позитивізм тим самим створив цілу низку підстав для того, аби виокремлювати сферу власне правових цінностей, які можуть лежати за межею моральної оцінки.

¹ Калинин, С.А. (2011). Методологическое измерение аксиологии права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, X. Одеса, 270.

² Горобец, К.В. (2013). *Аксиосфера права : философский и юридический дискурс*. Одесса: Феникс, 15.

Тут варто прояснити, що існує дві генеральних лінії сприйняття правових цінностей. Одна лінія говорить, що правові цінності є проявом моральної природи права, адже в більшості випадків саме мораль може бути критерієм для оцінки діючого права. Інша лінія говорить, що правові цінності мають свій особливий статус в системі соціальних цінностей. Другий варіант виглядає більш прийнятним, але не тому, що тут відбувається відмова праву в можливості його моральної оцінки. Тут має місце невизнання тези, відповідно до якої мораль володіє монополією на соціальні цінності. Це є значним спрощенням існуючої в суспільстві аксіосфери.

Але так само, як система правових цінностей може розглядатися як відносно автономна по відношенню до моральних цінностей, самостійною є й система політичних цінностей. Правові цінності є власне-правовими феноменами, які лежать в основі права і виступають одночасно його першоелементами та інструментами, за допомогою яких відбувається пізнання права. Основна характеристика правових цінностей — їх зміст розкривається винятково в межах правової сфери життя суспільства, ніде, окрім права, вони існувати не можуть. До таких цінностей належать законність, правосуддя, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, правова процедура тощо. Від правових цінностей слід відмежовувати цінності, що мають юридичний статус. Вони не є правовими за своїм змістом, а просто отримують захист з боку права.

Чи можна говорити про існування таких само цінностей у сфері політики? Які б не мали жодної іншої сфери свого існування, окрім політичної? Це питання є більш ніж складним, оскільки з позицій політичної аксіології існує декілька основних підходів до розуміння політичних цінностей. Макіавелліанська традиція робить акцент на доцільності та користі як основоположних орієнтирах оцінки діяльності політичних акторів, тоді як кантіанство забороняє розглядати людей як засіб досягнення політичних цілей. Однак за будь-якого підходу до розуміння політичної аксіології, набір основних політичних цінностей є незмінним: влада, панування, загальне благо, чесність тощо.

Правові та політичні цінності перебувають одночасно у двох станах. З одного боку, доцільно говорити про їх розмежування, оскільки вони виражають, по суті, різні платформи соціального буття індивіда, а з іншого – постійно взаємодіють. Один із варіантів такої взаємодії пропонує Ю. Габермас, коли намагається застосувати свою теорію комунікативної дії до проблем політичної та правової сфери. Для німецького філософа мораль, право та політика перебувають у взаєминах конвергенції, але при цьому основне питання має якраз аксіологічний характер: у чому полягає примусовість моральних, правових та політичних норм? Тут необхідною є апеляція до аксіології, оскільки причини виконуваності норм лежать у площині легітимності. Ю. Габермас вважає, що основним ціннісним інструментом досягнення правового і політичного консенсусу є залученість Іншого до ухвалення рішень¹ (Хабермас, 2001, сс. 60–62). Право у цьому контексті набуває і політичного значення, оскільки його легітимність є тим вищою, чим більший стосунок до його формування відчувають індивіди, які можуть при цьому сповідувати абсолютно різні доктрини та концепції. Політична і правова аксіологія, відтак, поступово відходить від парадигми розмежування до парадигми конвергенції. Ці процеси мають на меті не підмінити право політикою чи навпаки, а показати субстантивну єдність права і політики в сучасному інтерсуб'єктивному дискурсі (К. В. Горобець, 2015а).

Важливим висновком, пов'язаним із співвідношенням політичних і правових цінностей, є силовий характер права, а особливо – джерел сили права. Незважаючи на те, що зв'язок права і сили, а також права і влади є доволі поширеною філософсько-правовою тезою, можна констатувати відсутність системних досліджень, присвячених цій проблематиці. Класичними, утім, лишаються праці І. О. Ільїна, якому належить глибокий методологічний огляд меж застосування сили в праві. Окремо торкалися цих питань також деякі сучасні філософи права: Б. Таманага, Ю. Габермас, Дж. Фінніс, Д. Ллойд, а також класики філософії та теорії права минулого століття: Г. Радбрух, Г. Кельзен, Г. Харт, Л. Фуллер та ін.

Серед найбільш фундаментальних проблем сучасної філософсько-правової думки — це питання владної зумовленості права. У найбільш глобальному своєму вираженні ця проблема має значну кількість проявів та охоплює практично усі значимі аспекти його буття. У той же час, можна констатувати, що її глибинні підвалини сягають філософсько-правового за своєю природою питання щодо того, чи лежить в основі права сила, чи воно саме є силою, яка має бути врахована у

¹ Хабермас, Ю. (2001). *Вовлечение Другого. Очерки политической теории*. Санкт-Петербург: Наука, 60–62.

соціальному розвитку. Одна чи інша постановка питання може привести до цілого ряду неоднакових висновків, що матимуть значний вплив на розуміння права як соціального феномену, яке все більшою мірою виходить за межі держави та стає плюралістичним. Пошуки відповіді на питання щодо того, яким чином право регламентує людську поведінку є сферою пошуку багатьох філософсько-правових дисциплін, серед яких особлива роль відводиться юридичній антропології. Однак перш ніж перейти до методологічного аналізу цієї проблеми, слід звернутися до того, щоб охарактеризувати вихідні постулати, що лежать в основі нашого уявлення про “силову” характеристику права.

Як видається, питання про те, чи може зміст та функціонування права бути детермінованими силою, має розглядатися у декількох площинах. По-перше, має бути вирішено, про яку силу ідеться. Тут може бути два варіанти: сила права може інтерпретуватися в релігійно-моральному сенсі, коли право виявляється формою вираження божественної волі чи певних фундаментальних уявлень про людську природу (сила як деякий незмінний та незалежний від людської волі абсолют, нерациональна сила); або ж сила може трактуватися як здатність зумовлювати зміст та форму правових приписів, цінностей та інститутів з конкретно визначеною метою чи в чийсь інтересах, що наближає нас до співвідношення права та політики (відносна сила, яка підлягає раціоналізації у формах правотворчості та правозастосування). По-друге, має бути з'ясовано, чи є право самостійним соціальним інститутом, який має власний зміст, чи воно в принципі здатне виступати лише формою існування соціальних відносин та інститутів, а відтак його зв'язок із силою є невід'ємною складовою функціонування правових систем.

Перший ракурс цієї проблеми має більшою мірою гносеологічний характер, оскільки з'ясування того, яка саме сила може бути основою для права, мало впливає на сприйняття самого права. Взагалі, постановка питання про силову зумовленість права напряду веде до інструменталістського розгляду права в системі соціальних інститутів (тут доцільними є приклади прагматичного розгляду права як інструменту соціального контролю чи соціального управління). Ідеться про те, що з точки зору абсолютистського трактування проблеми, сила властива праву не стільки за рахунок його властивостей як соціального феномену, скільки за рахунок того, що воно є свого роду формою, опосередковуючим елементом в нормативному структуруванні реальності. Право є силою остільки, оскільки воно є породженням людського духу, людської природи тощо.

Такий абсолютистський підхід є властивим для більшості природно-правових концепцій минулого та сучасності. Відомою та показовою тут є думка Г. Гроція, що природне право є настільки самостійною і незалежною силою, що навіть Господь не в силах вплинути на його зміст. Звідси такі фундаментальні принципи природного права як перевага миру над війною, необхідність виконання договорів, існування природжених прав людини тощо становлять основу для сили права незалежно від того, яким чином до цього ставиться законодавець. Отже, сила права не залежить від інститутів, які його забезпечують. Сила права — в його внутрішньому раціональному змісті, в тому, що воно є соціальною необхідністю, а його розвиток — соціальною закономірністю.

Утім, такі інтерпретації зв'язку права і сили мають серйозні вади, зумовлені, зокрема, тим, що вони не дають змогу з'ясувати соціальні причини примусовості права, а відтак — його сили. Пояснення права з позицій людського розуму та існування певних незмінних причин та підстав правового розвитку, які є характерними для класичного юснатуралізму, у більшості випадків, ведуть до європоцентризму та поширенні ідей раціональності на ті правові сфери, для яких вона не характерна. У цьому сенсі більш перспективними видаються ті підходи до розуміння зв'язку права та сили, які пояснюють його з відносних позицій. Вони розвиваються здебільшого в руслі юридичного позитивізму, соціологізму та інтегральних філософсько-правових концепцій.

Саме така постановка проблеми є характерною, наприклад, для тих філософсько-правових та загальнотеоретичних юридичних концепцій, які ставлять за мету з'ясування властивостей права як соціального феномену та демонстрацію зв'язку цих властивостей із примусовою силою права. Так, для С. С. Алексєєва проблема примусовості права пов'язується з його нормативністю, яка отримує своє вираження в догмі права. Розкриваючи зв'язок влади і права, він пише: «як це не парадоксально, насправді суворі і жорсткі риси права багато в чому мають коріння ні в чому іншому, а як раз у моралі, в її безкомпромисних, нерідко максималістських, граничних вимогах, безоглядних імперативах. Вся справа лише в тому, що ці вимоги й імперативи, коли вони «виходять» на владу, отримують каральну підтримку від влади, яка використовує — нерідко за власним розсудом, по максимуму — свої каральні, примусово-владні прерогативи, надаючи своїм

велінням юридичну форму»¹. Із цієї цитати помітно, що сила права, його примусовість є не внутрішньою, іманентно властивою праву властивістю. Вона виражена в тому, що право пов'язане з владою, політикою та державою. І саме за рахунок цього набуває своєї сили. Саме тому сила права в такій інтерпретації є відносною категорією, що виражає не сутнісний, буттєвий аспект права, а його діяльнісний вимір, пов'язаний із тим, як право застосовується. Суто методологічно таке бачення зв'язку права та сили сходиться до ідей Г. Радбруха, який довів, що релятивізм як метод філософії права є безальтернативною основою юридичного позитивізму. Він писав, що релятивізм — єдина обов'язкова засада для примусової сили позитивного права. Адже якби існувало природне право, тобто однозначна, пізнавана, доказова юридична істина, то в жоден спосіб не було б зрозуміло, чому позитивне право, яке перебуває в суперечності з цією абсолютною істиною, мусить мати обов'язкову силу. Тому зобов'язувальну силу позитивного права можна заснувати лише на тому факті, що справжнє (тобто реальне, дійсне, позитивне) право є ані пізнаваним, ані доказовим².

Отже, релятивістський погляд на зв'язок права та сили показує, що примусовість, владна зумовленість та загальна обов'язковість права є зовнішніми його параметрами, зумовленими існуванням влади як особливого соціального інституту. Однак такий ракурс розгляду проблеми також не позбавлений певних вад. Він в цілому відповідає уявленню про те, як функціонує право в державі, однак не пояснює того, яким чином набуває примусової сили міжнародне право, оскільки очевидно, що прямого зв'язку з владою в міжнародному праві немає. Тут примітним є протиставлення в міжнародно-правовій думці концепцій «панування права» та «панування сили». Сама по собі концепція панування сили спрямована на виправдання застосування сили з метою досягнення певних зовнішньополітичних задач при повному ігноруванні існування міжнародного права. Уже навіть тут помітно, що право і сила не зв'язуються, а протиставляються, а правові засоби розглядаються як несилові. З одного боку, з такою позицією можна погодитися в тому сенсі, що право дійсно є інструментом обмеження сили. Але з іншого боку таке бачення самого концепту сили є явно звуженим. Утім, міжнародне право є силою в тому сенсі, що з його існуванням погоджуються і рахуються, хоча часто воно й є продовженням міжнародної політики. Однак наскільки тісно право не було би пов'язане з політикою, його сила усе одно має самостійне незалежне джерело, що має своїм корінням специфіку самого права як особливого соціального регулятора³.

Сила права, таким чином, виявляється пов'язаною з політикою, основною сферою існування якої є владні відносини. Саме питання політичної детермінованості права часто стають основними при розгляді проблем сили права і права сили. Це цілком зрозуміло, адже політика і право мають прямий і безпосередній зв'язок із силою. Але сила в цих двох соціальних системах сприймається по-різному. Для політики сила виступає основним інструментом (а подекуди й метою) досягнення визначеної цілі. З урахуванням традиційного розмежування макіавелліанського та кантіанського підходів до змісту політичного процесу, можна констатувати, що макіавеллізм напряму націлений на використання сили як ключового важеля впливу на людей. Сила тут сприймається як дещо тотожне міці та владі: чим більше сили, тим більше влади. А оскільки панування саме по собі сприймається в макіавеллізмі як самоціль, то й право виявляється підпорядкованим йому.

У кантіанстві політика розглядається у контексті практичного розуму, який є джерелом і права, і моралі, і політики. В цьому сенсі з аксіологічної точки зору вони виявляються пов'язаними однією системою цінностей. При цьому варто мати на увазі, що до числа цих цінностей не входять сила, доцільність та міць. Тобто, право та політика виключаються з простору «силового» дискурсу: їх зміст та мета детерміновані людською мораллю та апеляцією до трансцендентальної природи людини.

У цьому контексті слухними є зауваги І. О. Ільїна, який, розглядаючи проблему сили в праві, пише, що саме питання про те, чи є право силою, має бути відкинута уже на етапі його постановки. На його думку, не можна сказати, що «право є силою» чи «право не є силою», оскільки обидві такі відповіді можна тлумачити так, ніби вирішується питання реального збігу цих двох феноменів. Він

¹ Алексеев, С.С. (1999). *Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования*. Москва: Статут.

² Радбрух, Густав (2006). *Філософія права*. Київ: Тандем, 25.

³ Горобець, К.В. (2016). Осмислюючи міжнародне верховенство права. Задорожній, О.В., Поєдинок, О.Р. (ред.). *Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя проф. В.В. Мицика*. Київ; Одеса: Фенікс, 45-70.

пропонує ставити питання інакше: «коли і за яких умов право має розглядатися як сила?»¹. Вирішення цього питання стосується не лише меж та засобів правового впливу, які доволі детально розглядаються у філософсько-правовій доктрині, але й змісту права.

Саме тому сучасний філософсько-правовий ракурс розгляду права та сили (божественної, політичної, економічної, військової тощо) має бути спрямованим на проблематику змісту права. У більш широкому контексті, питання має ставитися таким чином: чи має право власний зміст, незалежний від інших складових соціальної реальності, чи право є формою, яка може бути заповнена будь-якими нормативами та цінностями? По суті, лише та чи інша відповідь на це питання надає можливість визначитися з тим, чи є право самостійною силою у суспільстві.

Тут слід підкреслити, що змістовна характеристика права є однією з основних точок суперечностей між юридичним позитивізмом (включаючи соціологічну його інтерпретацію) та природно-правовими вченнями, а також деякими інтегральними правовими теоріями². За великим рахунком, коли юридичний позитивізм робить акцент на формальних характеристиках права, залишаючи поза межами розгляду його зміст, це створює передумови для висновку, що право є важливою соціальною силою саме завдяки тому, що його формальна визначеність, процедурність та нормативність певним чином структурують соціальну реальність. Сила права тут пов'язана, передовсім, з його можливістю виступати фактором спрямування людської поведінки. При цьому не має значення, що саме є змістом правових норм і які цінності стоять за правовими інститутами. Тут цілком показовою є позиція Ю. Габермаса, для якого сила права є безпосереднім проявом процесуальної легітимності: відчуття причетності до створення та втілення у життя правових норм створює стан причетності і до певного правового дискурсу теж: «сучасний правовий устрій може бути легітимним, тільки якщо він базується на ідеї самовизначення: громадяни завжди мають бути здатними вважати себе творцями закону, об'єктом дії якого вони є»³.

Позитивістські інтерпретації змісту права напряду допускають можливість впливу на його зміст за рахунок значної кількості факторів. Сила тут є цілком допустимим та доцільним інструментом впливу на правові інститути. Обмеженість такого силового впливу вимогами дотримання процесу (справедливість правових норм залежить від дотримання процедури їх ухвалення) є гарантією того, що право є не лише формально, але й змістовно визначеним. Просто цей зміст є мінливим та залежним від значної кількості чинників. Таким чином, у юридичному позитивізмі рухомість змісту права та стійкість його форми дозволяють сприймати право і як самостійну силу в суспільстві, і як інструмент силового впливу. Право може розглядатися як інструмент, не лише як мета. Єдиною значимою межею, яка визначає межі застосування сили за такого підходу, є процедурна відповідність. Як пише Б. Таманага, якщо немає вищих стандартів, за якими можна оцінити моральну правоту закону (а юридичний позитивізм якраз схильний відкидати наявність таких вищих стандартів), то закон можна визнати належним, якщо належними є процедури, за допомогою яких його було створено⁴. Відповідно до цієї логіки, якщо застосування сили в правовій сфері відбувається відповідно до процедури, то можна припустити, що таке застосування сили є не лише легальним, але й легітимним.

Інтегральна юриспруденція та деякі сучасні природно-правові доктрини інтерпретують зміст права інакше. Вважається, що право завжди має у своєму змісті деякі константи — принципів положення, цінності, виключення яких зі змісту права веде до втрати ним своєї сутності. Серед таких принципів положень справедливість, людська гідність, свобода, рівність тощо. Сила права виражається у тому, наскільки послідовно та ефективно ці цінності втілюються у формі правових нормативів та практиці правозастосування. Чим більшою мірою право може гарантувати реалізацію цих цінностей, тим вищою є його сила. З іншого ж боку, такий підхід значно обмежує можливості використання «права сили», оскільки у більшості випадків сприйняття права у цьому ракурсі зумовлює відмову від внутрішнього незмінного змісту права, його сутності.

¹ Ильин, И.А. (1993). Понятия права и силы: (Опыт методологического анализа). *Собрание сочинений в 2 т.* Москва: Медуум, 42–43.

² Оборотов, Ю.Н. (2012). Многоаспектность содержания права. *Научові праці Національного університету «Одеська юридична академія», XI.* Одеса, 197-202.

³ Habermas, J. (1998). *Between Facts & Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law & Democracy.* Cambridge: Cambridge University Press, 449.

⁴ Tamanaha, B.Z. (2004). *On the Rule of Law: History, Politics, Theory.* Cambridge: Cambridge University Press, 101.

Один із небагатьох сучасних філософів права, які прямо займалися проблемами зв'язку права і сили, Д. Ллойд, пише, що з точки зору проблем змісту права принципового значення набуває питання, чи входить сила і породжуваний нею примус складовими права? Аналізуючи різні точки зору, він приходить до висновку, що сама по собі сила знаходиться за межами права як такого, тобто вона не є його елементом. «Правовий примус, — пише він, — зводиться до простої технічної процедури, яка не має принципового значення для існування права як соціального феномену»¹. Протилежна позиція, висловлена Г. Кельзенем, звучить як «Право — це норма, що підкріплена санкцією»², а отже примусова сила є необхідною умовою існування права як логічної конструкції. Прагнучи примирити ці дві позиції, сучасний американський теоретик природного права Дж. Фінніс зазначає, що розмова про примусовий характер норм обов'язковим чином веде до проблем рівності перед законом. Однак при цьому це не означає, що закон неможливо мислити без примусу, оскільки примус є однією з форм імплікації закону. Отже, сила права не тотожна його примусовості, адже передбачає також звернення до сфери цінностей, що поділяються певним співтовариством³.

Невід'ємність аксіологічних складових права накладає певну специфіку і на інтерпретацію проблеми права і сили. Якщо юридичний позитивізм більшою мірою зосереджений на питанні визначення допустимих меж застосування сили, то інтегральні теорії у більшості випадків акцентують увагу на іншому аспекті, а саме на напрямках застосування сили в праві. З цієї точки зору цінності, які лежать в основі змісту права, виступають свого роду координатами застосування правового примусу: сила права має проявлятися там і тоді, коли фундаментальні цінності права опиняються під загрозою.

Таким чином, можна виділити щонайменше три фундаментальні проблеми, пов'язані з проблематикою зв'язку права та сили, а також права і влади, що є однією з інституційних форм сили у суспільстві:

(1) у філософії права виділилося дві крайнощі, що символізують зв'язок права із владною: з одного боку констатується беззмістовність права та розгляд його винятково в інструменталістському ключі, і тоді влада права опиняється “зав'язаною” на існуючих інститутах і є немислимою поза їх контекстом, з іншого боку право проголошується автономною сферою соціального владарювання, що відриває його від інституційної структури суспільства;

(2) проблемним є питання про джерело влади права: якщо стати на позицію філософсько-правових концепцій, що пов'язують буття права з суб'єктивними емоційно-раціональними сферами (І. О. Ільїн), то владна характеристика права з'являється з нівідкуди, оскільки неможливо встановити джерело, походження примусу, що діє на тих індивідів, які добровільно праву не підкорюються; якщо ж пристати на об'єктивістські трактовки силової (примусової) характеристики права, як це робить, до прикладу, Г. Кельзен, то виявляється, що значення дій окремих осіб з підпорядкування своєї поведінки праву зводиться нанівець;

(3) право, влада та політика, виведені за межі “силового” дискурсу, починають підпорядковуватися волюнтаристській логіці: втрата примусової сили правом внаслідок його відмежування від влади на нормативному рівні веде, як правило, до безвихідних ситуацій як в осягненні права, так і в оцінці перспектив його функціонування.

Ці три проблеми, що виникають при першому наближенні до проблеми зв'язку права та влади мають отримувати своє вирішення за рахунок долучення до дослідження тих підходів та науково-дослідних програм, які мало характерні для англо-американського філософсько-правового дискурсу, в якому сформувалася переважна більшість існуючих поглядів на цю проблематику. Аксіологічна складова філософії права, яка є особливо важливою в аспектах дослідження співвідношення права та влади, права та сили, права та політики є фактором осягнення правової сфери як самостійної частини людського буття. Саме тому методологічна програма правової аксіології відіграватиме особливу роль при дослідженні проблем легітимації та диференціації права і політики, набуття ними характеристик інституційних складових соціальної системи.

¹ Ллойд, Д. (2006). *Идея права*. Москва: Книгодел, 41.

² Кельзен, Г. (2004). *Чисте правознавство. З додатком: Проблема справедливості*. Київ: Юніверс, 112.

³ Фінніс, Д. (2012). *Естественное право и естественные права*. Москва: ИРИСЭН; Мысль, 310-315.

References

1. Alekseev, S. S. (1999). *Pravo: azbuka – teoriia – filosofii: opyt kompleksnogo issledovaniia*. Moskva: Statut.
2. Finnis, D. (2012). *Iestestvennoe pravo i iestestvennyie prava*. Moskva: IRISEN; Mysl.
3. Gorobets, K. V. (2013). *Aksiosfera prava: filosofskii i iuridicheskii diskurs*. Odessa: Feniks.
4. Gorobets, K. V. (2016). Osmysliuiuchy mizhnarodne verkhovenstvo prava. Zadorozhnii, O. V., Poiedynok, O. R. (red.). *Vid teorii mizhnarodnogo prava do praktyky zahystu prav liudyny. Liber Amicorum do 60-richchia prof. V.V. Mytsyka*. Kyiv; Odessa: Feniks.
5. Habermas, J. (1998). *Between Facts & Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law & Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Habermas, U. (2001). *Vovlechenie Drugogo. Ocherki politicheskoi teorii*. Sankt-Peterburg: Nauka.
7. Iiin, I. A. (1993). Poniatiiia prava s sily: (Opyt metodologicheskogo analiza). *Sobraniiie sochinenii v 2 t*. Moskva: Medium.
8. Kalinin, S. A. (2011). Metodologicheskoe izmereniie aksiologii prava. *Naukovi pratsi Natsionalnogo universytetu «Odeska iuridichna akademiia», X*. Odesa, 269-279.
9. Kelzen, G. (2004). *Chyste pravoznavstvo. Z dodatkom: Problema spravedlyvosti*. Kyiv: Univers.
10. Iloid, D. (2006). *Ideia prava*. Moskva: Knigodel.
11. Oborotov, U. N. (2012). Mnogoaspektnost sodержaniia prava. *Naukovi pratsi Natsionalnogo universytetu «Odeska iuridichna akademiia», XI*. Odesa, 197-202.
12. Radbruch, Gustav (2006). *Filosofiiia prava*. Kyiv: Tandem.
13. Tamanaha, B. Z. (2004). *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Valentyna Khriapchenko

National University «Odesa Law Academy», Ukraine

THE RHIZOME MODEL OF THE SYSTEM OF LAW AS THE MANIFESTATION OF CREATIVITY IN THE CONTEMPORARY JURISPRUDENCE

The article summarizes existing approaches of understanding the model of system of law as a linear phenomenon as well as characterizes the efforts of many domestic and foreign scholars to justify it as a perfect geometrical shapes (triangle, circle). Underlined that the contemporary jurisprudence strives to expand its categorical apparatus and to use methodological tools, templates and forms borrowed from natural and exact sciences. It is shown that "fresh look" at the system of law can be obtained by modeling it as a "rhizome" – disordered, but coherent set of interrelated branches of law, institutions of law, rules (norms?) and principles of law, development of which depends on an unlimited number of objective and subjective factors. Such a paradigm of modern system of Ukrainian law is really responses to the spirit of postmodern and allows to focus on the study of general characteristics of the complex branches of law, not on explaining their location in a linear model of system of law.

Key words: branch of law, complex branch of law, system of law, model of system of law, rhizome model of system of law, contemporary jurisprudence, postmodern.

The debate about the concept and essence of complex branches of law among the Ukrainian scientists that represent general theoretical jurisprudence as well as scholars from different branches of law continues for many years. Such discussions are developing in the frame of more fundamental research of the modern system of law and its branch structure. Any branch of law is the legal phenomenon and its definition in the system of Ukrainian law is meeting with a number of methodological difficulties. Such problems reduced to the need to solve conceptual issues relating to the construction of the system of law, its structure and components.

Quite often debates about the possibility to recognise the emergence of a new branch in contemporary Ukrainian law boils down to "aesthetic" issues (such as "Where (or close to what branch of law) can be located this or other branch of law in the system of law?"). Especially difficult to answer this question as it relates to new branches of Ukrainian law, the existence of which was publicly proved on a scientific level by the way of successful fulfilling of relevant dissertation researches (e.g., juvenile law, military law, gender law, energy law).

The reason for the existence of such questions is that since the Soviet period of national jurisprudence most scientists tried to "adjust" all-union system of law in the framework of a geometric figure (usually it was a triangle). Almost without any reservation at the heart of this "ideal" model of law scholars of that period saw the constitutional (state) law as a fundamental branch of law. Administrative, civil, criminal and labor branches of law as the basic (primary) branches of law were located on the base of this branch of law. In turn, above them and based on them could place secondary branches of law (such as procedural and other specialized branches of law) as derivatives from the primary branches of law. Even today some scholars, considering the sectoral division of law from the hierarchical positions, note that subordination of branches of law can be vividly depicted as a pyramid whose base is a constitutional law. The administrative, civil and criminal law put out from it. Further division of law on all other branches of law has secondary (derived) character¹.

Such "geometric approach" to understanding the model of system of law is preserved to this day and is quite popular among domestic scientists. For example, the difference between the "triangular" model of system of law of the Ukrainian Soviet republic in the 70th years of 20th century and the system of law of modern Ukraine is only that triangle of the Soviet system of law contained near 10-12 derivative branches of law instead more than 30 secondary branches of national law today. That is, with every period of

¹ Азми, Д.М. (2011). *Историко-теоретический и методологический анализ структуры права*: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. докт. юрид. наук. Москва, 33.

qualitative changes in the law caused by the emergence of new relations in society, the look of the system of law in the form of a triangle was unchanging. From time to time only the area of triangle was being increased, because for the new branches of law, that were formed and recognized at a scientific level, it was necessary to find a place in the middle of this figure.

Well known Russian theorist of law Sergiy Alekseyev, when considering the system of modern law, also "idealized" the structure of law, because he modeled system of law as another geometric figure – circle. In the core of such model are three substantive branches of law (administrative, criminal, civil branches of law) with center – constitutional law¹. The basic procedural branches of law (administrative procedural, criminal procedural and civil procedural law), on the logic of this scientist, can be placed on the ground of relevant substantive branches of law. They create a new layer in architectonics of circular model of system of law. Next layers of circular model of system of law were formed by the emergence of specialized and complex branches of law.

The above-mentioned approaches to the construction of system of law are acceptable under the "neonormative" concept of legal understanding for which the law is a system of norms that are recognized, formally defined, established and protected by the state and expressing the degree of freedom and justice that were reached in the certain society, and serving for regulation of social relations². The law is considered as the integral unit consisting of a set of clearly ordered and coherent regulatory prescriptions, which are interconnected and hierarchically integrated into certain structural units. It is believed that the consistency of law is its inherent property³.

However, in view of a classical approach to understanding the legal system as a kind of "ideal" geometric figure it is rather difficult to justify the emergence of new branches of Ukrainian law which are existing entirely objectively, but simply "do not fit" in the chosen model of law. Very often the similar explanation can be heard during defending of thesis that justifying the emergence of new and independent branch of law.

The breakaway from the classical understanding of the structure of modern law is based on a special (non-traditional) paradigm of modern understanding of law. It is the value-normative legal understanding in the postmodern era. Actually in the spirit of postmodernism and within this value-normative legal understanding other well known scholar of Odesa General Theoretical Jurisprudence Law School prof. Yurii Oborotov offered a very different approach to the interpretation of legal reality as an environment that looks like as "rhizome" and has its own inherent creative potential of self organization⁴. According to scientist, the consideration of law as integrity is perspective with using for such consideration of the notion "rhizome" that just captures nonstructural and nonlinear way of integrity organization. Such desire of scientist to understand the new characteristics of the existence of modern legal space leads to the formation and using of notions, which is not written in the categorical apparatus of the contemporary jurisprudence yet.

In this regard the term "rhizome", today is worthy of lawyers' attention. It was borrowed from botany and moved to modern science through the same-named work of two well-known postmodernists as Gilles Deleuze and Félix Guattari. In Biology under the notion "rhizome" is understood the particular way of life of perennial herbaceous plants whose roots under the ground constantly and irregularly branched into many new parts and those branching intertwined. In the philosophy of postmodernism the comparison of wood and rhizome as two different ways of thinking is considered as classical: first as something stable, hierarchical, systematical, coherent and predictable, and the second as a large number of randomly interlaced shoots that are growing in all directions, which haven't a single root as a connecting center⁵.

For better understanding of the phenomenon "rhizome", it is firstly needed to imagine the root system

¹ Алексеев, С.С. (1998). *Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования*. Москва: Издательская группа «НОРМА – ИНФРА», 112.

² Крестовська, Н.М., Матвеева, Л.Г. (2007). *Теорія держави і права. Елементарний курс*: навч. посіб. Харків: Одиссей, 167.

³ Заморська, Л.І. (2014). *Правова нормативність в умовах становлення та розвитку українського права: загальнотеоретичне дослідження*: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук. Одеса: НУОЮА, 16.

⁴ Оборотов, Ю.М., Завальнюк, В.В., Дудченко, В.В. та ін. (2015). *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія*. Одеса: Фенікс, 15-16.

⁵ Гречко, П.К. (1995). *Концептуальные модели истории: пособие для студентов*. Москва: Изд. корп. «Логос», 98.

of plants. For example, let's compare roots of dug monocots and dicotyledonous plants like wheat and a dandelion. A dandelion has a clearly visible primary root that develops from embryonic root. From the primary root small lateral roots walk away. The primary root called "taproot" (rod) and it is similar to the core. Therefore, plants with well-developed root system are called "taproot system". Wheat has many roots, almost all of them are the same length and thickness and rising as bunches. These roots grow from the stem and they are called additional. The primary root of wheat is similar as additional wheat roots. If the primary root does not develop or is not different from numerous additional roots, such root system called "fibrous root system". When fibrous root system is developing, the primary root grows not long and becomes invisible among the many additional roots which grow as bunch from underground part of the stem. Actually last one (fibrous) type of root system may be regarded as "rhizome". The main feature of this system is that undefined number of additionally (auxiliary) roots is developing from aborted (destroyed) roots of the fibrous root system.

Taking into account that the above-mentioned rhizome model of system of law is opposed to linear organization of law space that excludes chaos and does not recognizes its achievement in the process of legal matter creation. Nonlinear processes of development (such which in certain conditions, some internal or external disturbance may lead the system to fundamentally new conditions for the appearance of new resistant structures) as well as unbalanced systems (those that are far from the balance) systems are explored in the frame of such direction of research as "Synergetics". The notion "nonlinearity" is a fundamental concept in the synergetics of legal understanding as a relatively new area of research in contemporary general theoretical jurisprudence on the base of which the paradigm of legal nonlinearity was developed. The nonlinearity in synergetics of law indicates the possibility of regulatory unexpected (but quite predicted and foreseen) fast or operational changes of directions of actual and non-actual law-making processes, their plurality, the plurality of paths of regulatory deployment, random selection of one of them as a priority in the frames of the normatively determined field of regulative capabilities of valid law¹.

At first glance in the rhizome model of system of law is difficult to see any "system" in a chaotic branching areas of law that have not only clear visible primary root (rod), but sometimes are intertwined (besides more than once), splited off one from each other and are developing with new force. On the other hand, each system must form so-called relational substrate, under which understood as the structure of its elements. The presence of such substrate is an obligatory requirement of existence of the system. This substrate should include all elements of the system, even if that is only one element. Obviously, in the case of a system of law that has the form of fibrous root plants, these disordered "branches-roots" of law is a relational substrate. In the modeling of the legal reality as a rhizome environment the modern system of Ukrainian law does not have to be regarded as a centered system in which all the relationship between the individual elements discussed in the context of the parameters of a particular element – the center. The center of the system is not only the part of the system, but also serves the quality of communication between all other elements and the lack of center in such systems lead to the collapse of the system.

As it noticed above, in the fibrous root system of plants the main root grows not long and becomes invisible among the many additional roots which grow as bunch from the underground part of the stem. By the same principle in the development process of modern Ukrainian law and the emergence process of a large number of new independent branches of law its main branches (administrative law, civil law and criminal law), which at first stage were the only components of the legal system, gradually lost its privileged status. But such basic branches of law are remaining primary in the temporal context in relation to other new branches of law. Due to the growth of volume of regulatory material for new branches of domestic law, it is difficult to discern the basic (primary) branches of law among other "branches-roots" of law.

Nevertheless, the system of modern law, not being the centered system, has some primary root on which foundation (like the underground part of a stem) are being originated most branches of law. For example, such root foundation from which is growing a bunch of branches of law is a constitutional branch of law. As noted Mark Orzih, the fundamental meaning of constitutional branch of law is manifested in the following: 1) constitutional provisions regulate and protect important public relations arising in the implementation of state government and local self government and their relationship with civil society and the population of the state; 2) rules of constitutional law enshrine the basics of legal organization of the state and its relationship with the person in a variety of civil status, contains the general principles of law

¹ Дмитрієнко, Ю.М. (2006). Сучасна академічна думка про правосвідомість. *Право і Безпека*, 5, 15.

that are specified in the principles of all branches of law and acquire regulatory and jurisdictional meanings, and constitutional legal relationships have tendency to "admix" relationships from "foreign" branches of law; 3) constitutional law performs an integrative function in relation to other branches of law that do not integrate but differentiate legal material; 4) constitutional law is not limited by its own normative content because it organically includes constitutional practice not only as a state-legal experience of higher level, but also as an indicator of the constitutionality and legality of legal practice at all levels of law-making and application of law, etc.¹

Recognizing that the constitutional branch of law plays the role of root foundation of modern law, as well as temporal primacy for basic (three substantive – administrative, civil and criminal) branches of law, other "branches-roots" of law wherever they started their existence may be characterized as complex formations. The disclaimer of further dividing of the law on other types of branches immediately allows to remove the debate about whether this or other branch of law is special, secondary, derivative or some another kind of branches of law, and to focus on such its feature as "complexity".

Such feature ("complexity") of the branch of law within rhizome model of law shows not on the transitive status of appropriate institution of law or sub-branch of law in the way of their formation as new independent branch of law, but expresses the complexity (multidimensionality) of the branch legal regime of this branch of law compared to the branch legal regimes of basic (primary) branches of law. The main feature of the complex branches of law is the entry of social relations from various basic (primary) branches of law to the subject of its regulation range, but they have their own specificity, which determines their autonomy.

Such complex branches of law is neither "under-branches" nor "super-branches" of law because at any stage of development they can be divided into the several new branches of law, partially intersected with another branch of law or fully accede to it, or even to stop further development. The intersection of branches of law together is the process of using the same institutions of law by different branches of law.

Taking the rhizome model of the system of law as basic, we can underline, that a complex branch of law is a set of legal rules and principles which govern as public legal relations as well as private legal relations which are impossible to regulate by one of the basic (primary) branches of law². For instance, the main feature of conception of commercial law is that this complex branch of law is focusing on tying private interests with public interests³.

As complex branches of law can be considered those branches of law that seamlessly combine public and private institutions of law that have different subjects of legal regulation, but a common goal and methods of legal regulation (i.e., homogeneous functional characteristics). An example of such a complex branch of Ukrainian law is gender law that at the present stage of its development consists of institutions of law (both public and private) borrowed from other branches of law, with a small number of its' "own" branch institutes of law⁴.

Also at the points of contact of different branches of law is the formation of "intersectoral" institutions of law that are derived from the regulatory component of several branches of law. For instance, such intersectoral institutions in the structure of military law as a military-administrative law, military-social law, military-commercial law, military-criminal law and military-humanitarian law formed when this branch of military law closely intertwined with such branches of law as administrative law, social law, commercial law, criminal law and humanitarian law respectively⁵.

The substantive branches of law, which in its structure contain procedural institutions of law, also

¹ Орзих, М.Ф. (2009). Конституционное право как фундаментальная отрасль украинского права. *Введение в украинское право*. Одесса: Юридична література, 258.

² Добробог, Л.М. (2015). *Закономірності виникнення, розвитку та функціонування комплексної галузі права як елемента системи права*: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук. Дніпропетровськ: ДДУВС, 11.

³ Знаменський, Г. (2016). Господарське право України: сучасний стан та перспективи. *Юридичний вісник України*, 6, 7.

⁴ Аніщук, Н.В. (2010). Система гендерного права: поняття та основні структурні елементи. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, 9, 379-380.

⁵ Богуцький, П.П. (2009). *Військове право у системі права України*: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Одеса: ОНЮА, 17.

have the feature of complexity in legal regulation¹. As an example of such complex branches of law in the system of Ukrainian law can be regarded the judiciary branch of law, the necessity of creation of which is expressed by a number of domestic legal scholars and practitioners for a long time. The scientists underline that the judiciary law as a branch of law is a set of regulations which regulate the social relations in the organization and activity of the judiciary power, the judicature, the courts' proceedings, define the role and place in the state and society; basic principles and procedures of selection and placement of judges, their training and retraining; judicial authorities, as well as their interaction and relations with other government agencies, community organizations and individuals. Judiciary branch of law defines the basic principles of interaction of the judiciary with various international courts, as well as with the judicial authorities of Europe and around the world².

An other interesting example of such complex branch of law is Ukrainian labor law, which includes both substantive rules of law, as well as procedural, organizational, law rules to regulate the activities of the settlement of labor disputes. Some domestic scholars point out the existence of the factors that cause to the formation of labor procedural law as an independent branch of law in the Ukrainian law³. The same statement is relevant to constitutional procedural law as a separate branch of procedural law. Within the rhizome model of system of law the emergence of new procedural branches of law is also explained as the process of new root separation of the relevant substantive branch of law and the growing of this new procedural root to the size of other "branches-roots".

Being alternative to the linear system of modern Ukrainian law, the rhizome model of system of domestic law allows us to immediately remove from the agenda the question of the place of complex branches of law among basic (primary) branches of law. A long and smooth growth of the new branch of law from other sub-branch of law or from the institute of law (small gradual maturation of the "branch-root") as well as sharp splitting of the existing branch of law in the new "branches-roots" can be described within the rhizome model of system of law. Customs law as a complex branch of Ukrainian law, which was regarded by Soviet scientists as an institution or sub-branch of administrative law, passed the first way of formation⁴. The informational law may also had a transformation from inter-branch institution into a separate complex branch of law, and today its institutions of law such as the educational law, archival law and library law are passing the same way⁵.

As an example of the complex branch of law in the system of Ukrainian law, which passed through a process of partial growth with other branches of law, is natural resources law. This branch of law emerged in the 80's of XX century and in the mid of 1990's transformed into another complex branch of law – environmental law, as the last included a natural resources relations in its subject of legal regulation. Today Ilya Karakash notes the existence of both natural resources law and environmental law as two separate branches of law in a contemporary Ukrainian legal system⁶.

So taking the above-mentioned into account, comparing of the system of modern Ukrainian law (the most part of which consists from complex branches of law) with the specific biological phenomenon as "rhizome" is a good example of how modern (neoclassical and post-classical) methodology is used in contemporary jurisprudence. The characteristic features of this methodology in the postmodern era are, in particular, the recognition of the possibility and the necessity for using the different research paradigms, approaches, methods and techniques, terminology apparatus and other instruments from other Humanities (non-legal), Natural and Physical Sciences⁷.

Moreover, this approach reflects a postmodern fundamental setting on the presumption of destruction

¹ Оборотов Ю.Н. (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*: учебник. Одесса: Феникс, 134.

² Біленчук, П., Барилюк, В. (2015). Судове право України. Історія виникнення, реалії становлення та перспективи розвитку: сучасні інновації стосовно реформування судової системи і судового права України. *Юридичний вісник України*, 51-52, 20.

³ Скіпенко, Р. (2007). Становлення трудового процесуального права як самостійної галузі українського права. *Право України*, 7, 43.

⁴ Ківалов, С.В., Кормич, Б.А. (2002). Митне право: система та динаміка розвитку. *Митна справа*, 1, 3.

⁵ Дімчогло, М.І. (2012). Консолідація як вид систематизації інформаційного законодавства. *Правова інформатика*, 33, 16.

⁶ Каракаш, І. (2014). Природноресурсове право як комплексна галузь права в українській правовій системі. *Юридичний вісник*, 5, 84.

⁷ Оборотов, Ю. (2002). Методология юридической науки в эпоху постмодерна. *Юридический вестник: Научно-публицистический журнал*, 4, 85.

of traditional ideas about the system of law and its structure as something ideal, stable or nearly permanent, hierarchical and centralized. Using of the rhizome paradigm with further study of domestic system of law will let not only remove the issue of the presence or absence of complex branches of law from scientific discourse, but also will let to take a new look at the conceptual basis of the construction and functioning of the system of Ukrainian law in its nonlinear organization.

Finally, the research of the legal reality as the rhizome environment is one of the manifestations of creativity of general theoretical jurisprudence that is represented in contemporary researches of theorists of Odesa legal school.

References

1. Alekseev, S. S. (1998). *Pravo. Azbuka. Teoriya. Filosofiya. Opyit kompleksnogo issledovaniya*. Moskva: Izdatelskaya gruppa «NORMA – INFRA».
2. Anishchuk, N. V. (2010). Systema hendernoho prava: poniattia ta osnovni strukturni elementy. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*, 9, 379-380.
3. Azmi, D. M. (2011). *Istoriko-teoreticheskii i metodologicheskii analiz strukturyi prava: avtoref. diss. na soisk. uch. step. dokt. yurid. nauk*. Moskva.
4. Bilenchuk, P., Baryliuk, V. (2015). Sudove pravo Ukrainy. Istoriia vynyknennia, realii stanovlennia ta perspektyvy rozvytku: suchasni innovatsii stosovno reformuvannia sudovoi systemy i sudovoho prava Ukrainy. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 51-52, 20.
5. Bohutskyi, P. P. (2009). *Viiskove pravo u systemi prava Ukrainy: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk*. Odesa: ONIuA, 17.
6. Dimchohlo, M. I. (2012). Konsolidatsiia yak vyd systematyzatsii informatsiinoho zakonodavstva. *Pravova informatyka*, 33, 16.
7. Dmytriienko, Yu. M. (2006). Suchasna akademichna dumka pro pravovidomist. *Pravo i Bezpeka*, 5, 15.
8. Dobroboh, L. M. (2015). *Zakonomirnosti vynyknennia, rozvytku ta funktsionuvannia kompleksnoi haluzi prava yak elementa systemy prava: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. dokt. yuryd. nauk*. Dnipropetrovsk: DDUVS.
9. Grechko, P. K. (1995). *Kontseptualnyie modeli istorii: posobie dlya studentov*. Moskva: Izd. korp. «Logos».
10. Karakash, I. (2014). Pryrodnoresursove pravo yak kompleksna haluz prava v ukrainskii pravovii systemi. *Yurydychnyi visnyk*, 5, 84.
11. Kivalov, S. V., Kormych, B. A. (2002). Mytne pravo: systema ta dynamika rozvytku. *Mytna sprava*, 1, 3.
12. Krestovska, N. M., Matvieieva, L. H. (2007). *Teoriia derzhavy i prava. Elementarnyi kurs: navch. posib*. Kharkiv: Odissei.
13. Oborotov, Yu. (2002). Metodologiya yuridicheskoy nauki v epohu postmoderna. *Yuridicheskii vestnik: Nauchno-publitsisticheskii zhurnal*, 4, 85.
14. Oborotov, Yu. M., Zavalniuk, V. V., Dudchenko, V. V. ta in. (2015). *Kreatyvni zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii: monohrafiia*. Odesa: Feniks.
15. Oborotov, Yu. N. (2011). *Obscheteoreticheskaya yurisprudentsiya: uchebnyy kurs: uchebnik*. Odesa: Feniks, 134.
16. Orzih, M. F. (2009). Konstitutsionnoe pravo kak fundamentalnaya otrasl ukrainskogo prava. *Vvedenie v ukrainskoe pravo*. Odesa: Yuridichna lteratura.
17. Skipenko, R. (2007). Stanovlennia trudovoho protsesualnogo prava yak samostiinoi haluzi ukrainskoho prava. *Pravo Ukrainy*, 7, 43.
18. Zamorska, L. I. (2014). *Pravova normatyvnist v umovakh stanovlennia ta rozvytku ukrainskoho prava: zahalnoteoretychne doslidzhennia: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. dokt. yuryd. nauk*. Odesa: NUOYuA.
19. Znamenskyi, H. (2016). Hospodarske pravo Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 6, 7.

Dilara Gadzhieva, PhD in Political Science
Mykola Polovyi, ScD in Political Science
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

SYNERGETIC ANALYSIS OF TRANSITIONAL CHANGES DURING NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF 1917-1921 IN UKRAINE

This article aims to analyze Ukrainian political process in times of national liberation struggle of 1917 - 1921 from the point of synergetic approach. Based on the concepts of such prominent scholars as H. Haken, I. Prigogine, O. Dobrocheev, P. Turchyn and A. Korotayev and by means of synergetic methodology the authors distinguished two levels of analysis of the problem: on macrolevel, in terms of the whole Russian Empire, the bifurcation point lasted for more than 4 years up to 1921; on microlevel, within Ukraine, there were several obvious periods of deterministic influence and, accordingly, several points of bifurcation observed in October-November 1917, April 1918, November-December 1918, August-September 1919.

Operating by the concept of power density the authors expressed the hypothesis that a drastic reduction in duration of periods of deterministic development and frequent occurrence of bifurcation points was caused by "crushing" of total political entity.

Key words: synergetic approach, deterministic development, bifurcation point, power density, emergence of a system, transitional changes, national liberation struggle, Ukraine.

Multifactorial nature of political processes is widely recognized among scientist. At the same time this multifactorial nature has turned into an obstacle for adequate and verifiable research results; it is extremely difficult to ascertain quality and quantity of influence of individual factors on a particular process and, moreover, the issue about taking into account the whole set of factors is always urgent. A variation of this problem is identification of the most important factors of sociopolitical processes which determine occurrence of critical moments in development of society.

It should be noted that rather grounded allegations concerning nonlinearity and chaotic nature of any processes related to human social activity began to appear in the humanities of the late twentieth century. We can recall that non-equilibrium nature of political system and political life in general was pointed out by D. Easton: "The most important drawback in analyzing equilibrium states, the type of analysis that prevails in political researches, is that it virtually ignores ability of systems to cope with disturbing action of environment"¹.

H. Haken and I. Prigogine substantiated that the most adequate way to consider nonlinearity of social space and identify real effective factors of political processes was application of synergetic methods as specially designed for simulation of nonlinear dynamics². Theoretical development of synergetic approach is also associated with such scholars as R. Tom, B. Mandelbrot, Y. Klimontovych, S. Kurdiunov, G. Malynetskyi, D. Cherniavskyi and others.

Possibilities to use chaos theory and nonlinear dynamics in political studies were evaluated by many researchers, including I. Prigogine, I. Stengers, G. Malynetskyi³, T. Brown⁴, O. Mitina⁵, V. Petrenko,

¹ Истон, Д. (1997). Категории системного анализа политики. Антология мировой политической мысли: в 5 т. Москва: Мысль, Т. II, 632.

² Пригожин, И.Р. (1986). Наука, цивилизация и демократия. *Futures*, Vol. 18, 4 (August), 493-507.

³ Малинецкий, Г.Г. (1997). Нелинейная динамика и "историческая механика". *Общественные науки и современность*, 2, 103-109.

⁴ Brown, T.A. (1996). *Nonlinear Politics. Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 119-134.

⁵ Митина, О.В., Петренко, В.П. (1999). Синергетическая модель динамики политического сознания. *Синергетика и психология. Тексты. Методологические вопросы*. Москва: Союз, вып. 1, 336-358.

L. Shkarenkov¹, M. McBurnett², Y. Sviatets³ and others.

Moreover, contemporary development of transitology is accompanied with realization that real political development, especially in post-Soviet countries, does not correspond with theoretical transitional schemes, resulting in growth of skepticism towards transitology as a scientific field. A number of scientists in their works draw attention to the crisis of contemporary transitology studies describing problems in application of transitional paradigm and predict further decline of this scientific field⁴.

In this regard, O. Romaniuk said that "it would be more reasonable to perceive present development of transitology as a crisis stage in which the dominant paradigm is tested and reviewed. Crisis does not mean the end of the scientific field or rejection of democratic standards and procedures, change discourse. Crisis does not cause revision of liberal value orientations of transitology. This crisis may be overcome by significant upgrade of transitional methodology and theory"⁵.

We should agree with the words of O. Romaniuk concerning theoretical and methodological renovation of transitology. It is worth noting that new impetus for development of its methodology may be given by synergetic approach to studying transitional processes.

In order to find real effective factors of sociopolitical processes and considering generally recognized supercomplexity of modern political process, it is helpful to study more "simple" processes of the past, namely political processes of national liberation struggle of 1917-1921. On the one hand, it was one of the recognized critical points of sociopolitical development; on the other hand, these processes were more homogeneous from synergetic point of view that would facilitate creation of synergetic description of modern politics. It should be stated that synergetic analysis of national liberation struggle of 1917-1921 may represent an independent value, because this methodology is not often used in studies of this period.

Thus, the purpose of this article is to analyze political process of national liberation struggle of 1917-1921 in Ukraine in terms of its manifestation in presently known attributes of chaotic, synergetic process. Obviously, this era somehow correlates with the concept of "bifurcation point".

Of course the main achievement of synergetics is that within its framework by analyzing known models were identified universal laws of origin and development of complex systems and complex cooperative behavior. One of the founders of synergetics - I. Prigogine - proved that social systems are periodically chaotic. This means that some (according to I. Prigogine - most) of the time in development of such a system is development according to the scheme of deterministic chaos, i.e. development in a self-organization mode, and at some periods occurs true situation of chaotic development, or continuing I. Prigogine terminology, non-deterministic chaos, called a bifurcation point. Actually, the term bifurcation comes from the Latin *bi* - double and *furca* - fork (divarication). That is the term bifurcation means a situation of uncertain choice of further development trajectory. At this point a system "chooses" the trajectory of future development.

It should be noted that by analogy with discovered by I. Prigogine respective states of deterministic chaos and bifurcation points in microcosm, I. Prigogine and his followers offered to transfer the following assumptions on social macrocosm:

While a system stays at the point of bifurcation any the smallest action of the least influential actor can lead to unpredictable hypertrophied consequences that is often described in popular synergetic essays.

Then, after passing the bifurcation point and system's exit on a sustainable trajectory (deterministic chaos period), development of a social system remains chaotic in its essence, but it is already precisely determined, defined by inner essence of a certain order parameter. During this period, each actor is also able to make and take actions on their own discretion, but these chaotic, in terms of a system, actions can not lead to a fundamental change in trajectory of sociopolitical system.

A fairly successful historical example of such synergetic interpretation of sociopolitical processes is a history of the Russian Empire in the 19th - early 20th century and later the Soviet Union and its wreckage. Indeed, the death of Tsar Alexander I and Decembrist uprising in 1825 has a certain analogy to bifurcation

¹ Шкаренков, Л.К. (1996). Россия в неустойчивом мире. Москва.

² McBurnett, M. (1997). Complexity in the Evolution of Public Opinion. *Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*, 165-194.

³ Святець, Ю.А. (2008). Злами в історії як точки біфуркації. *Ейдос. Альманах теорії та історії іст. науки*. Київ, вип. 3, ч. 1, 297-318.

⁴ Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, vol. 13, 1, 5-21.

⁵ Романюк, О. (2007). «Кінець транзитології» чи криза її первинної парадигми? *Політичний менеджмент*, 2, 3-15.

point in development of the Empire, when the choice of a trajectory of its further existence depended on several steps. Under certain circumstances the tradition of autocracy has won, which development was not prevented either by reforms of Alexander II, nor peaceful and armed-terroristic opposition. Even the murder of Alexander II simply hardened the regime and stopped "revolutionary intentions" for a while. But the totality of insignificant comparing to the size of the country events, such as unfortunate end of the Russo-Japanese War and Bloody Sunday leads to a revolutionary explosion. So we have a situation when sustainable trajectory of sociopolitical system of the Empire ends up and enters into uncertain period called the bifurcation point. On the other hand, if changing system of public administration is the index of significant sociopolitical changes, then the indisputable evidence of the bifurcation point is the February Revolution of 1917, when the monarchy was replaced by a republican form of government headed by the Provisional Government.

According to synergetic interpretation the origin of bifurcation point in development of a system should be indicated by situation of inadequately great response from relatively small perturbations. Indeed, many scholars noted a "sudden" appearance of many problems "without any visible reasons"¹. Speaking the language of synergetic approach, specific chaotic regimes of the order parameter dynamics emerges within a long process. Synergetic representation of processes implies the principle of subordination, according to which dynamics of different small factors that affect sociopolitical process is determined by changes of other, mega-factor - the order parameter. And the inverse relationship between order parameters and components of state vector leads to what is called circular causality or feedback.

Among the attempts that were made in order to invent the order parameter, which dynamics caused catastrophic consequences in 1917; the most successful so far are studies that associate this option with demographics². We can expect many more discoveries and debates towards identifying the genuine order parameter of political process of that era, but it should be noted that analysis of the bifurcation point, which signs clearly manifested in 1917, remains aloof.

The most important problem in the study of bifurcation points of sociopolitical systems is their duration. It will be logical to assume that the time of occurrence (existence) of bifurcation point should be somehow correlated with duration of deterministic period preceding this point. According to I. Prigogine, social and political development is periodically chaotic.

To our knowledge, there are few studies in which attempts are made to estimate duration of deterministic development. One of those involved in this problem is O. Dobrocheev³. O. Dobrocheev notes that a transition to a qualitatively new world order characterized by globalization of financial and political structures takes place before our eyes. According to this author, interaction of particular human communities (tribes, nations, states) in chaotic expansion and competition at some point will lead to spontaneous emergence of self-similar social and economic structures, just as Bernard cells appear in a heated from below fluid. O. Dobrocheev believes that order parameter in this case is ratio between typical lengths of communication interactions (correlation length) to the diameter of the globe. In the late 20th century development of the Internet and the global financial market has led to a state of bifurcation, after which, according to O. Dobrocheev, existing polar world (or rather, post-polar) will become "cellular"⁴.

O. Dobrocheev also gives an assessment of time required for complete settlement of this "cellular" picture of the world. Processes of political structurization: the collapse of such extra large system as the Soviet Union and the consolidation of small states in Western Europe - suggest that future centers will have the size of US or China (about 10 mln. Km²). Based on data of N. Kondratiev about 50 years of economic

¹ Бородкин, Л.И. (2002). Бифуркации в процессах эволюции природы и общества: общее и особенное в оценке И. Пригожина. *Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер"*, 29, 5-19.; Кирьянов, Ю.И. (1992). Влияние различных факторов социального, экономического и политического характера на рабочее движение в России в конце XIX – начале XX вв. *Россия и США на рубеже XIX – XX столетий*. Москва: Наука, 40-78.

² Капица, С.П. (2008). *Очерк теории роста человечества. Демографическая революция и информационное общество*. Москва, Ленанд.; Коротаев, А.В., Комарова, Н.Л., Халтурин, Д.А. (2007). *Законы истории. Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография. Экономика. Войны*. Москва: КомКнига/URSS; Турчин, П.В. (2010). *Историческая динамика. На пути к теоретической истории*. Москва: URSS, ЛКИ.

³ Доброcheev, O.B. (1999). *Вектор эволюции человека*. Москва: МИФИ; Доброcheev, O.B. Следы истории <http://ss.xsp.ru/st/002/index_4.php>.

⁴ Доброcheev, O.B. (1999). *Вектор эволюции человека*. Москва: МИФИ, 8.

and political cycle typical for industrial society, O. Dobrocheev suggests that final formation of the "cellular" world will need several cycles, or about 100 years.

Based on the assumptions cited above, O. Dobrocheev justifies the assertion that the cycle of sociopolitical development is proportional to the square of a state. For example, O. Dobrocheev gives the following calculations for Russia. Since the area of Russia is approximately 17 million Km², so the length of cycle for Russia should reach $50 * 1.7 = 85$ years. Accordingly, this assessment of duration of typical cycles correlates well with cycles of about 80 years, describing political development of the last century (1825 - 1905 - 1985)¹

We should note that numerical calculations of O. Dobrocheev are better targeted at states with large area at the future enormous cells of the world, which final formation will take place for a hundred years. Unfortunately, if to use these calculations and calculate the duration of typical cycle of political and economic development in Ukraine, the result will be quite illogical: based on the Ukrainian area of 0.6 million Km² the cycle should reach $50 * 0.06 = 3$ years. So we have a situation when a significant decrease in the scale of a country almost completely eliminates calculations of duration of typical development cycle, because three years is clearly not enough to make a full political and economic cycle.

Moreover, correlation between period of deterministic development and number of population or political actors seems equally plausible. Even perfunctory everyday observations allow suggesting that modern Ukraine is unlikely to expect a 85-year or even 50-year periods of determined development without bifurcation points. Rather, over the past two decades we could notice manifestations of 9-10-year periods of deterministic chaos changed by short-lived, up to several months, bifurcation points. Obviously, this development period has far less population of 45 million people comparing to 300 million people in the late USSR. However, we may note that leadership of the modern Russian Federation also should not relax, because current population of Russia is only about 140 million people. So, bifurcation point in political development of Russia will occur much earlier than in 85 years as O. Dobrocheev's calculated.

At the same time this work of O. Dobrocheev makes specific background for assumption that processes of social and political self-organization can significantly depend on spatial characteristics of social and political structures.

So, it seems logical to assume that the order parameter that defines duration of deterministic development of a particular state is either the ratio between number of population and the area of that state, or even the assumption about existence of such order parameter as "power density", which numeric index may be considered the ratio of officials per capita.

These completely correlates with data and research of P. Turchyn and A. Korotayev² that with increasing degree of power density should increase duration of deterministic development and thus distance the time of the next bifurcation point. This assumption can explain why approximately regular intervals of determined development have not been singled out within a single country in the world for the last two thousand years - because the size of these intervals has slowly changed as specified ratio between total population and the number of officials had changed. Consequently, these assumptions quite logically allow explaining differences for such intervals as 1825 – 1917 and 1917 – 1991. As for Ukraine it would be more correct to speak about periods 1919-20 - 1991.

Let us return to the issue of duration of a bifurcation point that emerged in the Russian Empire and in Ukraine in February - March 1917. We should distinguish two levels of analysis of the problem: on macrolevel, in terms of the whole Russian Empire, this bifurcation point lasted for more than 4 years up to 1921. On microlevel, within Ukraine, there were several obvious periods of deterministic influence and, accordingly, several points of bifurcation observed in October-November 1917, April 1918, November-December 1918, August-September 1919.

The most dynamic transitional changes took place when Ukrainian Central Council received power. Particularly worthy of consideration process of elections to the Constituent Assembly UPR - first independent elections in Ukraine, which had become a springboard for political transition in 1917.

When the Provisional Government came to power in Russia convocation of the Constituent Assembly was among the list of the most important tasks that were outlined in the Declaration of the Provisional Government on its composition and tasks. Meanwhile, in the territory of post-revolutionary

¹ Доброचेєв, О.В. (1999). *Вектор эволюции человека*. Москва: МИФИ, 37.

² Турчин, П.В. (2010). *Историческая динамика. На пути к теоретической истории*. Москва: URSS, ЛКИ; Коротаев, А.В., Комарова, Н.Л., Халтурин, Д.А. (2007). *Законы истории. Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография. Экономика. Войны*. Москва: КомКнига/URSS.

Ukraine with the creation of the Central Council has began formation of own statehood. On April 6-8, 1917 Kyiv hosted the Ukrainian National Congress, which decided that supporters of the new system in Ukraine should immediately create background for autonomous life. Soon after, during the V session of the Central Council on June 27, 1917 V. Vynnychenko raised the issue of Ukrainian Constituent Assembly.

First of all, in order to hold the elections the Central Council attempted to solve a number of organizational issues. With this aim, at the General Secretariat of was established the commission on convocation of Ukrainian territorial assembly, which task was to develop a particular electoral system in Ukraine, distribute the territory on constituencies, develop a draft budget for the elections and so on.

The next important step was development of its own bill on elections. The most controversial issue was creation and determination of the commission, which would produce a bill. Despite the fact that this discussion began at the VI session of the Central Council in August 1917, finally it was resolved only in October 1917, when the meeting of the General Secretariat was decided to entrust the secretary to compose a commission, which would have made the main points of the bill.

Elections to the Constituent Assembly in 1917 were held on a democratic basis, became the first independent elections in the history of Ukrainian statehood and the prototype of the modern electoral system in Ukraine. History of that period prevails with opinion that these elections, like the Constitution of the UPR in many ways embodied the idea of legal democratic state and the Constituent Assembly had all attributes and functions of institution of political transition.

So what, in terms of synergy, may explain such brief existence of deterministic development and therefore the density of bifurcation points? Indeed, before 1917 and after 1921 duration of deterministic development was much higher. On the one hand, indeed, in the periods before 1917 and after 1921, or, if you will, after December 1922 (creation of the USSR), the territory and the total population of a single sociopolitical entity was much greater. From synergetic point of view this confirms the objective need for a shorter period of deterministic development during 1917 – 1921.

However, the emergence within this period up to three bifurcation points shows that it is not only reposition of territory and population. We express the hypothesis that a drastic reduction in duration of periods of deterministic development and frequent occurrence of bifurcation points was caused by "crushing" of total political entity. We mean a set of political actors, which break down not only in quantitative terms, but in quality also: occurs well known for descriptions of contemporaries situation of uncontrollability; even during Otamanschina in 1919 almost complete (one could say - "autocratic") power of individual otamans was compensated by very small area of application, conditional timeframe of implementation and availability of alike neighboring otamans. Presence of a large number of senior actors in the Central Council (up to 822 people) was compensated by absence of features of real actors - either together or alone, they in fact had no influence.

So, in a situation of "crushing" of political actor the system loses quality of political governance in general; as a system that loses unless individual elements (though such examples took place on the wreckage of the Russian Empire), but the quality of emergence properties - properties of political system that arise as a result of system existence.

Thus, in our opinion, radical reduction of "density" of political power caused by certain sociopolitical circumstances, as radically changes (towards reduction) the period of deterministic development, turning political process in a continuous patchwork of bifurcation points. But it should be noted that the onset of such era does not negate objective synergetic necessity to existence of not only bifurcation points, but time intervals characterized by somewhat deterministic development between them.

Indeed, from March 1917 to late October - early November 1917 sociopolitical development of Ukraine had certain stability despite well-known controversies between the Central Council and the Provisional Government of Russia concerning the powers and certain Universals, unfortunate events at the front and the Kornilov coup. At the same time, a point of bifurcation was very short-lived - two weeks was enough to determine the "owner" of Ukraine for, as it turned out later, only a few months - due to mutual weakening of the Bolshevik forces and troops subordinate to the district headquarters, the Central Council received power in the soon proclaimed Ukrainian People's Republic. Deterministic development resulted by that point of bifurcation was short, but stable enough to withstand the attempt of rebellion during the Second Congress of Soviets in Kiev in early December 1917 and subsequent hostilities on the part of the Republic of Russia.

The next, doubtless, in terms of sociopolitical system, bifurcation point occurred in late April 1918 and also lasted for two weeks - from preparation of coup by Skoropadskyi to formation of Hetman's

government without socialists. Determined development which emerged after that bifurcation point and which direction, according to a synergetic approach, was stipulated by sociopolitical choice again didn't last long. It worth noting, that known stiffness (some would say - authoritativeness in the normal sense of the word) of Hetman's power comparing to the power of the Central Council was compensated by even greater uncertainty of public consensus regarding its legitimacy: almost all politicians of the most popular in the country socialistic direction turned away from Hetman's power, as well as significant amount of population.

Creation of the Directorate on November 13, 1918 and the beginning of armed struggle against Hetman's power brought closer new sociopolitical changes in the country. The situation was objectively doomed to another bifurcation point, as far as Hetman's power had no capacity to overcome a sudden insignificant resistance. Again, power density at that moment was extremely low. Next bifurcation point was also extremely quick: seizure of power by the Directorate and restoration of UPR lasted about two weeks, as well as development trend specified in this point lasted just until early summer 1919.

Hence, we may conclude that political process of 1917 – 1921 national liberation struggle from the synergetic point of view is characterized by alternating periods of bifurcation points and deterministic development; thus, the points lasted for less than three weeks, and development for five to seven and a half months. The most plausible explanation for this state of affairs seems the category of "power density" and emergence of political system. The negative dynamics of both these characteristics, in our view, reduces duration of deterministic chaos and, therefore, the onset of new points of bifurcation in sociopolitical development. The primary challenge for further research is verification of these implications and formal-quantitative conceptualization of "power density" as a scientific category.

References

1. Borodkyn, L. Y. (2002). Byfurkatsyy v protsessakh evoliutsyy pryrodi y obshchestva: obshchee y osobennoe v otsenke Y. Pryhozhyna. *Ynformatsyonniy biulleten Assotsyatsyy "Ystoryia y kompiuter"*, 29, 5-19.
2. Brown, T. A. (1996). *Nonlinear Politics. Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
3. Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, vol. 13, 1, 5-21.
4. Dobrocheev, O. V. (1999). *Vektor evoliutsyy cheloveka*. Moskva: MYFY.
5. Dobrocheev, O. V. Sledi ystoryy <http://ss.xsp.ru/st/002/index_4.php>.
6. Iston, D. (1997). Kateroryy systemnoho analiza polytyky. Antolohiya myrovoi polytycheskoi misly: v 5 t. Moskva: Misl, T. II.
7. Kapytsa, S. P. (2008). *Ocherk teoryy rosta chelovechestva. Demohrafycheskaia revoliutsiya y ynformatsyonnoe obshchestvo*. Moskva, Lenand.
8. Korotaev, A. V., Komarova, N. L., Khalturyn, D. A. (2007). *Zakoni ystoryy. Vekovie tsykli y tisiacheletnye trendi. Demohrafyia. Ekonomyka. Voini*. Moskva: KomKnyha/URSS.
9. Kyrianov, Iu. Y. (1992). *Vlyaniye razlychnikh faktorov sotsyalnoho, ekonomycheskoho y polytycheskoho kharaktera na rabochee dvizheniye v Rossyy v kontse XIX – nachale XX vv. Rossyia y SShA na rubezhe XIX – XX stoletyi*. Moskva: Nauka.
10. Malynetskiy, H. H. (1997). Nelyneinaia dynamyka y "ystorycheskaia mekhanyka". *Obshchestvennie nauky y sovremennost*, 2, 103-109.
11. McBurnett, M. (1997). *Complexity in the Evolution of Public Opinion*. Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications.
12. Mytyna, O. V., Petrenko, V. P. (1999). Synerhetycheskaia model dynamyky polytycheskoho soznaniya. *Synerhetyka y psykholohyia. Teksti. Metodolohycheskye voprosi*. Moskva: Soiuz, vip. 1, 336-358.
13. Pryhozhyn, Y. R. (1986). Nauka, tsyvylyzatsyia y demokratsyia. *Futures*, Vol. 18, 4 (August), 493-507.
14. Romaniuk, O. (2007). «Kinets tranzytolohii» chy kryza yii pervynnoi paradyhmy? *Politychnyi menedzhment*, 2, 3-15.
15. Shkarenkov, L. K. (1996). *Rossyia v neustoichyvom myre*. Moskva.
16. Sviatets, Iu. A. (2008). Zlamy v istorii yak tochky bifurkatsii. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii ist. nauky*. Kyiv, vyp. 3, ch. 1, 297-318.
17. Turchyn, P. V. (2010). *Ystorycheskaia dynamyka. Na puty k teoretycheskoi ystoryy*. Moskva: URSS, LKY.
18. Turchyn, P. V. (2010). *Ystorycheskaia dynamyka. Na puty k teoretycheskoi ystoryy*. Moskva: URSS, LKY.

Svitlana Rostetska, PhD in Political Science

State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskiy", Ukraine

THE PHENOMENON OF NATIONAL IDENTITY IN THE POLITICAL SCIENCE

The aim of the article is identifying and political analysis of system characteristics and main components of national identity.

In the modern political science the dominant approach is the one, considering formation of national identity of a society as a domestic for multi-ethnic community of socio-political process. National identity is therefore seen as the result of activities of a state and national elites, including, in particular, exploration and development of a national idea. National identity is understood primarily as a result of the impact of a political system on country's population with the aim to develop in individuals a sense of belonging to society and a state.

Selecting of the identities should lead not to their "clash" and not to a "clash of civilizations", but to interaction of different national identities, based on recognition of the cultural diversity of a global and interdependent world in which people, nations feel themselves a part of not only their local communities, but of the whole mankind. A variety of ways to achievement and manifestation of national identity makes its exact definition's determination much more difficult. During its construction matter both the primordial factors or symbols (historical, territorial, cultural, linguistic), as well as constructivist approaches, according to which national identity is presented as a social construct, "the imaginary essence": what we think about ourselves, what we strive for.

However, in practice there is no clearly indicated set of definitions for national identity. The situation is complicated by the fact that there is no not only a single algorithm of appearance and functioning of national movements, modern nations and national states, but also the rules that exist, were set in motion and do not "work" any more in the context of globalization. Global transformations led to the situation when respective dominant "nation-forming" groups initiate formation of a collective identity. Apparently, exactly here, in the forms and methods of functioning of identification mechanisms, linked in the current conditions with contradictory processes of globalization, lies the phenomenon of national identity.

Key words: nation, national identity, paradigm, national character, national images, national traditions.

The turn of the 20th-21st centuries is characterized by the increase of globalization and, as a consequence, of cultural standardization, on the one hand, and disintegration, separatist aspirations and fragmentation within the nation on the other. Formation of the supranational communities oppose the processes of awareness of national identity, stored in the deep structures of the collective unconscious complex set of strongly held beliefs about the national community itself.

In the era of global changes the division along the ethnic lines becomes an attribute of social identity, national identity becomes one of the few stable reference points in a changing world. The concept of the nation becomes the determining factor in international relations and modern political practice is based on the concepts of national sovereignty and the right of nations to self-determination: that the nation is a fundamental concept in the work of the UN principles.

The aim of the article is identifying and political analysis of system characteristics and main components of the national identity.

In the modern political science the dominant approach is the one, considering formation of national identity of a society as a domestic for the multi-ethnic community of socio-political process. National identity is therefore seen as the result of activities of a state and national elites, including, in particular, exploration and development of the national idea. National identity is understood primarily as a result of the impact of a political system on a country's population with the aim to develop in individuals a sense of

belonging to a society and a state. In addition, national identity is formed by the interaction of ethnic groups those make up the multi-ethnic community of a society.

During long time, such an understanding of national identity and the approach to its discovering has been dominant in the literature on the problems of the nation and nationalism. However, over time there was revealed the failure of this approach to the study of national identity. Theorists and practitioners have come to the conclusion that national identity is not determined solely by internal socio-political processes in a society. In its formation an important role also play the external for the state processes, i.e. the processes of interaction of a state with other states in the system of international relations.

The need to consider identity through the prism of political science is undeniable and caused by a complex of factors. Firstly, national identity is the pillar for a nation-state, its distinctive feature among others. Secondly, identity is such a set of ideas, attitudes and behaviors, which are guided by a single individual, group of individuals, society, state or group of states in implementation of various actions and the choice of political preferences. Thirdly, national identity as an organic education is a synthesis of history and spirituality, a part of political culture of a society. Fourthly, a mass of constructive and destructive processes in the world, encouraging the multiple identities, are associated with this category. Fifthly, ethnic policy covers many areas of a state activity and is one of the most delicate areas, requiring a constant monitoring, the ability to act quickly and take smart and consistent steps. Also important is such fact that national identity is a condition for internal integration of any society.

According to Z. Bauman, the problem of identity is the problem of choice and the ability to “timely make a different choice if the previously chosen identity loses its value or its tempting features”. In the face of the new social ties, lining up in the global information and communication networks, identity is characterized by dynamism and instability. Therefore, there is a strengthening of the primary identity, i.e. of those stable elements of cultural models, which are usually described as traditionalists (national culture, religious values, and others.). Moreover, if the earlier appeal to traditionalist values was considered as an opposition to modernization, today the primary identity has qualitatively different characteristics. Traditional approaches are reinterpreted and adapted to the new social reality, which is characterized by openness and development of non-linearity. In this “new situation, a person has to find the new ways to adapt to the world, to learn to live in the space of instability, uncertainty, suspense, reducing this uncertainty, instability and the suspense by its organizing, ordering activity”¹.

National identity is characterized by a structural-functional approach (T. Parsons, R. Merton), which is the interpretation of the process of social communities’ integration into a national state. The terms of identity formation are social modernization, formation of democratic institutions and development of civilian population in a form of political life. T. Tedzhfell, A. Schyutz, J. Mead analyze the cognitive and socio-orientation identity model based on the existence of the identification matrix as a model of social activity.

In the post-classical science (E. Giddens, Z. Bauman, E. Smith, U. Beck) the constructivist nature of national identity is substantiated, which, in the context of globalization, is the result of internalization of “external structures” for the national renaissance’s goals realization, the competition with the “others” and to develop the consolidating values.

The main components of identity are:

1. objective (group needs, norms and values),
2. subjective (perceived by a member of the general image features of interest and so on).

In a case of applying these components in relation to national identity, the objective component acts as the image of a nation: character, traditions, diversity of cultural expressions specificity; and the subjective incorporates the breadth of perception of the world (worldview). Both components may change for various reasons, but the most “labile” is the subjective identity side, prone to changes and additions.

Language, religious direction, preservation of cultural heritage and honoring of traditions is one of those important pillars which characterize national identity, form the mentality, as well as contribute to strengthening of the system; stability is also provided by members of the nation through the awareness, adoption and application of efforts for development of their community.

The stability of national identity as the system is ensured through adhering by the members of the group the formed norms, functions, requirements, as well as through development, contributing to transformation of society and prosperity in the future. Unfortunately, in recent years philosophical

¹ Bauman, Z. (2002). *Individualized Society*. Moscow, 185.

foundations are destroyed: language is clogging, the distortion of collective memory take place, as well as degradation in a society.

The preserving of the usefulness of national identity requires efforts, due to that a well-established in the past system may not be sufficiently effective. Emphasis should be placed on national interests and factors contributing development and prosperity; there should come the awareness of the need to improve the life of a nation in a whole.

The human is a multi-faceted creature including both the biological (natural), and the spiritual (the sublime) lives. And, of course, the conditions created for the development and preservation of his existence as well as his national identity should be established with taking into account the specificity of the human essence. Consequently, for a full existence and stability of the nation it is important to create favorable conditions not only for the society as a whole, but for each of its representatives in particular.

To determine national identity it is expedient to appeal to the concept of nation. In this case, as the conceptual analysis of the theoretical disputes shows, existing traditional approaches (primordialism, constructivism, instrumentalism, liberalism, etc.) do not reflect the complexity of the multifaceted social phenomenon. This is primarily due to uncertainty, instability of contemporary social landscape, the contradictory and opposite tendencies of the modern civilization's development (national unity and multiculturalism, globalization and localization, international migration, and others). These processes make its adjustments to the previous interpretations of the concept of nation. In this situation, for the adequate to calls of rapidly changing social reality, describing of the phenomenon of nation the promising one is the appeal to the category of national identity. Category of national identity in the context of globalization can complement the semantic content of the more familiar for the traditional approaches the concepts of national identity, national character, and others. Identity forms on the basis of the relevant national paradigm, at the intersection of national-historical, social-psychological, socio-cultural, political-cultural and other spheres. Its content includes the established features of national culture, ethnic characteristics, customs, beliefs, myths, moral imperatives, etc. It is closely connected with the concept of "national character". Here the speech is about people's perceptions of themselves, their place in the world. National identity integrates the internal and external components. It is especially important for it to match the external and internal, form and content, appearance and essence. The inner sense of identity involves essential identity, kinship, a common framework, a single start. This reality is very clearly felt the Czech writer M. Kundera, who survived the experience of exile from Czechoslovakia to France, "Being in a foreign country, - he wrote - is to go on a stretched in the empty space rope without protective grid, which the person's domestic country provides to him, where he has his family, friends, colleagues, where he can easily negotiate with the language familiar from his childhood"¹. If the internal components are defined by the vision of some or other nation itself, as it were from within, so to speak, a look from the inside, and to the inside, so the external components are formed, firstly through the way how the outside world looks on it, secondly as the people themselves rate their place and role in the world community. As A. Toynbee noted, "Any nation or a national state of Europe cannot demonstrate the history, which can be explained from its own inside"². In this context, identity relies to a geopolitical status of a national state in the world and, from this point of view, it can be talked about the geopolitical identity of a state, which acts as a kind of indicator giving possibility to judge how this or that nation sees itself in the relations to the rest of the world. It gives the importance of the foreign policy orientations of the state, the idea of national sovereignty, national interests, national security and development strategy, etc.

Obviously, an extremely important factor of identity preservation is the memory about the past, since it is largely fed by the consciousness of the human individual, collective, society. Due to the fact that the personal self of a man is formed in the process of socio-cultural and politico-cultural socialization, the forgetting about the past difficulties an understanding of their own identity with the corresponding community. Vision and evaluation of themselves and the outer world is largely a product of national history and culture, passing on from generation to generation. They are formed as a result of the synthesis of the views, attitudes, positions of the various segments of population, political and intellectual elite, research, and education, expert communities, creative intelligence, and society in a whole. Accordingly, the community's identity of the community, people, state constitutes by the historical traditions those have developed over many generations, centuries, or even millenniums, with the help of national myths,

¹ Кундера, М. (2005). *Невыносимая легкость бытия*. Санкт-Петербург: Питер, 85.

² Тойнби, А.Дж. (2009). *Изучение истории*. Москва, 40.

symbols, stereotypes of behavior, etc. About the validity of this thesis tells in particular the example of the Baltic and Eastern European, as well as a number of post-Soviet countries, which cannot get rid of the so-called post-imperial syndrome.

An important component of the national identity formation strategy is the territorialization. In the conditions of the transnationalization, as well as the collapse of the political units the relationship between individual, society and the state as a political alliance and a territorial formation is disrupted. Territoriality serves as a social structure that is closely related to modernization, which lets to create a concentric multi-layered identity combining identification of such forms as "Basque" and "Spanish", etc.

The sense of territorial identity with the absence of appropriate motivational situation can exist in a latent state. Its significance is indicated by the fact that in the world there are countries with several official languages and numerous dialects, as well as the fact that more than 90% of the countries are poly-ethnic, but they are united by political-territorial community. Attachment to a state is carried out by the political institutions. As an example there used to be often lead the consocial model of democracy by A. Lijphart. The proportional electoral systems can contribute to politicization of ethnicity, as well as preservation of segregation of a society. Such techniques are usually not advisable to apply on a permanent basis, more preferably is to create a competition of parties and political figures for the votes of all voters. Another option can be imperative democracy envisages the construction of a national identity, where the civil component is gradually replaced by of statist (the most striking example is Singapore)¹.

Another important dimension is ideological support which contains the socio-political value orientations of formation of national identity. In the absence of previous guidance and deformation values beliefs ideology allows to develop a common strategy to consolidate the society.

Mainstreaming of political consolidation issues becomes an apparent when it is necessary to reintegrate, as well as in the case of poly-ethnic states, as it is linked to political identity, which, according to Western analysts, is almost equivalent to national identity. Partly, political identity is a form of manifestation of national identity in the political plane. At the same time, each individual has the right to preserve culture, traditions, customs, ethnicity.

As it is known, a state is the main form of political society self-organization on a strictly limited geographical area dependent to a specific type of political domination. From this point of view, the distinguishing feature of a state is that it is a collective, rigidly tied to a specific territory. Or, other words, the most important feature is the so-called territorial imperative. The question of a state is from the very beginning and above all is a question of the boundaries separating the territory of some states from territories of other states. The territory, the most important parameters of which, in its turn, are determined by its geography and location, has a great importance for historical fates and prospects of any state or nation. Moreover, there were times when the nature and location have been literally dictating the living arrangement and form of economic organization to people, the geographical factor played a crucial role in the lives of people and nations.

Geography and location have many aspects, such as the size and extent of the territory of a particular state, its location, topography, climate, conditions for agricultural production, the availability of natural resources, access to the seas and oceans, etc. These aspects define a number of parameters which indicate the potential and real possibilities of a state, defining its place in the global community of nations. As A. Duchecik wrote, people become rational and unconsciously committed to the territory of residence, its lifestyle, its institutions and culture during the complex process, which can be called the territorial socialization. A case in this point is in the geographical aspect of general process of political socialization². Since early ages people learn about the values and goals of political power and political culture, folk culture, the existence of rewards and punishments system, as well as the existence of geographic boundaries between their own territory and the outside world. There are many regional symbols - flags, flowers, trees, birds, logos, slogans, hymns, etc., able to bring up the pride and sense of belonging to the territory, be it the state, province or city.

All these and other factors associated with them have crucial importance while the implementation of state's domestic and foreign policy issues. It is not surprising that throughout the all history states saw their aim to protect and, if it was possible, to expand their territories. States, particularly the great or the world,

¹ Лейпхарт, А. (1997). Демократия в многосоставных обществах: Сравнительное исследование. Москва: Аспект Пресс, 67.

² Duchacek, I.D. (1987). *Comparative federalism. The territorial dimension of politics*. Lanham MD: University press of America, 87.

during all times were guided by the imperative of expanding their control over the neighboring countries and peoples and, if it was possible, over the entire international system.

National identity plays a role of a guide for politicians in their activities by providing them legitimacy. National identity itself is that much universal, that its components can be brought to implement a variety of strategies. Although the ethnical derivation and recorded legally citizenship have the objective reasons, the self-identity is subjective and is the result of various preferences of individual choice.

Formation of national identity requires a uniform and systematic development of two dimensions: the very essence of identity and a coherent with it position. As the content side there stand certain norms, goals, cognitive constructs those determine the status and a procedure of membership. The second component is the degree of agreement; it is also important, because of the need for consensus on the wording of the priorities and ways of their achieving among the citizens, political actors, as well as between the public sector and civil society.

Thus, national identity is a complex multi-dimensional, multi-faceted phenomenon, discovering of which includes social, psychological, cultural, and ethnic aspects. As a social phenomenon, it is characterized by the dynamism and poly-quality. The identity in the era of globalization is characterized by its flexibility, mobility, multiplicity, incompleteness and context. However, the context does not relate the identity core and the “choice” of one or another identity model is not absolutely clear, as it is done in a specific social context, which defines not only the range of alternatives, but also a set of different social practices. Identity possess both social groups and separate individuals. At the same time they have multiple identities (territorial, ethnic, cultural, religious, etc.), some aspects of which are mutually reinforcing. Selecting of identities should lead not to their “clash” and not to a “clash of civilizations”, but to the interaction of different national identities, based on the recognition of the cultural diversity of a global and interdependent world in which people, nations feel themselves a part of not only their local communities, but of the whole mankind. A variety of ways to achievement and manifestation of national identity makes its exact definition’s determination much more difficult. During its construction there matter both the primordial factors or symbols (historical, territorial, cultural, linguistic), as well as constructivist approaches, according to which the national identity is presented as a social construct, “the imaginary essence”: what we think about ourselves, what we strive for.

However, in practice there is no clearly indicated set of definitions for national identity. The situation is complicated by the fact that there is no not only a single algorithm of appearance and functioning of national movements, modern nations and national states, but also the rules those exist, were set in motion and do not “work” any more in the context of globalization. Global transformations lead to the respective dominant “nation-forming” groups initiate formation of a collective identity. Apparently, exactly here, in the forms and methods of functioning of identification mechanisms, linked in the current conditions with the contradictory processes of globalization, lies the phenomenon of national identity.

References

1. Bauman, Z. (2002). *Individualized Society*. Moscow.
2. Duchacek, I. D. (1987). *Comparative federalism. The territorial dimension of politics*. Lanham MD: University press of America.
3. Kundera, M. (2005). *Nevynosimaya legkost byitiya*. Sankt-Peterburg: Piter.
4. Leyphart, A. (1997). *Demokratiya v mnogostavnyih obschestvah : Sravnitelnoe issledovanie : per. s angl.* Moskva: Aspekt Press.
5. Toynbi, A. Dzh. (2009). *Izuchenie istorii*. Moskva.

Віра Ярошенко, к. політ. н.

Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, Україна

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Vira Yaroshenko, PhD in Political Sciences

Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine

CIVIC COMPETENCE AS A CONDITION OF FORMATION OF UKRAINIAN POLITICAL NATION

In this research the civic competence is determined as one of the main conditions of Ukrainian political nation. Author's attention is focused on the balance of mandatory basic structural elements of civic competence such as civic engagement balanced with knowledge, education, political and ethical values. Was proved the importance of balance of the same activity (skills), education (knowledge) and ethics (morality) which comprehensively describe competence and can contribute to constructive results of democratic processes, including building a prosperous society, its constitutional state and formation of a political nation.

Using analysis and constructive approach in determining the characteristics of civic competence in modern Ukraine it is studied the dynamics of growth of public activity, compared with civil legal awareness and moral orientation. The mechanisms for improving structural elements of civic competency are identified. Among them are important processes of self-organization and activities of citizens, in which a critical mass of competent citizens in establishing a quality selection of personnel will be able to ensure successful governance and development of Ukrainian society, which will enter into a political nation.

It is alleged that Ukrainian nation viability crucially determine civil competence, which is issued as a necessity in the national consciousness of the citizens in today's challenging trials of sovereignty and independence.

Key words: civic competence, political nation, civil activity, civil legal awareness, moral orientation, national identity, national unity.

Підвищення громадянської компетентності громадян, формування у них готовності і здатності до правомірної діяльній поведінки, а також визнання права засадничою цінністю є найважливішими чинниками, які на сучасному етапі є однією з умов формування української політичної нації, збереження територіальної цілісності та інтеграції до європейської спільноти.

Актуальність дослідження визначається особливістю демократичного процесу в Україні, який набув умовно дворівневого прояву: український політичний правлячий клас, який уже інтегрований за економічними статками в європейський простір і не зацікавлений в реальному реформуванні країни і українське суспільство, громадяни якого поступово або радикально тиснуть на владний правлячий клас, сприяючи реалізації декларованої стратегії демократичного розвитку. І для успішності процесу демократизації українського суспільства важливої ролі набуває саме громадянська компетентність.

В сучасній мілітаризованій Україні, в умовах внутрішніх економічних, політичних і культурних ризиків і випробувань потрібні патріоти, освічені люди, які можуть самостійно ухвалювати рішення в ситуації вибору, здатні до співпраці, вирізняються динамізмом, конструктивністю, готовністю до міжкультурної взаємодії, володіють відчуттям відповідальності за долю країни, її економічне процвітання. І такими людьми мають бути, перш за все, компетентні громадяни. Якщо не всі, то переважна більшість. Оскільки, згідно ст.5.Р.1 Конституції України, саме громадяни як представники народу є «...носієм суверенітету і єдиним джерелом влади...», за ст.38. Р.ІІ Конституції України «...мають право брати участь в управлінні державними справами...». Тож за ст.69.Р.ІІІ Конституції України «...волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії...» у кожного громадянина настає політична відповідальність за

результати волевиявлення¹. Чи то електоральна відповідальність за вибір свого представника у владу, чи то безпосередньо за виконання своїх владних повноважень у разі обрання чи призначення на владну посаду. Тому усвідомлення результатів національних здобутків або втрат повинно бути відповідно до розуміння кожним громадянином своєї особистої причетності або спроможності/неспроможності (громадянської компетентності/некомпетентності).

Щодо тлумачення сутності громадянської компетентності існують різні підходи. Термін «компетентність» є похідним від слова «компетентний». Слово компетентний (лат. *competens, competentis* – відповідний, здібний; чи *commpete* – досягаю, відповідаю, підходжу) – знаючий, тямущий у певній галузі; той, хто може і має право відповідно до своїх знань і повноважень робити чи вирішувати щось, міркувати про щось.

Громадянська компетентність визначається як ключова чеснота, яка дає можливість людині на достатньому рівні реалізовувати свої громадянські права і обов'язки (Р. Даль); як певні якості і кваліфікаційні характеристики володарів цього статусу, їх партиципаційна здатність і партиципаційна готовність, їх інтерес до примноження не тільки особистого, але й суспільного надбання (Х. Мюнклер); як здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства (О. Пометун); як сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, успішно реалізуватись як громадянину української держави (Т. Смагіна); як розвиток здатностей бути громадянином, який володіє демократичною громадянською культурою, усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовий до компетентної участі у громадянському житті (Г. Несен) тощо. Структурними елементами громадянської компетентності особистості називаються переважно когнітивні (пізнавальні), діяльнісно процесуальні (практичні, процедуральні) та ціннісні (вольові, габітуальні)².

Компетентність – рівень знань, навичок, досвіду суб'єкта в тій чи іншій галузі, що відповідає об'єктивним вимогам для реалізації сукупності становлених повноважень (прав і обов'язків) суб'єкта, які визначаються формально (законами, іншими нормативними актами)³.

На думку О. Пометун, компетентність – це складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміють набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності⁴.

Громадянську компетентність визначають як феномен і сукупність властивостей індивіда, що соціалізований під впливом громадянського суспільства. При цьому громадянська компетентність виступає у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, власне професійних, морально-етичних і інших знань, навичок та вмінь, що мотивують індивідуальну і групову активність особистості⁵.

Необхідність формування громадянської компетентності наголошується і у постанові Президії АПН України «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», в якій ставляться завдання виховувати в особистості громадянськи важливі вміння та навички⁶.

Метою даного дослідження є обґрунтування громадянської компетентності як однієї з умов формування української політичної нації.

¹ Конституція України ст. 5. гл.1, ст. 38. гл. II, ст. 69 гл. III (1996) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

² Лазуріна, Н. (2012). *Громадянська компетентність особистості: соціально-філософський аналіз: дисертація канд. філос. наук*. Київ, 200.

³ Шахрай, В. (2008). Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*, 2 (25), 123-134. <<http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/2.2008/Pages%20from%20123-134.pdf>>.

⁴ Пометун, О. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 23, 18.

⁵ Подлесная, Ю. (2006). *Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития*: дисертація канд. полит. наук. Москва. <dissers.info/disser_210828.html>.

⁶ Постанова Президії АПН України (прийнята 19 квітня, Протокол №1-7/4-49, 2000). Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Київ. <gnorik.ru/docs/index-2404483.html>.

Вагомий внесок у розвиток теорії політичної нації, політичної компетентності зробили вчені Б. Андерсон, О. Власюк, Я. Грицак, Г. Загоруй, Г. Касьянов, А. Колодій, Н. Кочилкова, К. Лях, С. Марасюк, Е. Сміт, В. Старосольський, М. Степенко, Г. Тавадов, Н. Титов, У. Ультермат та інші.

Використовуючи аналіз та конструктивістський підхід у визначенні сутності громадянської компетентності та визначення її ролі у формуванні української політичної нації, дане дослідження фокусує увагу на обов'язковій врівноваженості основних структурних компонентів громадянської компетентності: балансу громадянської активності знаннями, освіченістю та політико-етичними цінностями. Авторка аргументує важливість саме балансу активності (вмін), освіченості (знань) та етичності (мораль), що тільки у комплексі характеризує справжню компетентність та може сприяти конструктивним результатам демократичних процесів, зокрема, побудові заможного суспільства і правової держави, політичної нації.

Слово «нація» походить від латинського *patio* (рід, плем'я). У різні часи вчені та дослідники проблем націй та націоналізму вкладали різне бачення у суть поняття. Тож необхідно звернути увагу на те, що означена категорія є полідисциплінарною.

Розуміння терміну «політична нація» вчений Т.М. Степико розглядає як громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), яке характеризується розвиненими інститутами народовладдя, єдністю політичного, соціального і економічного життя, спільними культурою, мовою та цінностями громадян, що свідомі своєї окремішності в світовій співдружності націй¹. Вчений доходить висновку, що, якщо перенести концептуальну модель націєтворення на українські реалії, то українська політична нація є похідною від української національної ідеї, громадянського суспільства і соціальної держави².

Вчені поділяють нації на політичні та етнічні. Етнічні нації – це ті народи, що вбачають у своїй етнокультурній відмінності головне джерело національної самоідентифікації і підставу для утворення власної держави. Вони виникли в умовах бездержавності, там, де рух за духовне відродження і політичну консолідацію передував утворенню національної держави і здійснювався під керівництвом інтелектуальної еліти.

Політичні нації – це ті державні народи, представники яких вирішують питання своєї національності на підставі громадянства, належності до певної держави, схвалення її найголовніших політичних цінностей. Вони сформувались там, де сильна й централізована держава виникла раніше, ніж відбувалася культурна консолідація народу, а отже, владні інститути мали змогу сприяти цій консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи для цього навіть методи примусу.

Важливою і неодмінною ознакою нації необхідно вважати національну самосвідомість – усвідомлення нацією або окремою людиною своєї приналежності до певного етносу, спільності історичної долі його представників, своєрідності, неповторності характеру, темпераменту, менталітету, психології, культури. Звідси випливає бажання зберегти ці особливості, не піддатися асиміляції, розвивати національну мову, традиції, звичаї, певні релігійні вірування тощо. Звідси й прагнення до національно-культурної й національно-територіальної автономії, економічного, політичного суверенітету, створення громадянського чи національного суспільства держави. Можна стверджувати, що життєспроможність, активність нації вирішальною мірою визначається особливостями національної свідомості й самосвідомості.

Також важливою рисою політичної нації є її суб'єктність політичної діяльності. Оскільки важко підібрати одне узагальнююче визначення поняття «нація» для всіх держав, визначимо теоретичні положення, що можуть охарактеризувати основні положення «нації»: приналежність до певного етносу, спільної історичної долі його представників, своєрідності, неповторності характеру, темпераменту, менталітету, психології, культури та ін.. Виходячи із дослідженого матеріалу, можна визначити співвідношення «нації» та «нації політичної», де спільна в даних визначеннях: громадянська позиція, що формує громадянське суспільство. Відмінне в свою чергу: «нація» формується шляхом активності населення, залучення його до процесу формування культури, історії, мови, а «політична нація» формується на основі компетентності окремих громадян та суспільства в цілому (громадянської компетентності): освіченість, участь у виборчому процесі, відповідальність за долю нації, залученість до прийняття політичних рішень, моральність, національна свідомість.

¹ Степико, М. (2004). Сучасний етап становлення української політичної нації: характерні особливості. *Стратегічна панорама*, 1, 84-90.

² Степико, М. (2004). Українська політична нація: проблеми становлення. *Політичний менеджмент*, 1, 19-29.

Доцільно надалі критично розглянути особливості громадянської компетентності в Україні в сучасних умовах внутрішніх і зовнішніх викликів національній незалежності згідно попередньо наведеної характеристики громадянської компетентності,

По-перше, трансформаційні процеси в Україні сприяли формуванню громадянського суспільства від періоду, яке після Помаранчевої революції 2004 року до Майдану 2013-2014 стало рушієм, активно спрямованим важелем тиску на владу, громадяни стали ефективнішими, сильнішими. Політичні процеси, що відбувалися в Україні в 2013-2015 роках, вплинули на підвищення рівня патріотизму громадян, почуття їх національної гідності та відчуття цінності держави. Але далеко не всі представники новообраної влади, призначені завдяки соціальним ліфтам на відповідальні посади, обрані депутатами, мали відповідну освіту, знання, моральні якості, необхідні для виконання владних повноважень. Тобто, будучи активними і спроможними громадянами, виявилися нездатними кадрами у владному керівництві. Що призвело до неочікуваних після двох революцій (Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років) результатів та розчарувань в суспільстві.

По-друге, запрошення іноземних фахівців-кадрів для призначення на владні керівні посади підтверджує думку про те, що серед самих громадян, які сплатили дорогу соціальну ціну («Небесна сотня») за усунення антинародної влади за компетентнісними параметрами (знання, вміння і мораль) складно визначити кандидатів у владне керівництво. Окремим підтвердженням є результати діяльності Кабінету Міністрів під керівництвом Арсенія Яценюка.

Насправді не можна не враховувати особливість процедури призначення в Україні на керівні владні посади не за логічним порядком формування кадрового потенціалу, проведенням конкурсного відбору кадрів (меритократичним), а за принципом особистої відданості лідерові політичної партії або корпоративних корисливих інтересів окремих політичних угруповань (квотним). Але навіть при врахуванні цієї особливості залишається достатньо переконливим висновок про те, що в самому суспільстві при зростанні активного протестного потенціалу бракує інтелектуального та морального потенціалу, що характеризує громадянську компетентність. Тобто, незбалансованість структурних елементів громадянської компетентності у підсумку приводить до негативного чи низького результату національного зростання.

Для більш переконливого висновку розглянемо особливості прояву окремих елементів громадянської компетентності у суспільно-політичному житті: моральнісного, інтелектуального та діяльнісного. Слід врахувати, що базовим компонентом визначення рівня впливу суспільства на владу при прийнятті політичних рішень є ст.3, гл.1 Конституції України, де чітко декларовані взаємовідносини людини, суспільства і держави: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави...»¹.

Отже, аналізуємо особливості моральнісного компонента структури громадянської компетентності. З одного боку, політичні процеси, що відбувалися в Україні в 2013-2015 роках, вплинули на підвищення рівня патріотизму, почуття національної гідності, відчуття цінності держави. Але одночасно нинішній стан політичної культури українського суспільства залишається не відповідною стандартам демократії участі, якій притаманна активістська культура. Участь громадян у суспільно-політичному житті багато в чому зумовлена впливом таких політико-культурних факторів, як низька політична ефективність та інтерес населення до політики, недостатня політична компетентність, низький рівень довіри громадян як один до одного, так і до громадських та державних інститутів; брак громадянської відповідальності, стійкі патерналістські установки, домінування екстернальних орієнтацій, переважна орієнтація масової свідомості на матеріалістичні цінності, а також невисока значущість для населення політико-громадянських цінностей. Це підтверджують повідомлення про постійні корупційні скандали, виявлення випадків хабарництва, рейдерських захоплень об'єктів чужої приватної власності, зростання числа пограбувань та шахрайства. Тому можна знайти пояснення як у низькій моральнісній складовій громадянської компетентності, так і у впливі зовнішніх чинників.

Зовнішній чинник має суперечливий вплив на процеси у сфері національної консолідації. По-перше, основні суб'єкти діють переважно у власних цілях і виходячи із притаманної їм динаміки

¹ Конституція України ст. 5. гл. 1, ст. 38. гл. II, ст. 69 гл. III (1996) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

розвитку, по-друге, вони найпомітніше впливають на ті елементи-складові національної свідомості, що є генетично близькими до них. Так західні держави та інститути, а також Росія розглядають процес національної консолідації в Україні перш за все крізь призму утвердження власних геополітичних інтересів в контексті глобального та субрегіонального суперництва. Вони діють саме на свої сегменти національної свідомості, зокрема, Захід зміцнює демократичну складову процесу консолідації. В свою чергу, Росія посилює етатистські та авторитарні начала української свідомості і відповідні їм структури та механізми суспільної організації.

Слід визнати, що моральнісний компонент структури громадянської компетентності в українському суспільстві має вразливу і суперечливу характеристику.

Далі розглянемо інтелектуальний компонент структури громадянської компетентності, зокрема освіченість та правову обізнаність. Знання чинного законодавства та його галузей у свою чергу притаманний когнітивній складовій правової компетентності. Серед громадян сучасної України в умовах внесення постійних змін в законодавство більшість не в змозі власними зусиллями опанувати законодавство та поліпшити ситуацію з правовою поінформованістю. Правове регулювання в українському соціумі здійснюється в умовах невідповідності правовій обізнаності громадян. Серед розповсюджених засобів забезпечення інформованості і просвітництва, свободи слова і думки в суспільстві є засоби масової інформації (ЗМІ). На сьогоднішній день ЗМІ в Україні є досить розгалуженою системою, але не зовсім послідовною в об'єктивному висвітленні інформації. Та найголовнішою перешкодою для забезпечення свободи ЗМІ є те, що в Україні поки що відсутні незалежні суспільні ЗМІ. А редакційна політика приватних ЗМІ інтерпретує інформацію у відповідності до замовлень її власника. Часто використовуються маніпулятивні технології, які не сприяють освіченості та правовій компетентності. Така характеристика стосується в більшій чи меншій мірі інтернет джерел.

Дуже складно, а з деяких питань — майже неможливо людині взагалі шукати справедливості в судах. Третя гілка влади, так само як і «четверта», багатьма можновладними особами розглядається як прислужниця.

Окремим прикритим фактом стало повідомлення дослідників про вкрай низький рівень знання громадянами (майже 50% опитаних) змісту Конституції України. Тож оцінка освіченості та поінформованості громадян як важливий інтелектуальний компонент структури громадянської компетентності не є оптимістичною. І це при тому, що підвищення правової компетентності громадян, формування у них мотивації і готовності до залучення у обговоренні та проведенні невідкладних реформ у країні є найважливішими чинниками, які підвищують безпеку сучасного українського соціуму.

Узагальнюючи аналіз особливостей прояву окремих компонентів структури громадянської компетентності, слід визнати попередній висновок про незбалансованість структурних елементів громадянської компетентності та найбільший прояв активістського діяльнісного складника. Це пояснює той факт, що громадяни України здатні до змін і проведення реформ, але необхідних знань і моральних регуляторів до конструктивного їх здійснення не вистачає.

Постає актуальним визначення механізмів підвищення громадянської компетентності в частині освіченості і моральності як важливих компонентів збалансованості з активністю.

Серед механізмів підвищення громадянської компетентності важливе місце, на наш погляд, належить системі освіти. Система освіти повинна не тільки готувати людей до життя у правовому суспільстві, а й і створювати це суспільство і державу шляхом формування настанов на свідому участь суб'єктів правового виховання у загальнодержавних та загальносуспільних справах. У зв'язку з цим, перед суспільством і відповідно перед педагогами постають такі завдання: реформування суспільствознавчої і правової освіти; становлення системи громадянської освіти; етичне, правове виховання школярів та студентів як громадян України; виховання об'єктів навчання на основі цінностей демократичного суспільства; адаптація школярів та студентів до сучасного життя. Оскільки молодь як спільнота особистостей, що розвиваються, — це найбільш динамічна, енергійна і критично мисляча частина суспільства, молода генерація нації. Усе більш актуальним і необхідним постає завдання держави, суспільства виховати таку молодь, яка може поєднати турботу про свою долю з відповідальністю за розвиток країни, забезпечити активну особисту участь.

Не менш важливим механізмом підвищення громадянської компетентності є процес згуртованості народу в єдину націю, що стала нагальною проблемою в сучасній Україні, потребою пошуку шляхів і механізмів консолідації та демократизації поліетнічного суспільства. Також є

необхідним: зміцнення державної і національної єдності, забезпечення міжетнічного миру, суспільної інтеграції представників етнічних спільнот, розвитку унікальних етнічних ідентичностей в контексті цілісної загальноукраїнської ідентичності, ліквідації загрози сепаратизму.

Оскільки переважна кількість політичного класу в Україні залишається адміністративно-політично рентоорієтованою, використовуючи адміністративно-керівні владні важелі для особистого збагачення, відбувається уповільнення реформ в країні. Саме тому важливо поширювати процеси децентралізації управління, дієву громадську експертизу управлінських рішень та оцінку їх наслідків, що максимально розширить можливості демократичного впливу на всі процеси. Таким чином, організація територіальних громад, діяльність громадян, які стануть позитивним прикладом для інших громадян, створять можливість виконання вищезначених завдань. Це відобразить процес удосконалення та збалансування структурних елементів громадянської компетентності. Якщо цей процес успішно продовжиться, можна сподіватися на те, що критична маса компетентних громадян при налагодженні якісного відбору кадрів буде спроможна забезпечити успішне державне управління та розвиток українського суспільства, яке набуде якостей політичної нації.

Можна стверджувати, що життєспроможність української нації вирішальною мірою визначиться громадянською компетентністю, яка оформлюється як необхідність в національній свідомості громадян в сучасних складних випробуваннях суверенності і державної незалежності.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30.
2. Lazurina, N. (2012). *Hromadianska kompetentnist osobystosti: dysertatsiia kand. filos. nauk: sotsialno-filosofskyi analiz*. Kyiv.
3. Shakhrai, V. (2008). Hromadianska kompetentnist osobystosti yak problema suchasnoho suspilstva. *Ukrainskyi sotsium*, 2 (25), 123-134. <<http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/2.2008/Pages%20from%20123-134.pdf>>.
4. Pometun, O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*, 23, 18.
5. Podlesnaia, Iu. (2006). *Hrazhdanskaia kompetentnost v sovremennom obshchestve: polytolohycheskye aspektu formyrovanyia y razvytyia: dyssertatsiia kand. polyt.nauk*. Moskva. <dissers.info/disser_210828.html>.
6. Postanova Prezydii APN Ukrainy (pryiniata 19 kvitnia, Protokol №1-7/4-49, 2000). Kontseptsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozytku ukrainskoi derzhavnosti. Kyiv. <gnorik.ru/docs/index-2404483.html>.
7. Stepyko, M. (2004). Suchasnyi etap stanovlennia ukrainskoi politychnoi natsii: kharakterni osoblyvosti. *Stratehichna panorama*, 1, 84-90.
8. Stepyko, M. (2004). Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia. *Politychnyi menedzhment*, 1, 19-29.

Лілія Дідух

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

НЕОТЕХНОКРАТИЗМ В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Liliya Didukh

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

NEOTECHNOCRATISM IN THE PROBLEM FIELD OF POLITICAL SCIENCE OF THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

In the article the development of technocracy in the second half of the twentieth century is considered, the problems of binary periodization of this direction of political thought is analyzed. Neotechnocratism revealed through conceptualization in theories of post-industrial society, information society and the rule of experts.

The author argues that in the second half of the twentieth century the idea of political domination of technocrats had transformed; in the concepts of researchers of this period technocrats lose characteristics of institutional unity, it is rather about technocratic nature of the political and administrative reality than about the groups of people who claim to achieve a power.

Research achievements of D.Bell and E.Toffler suggests the possibility of applying the provisions of neotechnocratism to the theoretical analysis of political practice and distinguishing the tendencies of political transformations of our time.

Key words: technocratism, neotechnocratism, technocrat, the theory of post-industrial society, rationality.

Ідея про прихід до влади технократів наразі переживає новий підйом – в публічному дискурсі низки країн, серед яких і Україна, постулюється необхідність технократичного повороту у політиці. Але часто подібні твердження за своєю суттю є в значній мірі популістськими, адже значна частина людей оперує терміном «технократія» без чіткого усвідомлення його смислового навантаження. Відповідно, актуальною є проблема вивчення технократизму як напряму політичної думки та особливостей еволюції його концептуальних засад.

Метою статті є дослідження еволюції технократичних ідей у другій половині XX століття, зокрема в рамках неотехнократизму як нового етапу розвитку уявлень про місце та перспективи технократів в політичній системі сучасності.

С.В. Макеєв у своєму історико-філософському аналізі розвитку технократичних ідей виокремлює чотири етапи: «докласичний, класичний, неокласичний та постнеокласичний»¹. На першому з означених етапів відбувається формування системи теоретичних передумов та підходів до трактування ролі техніки в суспільному розвитку (Платон, Ф.Бекон, К.-А. Сен-Сімон, О.Конт); класичний період розвитку технократичних ідей Макеєв асоціює з розробкою основних концептуальних засад технократизму, зокрема центральної ідеї про владу в суспільстві, яка спирається на професійні знання та компетенцію, а також спрямування на заміну політичних рішень технічними (Т.Веблен, Дж. Бьорхем). Ідеалом неотехнократичного етапу дослідник називає ідею створення розвинутого індустріального суспільства благоденства на основі впровадження ефективних технологій та наукової раціональності в суспільні процеси (Р. Арон, У. Ростоу, Дж. К. Гелбрейт, Зб. Бжезінський). Постнеократичний етап Макеєв пов'язує із кінцем XX-початком XXI століття та характеризує насамперед через нові теоретичні риси, зумовлені постіндустріальною реальністю (Д. Белл, Е. Тоффлер, П. Дракер).

¹ Макеєв, С.В. (2008). *Концепції технократизма: историко-философский анализ*. Москва, 56.

Хоча розглянута періодизація апелює в першу чергу до аналізу технократизму з точки зору історико-філософського підходу, варто відзначити, що загальна схема трьох-етапного поділу часто зустрічається і в розгляді технократизму у площині політичної теорії. Проте, детальний аналіз проблематики еволюції технократизму в політичній думці ХХ століття дозволяє говорити про доцільність використання бінарного поділу – відокремлення теорій розвинутого індустріального суспільства від класичного етапу розвитку технократизму є умовним та методологічно не виправданим, оскільки обидва етапи за своєю суттю характеризуються домінуванням індустріальних теорій. Виходячи із означеної логіки, до неотехнократичних теорій доречно зараховувати концептуальний доробок Д. Белла, Е. Тоффлера, Зб. Бжезинського, П. Дракера.

Представники неотехнократизму у своїх концептуальних розробках підіймали всю ключову проблематику політичної науки другої половини ХХ століття: проблеми трансформації владних відносин, появи та ролі нових технологічних обставин управління, комунікаційних каналів, формування та збільшення ролі нових політичних акторів (наприклад, ТНК) тощо. В.А. Копилов наголошує на тому, що «головною теорією другої половини ХХ століття, що уособлювала новий стан технологічного детермінізму та неотехнократизму, була теорія постіндустріального суспільства»¹, проте до технократичних теорій даного періоду відносять також концепції інформаційного суспільства та експертократії. Основні теоретичні моделі неотехнократизму представлені в теоріях «постіндустріального суспільства» Д. Белла, «суперіндустріального суспільства» (Третьої хвилі) Е. Тоффлера, «технотронного суспільства» Зб. Бжезинського, «пост-капіталістичного суспільства» П. Дракера.

Вихідним в теорії Д. Белла є постулат про нові риси, які характеризують постіндустріальне суспільство в цілому: центральна роль теоретичного знання (головним чином в якості основи технологічних інновацій), створення нової інтелектуальної технології (використання новітніх методологічних розробок в рамках вирішення проблем у різних сферах), зростання класу носіїв знання (зокрема – класу технічних спеціалістів та професіоналів), перехід від виробництва товарів до виробництва послуг, зміни в характері праці (взаємодії «людина-природа» в доіндустріальному, «людина-перетворена природа» в індустріальному, «людина-людина» в постіндустріальному суспільстві), роль жінок (широкі можливості зайнятості для жінок), наука досягає свого зрілого стану, ситуації як політичні одиниці (класи і страти зміщуються в фокусі досліджень), меритократія тощо.

Як уже зазначалось, Д. Белл говорить про зміни в соціальній структурі постіндустріального суспільства. На прикладі американської моделі він формулює наступну схему соціальної структури²:

I. Статусні групи: вісь стратифікації будується на знанні - горизонтальні структури (А. Клас професіоналів – чотири верстви (наукова, технологічна (прикладні типи знань: інженерні, економічні, медичні), адміністративна, культурологічна (художня та релігійна діяльність)); Б. Техніки та напівпрофесіонали; В. Службовці та робітники торгівлі; Г. Ремісники та напівкваліфіковані робітники («сині краватки»))

II. Ситусні групи: сфер застосування професійної діяльності - вертикальні структури (А. Економічні підприємства та комерційні фірми; Б. Уряд (юридична та адміністративна бюрократія); В. Університети та науково-дослідницькі інститути; Г. Соціальна сфера (лікарні і т.д.); Д. Військові)

III. Контролююча система: політична організація суспільства (А. Вищий ешелон влади (1. Апарат президента; 2. Лідери законодавчої влади; 3. Керівники бюрократії; 4. Вище військово керівництво); Б. Політичні групи: соціальні об'єднання та групи тиску (1. Партії; 2. Еліти (наукова, академічна, ділова, військова); 3. Мобілізовані групи (функціональні групи, етнічні групи, вузьконаправлені групи).

Концепт знання як ключова категорія для розуміння технократичної сторони політики в умовах індустріального суспільства у Д. Белла так чи інакше визначає всю направленість його теорії. Дослідник говорить, що, оскільки постіндустріальне суспільство збільшує вагу технічного компоненту знань, для технократів з'являється необхідність вступати в конкуренцію або союз з

¹ Копилов, В.А. (2006). Неотехнократия: продолжение поиска социального идеала в проблемном поле технологического детерминизма (теория постиндустриального общества). *Гуманитарний часопис*. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2006_4_6> (2016, березень, 14).

² Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 500-501.

політиками. В цьому контексті важливим є правильне розуміння навантаження слова «технократ», який у нього вкладає Д. Белл. По-перше, він називає французький термін “technicien” більш доречним, аніж англійський “technician”, адже смисл першого значно ширший – «підготовлений спеціаліст в прикладних науках»¹. По-друге, дослідник апелює до необхідності чіткого розмежування двох видів технічної інтелігенції: «технічного спеціаліста (“technicien”), котрий ототожнюється із застосуванням знань, і технократа, котрий займається здійсненням влади»². Суть цього розмежування – в тому, що хоча технічні знання є необхідним компонентом прийняття політичних рішень, технократ як політичний актор завжди серед своїх характеристик має також певні політичні цінності та інтереси, що не завжди можуть бути визначені технічними категоріями.

Відповідно, в теорії Д. Белла технократія постає як нова сила, яка обумовлює перебіг політичних процесів та формування відповідних рішень, але без тієї риси, про яку говорили апологети класичного технократизму – дослідник визнає, що наука стала новою оформленою силою, проте інституційно говорити про її гомогенність (і сформованість науковців, технократів, як політичної групи) поки не доводиться. Дослідник доводить, що «в постіндустріальному суспільстві технічні знання стають основою, а освіта – засобом досягнення влади; ті (елітарна частина суспільства), хто висувається на перший план, представлені дослідниками та вченими»³. В політичній практиці, як уже зазначалось, учені не діють як монолітна група, та часто поєднуються з різними частинами інших еліт (як приклад, Белл говорить про можливі альянси таких груп як військові, учені та підприємці – “the” military, “the” scientists, “the” business class). Втілення ролі наукової спільноти у прийнятті політичних рішень Д. Белл наводить на прикладі численних дослідницьких організацій в США, зокрема корпорації РЕНД. Найважливіші рішення будуть прийматися урядом, проте базуватимуться на численних дослідженнях та прогнозах. Представники нової технократичної еліти, завдяки використанню системного аналізу, лінійного програмування, програмування бюджету та інших методів, почали відігравати провідну роль в формуванні передумов політичних вподобань, якщо навіть не власне самого збереження влади. Відповідно, постіндустріальна політична реальність, як і всі сфери життєдіяльності, базуватиметься на раціональності, плануванні та передбаченні.

Аналізуючи технологічні компоненти формування постіндустріального суспільства, Д. Белл відмічає епохальне значення появи ядерної зброї, клавішного комп'ютера та науки кібернетики: «якщо ядерна бомба довела могутність чистої фізики, то поєднання комп'ютера і кібернетики відкрило шлях новій «суспільній фізиці»»⁴. Нова інтелектуальна технологія, таким чином, приходить на зміну машинній технології, що панувала в попередні епохи. Її головна мета – втілити мрію «соціального алхіміка: «впорядкувати» масове суспільство»⁵. Йдеться про використання нових математичних та економічних методів (наприклад, комп'ютерного лінійного програмування) на етапі розробки політичних рішень. Фактично, мова йде про формування умов для раціонального управління політичним організмом. Д. Рейзмен говорить про те, що у випадку формування власне технократичного суспільства, за Д. Беллом, «політика як така зникне, оскільки всі проблеми будуть вирішувати експерти»⁶, проте теоретик постіндустріального суспільства сам спростовує таку вірогідність.

Виокремлюючи раціональність як одну з головних характеристик домінування технократичних начал в політиці, Д. Белл визнає і деякі проблемні моменти подібної аргументації. «Політика, в тому смислі, як ми її розуміємо, завжди випереджає раціональне і часто йде з ним врозріз.. Раціональність як мета нашттовується на нетерпимість політики – політики інтересів та

¹ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 101.

² Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 104.

³ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 481.

⁴ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 466.

⁵ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 43.

⁶ Reisman, D.A. (2012). *The Social Economics of Thorstein Veblen*. Cheltenham: Edward Elgar, 246.

політики емоцій»¹. Відповідно, визнає дослідник, політична система постіндустріального суспільства ніколи не зможе стати повністю технократичною, проте технократи (в найширшому значенні цього терміну) будуть основним джерелом нововведень, що в свою чергу визначатиме направленість політичного розвитку. Так, Д. Белл говорить про етос науки в постіндустріальному суспільстві за аналогією з етосом протестантської етики в капіталізмі (відповідно – в західних буржуазних суспільствах), та ідеєю соціалізму в радянському суспільстві. Хоча дві останні ідеї скоріше набули в реальності ідеологічного забарвлення, дослідник говорить про те, що наука наразі є реальним рушійним фактором розвитку всіх суспільних систем, в тому числі і політичної.

Серед поглядів автора «Третьої хвилі» Е. Тоффлера є ідеї, які в значній мірі не співпадають із баченням аналогічної проблематики у інших теоретиків постіндустріального суспільства (сам же дослідник інколи послуговувався терміном «суперіндустріальне суспільство»), те ж стосується і технократичної складової його вчення. Зокрема, аналізуючи особливості політичних владних повноважень кожної із хвиль, він відносить технократію саме до реальності Другої хвилі, тобто індустріального суспільства. Про причини подібної концептуалізації політичної ролі технократів та перспективи останніх в умовах новосформованої суспільно-політичної реальності варто вести мову, базуючись на аналізі самої сутності хвиль та особливостей їх взаємодії.

Першу хвилю змін Е. Тоффлер пов'язує з сільськогосподарською революцією, другу хвилю – з ростом промислової цивілізації. Третя хвиля провокує параліч існуючих політичних систем, кидає виклик старим владним відносинам, елітам існуючого суспільства, руйнує бюрократію, зменшує роль національної держави, натомість вимагаючи «більш простого, ефективного та демократичного уряду»². Особливістю запропонованого Е.Тоффлером бачення змін одного порядку на інший є те, що всі три хвилі протистоять за своєю суттю, але також можуть існувати в один і той же час – при формуванні та навіть в час найбільшої сили дії однієї хвилі, можна говорити про продовження існування іншої, вони поширюються одночасно, але з різною швидкістю та інтенсивністю.

Зміст численних політичних конфліктів перших десятиліть другої половини ХХ століття Е. Тоффлер пов'язує із тим, що багато країн, особливо із розвиненими високими технологіями, переживають колізію між новими викликами та характеристиками Третьої хвилі з одного боку і «застарілими установами Другої хвилі»³ – з іншого. Мислитель стверджує: поки мова йде про політичні процеси в рамках однієї хвилі, наприклад Другої, незважаючи на існування конфліктів на тому чи іншому тлі, в цілому ми маємо справу з умовами ясності в баченні майбутнього, що знаходили відображення у здатності партій та політичних рухів визначати свою позицію по відношенню до майбутнього. В умовах сучасних США, стверджує Е. Тоффлер, зіткнення Другої та Третьої хвиль породжує «соціальну напруженість, небезпечні конфлікти та дивні нові політичні хвилеві фронти, котрі ідуть в розріз з усталеним розділенням на класи, раси, партії, на чоловіків та жінок»⁴.

Якщо в часи Першої хвилі питання про те, кому належить влада, рідко викликало запитання, адже образ «монастиря або замку на горизонті»⁵ краще, аніж будь-який політолог чи коментатор, нагадували селянам про їх володаря, то в часи Другої хвилі виник новий тип влади – «влада розпилена і знеособлена»⁶, влада технократів. Вона, говорить Е. Тоффлер, могла виникнути саме в цю епоху, природа її закладена в тому, що дослідник називає «прихованим кодом цивілізації»⁷. Основу його складають шість базових принципів, які знаходять втілення у всіх без винятку сферах: стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація, централізація. Поєднання всіх цих принципів ще більше підсилює їх, що в свою чергу веде до росту бюрократії: створюються «найбільш масштабні, жорсткі та могутні бюрократичні організації, котрі коли-небудь існували на землі, залишаючи людину блукати в світі примарних мегаорганізацій»⁸.

Хто ж такі «технократи»? Відповідаючи на це питання, Е. Тоффлер застосовує логіку, близьку

¹ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 490-491.

² Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 34.

³ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 40.

⁴ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 42.

⁵ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 117.

⁶ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 117.

⁷ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 92.

⁸ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 116.

до теоретика «менеджеріальної революції» Дж. Бьорнхема. Він теж виходить із демонстрації практичної неспроможності марксистської теорії – в решті решт до влади не прийшли «ні хазяїни, ні робітники»¹, а ті, кого дослідник називає «інтеграторами». Вони можуть йменуватися посадовими особами, адміністраторами, координаторами, бюрократами чи менеджерами, але головні їх риси – те, що саме ці спеціалісти визначали ролі і розподіляли роботу, складали плани, розробляли критерії тощо, тобто встановлювали зв'язки з роз'єднаними одиницями та формували правила, які визначали особливості інтеракцій всередині організації. Не дивлячись на існуючі ідеологічні розбіжності, можна з впевненістю казати, що до влади як в соціалістичних, так і в капіталістичних країнах прийшли саме інтегратори. Технократи заволоділи так званими «засобами інтеграції», тому отримали важелі управління в соціальній, політичній, економічній та культурній сферах. «Президенти та прем'єр-міністри стали вважати себе в першу чергу менеджерами, а вже потім суспільними та політичними лідерами»².

В кожній із сфер, стверджував Е. Тоффлер, технократи утворюють піраміди влади, на верхівці яких функції інтегратора виконують супереліти. І якщо імена, гасла, партійна символіка могли змінюватися, так само, як змінювався рівень революційної напруженості, то «основний архітектурний стиль влади зберігався»³. Революційні гасла Другої хвилі із закликами свободи для всіх так і залишаються лише гаслами, адже, на думку дослідника, індустріалізм і обіцяна повна демократія за самою своєю суттю не є сумісними.

Проте владу технократів Е. Тоффлер прив'язує саме до реальності Другої хвилі, яка під дією викликів Третьої хвилі починає руйнуватися: з'являються вимоги участі в управлінні, здійснення громадянського контролю, демократизації, посилюються прагнення до децентралізації. Зі зростанням впливу нової хвилі, з'являються нові актори, які в перспективі можуть стати носіями влади – «технореволюціонери». «Люди, що складають ядро технічної революції, самі того не усвідомлюючи, є агентами Третьої хвилі»⁴. Проте, є значна відмінність у сприйнятті технології технократами та технореволюціонерами, останні замість того, щоб робити технологію метою, прагнуть встановити контроль громадськості над основними напрямками технологічного розвитку. Таким чином, з початком Третьої хвилі, технологія переміщується в сам центр політико-управлінської проблематики, головним питанням для технореволюціонерів стає те, хто і кого буде контролювати: ми технологію, чи вона нас. Руйнується старий «код цивілізації», і на зміну принципам політики індустріальної реальності приходять три: принцип меншості, принцип напівпрямой демократії (підвищення рівня інклюзивності громадян у розробку та прийняття політичних рішень), принцип розділення відповідальності у прийнятті політичних рішень.

Відповідно, хоча Е. Тоффлер і говорить про те, що технократія (у тому значенні, яке він вкладає в цей термін) уже відживає своє під натиском Третьої хвилі, втім на зміну їй приходить нова еліта – технореволюціонери, а технологія, хоча і в переосмисленому значенні, починає ще в більшій мірі визначати направленість політичних процесів нової формації. В цьому його погляди, незважаючи на існуючі розбіжності у баченні ролі власне технократичної еліти зразка середини ХХ століття, близькі із теорією Д.Белла, яка базується на ідеї про визначеність політики етосом науки, що домінує в постіндустріальному суспільстві. І хоча дослідники неодноразово підкреслювали, що описувані ними суспільства та є насамперед теоретичними моделями, втім більшість із цих ідей за останні десятиліття віднайшли відображення в новітніх суспільно-політичних процесах.

References

1. Bell, D. (2004). *Griadushcheie postindustrialnoie obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovania*. Moskva: Akademyia.
2. Kopylov, V.A. (2006). Neotekhnokratiia: prodoljenie poiska sotsialnogo ideala v problemnom pole technologicheskogo determinizma (teoriiia postindustrialnogo obshchestva). *Humanitarnyi chasopys*. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2006_4_6> (2016, березень, 14).
3. Makeev, S.V. (2008). *Kontseptsii tekhnokratizma: istoriko-filosofskiy analiz*. Moskva.
4. Reisman, D.A. (2012). *The Social Economics of Thorstein Veblen*. Cheltenham: Edward Elgar
5. Toffler, E. (2002). *Trietia volna*. Moskva: ООО «Yzdatelstvo AST».

¹ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 119.

² Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 124.

³ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 127.

⁴ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 235.

Анастасія Кравець, к. політ. н.

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Україна*

ПРЕДМЕТНА СФЕРА ДОСЛІДЖЕННЯ БІОПОЛІТИКИ: ВИТОКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Anastasiia Kravets, Phd in Political Science

Oles Honchar National University of Dnipropetrovsk, Ukraine

THE SUBJECT OF BIOPOLITICS: ORIGINS, PROBLEMS, PERSPECTIVE

Today new evolution theories become more and more topical and biopolitics takes one of the important place among them. It is usually interpreted as interdisciplinary branch of science which is positioned on the junction of politic science and biology. Some of foreign and domestic scientists such as: M. Fuko, L. Caldwell, A. Somit, S. Peterson, A. Oleskin, A. Vlavianos Arvanitis are engaged in research of the different aspects of biopolitical range of problems. Though biopolitics knowledge possesses some scattered character and requires as systematization, so elaboration and intensification. There is no clear vision of biopolitics origins and subject among scientific community. Biopolitics is interdisciplinary branch of knowledge, which combines multitude of researching trends: the impact of genetics and upbringing on human social and political behavior, study of the effect of certain brain functions of human behavior, international policy on biodiversity conservation etc.

Key words: biopolitics, subject of biopolitics, homo politicus, political behaviour.

Біополітика у сучасній політичній царині – маловивчений сегмент наукового знання. В умовах зростаючої глобалізації, мінливості політичного процесу, поведінка і свідомість «людини політичної» займає більш важливе місце, ніж раніше. Політична наука, зосереджуючи свою увагу на вивченні політичних інститутів, повинна пам'ятати про людину як творця сучасного політичного простору.

Актуалізація біополітичної аналітики у сучасній політичній науці пов'язана з процесом взаємозближення природничого та соціогумантарного знання, зокрема, біології та політичної науки. ХХІ століття – це століття біоцентризму, адже біополітики вважають, що рушійною силою всіх політичних процесів, центральним елементом будь-якої політичної системи є саме індивід – «homo politicus».

Дослідженням різних аспектів біополітичної проблематики займаються наступні закордонні та вітчизняні вчені: Л. Колдуелл¹, А. Соміт², С. Петерсон, А. Олескін³, А. Влавіанос Арванітіс⁴ та інші. Однак, слід зазначити, що більшість біополітичних досліджень присвячені окремому аспекту, що створює певні проблеми при концептуалізації її предмету та визначення місця в системі наукового знання. А тому, існує необхідність у вдосконаленні теоретико-методологічної бази біополітики, поглибленні наукового знання стосовно витоків, становлення та предмету дослідження цієї дисципліни.

Оскільки біополітика доволі молода дисципліна, у науковому співтоваристві мають місце певні розбіжності стосовно її витоків. Одні дослідники акцентують увагу, здебільшого, на еволюції біологічного знання (А. Олескін), інші – підкреслюють важливу роль політичних концепцій

¹ Caldwell, L. (1964). Biopolitics: Science, ethics, and public policy. *The Yale Review*.

² Somit, A. (1968). Toward a more biologically oriented political science. *Midwest Journal of Political Science*, 550-567.

³ Олескін, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва.

⁴ Vlavianos Arvanitis, A. (2011). Biopolitics – Building a green society. *Cadmus*. <<http://www.cadmusjournal.org/node/73>>.

(А. Соміт, С. Петерсон)¹. Ми пропонуємо комплексний підхід до цієї проблематики і вважаємо, що на становлення біополітики й концептуалізацію її предмету вплинули, в першу чергу, натуралізм, еволюціонізм, біхевіоризм, етологія, психоаналіз та постструктуралізм, а також окремі філософські концепції, присвячені «людині політичній», її вродженим властивостям та особливостям поведінки.

Натуралізм представлений Гіппократом і його концепцією про чотири елементи в тілі людини (жовч, лімфа, кров та чорну жовч), які відповідають за чотири типи темпераменту (холерик, флегматик, сангвінік, меланхолік).

Філософські концепції, про які йшла мова вище, це: теорія ідеальної держави Платона, який презентує метафору про часточки золота, срібла та бронзи, які закладені у людей від народження і впливають на їх роль у соціумі; концепція Аристотеля, згідно з якою є ті, хто має керувати і ті, хто має підкорюватись (це не стільки необхідність, скільки доцільність); Н. Макиавеллі та його праця «Государ» в якій філософ акцентує увагу, зокрема, на вроджених властивостях володаря та їх впливі на сам процес керування державою²; Ш. Монтеск'є, на думку якого, в холодному кліматі люди міцніші й сміливіші, а у спекотному – боязкі наче люди похилого віку; гоббсівський Левіафан, де штучні суглоби – посадові особи, нерви – нагорода або покарання, сила – добробут і багатство, радники – пам'ять, штучний розум – справедливість і закони, здоров'я – громадянський мир, хвороба – громадянська війна³.

Еволюціонізм представлений, безперечно, Ч. Дарвіним і його теорією природного відбору, що зводиться до наступних тез: 1. Кількість потомства, що народжується, більша кількості того, що виживає. Сюди ж відносяться певні обмеження в природних ресурсах, що й створює умови для боротьби за існування. 2. Існує еволюція живих організмів. Деякі з еволюційних змін сприяють виживанню і подальшому репродуктивному успіху, інші ж можуть бути негативними і призвести до смерті або зменшення шансів на репродуктивний успіх. 3. Генетичні варіації призводять до підвищення шансів на виживання і репродуктивний успіх⁴.

Біхевіоризм є одним з напрямів психології, що вивчає поведінку людини в контексті впливу на неї зовнішнього середовища і спирається виключно на об'єктивні методи (спостереження, експеримент тощо) та пропагує тезу про те, що поведінка людини визначається не внутрішніми психічними процесами, а впливом зовнішнього середовища (стимулами та реакціями).

Етологія остаточно сформувалася в 30-і роки ХХ століття впливом праць нобелівського лауреата К. Лоренца. У своїй праці «Зворотній бік дзеркала» він зазначає, що «успадкування, мінливість, природній відбір – це процеси, які «оперують» інформацією чи знанням про структуру організму, способи його життєдіяльності, навколишнє середовище». В даному випадку, важливого значення набуває передача цінних властивостей або знань з вибором найбільш значущого⁵.

Суттєвий вплив на дослідження в області психології особистості, її поведінки і міжособистісного спілкування зробив психоаналіз австрійського ученого З. Фрейда (1856-1939). Він вважав, що на поведінку людини впливають не тільки раціональні думки, але й ірраціональні прояви її психіки. Але, слід зазначити, що для біополітики ціннішою, на наш погляд, є психоаналітична концепція постфрейдиста Е. Фромма, який розглядає суспільно-політичні формації з точку зору домінування однієї з тенденцій – тенденції до роз'єднання та тенденції до єднання. А також назвав двох світових лідерів Сталіна і Гітлера клінічними садистами⁶.

Постструктуралізм представлений М. Фуко, який присвятив курс лекцій біополітиці і називав її «новою технологією влади, що існує на іншому рівні, в іншому масштабі та має іншу площину опори і дає можливість використання різноманітних інструментів. Біополітика діє як будова управління, що здійснюється над населенням як «глобальною масою»⁷.

¹ Peterson, S., Somit, A. (2011). *Biology and politics: The cutting edge*. UK: Emerald Group Publishing.

² Макиавеллі, Н. (1982). *Избранные произведения*. Москва: «Художественная литература», 11.

³ Гоббс, Т. (2001). *Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского*. Москва: Мысль.

⁴ Дарвин, Ч. (1991). *Происхождение видов путем естественного отбора или сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь*. Санкт-Петербург: «Наука».

⁵ Лоренц, К. Обратная сторона зеркала. *Современные проблемы/библиотека* <<http://www.modernproblems.org.ru/science/138-mirror1.html.html?showall=1>>.

⁶ Фромм, Э. (2006). *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва: АСТ.

⁷ Фуко, М. (2010). *Рождение биополитики. Курс лекций в Коллеж де Франс в 1978–1979*. Санкт-Петербург: «Наука» РАН.

Слід зазначити, що термин «біополітика» згадується у працях Челлена ще у 1920 році. При цьому з точки зору Челлена, держава – це «квазі-біологічний організм» та «супер-індивідуальне істота». Він вивчав «громадянську війну» між соціальними групами з біологічної точки зору і називав свої дослідження «біополітикою». Х. Райтер використав його для біологічної інтерпретації концепції нації і держави. В. Вільсон, свого часу, зазначав, що «уряд – це не машина, а живий організм. Він підпадає не під теорію всесвіту, а під теорію «органічного життя»¹.

Однак, найбільший розквіт біополітична проблематика отримала в 1960-х рр., коли вийшов ряд знакових публікацій. В 1964 році Л. Колдуелл видав частину праці, присвяченої екологічній політиці, в якій, зокрема, зазначив, що «біополітика» – це корисне кліше, що позначає політичні зусилля, спрямовані на приведення соціальних, особливо етичних, цінностей у відповідність з фактами біології». Ця стаття відразу стала програмною і задала напрямом подальших наукових пошуків. В 1963 Дж. Девіс опублікував свою працю «Природа людини і політика», в якій запропонував включити біологічні компоненти у дослідження політичної поведінки. А в 1967 році А. Соміт на самміті Південної асоціації політичних наук презентував доповідь, присвячену біологічному базису політичної поведінки. Цю доповідь прийнято вважати відправною точкою біополітичних досліджень.

Ми б додали до цього переліку, Т. Торнсона та його книгу «Біополітика», в якій автор стверджує, що еволюційна біологія має слугувати основою для політичної теорії²; Х.Флора, який визначав біополітику як «застосування підходів, теорій і методів біологічних наук в політології»; М.Фуко і його курс лекцій під назвою «Народження біополітики», де біополітику він називав «новою технологією влади»; російського біополітика А. Олескіна, який вважає біополітику свого роду «кентавром» з біологічним тулубом і політичною головою й трактує її як «сукупність біологічних знань, що можуть бути застосовані у політичній сфері»³; сучасну грецьку дослідницю А. Влавіанос-Арванітіс, яка вважає її політикою зі збереження біосу⁴.

З концептуалізацією предмету біополітики є певні проблеми, оскільки різні автори пропонують різне наповнення. Наприклад, А. Соміт акцентує увагу на: 1) створенні біологічно орієнтованої політичної науки; 2) дослідженні етологічних (поведінкових) аспектів політичної поведінки; 3) вивченні фізіологічних аспектів політичного життя; 4) рішенні практичних проблем політики на базі всіх зазначених напрямів біополітичних досліджень⁵.

В межах широкої інтерпретації біополітики, на думку А. Олескіна, можна казати про наступні напрямки досліджень: 1. Природа людини: філософський фундамент біополітики. 2. Еволюційно-біологічне походження людського соціуму і його політичних систем. 3. Етологічний підхід до соціальної поведінки і політичної діяльності людини. 4. Фізіологічні фактори: вплив фізіологічних чинників на людську соціальну та політичну поведінку. 5. Внесок біології в рішення конкретних політичних проблем⁶.

Цей перелік напрямків, закладений у предмет біополітики як окремої наукової дисципліни, яскраво демонструє, що представники політологічної і представники біологічної школи демонструють різний підхід: перші віддають перевагу політологічним концепціям, другі – біологічним. Це, на наш погляд, створює хибне уявлення про предмет біополітики та її місце в системі наукового знання. Саме тому ми поставили мету уточнення і поглиблення наукового знання стосовно цієї проблематики.

На нашу думку, в процесі становлення біополітики в якості самостійної наукової дисципліни, її предмет концептуалізувався наступним чином: 1. Дослідження проблематики впливу генетики на соціальну та політичну поведінку особистості: а) вивчення генів, що передалися у спадок від приматів (особливо у сфері дослідження інстинктів та несвідомої поведінки (реакцій); б) аналіз розподілу генів у близнюків, адже психологи довели, що близнюки різний характер, темперамент і можуть по-різному себе вести як в соціальній, так і політичній сфері; в) обґрунтування ролі

¹ Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва.

² Thorson, T. (1970). *Biopolitics*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

³ Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва.

⁴ Vlavianos Arvanitis, A. (2011). *Biopolicy – Building a green society*. *Cadmus* <<http://www.cadmusjournal.org/node/73>>.

⁵ Peterson, A., Somit, A. (2011). *Biology and politics: The cutting edge*. UK: Emerald Group Publishing.

⁶ Олескин, А. Что такое биополитика: Фундаментальная экология. *Научно-образовательный портал* <<http://www.sevin.ru/fundecology/biopolitics/whatisbp.html>>.

генетики у асоціальной поведінці, яка, у масовому масштабі, становить проблему і дестабілізує політичну систему.

2. Окремим напрямком є дослідження впливу виховання на соціальну та політичну поведінку:

а) аналіз відсоткового співвідношення між впливом генетики і впливом виховання на процес формування соціальної і політичної поведінки; б) вивчення поведінки близнюків, адже у них чинник виховання (прищеплення певних соціальних норм, етичних цінностей і моделей поведінки), який біополітики вважають ключовим, на рівні з генетикою, майже однаковий, а поведінка, при цьому, різна; в) дослідження кризи існуючих у тому чи іншому суспільстві етичних норм під впливом науково-технічної, а, пізніше, і генетичної революції, яка, на думку біополітиків, має вирішуватись на загальнодержавному рівні, у політичній сфері.

3. Використання знання та інструментарію нейробіології («науки про мозок») для вивчення політики і для пояснення політичної поведінки: а) дослідження впливу окремих функцій мозку на політичну поведінку; б) «візуалізація» мозку політика за допомогою МРТ (функціональна магнітно-резонансна томографія); в) вивчення мозкових реакцій певної групи виборців на рекламні ролики політиків.

4. Екологічний напрямок: а) вплив навколишнього середовища на людину, її фізичний та психічний стан, і, відповідно, поведінку. Так, американськими вченими доведено, що концентрація важких металів у повітрі призводить до зростання агресивності людей; б) біополітика має стати підґрунтям для збереження біо-розмаїття тощо.

Якщо більш предметно, то, наприклад, Р. Бланк узагальнює знання стосовно ролі окремих функцій мозку у політичній поведінці. Б. Таєр використовує дослідження «візуалізації» мозку політика. Д. Босвейт та Дж. Васке обґрунтовують концепцію ролі генетики у асоціальной поведінці на матеріалі дослідження близнюків. Зокрема вони використовують дату народження для ідентифікації генетичних схильностей їх поведінки. Зазначаючи, якщо антисоціальна поведінка, на даний момент, відіграє вирішальну роль у політичному процесі, а тому важливо зосередити увагу на вивченні ролі державних структур у цьому процесі. Л. Лізен використовує еволюційну теорію в якості основи для вивчення адекватності законодавства стосовно покинутих дітей. Її дослідження з використанням еволюційної теорії додають цікавості і провокаційності політичним дебатам. Б. Тулберг використовує еволюційний підхід у дослідженні ролі етичних норм у поведінці людини. Й. Деннен провів суттєву роботу по систематизації наукових статей, присвячених так званій «примітивній політиці». Мова йде про тісний взаємозв'язок людей з їхніми родичами приматами і порівняльний аналіз поведінки людиноподібних приматів та політичної поведінки людини¹.

Сучасна грецька дослідниця-біополітик А. Влавіанос Арванітіс вважає, що біополітика може стати дієвою моделлю для розширення стратегій, що забезпечать існування майбутнього суспільства. На думку А. Влавіанос Арванітіс, біополітика представляє собою міждисциплінарний проект метою якого є використання державної політики і міжнародної співпраці для захисту біорізноманіття. Саме біополітика, за словами дослідниці, покликана стати загальною основою для розуміння загроз збереженню біорізноманіття і викликів, що в даному випадку, стоять перед політикою².

Окремим напрямком, безперечно, може стати біополітичний вклад у вирішення соціальних та політичних конфліктів. Наприклад, рекомендації з подолання етнічних конфліктів завдяки концепції розпізнавання «своїх-чужих», характерної як для тварин, так і для людини.

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що комплексний підхід до проблематики витоків біополітики сприяє уточненню наукового знання стосовно становлення та предметної сфери дослідження цієї дисципліни, а також підкреслює її міждисциплінарний статус.

В становленні біополітики, як самостійного напрямку наукових досліджень, вирішальну роль відіграли Л. Колдуелл, А. Соміт, С. Петерсен та інші, а 1960-ті роки стали відправною точкою для проведення паралелі між біологією та політичною наукою.

Під впливом етології і сучасної еволюційної теорії у біополітиці формується розуміння необхідності дослідження ролі природних чинників і виховання у формуванні соціальної та політичної поведінки. Це суперечить дисциплінарній парадигмі, згідно з якою гени та нахили, що передаються генетично, можна проігнорувати при вивченні політичної поведінки.

¹ Peterson, A., Somit, A. (2011). *Biology and politics: The cutting edge*. UK: Emerald Group Publishing.

² Vlavianos Arvanitis, A. (2011). *Biopolicy – Building a green society*. *Cadmus* <<http://www.cadmusjournal.org/node/73>>.

При концептуалізації предметної сфери дослідження виникають певні проблеми, адже різні автори бачать її наповнення по-різному. Ми пропонуємо своє синтезоване бачення предмету цієї дисципліни: дослідження проблематики впливу генетики на соціальну та політичну поведінку особистості, аналіз впливу соціальних норм і виховання на формування особистості й її репрезентацію в соціумі та на політичній арені, використання знання та інструментарію нейробіології для вивчення політики і для пояснення політичної поведінки, екологічний напрямок – міжнародна політика по збереженню біорозмаїття тощо. Окремим напрямком може стати використання біополітичних досліджень для подолання етнічних, соціальних та політичних конфліктів.

References

1. Caldwell, L. (1964). Biopolitics: Science, ethics, and public policy. *The Yale Review*, 116.
2. Darwin, Ch. (1991). *Proishozhdenie vidov putem estestvennogo otbora ili sohranenie blagoprijatnyh ras v bor'be za zhizn'*. Sankt-Peterburh: «Nauka».
3. Fromm, Je. (2006). *Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti*. Moskva: AST.
4. Fuko, M. (2010). *Rozhdenie biopolitiki. Kurs lekcij v Kollezh de Frans v 1978–1979*. Sankt-Peterburh: «Nauka» RAN.
5. Gobbs, T. (2001). *Leviafan, ili Materija, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo*. Moskva: Mysl'.
6. Lorenc, K. *Obrotnaja storona zerkala. Sovremennye problemy/biblioteka*.
<<http://www.modernproblems.org.ru/science/138-mirror1.html.html?showall=1>>.
7. Makiavelli, N. (1982). *Izbrannye proizvedenija*. Moskva: «Hudozhestvennaja literatura».
8. Montesk'e, Sh. (1999). *O duhe zakonov*. Moskva: Mysl'.
9. Oleskin, A. (2007). *Biopolitika. Politicheskij potencial sovremennoj biologii*. Moskva: Nauchnyj mir.
10. Oleskin, A. *Chto takoe biopolitika. Fundamentalnaya ekologiya. Nauchno-obrazovatelnyj portal*.
<<http://www.sevin.ru/fundecology/biopolitics/whatisbp.html>>.
11. Peterson A., Somit, A. (2011). *Biology and politics: The cutting edge*. UK: Emerald Group Publishing.
12. Somit, A. (1968). Toward a more biologically oriented political science. *Midwest Journal of Political Science*.
13. Thorson, T. (1970). *Biopolitics*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
14. Vlavianos Arvanitis, A. (2011). Biopolicy – Building a green society. *Cadmus*.
<<http://www.cadmusjournal.org/node/73>>.

Олег Кужман

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Україна*

РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ У ТОПОЛОГІЧНОМУ РОЗМАЇТТІ ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ ДЕННОГО: У ПОШУКАХ ТЕОРЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

Oleh Kuzhman

Oles Honchar National University of Dnipropetrovsk, Ukraine

REGIONAL LEVEL IN TOPOLOGICAL DIVERSITY OF POLITICAL AGENDA: SEEKING THEORETICAL JUSTIFICATION

The article aims to define essential characteristics of regional political agenda. Actuality of the consideration of the problem is that today, because of the process of decentralization particularly important is regional dimension of agenda, which is a key element for interrelation between national and local agendas.

It is shown that establishment of regional political agenda is under the influence of a group of factors – political culture, political communication, public identification, party and ideological preferences, etc. In turn, critical for formation and establishment of regional political agenda is a regional identity that is associated with a sense of complicity to the place of residence (origin). The main formator of regional political agenda is regional elite that by agenda setting creates or strengthens public interest in the specific problems, thus forming certain vectors of political development.

Key words: topology of political agenda, regional agenda, region, regional identity, regional elite.

Сучасна політична наука напрацювала досить великий досвід дослідження політичного порядку денного¹. Частіше всього порядок денний (agenda) і його встановлення (agenda setting) визначається як процес, що дозволяє виявити змістовний рівень репрезентації певної суспільної проблеми в трикутнику «мас-медіа – громадськість – держава». Порядок денний виникає на перетині зусиль ЗМІ, держави, соціальних і політичних інститутів, груп впливу. Крім цього, порядок денний піддається впливу неконтрольованих подій і раптових криз, впливу форс-мажорних обставин, тобто, визнаючи в цілому конструйованому порядку денного, дослідники відзначають його лабільність, чутливість до впливу гострих, важливих сюжетів, пов'язаних з актуальними подіями, явищами².

Незважаючи на достатньо детальну теоретичну проробку різних аспектів встановлення порядку денного, до сьогодні не розробленою залишається топологія порядку денного, яка представлена багатьма рівнями, які нашаровуються один на одній у різній комбінації. Множинність порядків денних обумовлена тим, що у процесі формування та встановлення політичного порядку денного, як правило, задіюється значна кількість суб'єктів, для кожного з яких може бути встановлено власний політичний порядок денний. У цій ієрархії важливе місце посідає регіональний рівень, який є ключовою ланкою, що взаємопов'язує різні порядки денні. Зважаючи на ці обставини, метою даної статті є визначення сутнісних особливостей регіонального політичного порядку денного.

Політичний порядок денний є невід'ємним атрибутом демократичного політичного процесу та суспільства; він являє собою політичний феномен, для якого притаманні публічність та процесуальність, що проявляються через взаємодію множини інших порядків денних, які

¹ Див.: Baumgartner, F.R., Jones, B.D. (2009). *Agendas and Instability in American Politics*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press; McCombs, M., Shaw, D.L. (1972). The agenda-setting function of mass-media. *Public Opinion Quarterly*, 36, 2, 176–187; Kingdon, J.W. (1995). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed. New York: Longman.

² Дьякова, Е.Г. (2003). Массовая политическая коммуникация в теории установления повестки дня: от эффекта к процессу *Полис*, 3, 110.

взаємопов'язані між собою та динамічно змінюються. Встановлення політичного порядку денного являє собою набір тем, які є політично значущими в певний момент часу. Інакше кажучи, політичний порядок денний є сукупність «неполітичних» тем, які стали політичними, актуалізованими в політичному просторі. До цього варто додати ще й управлінський потенціал. У зв'язку з цим Д.В. Єфременко вказує, що мова йде про теми, які мають високі (хоча і не абсолютні) шанси бути переведеними в площину конкретних політичних рішень і дій¹.

Тобто політичний порядок денний – це концентроване вираження найбільш значущих, найгостріших проблем, які постають у той чи інший момент перед суспільством. Політичний порядок денний – це явище конкретно-історичне і динамічне, оскільки набір актуальних політичних тем постійно змінюється: актуальність одних проблем з часом росте, а інших – знижується. По суті, політичний порядок денний як сукупність проблемних питань, які потребують вирішення з боку органів влади і які постають предметом обговорення у засобах масової комунікації, містить три незалежних напрями:

1) Список проблем, на які органи влади звертають увагу. Тут існує три головні механізми привернення уваги влади: показники (тобто статистика), значимі події та ефект зворотного зв'язку (оцінна інформація, критика).

2) Список політичних рішень, які вже ухвалені або будуть ухвалені найближчим часом. При цьому враховуються такі критерії: технічна реалізація цих рішень, їх узгодженість з домінуючими в суспільстві цінностями, здатність побачити майбутнє.

3) Політичний напрямок, який складається з чотирьох головних елементів: громадська думка, політичні організації (здебільшого партії), виконавча влада і колективні переговори².

На думку Дж. Кінгдона, формування та встановлення порядку денного здійснюється лише за умов наявності всіх трьох напрямків, а також, коли проблема відома, політичне рішення вироблене, політична зміна прийнята в потрібний час і не має сильного спротиву в суспільстві. Він називає цей унікальний момент «політичним вікном», або «вікном політичних можливостей».

Політичний порядок денний – це сукупність питань життя соціуму, що актуалізовані в політичній сфері. При цьому атрибуція порядку денного в якості політичного означає лише те, що порушені проблеми потребують вирішення політичними засобами і не можуть бути розв'язані штатними методами. Під останніми розуміються способи вирішення проблем, які вписуються в арсенал засобів тієї суспільної підсистеми, з якої дана проблема походить, тобто для вирішення економічних проблем штатними будуть економічні методи, для вирішення соціальних проблем – соціальні і т.д.

З цього випливає, що політичного статусу набувають будь-які теми, які стають предметом дискусій у політичному просторі. Процес включення до політичного порядку денного питань початково не відноситься до владної сфери, але він є одним із проявів політизації суспільних відносин. Політичний порядок денний формується з «неполітичних» сюжетів, актуалізованих у політичному дискурсі.

На основі цих положень Дж. Діарінг та Е. Роджерс створили концепцію, що демонструє взаємодію між трьома конкуруючими між собою «порядків денних»:

- 1) політичного, який формує держава;
- 2) медійного, який формують засоби масової комунікації;
- 3) публічного, який формується у громадській думці під впливом двох попередніх порядків денних³.

Враховуючи ці рівні, можна виділити чотири основні етапи побудови політичного порядку денного⁴:

- на першому етапі виникає т. зв. приватне питання, яке має значення лише для групи людей, інтереси яких безпосередньо порушені;
- на другому етапі групи людей, чий інтереси порушені, організують кампанію в ЗМІ, спрямовану проти органів влади, які не вирішують (чи вирішують неналежним чином) проблему;

¹ Єфременко, Д.В. (2009). Дуумвират и формирование российской политической повестки. *Россия и современный мир*, 3, 5.

² Kingdon, J.W. (1995). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed. New York: Longman, 131.

³ Kingdon, J.W. (1995). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed. New York: Longman, 91.

⁴ Див.: Новакова, О.В., Пашина, Н.П. (2013). *Аналіз державної політики*: навч. посібник. Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля, 173-174.

тут приватне питання, яке стосувалося кожного громадянина окремо, починає трансформуватися в суспільну проблему, оскільки навколо останньої утворюється спільнота людей, які виступають її «носієм»;

- на третьому етапі суспільна проблема має отримати статус претендента на «питання до порядку денного» – для цього ініціативна група повинна привернути увагу суспільства, тобто розширити її соціальний діапазон;

- на четвертому етапі проблема потрапляє до публічного порядку денного, який, в свою чергу, розпадається на два типи – «дискусійний» («формується знизу») і «інституційний» («формується згори»).

Боротьба за формулювання питання до порядку денного багато в чому пов'язана з політичними конфліктами між зацікавленими гравцями, які повинні в підсумку створити «формулу узгодження інтересів», що обґрунтовує спільну інтерпретацію суспільної проблеми. Без подібних компромісів або консенсусів публічний порядок денний побудувати вкрай важко, оскільки без цього зміст рішення, в ході його підготовки, прийняття і здійснення може бути викривлено або знищено.

Інституційні порядки денні формулюються в різних органах влади, законодавчих і адміністративних, центральних та локально-регіональних з урахуванням політичних стратегій державних і недержавних акторів. Порядки денні діляться за сферами і предметами, повноваженнями і функціями на «горизонтальні» (за сферами влади) і «вертикальні» (за рівнями управління), в рамках яких відбувається розподіл різних проблем. Тут також дуже важливе місце займає система суспільних пріоритетів, де задається «матриця рангів проблем», що будується на основі сформульованих політичними лідерами стратегічних і тактичних цілей¹.

У процесі формування та встановлення політичного порядку денного, як правило, задіюється значна кількість суб'єктів, для кожного з яких може бути встановлено власний політичний порядок денний. Враховуючи політико-територіальний поділ, в Україні можна виділити три вертикальні рівні формування та встановлення політичного порядку денного: загальнонаціональний, регіональний (обласний) і місцевий (муніципальний). Найбільшими можливостями формування та встановлення порядку денного володіє загальнонаціональні органи влади. Проте сьогодні, з огляду на процеси децентралізації, особливого значення набувають і регіональні (обласні), і місцеві (муніципальні) виміри порядку денного.

Також на вищевизначені рівні політичного порядку денного останнім часом виявляє вплив глобальний порядок денний. Стаючи членом різних міжнародних організацій, сучасна держава обмежує свій суверенітет; підписуючи певні міжнародні угоди, вона бере на себе численні зобов'язання, які, зрештою, змінюють як окремі суспільні та державні інститути, так і всю систему публічного управління, сукупність державних політик відповідно до певних міжнародних стандартів. Як зазначає І. Романець, такі національні питання, як соціальне забезпечення, навколишнє середовище, обіг наркотиків і торгівля вже стали глобальними питаннями, які можуть вирішуватись лише в кооперації з міжнародним співтовариством як регулятором з політичного боку та транснаціональними корпораціями як економічно зацікавленими гравцями². При цьому глобальний рівень має прямий вплив не лише на загальнонаціональний, але і на регіональні і муніципальні рівні формування та встановлення політичного порядку денного, оскільки локальні ланки управління дуже чутливі до таких проблем, як захист навколишнього середовища, боротьба з бідністю та демографічні питання, налагодження торгівлі та розвиток промисловості.

Топологія порядку денного представлена багатьма рівнями, які нашаровуються один на одній у різній комбінації. Узагальнюючим терміном для позначення просторового аспекту порядку денного є територіальний порядок денний – це набір проблем суспільного розвитку відповідної територіальної локалізації, які ідентифікуються як гостроактуальні для індивідів, спільність яких ґрунтується на єдності території проживання, історії та традицій, соціокультурного досвіду, ціннісних орієнтацій та способу життя. Важливим є питання масштабу або кордонів тієї території, з якою індивід себе ототожнює (місцевість, місто, регіон, країна, світ).

Територіальний порядок денний може виникати по відношенню до об'єктів різного масштабу та змісту, такими як місце проживання, мікрорайон, район, локальна община, територіальна

¹ Новакова, О.В., Пашина, Н.П. (2013). *Аналіз державної політики*: навч. посібник. Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля, 179-180.

² Романець, І. (2015). Вплив глобалізаційних процесів на формування порядку денного. *Ефективність державного управління: Зб. наук. праць*, 43, 260.

група, селище, місто, регіон, країна, субконтинент, континент або навіть земна куля.

Важливе місце у цій ієрархії відіграє регіональний рівень, який є ключовою ланкою, що взаємопов'язує загальнонаціональний порядок денний з муніципальними порядками денними. Як правило, формування та встановлення регіонального політичного порядку денного здійснюється під впливом цілої групи чинників – політичної культури, політичних комунікацій, громадської ідентифікації, партійно-ідеологічних преференцій тощо.

При визначенні цього рівня принциповим є розгляд поняття «регіон». Найширші визначення регіону як певної території в рамках однієї держави чи групи держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними та іншими) і саме за цими критеріями відрізняється від інших¹. У багатьох визначеннях регіону фігурує такий необхідний компонент його характеристики, як населення з певною ідентичністю. Основними ознаками регіону є: спільна (певна) територія, певне населення, спільність історії, спільність природних умов, спільність проблем, що вирішуються².

У контексті визначення регіонального політичного порядку денного поняття «регіон» варто розглядати як певний простір політичної дії, який визначається, в першу чергу, адміністративно-територіальним устроєм держави. Проте це, очевидно, не є єдиним критерієм визначення змісту поняття «регіон» – необхідно враховувати особливості історичного розвитку, близькість політичної культури суб'єктів політичної дії. Тобто регіони стають об'єктом, де перехрещуються інтереси політичних сил, які діють як на регіональному, так і на загальнонаціональному та навіть транснаціональному рівнях. Тут проблема полягає у тому, хто зможе стати ефективним комунікаційним центром, кому вдасться нав'язати свої корпоративні інтереси (порядки денні) як основу «міжрегіонального консенсусу»? Причому це властиве не лише Україні та іншим пострадянським країнам, а й так званим демократичним країнам, про що свідчать дослідження зарубіжних авторів. Наприклад, О. Оффердал зазначає, що «в цілому місцеве самоврядування... стає дедалі більш інтегральною частиною загальнодержавної організації з надання послуг. Муніципалітети втратили свою роль автономної місцевої одиниці, яка займається виключно власними справами. Водночас їхнє значення у політичних системах... підвищилося»³.

Характеристику регіону можна здійснювати в різному змістовому полі:

- у філософському контексті як співвідношення частини і цілого;
- в соціологічному – як місцевий рівень інституціоналізації соціуму і його взаємодію з центром;
- в політико-правовому – як відносини суб'єкта політичної системи з державними органами управління;
- в політичному – як принципи реалізації владно-управлінських відносин на місцевому рівні.

Часто поняття «регіон» використовується поряд з такими атрибутами, як «місцевий», «провінційний», «периферійний», що є не зовсім коректним, адже за своєю якістю і впливовістю регіони бувають різними й не завжди другорядними. Більш адекватно поняття «регіон» фіксує відносини на масовому рівні політики, які відрізняються сукупністю природних й історично сформованих економічних, соціальних і культурних особливостей⁴. Тут безпосередньо здійснюється взаємодія влади і громадян, проявляється демократизм у формі самоврядування і реалізуються соціальні аспекти політичних відносин.

У Декларації з регіоналізму, яка прийнята Асамблеєю регіонів Європи 4 грудня 1996 р. визначається, що:

- регіон є територіальне утворення державного законодавства, що посідає наступний після держави рівень;
- регіон визнається конституцією або законодавством держави, яке гарантує його автономію, самобутність, повноваження і організаційний устрій;
- регіон виражає особливу політичну самобутність, яка може набувати різноманітних

¹ Керецман, В. (2001). Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні *Регіональні студії*. Ужгород: Ліра, 1, 10.

² Косов, Ю.В., Фокина, В.В. (2009). *Политическая регионалистика*. Санкт-Петербург: Питер, 24.

³ Оффердал, О. (1999). Местное самоуправление в Скандинавии: достижения и перспективы. *Полис*, 2, 155.

⁴ Гордієнко, М. (2009). Проблеми ідентифікації регіону як суб'єкта політичної діяльності. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 44: Курасівські читання, 173.

політичних форм, відобразити демократичну волю кожного регіону;

- регіон сам вибирає своє керівництво і встановлює знаки відмінності його представництва¹.

У сучасних дослідженнях термін «регіон» використовують як територіальні спільноти усередині держави, як категорії її внутрішнього поділу. В цьому сенсі цей термін уперше вжито для позначення внутрішнього поділу Римської імперії. Отже, регіон розуміють як частину території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак². Головною ознакою регіону є цілісність. Йдеться про єдині географічні кордони, спільні культурно-історичні корені, тип мислення, поведінку, стереотипи, економічні зв'язки народів, що проживають у цьому регіоні.

У цьому плані основним критерієм диференціації регіонів є наявність чи відсутність необхідних ресурсів для самозабезпечення на основі власного соціально-економічного й інтелектуального потенціалу. За цим критерієм регіони диференціюються на три групи. До першої групи можна віднести ті регіони, які не тільки повністю забезпечують свої потреби, але й виробляють певну кількість продуктів, що перевищують реальні потреби населення і виробничо-господарського комплексу. Друга група охоплює регіони, які здатні задовольняти лише свої власні потреби. Третю групу становлять регіони, що не спроможні себе забезпечити і потребують дотацій з боку держави. Ця диференціація відображає соціальні процеси, що характерні для кризового суспільства, і проведена за принципом: жити за рахунок власної праці й засобів чи переважно за рахунок інших. Більшість регіонів України не є самодостатніми і звикли апелювати до центральної влади, а не вдосконалювати місцеві ресурси, обстоювати державницьку ідеологію³.

Люди, що проживають на певній території, мають усвідомити себе як «політичне ціле», тобто має бути вироблена політична ідентичність регіону. У цьому зв'язку П. Панов і Л. Фадеева пишуть: «Якщо населення усвідомлює, що певне коло політичних проблем розв'язується регіональною владою, а не Центром, і відповідальність за їх розв'язання лягає на регіональну владу, складається основа ідентичності – дихотомія «ми» – «вони»⁴.

У стабільних суспільствах регіональна ідентичність не домінує над загальнонаціональною ідентичністю, але в умовах трансформації суспільства, в кризових ситуаціях її роль підвищується, вона стає своєрідною захисною реакцією регіонів та індивіда на економічні труднощі, політику «центру» в економічній, культурній, мовній та іншій сферах. Тому втрата ідентичності в умовах глобальної конкуренції для сучасних суспільств стає екзистенційною загрозою, питанням «впізнання» та збереження себе у глобалізованому світі. Ідентичність як «ключовий елемент суб'єктивної реальності» (П. Бергер) стає важливим чинником внутрішньої та зовнішньої політики держав, оскільки забезпечує солідарність громадян, консолідацію суспільства.

Регіональна ідентичність пов'язана із відчуттям співпричетності людини до місця її проживання та/або походження. Як вказує М.В. Назукіна, регіональна ідентичність заснована на понятті «мала батьківщина» та може бути визначена як сукупність смислів, емоційних та ціннісних значень, яких набуває важливе для самовизначення людини місце⁵.

Крім регіональної ідентичності, джерелом регіонального порядку денного є наявність регіональної еліти, яка через встановлення порядку денного впроваджує необхідний для неї набір актуальних проблем у свідомість аудиторії, і тим самим створює або посилює інтерес суспільства до певних проблем і, відповідно, формує певні вектори політичного розвитку. У розумінні поняття «регіональна еліта» превалює функціоналістський підхід. Так, Ю. Бурімейко й А. Рибак вважають регіональною елітою таку «соціальну групу, яка представляє як адміністративно-управлінські

¹ Декларация Ассамблеи европейских регионов о регионализме в Европе, принятая 4 декабря 1996 г. Портал «Archive.mid.ru». <<http://archive.mid.ru/bdomp/sbor.nsf/fe3845c0f6d9b35443256c8a004e8835/0bb87e3076058a9443256c8a0047bc02!OpenDocument>>.

² Горбатенко, В.П. (упоряд.), Шемшученко, Ю.С. (ред.), Бабкін, В.Д. (ред.) (2004). *Політологічний енциклопедичний словник*. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 562.

³ Гордієнко, М. (2009). Проблеми ідентифікації регіону як суб'єкта політичної діяльності. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 44: Курасівські читання, 174.

⁴ Панов, П., Фадеева, Л. (2006). Региональная политика: институционализация, трансформация, традиции. *Мировая политика: проблемы теоретической идентификации и современного развития*. Москва: РОССПЭН, 324.

⁵ Назукина, М.В. (2012). Локальная идентичность. *Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий*. Москва: РОССПЭН, 1, 140.

органи регіону, так і політичні, суспільні й громадські організації, діяльність яких суттєво впливає на соціально-економічний та науково-технічний розвиток регіону»¹. О. Токовенко і В. Пашченко, зазначають, що коли рішення, які ухвалюють еліти, «мають загальнонаціональне значення й від них залежить подальша доля народу, країни, то йдеться про національні політичні еліти. Коли ж рішення мають загально-регіональне значення, маємо справу з регіональними елітами»².

Таким чином, політичний порядок денний як невід'ємний атрибут демократичного політичного процесу та суспільства має багаторівневий характер – формування та встановлення політичного порядку денного відбувається на загальнонаціональному, регіональному і місцевому рівнях, які випробовують вплив глобального порядку денного. Регіональний рівень є ключовою ланкою, оскільки взаємопов'язує загальнонаціональний порядок денний з муніципальними порядками денними. Формування та встановлення регіонального політичного порядку денного здійснюється під впливом цілої групи чинників – політичної культури, політичних комунікацій, громадської ідентифікації, партійно-ідеологічних преференцій тощо. У свою чергу, вирішального значення на формування та встановлення регіонального політичного порядку денного набувають регіональна ідентичність, яка пов'язана із відчуттям співпричетності людини до місця її проживання та/або походження, і регіональна еліта, яка через встановлення порядку денного створює або посилює інтерес суспільства до певних проблем, формуючи тим самим певні вектори політичного розвитку.

References

1. Baumgartner, F. R., Jones, B. D. (2009). *Agendas and Instability in American Politics*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
2. Burimeyko, Yu., Rybak, A. (1999). Aktual'ni aspekty formuvannya rehional'noyi politychnoyi elity. *Aktual'ni probl. derzh. upravlinnya*. Odesa: Aspropyrint, II, 50–55.
3. Deklaratsiya Assamblei evropeyskikh regionov o regionalizme v Yevrope, prinyataya 4 dekabrya 1996 g. *Portal «Archive.mid.ru»*. <<http://archive.mid.ru/bdomp/sbor.nsf/fe3845c0f6d9b35443256c8a004e8835/0bb87e3076058a9443256c8a0047bc02!OpenDocument>>.
4. Dyakova, Ye. G. (2003). Massovaya politicheskaya kommunikatsiya v teorii ustanovleniya povestki dnya: ot effekta k protsessu *Polis*, 3, 109-119.
5. Efremenko, D. V. (2009). Duumvirat i formirovaniye rossyskoy politicheskoy povestki. *Rossiya i sovremennyy mir*, 3, 5-18.
6. Horbatenko, V. P. (uporyad.), Shemshuchenko, Yu. S. (red.), Babkin, V. D. (red.) (2004). *Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk*. 2-e vyd., dop. i pererob. Kyiv: Heneza.
7. Hordiyenko, M. (2009). Problemy identyfikatsiyi rehionu yak sub"yekta politychnoyi diyal'nosti. *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, 44: *Kurasivs'ki chytannya – 2009*, 169-178.
8. Keretsman, V. (2001). Problemi formuvannya regionalnoyi polityki ta regionalnogo upravlinnya v Ukraini *Regionalni studii*. Nauk. zb. Uzhgorod: Lira, I, 9-17.
9. Kingdon, J. W. (1995). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed. New York: Longman.
10. Kosov, Yu. V., Fokina, V. V. (2009). *Politicheskaya regionalistika*. Sankt-Peterburg: Piter.
11. McCombs, M., Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass-media. *Public Opinion Quarterly*, 36, 2, 176-187.
12. Nazukina, M. V. (2012). *Lokalnaya identichnost. Identichnost kak kategoriya politicheskoy nauki: slovar terminov i ponyaty*. Moskva: ROSSPEN.
13. Novakova, O. V., Pashyna, N. P. (2013). *Analiz derzhavnoyi polityky: Navch. posibnyk*. Luhans'k: Skhidnoukrayins'kyy nats. un-t im. Volodymyra Dalya.
14. Offerdal, O. (1999). Mestnoe samoupravlenye v Skandynavyy: dostyzenyya y perspektyvy. *Polys*, 2, 155-167.
15. Panov, P., Fadeeva, L. (2006). *Rehional'naya polytyka: ynstytutsyonalizatsyya, transformatsyya, tradytsyy* *Myrovaya polytyka: problemy teoreticheskoy ydentyfikatsyy y sovremennoho razvytyya*. Moskva: ROSSPEN.
16. Romanets', I. (2015). Vplyv hlobalizatsiynykh protsesiv na formuvannya poryadku dennoho. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya: Zb. nauk. prats'*, 43, 258-263.
17. Tokovenko, O., Pashchenko, V. (2009). Doslidzhennya rehional'nykh politychnykh elit: u poshukakh teoretichnoho obhruntuvannya. *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, 44: *Kurasivs'ki chytannya – 2009*, 108-116.

¹ Бурімейко, Ю., Рибак, А. (1999). Актуальні аспекти формування регіональної політичної еліти. *Актуальні пробл. держ. управління*. Оdesa: Аспропринт, II, 50.

² Токовенко, О., Пашченко, В. (2009). Дослідження регіональних політичних еліт: у пошуках теоретичного обґрунтування. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 44: Курасівські читання, 111.

Fejzulla Berisha, Doctor of Laws, Professor

"Public University of Haxhi Zeka", Peja, Republic of Kosovo

THE CONTROL OF ADMINISTRATION'S PERFORMANCE AND THE HOLDERS OF STATE ADMINISTRATION

In the contemporary administrative system, the internal administrative control is developed in two forms: institutional control and hierarchical control.

As a rule, the institutional control is done on the basis of the dissatisfaction expressed by the party, i.e. based on the institution of appeal. Hierarchical control is done based on the hierarchical power and thus higher administrative organs have not only the right, but also the obligation to supervise the work of lower organs.

As mechanisms for the internal control of state administration we mention the professional standards, disciplinary commissions, informal mechanisms, self-control of administration, interpersonal control.

As mechanisms for the external control of state administration we mention: parliamentary control, which is known as an external political control upon the work of administration organs, governmental control, public prosecution, courts – administrative courts and constitutional courts, the control performed by the Ombudsman. We can also mention the control of state administration by external formal mechanisms, where in this context we also have to deal with lower state organs, such as: lower organs of state power – citizens – in the delegated power respectively the authorized one from central organs to the local ones. Here we have to deal with the control of state administration organs by municipalities, prefectures, districts etc. This kind of control is realized and depends on state regulation. This kind of state administration control is known as the most accepted control because the request for the control of state administration organs derives from the horizontal position, respectively from the electoral base of choice. This kind of control is one of the most democratic controls in countries with the most advanced democracy.

The relations between central and local organs are regulated by the Constitution and laws. In principle, decentralization means offering larger responsibilities and decision-making competences to local organs with the idea of reforming the processes of local governing. But decentralization, as a concept, represents a form of local governing administration horizontally, while the central organ maintains a vertical administrative structure by maintaining the final authority upon local bodies. Thus decentralization determines the direction of political/juridical relations between state organs and performed within the administration. Decentralization is also reflected by the functions performed by central and local organs and is expressed in proportion with their jurisdiction and responsibilities.

Key words: institutional control, internal and external control, hierarchical control, decentralization, advanced democracy, professional standards, mechanisms, formal mechanisms, the service of control, self-control, interpersonal control, parliamentary control, governmental control, prosecution, Ombudsperson.

1.1. The internal control of administration

By administrative control we understand the impact of the superior administrative organ upon lower organs, regarding the successful performance of their official duties (this is the internal control), or the impact of the specialized administrative organ upon other administrative organs and other holders, with the purpose to ensure their behavior is in accordance with the laws and acts of higher organs (this is the external control).

In the contemporary administrative system, the internal administrative control is developed in two forms:

- a) Institutional control and

b) **Hierarchical control**

As a rule, the institutional control is done on the basis of the dissatisfaction expressed by the party, i.e. based on the institution of appeal. Hierarchical control is done based on the hierarchical power and thus higher administrative organs have not only the right, but also the obligation to supervise the work of lower organs.

1.2. The mechanism of internal control

It is now clear that the police control is one of the key barometers in evaluating the legal state. In those countries where the power of police is less controlled, where while performing their functions the use of force is a common and daily measure, because of the weight it has in establishing legality, the control upon police as one of the important segments of management, is divided in more organs in order for this function not to be accumulated only in one institution. The word itself - mechanisms of internal control of the police, makes it clear that we are talking about services that are positioned inside the police itself or the Ministry of Internal Affairs. Depending from their legal competences, these mechanisms can be of formal or informal character.

1.3. Formal mechanisms of internal control

Part of this group are all the subjects that are positioned inside the police itself (MIA), which according to legal norms have the right and obligation to control the performance of the police. These subjects are divided based on their weight and police violations. In this ranking, the first formal subject that supervises the performance of the police is hierarchical control, then the control which is exercised by a special service known as the service of internal control and professional standards, disciplinary commissions etc.

1.4. Hierarchical control

This mechanism consists of police superiors itself and as we can see it belongs to the first level. This type of control is exercised by the police leading staff based on the vertical principle (from upside down) and the horizontal one, which is also known as hierarchical control. This kind of control is regular and when comparing to other types of control, this one is more voluminous and daily. These kinds of supervisions, exercised by the superiors themselves constitute the usual work of superiors, thus this supervision is not treated as a special activity, but as their usual activity. While performing his duties, the superior, among other things, has the legal obligation to control the performance of the police, who after finishing their job are obliged to write an official statement through which they report for what they did. This is a daily duty of police superiors, because every time they exercise any activity, after finishing, they have to register it by an official statement. Then, the superior evaluates the performance of each policeman regarding the quality. But, aside from this daily form of control, the superiors are also obliged to operatively follow the police's performance. They should not only base in the writings of policemen, but to also directly and closely be informed about how the policemen exercise their duties in practice. If the superior finds that the conducted work did not have the required quality, then he can call the dependent and give him/her a verbal warning and if within a certain period of time the given mistakes are not avoided, then the superior can make a written warning as well. But if even then the policeman continues with the inadequate quality, then he can propose for lowering his wage based on the activity that provides this. This has to do only with violations that are not that serious. If the superior during his evaluation finds out that the policeman during the performance of his duties has made a serious violation or has abused his position, he is obliged to inform the special service that is specialized to control the performance of the police known as the service of internal control and professional standards.¹

1.5. The service of internal control and professional standards

Even nowadays, the need to control the services that are charged with special competences is never too much. Experience has clearly shown us that every power in certain cases can be despotic and misused if it is not subjected to real control. The service of internal control and professional standards (SICPS), is the organizational unit positioned within the MIA, that has the obligation to control the performance of the ministry. The appearance of these services was undoubtedly determined by the high number of police violations and the development of the human rights and freedoms concept. SICPS is appeared as a strong guarantee for preventing arbitrary behaviors of police. In fact, this control is presented as a control of second level and thus presents a filter where the performance of police and its superiors is filtered,

¹ With the term 'control mechanisms' we understand all subjects that in any manner control the performance of the police.

especially in the cases where force was used. Now the evaluation of legality, rationality and regularity of using violent means would not be exercised by police superiors, but by a service which is not at all depended from the police and which can thus conduct this evaluation in an impartial and independent way. The purpose is for SICPS to develop objective investigations when violence and unprofessional means are used, by making it unable to hide police abuses. From this we can see that with the appearance of this service, the citizens have an additional instrument where they can freely go and present their complaints. Because of the importance of this service in the control of police, we will pay more attention to it. SICPS is an organizational unit positioned within the ministry and performs its duties in accordance with the Constitution, laws and rules of procedure. This service is centralized and is lead by the Assistant Minister which is chosen by the Minister himself, in front of whom he is responsible. The service is based in the principle of hierarchy and devolution. This organ performs its duties in the name of the minister, to whom it immediately reports for any police violations. Seen from this point of view, the service of internal control is one of the strongest instruments in the hands of the minister through which he/she establishes order and discipline within the ministry. The service also has the obligation to help the minister in the successful management of the duty. In this direction, SICPS is presented as the right hand of the minister but also as a protector of law and professionalization of MIA.¹

According to the organization and structure, the service is divided in three smaller units: the service of internal control, the service of professional standards for the city of Skopje and the analytics service as part of it. In the Republic of Macedonia this system was first established in 1998, as a result of the reforms by the ministry. In fact, the establishment of this service was imposed by the European Union which required the ministry to establish the mechanisms of police control, which should effectively protect human rights and freedoms during police procedures. At the beginning the service employed only 3 persons and their leader, later this number increased to 11 and remained the same until 2003. During this whole period the service was known as service of internal control and its duties were mainly based in the orders of the minister. Thus when the minister accepted complaints from citizens, he addressed them to the service which after conducting superficial investigations, informed the minister for the results of the investigation. The minister was not obliged to act according to the conclusions of the service, thus even if the service found that there were legal violations, the minister had the last word. In 2003 the service approved its Rules of Procedure for the first time, and the number increased to 45 inspectors. Until 2009, the service was positioned next to the minister's office which symbolized that the service was a part of its cabinet and functioned for its needs. With the consultation of international experts, it was required for the service to be deployed and instead to establish it outside the ministry, where the citizens could come freely and present their complaints against the police. Now the service is located outside, near the main gate of the Ministry, in Dimçe Mirčev Street. Even though the center of the service is located in Skopje, the inspectors of SICPS are positioned in all departments of the police.² This separation helps the citizens to file their complaints against the policemen in every city of the country, without having to go to the center. But when accepting the complaint and registering it in the analytics services, the Assistant Minister can assign one or more inspectors in the concrete case, which can come from the center of the service. Its advantage is the fact that in the concrete case the policeman against whom the citizen filed the complaint is not aware of this, thus he can't make different pressures. The Rules of Procedure have set deadlines regarding the duration of investigations by the service.

The investigations for small violations have to end within a reasonable period of time, which can't be longer than 30 days. In cases of serious violations, the investigations can last longer, but not longer than 90 days. After the expiry of the 30 days limit, the service has to necessarily inform the citizen by writing, even if the investigations are still in process. After the investigations are finished, the service is obliged to again inform the citizen about the results. If violations have been found, then the ministry takes legal measures against its employee and also informs the citizen. SICPS has the competence to press criminal charges against the employee of the police and propose disciplinary measures. The most important thing in the work of SICPS are cases when force is used by the police, especially when because of its use serious damages are

¹ Miletić, S. (2003). *Policisko Pravo*. Centar za antiratna akcija, Beograd, 371.

² This regulation was helped and financed by the U.S. Embassy in Skopje, and other technical means were given within the ICITAP program. Later, this kind of help in developing service's capacities was also given by the Embassy and experts of the United Kingdom. The author during this time has worked in the service and had the luck to know the experts of European Union, that have worked in such services in their states such as: England, Germany, France, Belgium etc.

caused, such as death or serious injuries. In these cases, SICPS in accordance with the police law (Article 81) undertakes investigations regarding the evaluation of the legality, rationality and regularity of the use of weapons. According to the police law, this organ may use force (fiery tools and weapons) starting from the ranking done by the law itself, from soft measures to the lethal ones. We will briefly take a look on other mechanisms below.

1.6. The disciplinary commission

It is a subject which operates within every police department and presents the third level of control. In fact, disciplinary commissions are presented as a type of court within the police, while SICPS is presented as some type of prosecution. Every proposal against police employees ends in the disciplinary commission. The disciplinary commission develops a procedure for the collected material and in the end takes the decision regarding the responsibility of the employee. The commission can impose some sanctions: the decrease of wage according to relevant regulations for a period of time no longer than 6 months, lowering his/her degree for two levels maximum and the termination of labor relations. The employee who was found guilty has the right to appeal against the commission's decision to the minister and after this he can also file a lawsuit before the court¹.

1.7. Informal mechanisms

Above we mentioned that the mechanisms of internal control depending on their obligations and legal competences could be formal and informal. Parts of the informal mechanisms are the subjects that have no legal obligation, but exercise this duty based on their job.

1.8. Self-control

Self-control presents an internal court or an internal moral mechanism of every person which is firstly related with his or her consciousness and character. This allows us to built principled attitudes regarding some actions, which can be acceptable or unacceptable in a society. This is a very important virtue of every person, and especially of police employees, for them to limit their power themselves, especially in cases when force is used. Obviously this kind of control depends on the attributes of character and its sustainability, so that even in critical cases they are able to control themselves and not excess their competences. It is known that the duties of police are often exercised away from public, and we know cases of corruption, cases of raids or other situations where police employees face different challenges (discovery of gold, huge amounts of money) where their sustainability is required. Thus, during the education of policemen it is required to develop control attributes, especially in cases of using firearms.

1.9. Interpersonal control

This kind of control means the mutual supervision of police employees themselves. It is known that every duty exercised by the police or in each of their activities, at least two policemen participate. In cases when various interventions have to be taken, then the number of employees increases in proportion with the danger which is faced. However, one person of the group is always the leader and he bears the burden of responsibility, for illegal or non-professional actions. But if meanwhile the police employees receive illegal orders from their superiors, then they are obliged not to follow this order, and to attract the attention for this.

This organization is mostly related to the protection of the rights of police employees. This function is performed by the syndicalist organization when approving legal norms, collective agreement, where police employees interests have to be protected in general and in many segments of performance, that can be violated by the employer during this period. In the Republic of Macedonia, even nowadays there is no special professional association for the protection of policemen that would protect police employees especially when their rights are violated by the commanding staff².

2. The external control of administration

2.1. The parliamentary control

The parliamentary control presents one of the most important forms of political control known by the countries with parliamentary system. This control especially claims:

- a) Ensuring the regular functioning of administration
- b) Guaranteeing legality and protecting citizens rights, and
- c) Performing the general supervision of administrative activity.

¹ Qebri AVZIU, PhD, Scientific and Professional Magazine for Law Ulpianus, 118.

² This kind of control is very developed in Germany. If one of the policemen misuses his function, of course that his colleagues would charge him. As a result, this state has no special services for internal control.

This control belongs to people representatives which have the authorization to continuously prove that the administration doesn't avoid directive lines, set by the Parliament. We will present examples of parliamentary control mechanisms in France, United Kingdom and United States of America. Seen comparatively, the organs of external control in most contemporary states, exercise not only the function of legality, but also the function of opportunity in certain fields. Parliamentary control in countries with developed democracy and in the countries with parliamentary systems presents one of the most important forms of external control. Traditionally, as Great Britain is known as the cradle of parliamentarianism. The Chamber of Parliament exercises its control upon administration, using the traditional technique, which is in the disposal of every parliamentary regime. However, parliamentary control in Great Britain is mostly realized through specialized committees and polling committees, which are established *ad hoc*, when this is required by a special occasion. The sanctions for the application of parliamentary control in the work of administration are: revocation of the Head of the Department (Minister), because of the political responsibility which he has before the Parliament. In France, parliamentary control upon administration's performance is done with the interference of a Member of Parliament, but also with the impact of the electorate through the Members of Parliament. Similar to Great Britain, the members of the Parliament present their questions to the Government and Ministers, those questions are announced in the Official Gazette and they must be necessarily answered. However, the most important form of parliamentary control for the Government and other organs of central administration is the impact of the Parliament in approving (voting) the budget. Also, there exists the institution of verbally presenting questions to ministers, which are obliged to answer the presented question. In U.S.A., even though the system of separation of powers exists formally, respectively the presidential system in which the control of administration's performance is very successful, the impact of the Congress in the performance of administration has been broadly put in the meaning of exercising control. The truth be told, the Congress disposes many constitutional or legislative measures for the successful exercise of administration control.

Here it is firstly referred to budgeting rights through which the Congress can refuse certain budget means of administration organs which can impact the successful exercise of its functions¹.

2.2. The mechanisms of external control

It can be said that the subjects of external control appeared as a result of the fact that society did not trust police enough to let it take care of its own performance, without the presence of external subjects. Seen from this point of view, distrust is the main cause for establishing external mechanisms for police control. Even if the police wouldn't misuse their power, citizens would still have their doubts regarding the performance of this organ. The reasons of why should there be an external control are indefinite, but the most important is that in countries where the police had no external control was prone to excess its competences, which automatically violated human's rights and freedoms. The lack of external control provides this organ with space for transforming in a scary organ, which can be a powerful instrument of the dominant class, to overthrow their opponents etc². With one word, the existence of external control mechanisms make this organ more responsible and more careful towards the citizens. Thus, because of the dangerousness that the police holds, the external subjects that control its performance, are large in number. Thus, we can divide them in formal and informal subjects in this part as well. First we will mention the formal subjects³.

2.3. The mechanisms of formal external control

In formal subjects of mechanisms we mention: the Parliament, Government, Public Prosecutor, Courts, Ombudsperson etc. i.e. depending on the state regulation where this mechanism is regulated with relevant constitutions of national states.

¹ Qebri AVZIU, PhD Scientific and Professional Magazine for Law Ulpianus, 123.

² This commission is formed by 9 members (deputies), where 6 come from the position and 3 from the opposition, but the head of the commission as usually is chosen from the opposition. The commission has two important functions: one is related the protection of human rights and freedoms and if any violation happens, they start an initiative for political responsibility against the official person. The commission can't undertake investigatory activities that are in the competence of the court. The commission also accepts complaints from citizens regarding police's performance. It's disadvantage is that it accepts and addresses to SICPS to undertake investigations regarding the circumstances, that were presented in the lawsuit and there are no mechanisms that can independently investigate the case for which the citizen complaints.

³ Interpellations according to Article 72 of the Constitution of the Republic of Macedonia can be initiated by 5 deputies.

3. The Parliament – external political control of the performance of competent state organs

3.1. Parliamentary control

The Parliament is the highest legal organ of a state, which among other functions also conducts the political control of the performance of competent state organs. This is truly the only organ that can control the activities of the government and to react against the non-principled activities that have clearly political motives. The detection of such actions of the government that exceeds its powers is something we have to be thankful for because it limits the ongoing misuses which if not detected and stopped can lead to numerous consequences for the society. The parliament can control the police by approving laws that regulate its organization, structure, competences etc.; by regulating the policy of national security, polemics and discussions regarding security issues, approval of budget for the police, choosing and revoking the minister and assistant minister etc. Further, the Parliament has the competence to form special *ad hoc* commissions in special cases regarding police violations, thus within the parliament today there functions the permanent polling commission¹, interpellations², deputies questions etc.

3.2. The government

From all the subjects that exercise their control upon the police, the government is an incomparable institution because of the competences it has upon this organ. The government has this position especially in those countries where its organization and functioning is based on the strong principles of centralization, where the local power has little or even not a bit jurisdiction upon this organ. According to the constitution, the government is an executive organ who bears the competence to directly control the state administration, including the Ministry of Internal Affairs. The government exercises this control in this manner: by proposing minister or assistant ministers, who politically and professionally are responsible before the government for their work, by naming high police functionaries (the director of P.S.B. and D.S.C.)³, approves regulations, controls the police budget, decides in second level regarding citizens complaints for administrative issues etc. As we can see, the government, based on its competences, objectively is capable of controlling the performance of the police in details, by also being able to manipulate in certain cases for its own interests. Practice has proved that the government often has misused police power or has required the minister to undertake certain actions that were not in the spirit of law⁴. Thus we raise the question, how will the minister behave in these cases? He has to first warn the Head of the Government that the order cannot be implemented.

This commission is formed by 9 members (deputies), where 6 come from the position and 3 from the opposition, but the head of the commission as usually is chosen from the opposition. The commission has two important functions: one is related to the protection of human rights and freedoms and if any violation happens, they start an initiative for political responsibility against the official person. The commission can't undertake investigatory activities that are in the competence of the court. The commission also accepts complaints from citizens regarding police's performance. Its disadvantage is that after accepting and addressing to SICPS to undertake investigations regarding the circumstances, that were presented in the lawsuit and there are no mechanisms that can independently investigate the case for which the citizen complaints. Interpellations according to Article 72 of the Constitution of the Republic of Macedonia can be

¹ This commission is formed by 9 members (deputies), where 6 come from the position and 3 from the opposition, but the head of the commission as usually is chosen from the opposition. The commission has two important functions: one is related the protection of human rights and freedoms and if any violation happens, they start an initiative for political responsibility against the official person. The commission can't undertake investigatory activities that are in the competence of the court. The commission also accepts complaints from citizens regarding police's performance. It's disadvantage is that it accepts and addresses to SICPS to undertake investigations regarding the circumstances, that were presented in the lawsuit and there are no mechanisms that can independently investigate the case for which the citizen complaints.

² Interpellations according to Article 72 of the Constitution of the Republic of Macedonia can be initiated by 5 deputies.

³ Public Safety Bureau and Directorate of Security and Counterintelligence.

⁴ During human history there are a number of cases when the police, with the request of the government was very brutal and violated seriously human rights and freedoms. The government had requested it to cause suffering to the population, by thinking that violent measures will help for it to strengthen its position. This was the case with France during the governance of Lui XIV, Stalin, Hitler, Enver Hoxha, Pol Pot in Cambodia etc.

initiated by 5 deputies. Public Safety Bureau and Directorate of Security and Counterintelligence.

During human history there are a number of cases when the police, with the request of the government was very brutal and violated seriously human rights and freedoms. The government had requested it to cause suffering to the population, by thinking that violent measures will help for it to strengthen its position. This was the case with France during the governance of Lui XIV, Stalin, Hitler, Enver Hoxha, Pol Pot in Cambodia etc.

If the Prime minister insists in taking these actions, then the minister is left with no choice but to resign or take legal measures against the prime minister. But, the problem complicates in cases when the minister doesn't want to lose his position as a member of the government, then in democratic states, the conflict is settled by the parliament or in court where the prosecutor under the pressure of citizens takes legal measures.

3.3. Public Prosecutor

Certainly, the progress regarding the mechanisms of internal control upon the police is huge, but yet the main role upon the control of police in the aspect of misuses and violations of the disposition of the Criminal Code is carried by the Public Prosecutor. This is the competent organ for pressing criminal charges even in cases when the authors of criminal offenses are law's employees themselves. It is true that the prosecutor and the police have the same function and their work is much intertwined, thus we can say that they always fight the crime together, thus the prosecutor in cases when policemen are involved in a crime, hardly decides to initiate a criminal procedure, so today it is required for the policemen to stop being the group of unconvicted¹. With the new competences of L.P.P., the Public Prosecutor, will carry the criminal and investigatory procedure and will have the position to daily control its performance, even though not in the operational aspect².

3.4. The Court

The courts are one of the very important subjects in controlling the performance of the police. This control is especially expressed in cases when the police request the Court to grant a warrant for arresting suspected persons, applying technical surveillance tools, raids etc. Afterwards the court can control police's performance, when talking with the suspected person before the court. In this case, the judge can also be informed by the citizen about whether the police violated his rights and freedoms during the previous procedures. Then the citizen, whom is not satisfied with the government's decision in second level, can file a lawsuit before the court. In general, the court is the most competent organ for the protection of human rights and freedoms.

The functioning of the administration in the Courts of the Republic of Kosovo

The functioning of administration in the courts of the Republic of Kosovo is one of the interesting topics and in the same time it is a challenge for the judicial system of a country, especially for the proper functioning of courts. This becomes more interesting because of the fact that judiciary in Kosovo is going through an essential reformation of its organization. Having this in mind, and the fact that besides the need, there was no action regarding this issue, we decided to write a paper regarding the functioning of administration in the courts of the Republic of Kosovo, where we will try to describe the main notions and the organization of administration in details in all levels of the courts in Kosovo, based on the old and new law, then the duties of those organs and we have also taken the opinions of court administrators of every level, and we will present them here. As we said, administrative activity and thus, administrative acts are very diverse regarding their form and content. They can create various rights and obligations for the subjects that take part in this activity. But, if until the beginning of the 90's the theory of administrative law and legislation was not fully accepted, today we undoubtedly accept the thesis that no important administrative sanction can be executed without the possibility to appeal it in court and without the judicial review of the act or the sanction. By courts in implementing this principle we will consider regular courts, Supreme Court and Constitutional Court. For the conditions and cases of judicial reviews conducted by these courts we will talk later in the relevant chapter.

¹ Themes, N. (2000). *Debates in Public Security Reform, External Controls*. Washington, DC; WOLA, 6.

² We can talk a lot about the control of Public Prosecutor upon police, but in this place we are limited to pay more attention to it. About the control of the Court and Ombudsperson upon police we will talk in another paper.

1. The constitutional control in Kosovo

Kosovo doesn't have a long tradition of constitutional control¹. The first foundation of constitutional justice in Kosovo appeared after the constitutional reforms of 1971 that advanced Kosovo's constitutional position within the former Yugoslav Federation. This situation helped Kosovo as a constitutive element in former Yugoslavia Federation to make its own reorganization in certain political-legal fields, including the field of constitutional and legal protection. In 1972 the 10-th amendment was approved in Kosovo's Constitutional Law which founded Kosovo's Constitutional Court. This step made it possible for the Constitutional Judicial Branch (which until then was part of the Supreme Court) to transform in a Constitutional Court. The institution of the Constitutional Court was also provided within the new constitutional architecture of 1974. The Constitutional Court of Kosovo as a mechanism for the protection of constitutionality and legality was functional until 1990 when with the use of anti-constitutional means, the removal of Kosovo's constitutional autonomy followed.

Therefore in 1999, the Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo ("The Agreement of Rambouillet") had designated the establishment of a 9 member constitutional court with an international presence of five international judges to ensure the constitutional conformity of laws in relation with the constitution and to protect constitutional rights and freedoms². Since this Agreement was not implemented, the institutional frame set by it never came to life. The need to establish a system of constitutional control (the establishment of Kosovo's Constitutional Court) was articulated by national representatives during the drafting of the Constitutional Framework for Provisional Self-Government in Kosovo. In April 2001 international and national experts under the leadership of United Nations Mission in Kosovo (UNMIK) were mandated to draft a constitutional document which would enable the building of the institutions of provisional self-government and the gradual transfer of authorizations from the United Nations Mission in the institutions of provisional self-government. However, the proposal for the establishment of the Constitutional Court for the protection of constitutionality was refused by UNMIK with the justification that a step like this overcomes the spirit and limits set by the United Nations Security Council Resolution nr. 1244³. According to UNMIK, the Constitutional Court reflects an attribute of statehood thus prejudged the final status of Kosovo⁴. All that was defined by the Constitutional Framework in this direction was the establishment of a Special College near Kosovo's Supreme Court to treat, *inter alia*, whether the laws adopted by the Parliament were in accordance with the Constitutional Court, by including international legal documents. But this Special College was never functionalized therefore it has no practical constitutional importance. Finally, the concept of establishing a Constitutional Court as a fundamental part of Kosovo's constitutional architecture triumphed in the "Vienna negotiations" for

¹ Regarding constitutional control in Kosovo, see Visar, Morina (2010). The Newly Established Constitutional Court in Post-Status Kosovo: Selected Institutional and Procedural Concerns. *Review of Central and East European Law, Volume 35, Number 2*; Dren, Doli, Fisnik, Korenica (2010). Kosovar Constitutional Court's Jurisdiction: Searching for Strengths and Weaknesses. *German Law Journal*.

² See Article 6 of the interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo. The full text of the Agreement in English can be found in http://www.state.gov/www/regions/eur/ksvo_ambouillet_text.html.

³ United Nations Security Council Resolution 1244 was adopted in June 10th 1999, which enabled the establishment of United Nations Mission in Kosovo. This UN Mission in Kosovo was divided in four pillars and was responsible for the restoration of health, education and public services, the exercise of police functions for a short term and the development of Kosovo's Police Service in a long term, and the restoration of the judicial system. On the other side, OSBE took the duty of promoting the democratization and human rights, and the establishment of capacities in these fields. UNHCR took the responsibility of coordinating the humanitarian help for many displaced kosovars while the European Union took the responsibility for rebuilding the economy, including the coordination of international financial help and the reorganization of trade, coins and banking issues.

⁴ For more regarding international administration in Kosovo see Ford, Christian E., Oppenheim, Ben A. (2008). Neotrusteeship or Mistrusteeship? the "Authority Creep" Dilemma in United Nations Transitional Administration". *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 55-105; Yannis, Alexandros (2004). The UN as Government in Kosovo. *Global Governance*, 67-81; Stahn, Carsten (2001). Constitution without a State? Kosovo under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government. *Leiden Journal of International Law*, 531-561; Stahn, Carsten (2001). The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A first Analysis. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 105-183; Marshall, David, Inglis, Shelley (2003). The Disempowerment of Human Rights-Based Justice in the United Nations Mission in Kosovo. *Harvard Human Rights Journal*, 96-145.

Kosovo's political status under the leadership of the United Nations Special Envoy Mr. Martti Ahtisaari, who in the Comprehensive Proposal for the Settlement of Kosovo's Status of 27th March 2007, had settled the establishment of a nine-member constitutional court to ensure the protection of constitutionality¹.

In 9 April 2008, Kosovo's Parliament adopted the Constitution of the Republic of Kosovo, where the Constitutional Court had an important institutional position.² In the 8th chapter, the Constitution has defined the Constitutional Court as the final authority for the interpretation of the Constitution by giving it a broad volume of constitutional jurisdiction. By clearly specifying the circle of authorized subjects to put in motion a process of constitutional control, the Constitution has explicitly defined the categories of issues which can be subjected to a constitutional control before the Constitutional Court. The definition of the institution of individual constitutional complaints is considered as an important mechanism for citizens, juridical persons and Kosovo's constitutional democracy itself. Juridical persons can also benefit from the constitutional protection of human rights and freedoms. This constitutional recourse can be used only after the exhaustion of regular legal remedies and only regarding to concrete and direct violations of the rights and freedoms set by the Constitution.

Chapter eight of the Constitution was implemented with the adoption of Law nr. 03/I-121 for the Constitutional Court of the Republic of Kosovo, of 16th December 2008 which further regulates the organization and function of the Constitutional Court, the procedures for presenting and reviewing constitutional requests, the conditions and procedures for naming and revoking constitutional judges and fundamental procedural principles regarding the proceeding of a constitutional request. The process for drafting the bill for the Constitutional Court was initiated when in May 2008 the Working Group for the establishment of the Constitutional Court was formed. The drafting of the bill for the Constitutional Court was done by representatives of Kosovo's institutions and international organizations, national and international legal experts to ensure that the content of the bill is compatible with the legal infrastructure of European Union. Taken in general, the control exercised by the Constitutional Court upon the actions of the Government, is related to the general limitation which the Government faces while exercising this function that has to do with following the Constitution and laws. The mechanisms of exercising the control also control the political function, but the governmental one as well. These mechanisms are political as well, similar to the ones exercised by the Parliament through questions, interpellations or commissions, or the judicial ones. With other words, the Constitutional Court enjoys the competence of controlling the legality of the acts of Ministers Council.³ Usually, the objects of control are bylaws: decree, decisions, orders, instructions, regulations etc.

2. The control of administration conducted by the Ombudsperson

Ombudsperson presents one of the control types upon the performance of administration. The term 'ombudsman' is borrowed from the Swedish language which means 'mediator or representative'. This notion was first encountered in Sweden in 1809. The Ombudsman presents an organ, which has the obligation to protect the citizens. This organ has the prerogative of controlling administration's performance. The control of administration conducted by the Ombudsperson is the type of control which is lately being applied in countries going through transition. Based on the sample of developed democratic

¹ The Comprehensive Proposal for the Settlement of Kosovo's Status of 27th March 2007 addresses: 1) the need for the functioning of a multi-ethnic democracy, 2) the issuance of Kosovo's Constitution, 3) Kosovo's status in international relations, 4) the rights of minorities and the mechanisms for their protection, 5) decentralization, 6) judicial system, 7) cultural and religious heritage, 8) return of refugees, 9) economic development and 10) security. The full text of the Comprehensive Proposal for the Settlement of Kosovo's Status is available at www.unosek.org/.../statusproposal.html.

² The project of drafting Kosovo's Constitution was very specific and strongly followed the basis set in Ahtisaari's Plan, which had set the main lines of the constitutional document. In this direction, the Working Group of 21 members was formed, whom consisted the political representative with competence in the legal field to work in the draft of the constitution's text and the preamble, fundamental principles, Kosovo's institutions, fundamental rights and freedoms, security and order, communities rights, judicial power, economic relations, local self-governance, independent agencies and Ombudsperson. In 2 April 2008 the draft-constitution of the Republic of Kosovo was certified by the International Civil Representative while it was finally approved by the Parliament of Kosovo in 9 April. For more information regarding the process of constitution's draft see shih Marko, Joseph (2008). *The New Kosovo Constitution in a Regional Comparative Perspective. Review of Central and East European Law*, 33, 437-450; Tunheim, John (2008). Shih poashtu Rule of Law Symposium Rule of Law and the Kosovo Constitution. *Minnesota Journal of International Law*.

³ See: *Decisions of Constitutional Court 2010* (2011). ILAR Publisher, Tirana.

states of west, especially in the states with an emphasized social role, such as Sweden, the Ombudsperson in countries of former Yugoslavia was found in the legal system in order to contribute in strengthening human rights and freedoms. The Ombudsperson is an institution which has the right to explore various illegal and irregular actions of power organs and individuals in the exercise of all kinds of activities, from the organs of executive power, to courts and others¹. The Ombudsperson takes certain measures and actions after accepting the news by the administration of the Commission, or based on self-initiative for the violation of human rights, which are proclaimed in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms or discrimination of any type. For its investigation results, the Ombudsperson declares its results and conclusions.

Special units can present it to a government official or organ. If the subject towards whom the special unit is directed to is not taken care carefully, the Ombudsperson will present the unit and will instruct it to international bodies for the implementation of law and other dispositions, depending on who decides about certain questions from his competences. The same unit is also directed to the political-executive organ of that level of power in which the organ or official did not follow Ombudsperson's conclusions and recommendations. Simultaneously, the Ombudsperson can start the procedure before the competent bodies and institutions. He has the right to access and review all official documents, including the confidential ones. It is especially foreseen that the Ombudsperson has the right to be present in all administrative hearings and procedures of administrative organs. The Ombudsperson at any given time can control places where persons are deprived of liberty or places where they work. These authorizations have to be more précised in laws regarding the procedure of administration.

3. The mechanisms of informal external control

The mechanisms of the external control of police that have informal character are: media, non-governmental organizations and political parties. Because of the short time, we will not further go into analyzing these institutions. With the hope that in another paper we will dedicate a higher importance to these institutions, especially analyze the work of the prosecutor, courts, ombudsperson, media, non-governmental organizations and political parties. We will also talk about the new model that is foreseen to be upon the external control of police in the future.

Today, in every democratic state, the idea for the police to control is unacceptable. The mechanisms of internal control have disadvantages regarding the fact that they are formed by the police employees themselves, whom for various collegial or emotional reasons will not undertake the necessary means against the police who violates the rules. Even in cases where violations would be found, these mechanisms would cover these cases or would sentence symbolic sanctions. Also, the lack of external mechanisms allows the internal ones to be arbitrary. Further, the functioning of external mechanisms disables the government to misuse the power of the police. External mechanisms are even more efficient in accepting complaints from citizens and create the conditions for the investigations regarding the use of force, especially firearms, to be conducted based on the principles of legality, objectivity, neutrality, impartiality etc. But even today, in the Republic of Macedonia there are still no formal mechanisms of external control part of which would be the citizens themselves. It is though that taxpayers have the right to directly take part in investigations, especially when firearms are used, and learn closely for the legality, rationality and regularity of the use of arms.

The forms of state administration control by the lower organs of state power – citizens

Decentralization is a process spread throughout the entire Europe. The main purpose of decentralization has derived by the need and interest to have a better more functional government. In order to achieve this, a number of procedures and principles have been created to make the process of decentralization easily implemented. Decentralization entails the transfer of responsibilities from a higher level of central government, to more localized structures. Being such, decentralization includes a broad spectrum of activities and impacts in a number of important fields of citizens' daily life. Decentralization presents a form and effort of the government to make the state central institutions more democratic. The purpose of the new level of the decentralization of power is to create a tool with which the relations between central and local powers can be regulated. Regardless of the regime type and existing structures of the energy before decentralization, decentralization was used as an effort to reform and improve the government. However, in states where a national objective and the purpose for decentralization were not set, decentralization was used or resulted in serving only the interests of the national elite of energy.

¹ About the Ombudsman in different countries see: Prof. Dr. S. Popovic, page 407-410.

In this text I will present the information, principled and methodology for the implementation of decentralization and I will highlight the positive and negative effects. Aside from this, I will compare initiatives and highlight the requests and standards that will help in the successful implementation of a decentralization initiative. The focus of this document is in the implementation of a decentralization program in Kosovo mostly inspired by the actual international administration of Kosovo.

The discussion in this document will be focused in the most debated example in Kosovo, but will also include decentralization examples in sovereign states and is based on the view that the process of decentralization being developed in Kosovo is far from being a normal process or a process in the interests of the population living in Kosovo. Thus it has to be focused on the complexity of the process, positive and negative aspects of decentralization and the possible consequences for the population of Kosovo. While decentralization has been defined by different authors as an intellectual construction, political and legal definitions may have very different connotations and meaning in the everyday life. However, decentralization is an administrative process to divide the competences and functions of a central organ (in this case the Government of Kosovo), with lower organs (in this case, municipal governments). Decentralization presents a very complex but systematic process, regarding the organization and functioning of a state where the democratic process is based in a plural system of respecting human rights, rule of law and citizen activism. For this I will paraphrase the words of Professor Kominski of the University of Indiana in the United States of America: centralization and/or government are two factors that can discourage or limit people's ability to take citizen actions. The internal regulations of state are defined by the relation between central and local organs. The relations can be close or not. The decentralization has been normally implemented based on the constitution or the laws of central power which then delegate their competences to central non-governmental organs. In a centralized system central organs have all the powers and other organs have little or no autonomy at all. A centralized system is seen to present a simple, efficient system of governing, where the central organ takes all the decisions. Decentralization is a process that results after the clear definition of centralization. This is the main topic in this study. Thus, in order to analyze decentralization, it is necessary to understand centralization. Decentralization is a product of centralization. They are closely connected and depended on each-other. They support and contemplate one another, and there can't exist a conflict between them. It is logical for the decentralized power to have organic and functional relations with the central power. Regardless of the level of a state's decentralization, the lower organs will be responsible before the higher ones. The relations between local and central organs are regulated with the Constitution and laws. In principle, decentralization means offering larger responsibilities and decision-making competences for the local organs with the idea of reforming the processes of local governing. But decentralization, as a concept, presents a form of local governing administration horizontally, while the central organ maintains a vertical administrative structure by also maintaining the final authority upon local bodies. Thus decentralization defines the direction of political/legal relations between state organs and the ones exercised within the administration. Decentralization has been also reflected by the functions exercised within the central and local organs and is expressed in proportion with their jurisdiction and responsibilities. SELF-ADMINISTRATION as a form of decentralized power and the governance of lower state organs. In Kosovo, the creation of municipalities based on ethnicity, with the purpose of creating pure ethnical enclaves is and must be unacceptable because it can threat the unique municipal structure and Kosovo's constitutional order. Local governing has to be concepted based on equal individual and collective rights of citizens and communities in Kosovo.

Decentralization, in a political/legal context means the transfer of authority from the central organs of state governing structures. In a decentralized state, where the principle of two governing levels has been respected, local government exercises political functions and offers special services. The structure of the main government exercises functions and special services for the entire state. The respect and maintenance of the division of competences and responsibilities of different government levels is a main principle of decentralization. The principle of two governing levels doesn't violate the principles of decentralization for as long as it is based on law. Decentralization as a legal/political instrument can have different characteristics such as the ability of central governance to name civil employees of lower levels, the allocation of funds to support specific autonomic structures of lower organs, the control of the transfer of responsibilities in lower levels is exercised by the central organ and can be defined with constitution (Prof. Dr Riza Smaka, Prishtinë, 2003/05/14). Also, when a central organ creates the bodies of lower levels, then the public functions of that organ are implemented in accordance with a "horizontal political system, respectively decentralized power", as functions of services and always based on law. In this context, we

deal with sub-municipal units. Kosovo in under a civil and political international administration with a temporary administration that follows the transfer of competences from the central level in municipal organs, and creation of new organs in a sub-municipal level. This is happening although the existing central and municipal structures of governance are not strong. However, the adopted governance structures in defining the final status of Kosovo will define the model of local governance in Kosovo.

Does decentralization has to be implemented in the central level? The answer to this question requires empirical research to build a new model of decentralization which is politically acceptable, suitable for the horizontal and open functioning and available to fulfill people's needs. In principle, this treatment favors decentralization, but one in accordance with the acceptable models based on the political will of Kosovars, not based on ethnicity, which is believed to be against the interests of the major population of Kosovo.

References

1. *Decisions of Constitutional Court 2010* (2011). ILAR Publisher, Tirana.
2. Dren, Doli, Fisnik, Korenica (2010). Kosovar Constitutional Court's Jurisdiction: Searching for Strengths and Weaknesses. *German Law Journal*.
3. Ford, Christian E., Oppenheim, Ben A. (2008). Neotrusteeship or Mistrusteeship? the "Authority Creep" Dilemma in United Nations Transitional Administration". *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 55-105.
4. Marko, Joseph (2008). The New Kosovo Constitution in a Regional Comparative Perspective. *Review of Central and East European Law*, 33, 437-450.
5. Marshall, David, Inglis, Shelley (2003). The Disempowerment of Human Rights-Based Justice in the United Nations Mission in Kosovo. *Harvard Human Rights Journal*, 96-145.
6. Miletic, S. (2003). *Policisko Pravo. Centar za antiratna akcija*. Beograd.
7. Stahn, Carsten (2001). Constitution without a State? Kosovo under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government. *Leiden Journal of International Law*, 531-561.
8. Stahn, Carsten (2001). The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A first Analysis. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 105-183.
9. Themes, N. (2000). *Debates in Public Security Reform, External Controls*. Washington, DC; WOLA.
10. Tunheim, John (2008). Shih poashtu Rule of Law Symposium Rule of Law and the Kosovo Constitution. *Minnesota Journal of International Law*.
11. Visar, Morina (2010). The Newly Established Constitutional Court in Post-Status Kosovo: Selected Institutional and Procedural Concerns. *Review of Central and East European Law*, Volume 35, Number 2.
12. Yannis, Alexandros (2004). The UN as Government in Kosovo. *Global Governance*, 67-81.

Liudmyla Kozlovskya, PhD in Political Science

National University "Odesa Maritime Academy"

INFLUENCE OF POLITICAL ACTORS (AND MIGRANTS AS THEIR COMPONENT) ON POLITICAL PROCESS

Political processes are a sequence of actions and interactions of political actors. Each political process has several political actors, and all of them are multidirectional and multidimensional, depending on their level, scope, role, etc. By itself, the sequence of actions and interactions of political actors (including migrants as their component) are expressed in political activity of citizens, which in its turn is a filler of political reality. In other words, political process is the essence of political reality. The political reality is headed by the main actors of political process these are political actors who are individuals, groups, organizations, institutions and others. Political actors (including migrants as their component) may not only be the main actors of political process, but also its political resources and instruments of influence and achievement of the ultimate goal of political process.

Key words: political actor, migrants, political process, political resources

Statement of the problem. Political actors are everyone directly or indirectly involved in the political process. Migrants are simultaneously political actors who participate in political process and a part of the overall concept of «subject of politics» in the exact political process¹.

Political actors are not only active participants of political process who knowingly put forward political goals and fight for their achievements, but in fact all citizens who have reached the specific voting age. In English political language, the term «subject» is not used according to the policy because it indicates a patriot. Instead, there is used the term "actor," which in Latin means "doer". This is done according to the analogy of politics with theatrical scene on which each participant plays a role. Moreover, such political actors as participants of political processes are not only individuals but also groups, political institutions, and others. Migrants as a part of the overall concept of "political subjects" or political actors take part in political processes and can be also referred to this group.

The research **relevance** of topic about influence of political actors (and migrants as their component) on political processes is determined by the fact that nowadays democratic transformations in Ukraine as an extension of creative and personal freedom require high quality and effective participation of political actors (and migrants as their component) in political processes. In such circumstances, the issues of those who defines, creates and implements political processes deserves consideration, namely about subjects, the interest for whom has greatly increased recently. This is caused as by changing of international community moods, as by upgrade of key institutions of Ukrainian political power. In addition, the recovery of social, moral, political and legal spheres of society and the state is a consequence of held reforms and changes in international political situation, at the same time it promotes active realization of citizens' rights, determines their more effective impact as political actors (and migrants as their component) on political processes in Ukraine.

The **purpose** of the research is considered in complex and general theoretical analysis of political actors' influence (and migrants as their component) on political processes. For achievement of the mentioned goal we have the following **tasks**: 1) To research the influence of political actors (and migrants as its component) in political process. 2) To determine the extent of political actors impact (and migrants as their component) in political process. **Object** of the research are political actors (and migrants as their component) and their impact on political processes. The **subject** of the scientific research is regularities of political actors' impact (and migrants as their component) on political processes. The mentioned processes can't occur without activity of higher state bodies and officials, authorities, Ukraine and local governments. Their activity can't be in conflict with public interests embodied in the Constitution of Ukraine: that is why a person who takes a decision is responsible for its results and assumes the solution of all problems in order to avoid negative consequences. The results of these processes depend upon those, who form and implement policy, or its actors.

Methodological basis of the paper is general dialectical method of cognition, supported by the use of scientific methods. A special place takes the logical method by which was made an attempt to output the

¹ Горбунов, Н. (2005). Миграция: плюсы и минусы. *Человек и труд*, 11, 36-37.

unified approach to effect of political actors (and migrants as their component) on political process. There were actively used methods of analysis, synthesis, system and functional approaches¹.

Theoretical studies of these issues are highlighted in the works of M. Iliin "The Rhythms and scales of changes: About the concept of "process", "change" and "development" in political science", O. Vorobiova "Migration of population: Theory and practice of research", V. Rukavyshnikova, L. Halman, P. Ester "Political cultures and social changes", and other works that have made the **source-base** of this study. Without decreasing the importance of these scientists' works, it should be noted that on the theoretical level, the problem of determining political actors' influence (and migrants as their component) on political processes has not yet been treated. Moreover, the science has not even made a unified approach about influence of political actors (and migrants as their component) on political processes, without which it is impossible to create a complete picture of formation and management of this type of political actors and their impact on modern political processes.

Presentation of the main material of the research. The political processes are a sequence of actions and interactions of political actors. They are made in time and space as an ordered sequence of individual actions and interactions which is connected by certain logic or sense, provided that political actors are individuals, groups, organizations, institutions, i.e. various kinds of political actors connected with implementation of government interests and achievement of goals. Analyzing the impact of political actors (and migrants as their component) on modern political processes, should be considered in details the basic components of political processes. Primarily, we'll focus on major political players - political actors who are individuals, groups, organizations, institutions, and others.

According to political theory, in the specified aspect migrants can be considered as one of components of political actors in general, highlighting among them individuals who has migrated for some reason; migrant groups, united by national or socio-cultural interests; organizations dealing with migrants; political institutions with a set of rules and regulations for migrants and others². Each of these mentioned components simultaneously is a separate political entity and an integral part of the concept of "political actor". All of these various kinds of political actors (including migrants as their component) connected with the implementation of government interests and goals achievement.

We can consider the concept of "political actor" on the nowadays example: the whole Ukrainian nation is a political actor; the Ukrainian government is also a political actor, even though it is a part of the previous political actor. The part of the general concept of "political actor" will also be the Ukrainian legislation, despite the fact that it as a political institution it is also a political actor³. Each of the Ukrainian political parties and civil society organizations is a separate political actor and a part of the Ukrainian nation as a political actor. Accordingly, each of political leaders of modern Ukraine as an individual is both a separate political actor and a part of the Ukrainian nation as a political actor. Thus, every political process has several political actors and each of them is multifaceted and multi-directional, depending on their level, scale, the role etc.

Sequence of actions and interactions of political actors itself (including migrants as their component) is expressed in political activity of citizens, which in its turn fills in political reality. In other words, political processes are a heart of political reality. The political reality is directed by main actors of political process: political actors who are individuals, groups, organizations, institutions, and others⁴.

Analyzing the resources of political processes there should be a focus on their identification and interpretation. Resources of political processes are those components without which political process cannot exist; it is something that is necessary for occurrence of political process⁵.

There are several groups of resources for political processes: physical, financial (monetary resources), human resources, sometimes they are defined as material-power and spiritual-psychological resources. According to the definitions of these resources of political process, we can consider material-power and spiritual-psychological resources deeper. To material-power resources additionally to financing are also related human resources (migrants as their component as well), or political processes actors by

¹ Мельвиль, А.Ю. (1998). Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. *Политические исследования*, 2, 8.

² Воробьева, О.Д. (2007). *Миграция населения: Теория и практика исследования*. Москва.

³ Питерс, Б.Г. (1999). Политические институты: вчера и сегодня. *Политическая наука: новые направления*. Москва, 220.

⁴ Вятр, Е. (1979). *Социология политических отношений*. Москва: Прогресс.

⁵ Ильин, М.В. (1993). Ритмы и масштабы перемен: О понятиях «процесс», «изменение» и «развитие» в политологии. *Полис*, 2.

themselves. An example can be political processes in Ukraine in April and May of 2014, when political resources clearly served as means or opportunities which exercise new power in the country, have used so-called administrative resource for a set of units of the National Guard and its transformation into a tool to influence political process in the country. This example shows that political actors (migrants as their component as well) can be not only the main actors in political processes, but also their political resources and tools to influence and achieve ultimate goals of political processes¹. This example clearly shows material and power resources of political process.

Let's separately view spiritual-psychological resources of political process. They lie mostly over the motives of self-preservation and survival of individuals as actors of political processes (migrants as their component included). As examples of spiritual and psychological resources in political process may be citizens of south-eastern Ukraine in April and May 2014. Let's note that due to political circumstances, they did not feel themselves like indigenous population, but as migrants without the right to vote and own opinions. From the mentioned above political actors may have different resources and use them to achieve their goals in political process. We should separately stay on the methods and conditions of interaction of political processes (migrants as their component as well). From the examples discussed above it's seen that political processes in Ukraine in April-May 2014 have destructive nature, as most political actors were in confrontation². This way of interaction of political actors is not constructive and hopeless.

It makes sense to consider the forms of political engagement. First of all political engagement forms are established, institutionalized or mentally stipulated political ways of behavior of political actors (migrants as their component included), interacting in political process. Conventionally, they can be divided into two groups: 1) operation (cooperation, competition, consolidation and domination) 2) development (conflict and reform).

Cooperation is a form of political interaction, based on common actions of policy subjects, who have common or different values and interests, but strive to realize mutually beneficial goal³. An example of cooperation in political process is political activity and engagement of residents of South-Eastern Ukraine (migrants as their component are included) in April-May 2014.

Political *competition* is a form of political engagement in which political actors within legal or non legal rules compete for supremacy in distribution of power, prestige and material resources⁴. An example of political competition in political events in Ukraine in April and May 2014 is the conflict of interests of the central government in Kiev and interests of citizens of south-eastern Ukraine (migrants as their components as well).

Consolidation is a form of political engagement that leads to union of interested groups to achieve common goals (for example, the coordination of mass action for the sake of effecting pressure on the government or parliament)⁵. Here the examples of political activity and engagement of citizens of south-eastern Ukraine in April and May 2014, who held a referendum on the independence of the region, are more appropriate.

Domination is a type of political interaction which provides among policy subjects unequal relations: repression, exploitation, subjugation, etc.⁶. Such an interaction of political process subjects can't occur without conflict. Political *conflict* is a clash of opposite political interests, values and aspirations those lead to confrontation groups which protect them. The conflict becomes a political one when it involves powerful institutions or such problems as reallocation of resources that can't be resolved without the involvement of power factor.

Conflicts perform the following functions: signal; information; differential; integrated; dynamic. The subjects of political conflicts as political processes can be national state or group of nation-states; social groups; political elite; hidden political actors, etc.⁷.

¹ Гончаров, Д.В. (1997). *Теория политического участия*. Москва: Юрист.

² Хантингтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция.

³ Рукавишников, В., Халман, Л., Эстер, П. (1998). *Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения*. Москва.

⁴ Карминес, Э.Г., Хакфельд, Р. (1999). *Политическое поведение: общие проблемы. Политическая наука: Новые направления*. Москва.

⁵ Рукавишников, В., Халман, Л., Эстер, П. (1998). *Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения*. Москва.

⁶ Вятр, Е. (1979). *Социология политических отношений*. Москва: Прогресс.

⁷ Ильин, М.В. (1993). Ритмы и масштабы перемен: О понятиях «процесс», «изменение» и «развитие» в политологии. *Полис*, 2.

In political developments in Ukraine in April-May of 2014 political conflict was based on opposition between political interests of the central government in Kiev and political interests of the citizens of South-Eastern Ukraine (migrants as their components are included). Political science entails the following main types of conflicts: conflict of interest, conflict of values, identification conflict.

Although the conflict of interests prevails in the developed countries and has an economic basis (redistribution of wealth, the amount of social security, etc.) in less economically advanced countries (such as Ukraine) it comes down to desire of power elite to solve their own economic problems at the expense of their own people. Values conflicts are a struggle over ideas about what is right and important, to what purpose should strive. Political activity and interaction of residents of South-Eastern Ukraine (migrants as their component are included) in April-May 2014 showed the preference of life values, individual freedom and expression above values of authorities during this period. Conflicts of identification are characteristic of societies in which individuals identify themselves only with a separate group (religion, language, ethnicity), rather than with society in general. It also had a place in the political processes in Ukraine in April and May 2014. Its basis was Russophobic and Ukrainophobic moods of different parts of Ukrainian population (migrants as their component included) in April-May 2014. Let's note that identification conflicts of these events were accompanied by strong external intervention of powerful countries¹

Political conflicts often take the form of coups and revolutions. *Revolutions* are radical, profound qualitative changes that occur and held as a result of accumulation of contradictions in the process of evolution, solved by coup, abruptly, sudden changes. The political revolution is a revolution and social movement, aim of which is the overthrow of the old regime by violent conquest of political power and implement of fundamental change of political society². This revolution was led in Ukraine by Euromaidan's actors. On the 21st of February 2014 the previous government signed agreements for its termination, but the agreement was not implemented. The government has changed, but the issue remained unresolved. The result was tragic events in Ukraine in April and May 2014 against interests of political actors (migrants as their components as well).

Is there a way out from the conflict in political process of modern Ukraine?

The theory of political science considers the conflict resolution of political situations in the political process in three stages: 1) a preparatory stage the task of which is to identify the type of conflict, the degree of its aggravation, intentions, goals and orientation of its members; 2) the stage of conflict resolution - negotiation; 3) the final stage, which includes exit of negotiators out of the conflict, definition of objective criteria for monitoring implementation of decisions.

Modern pluralistic societies have made significant progress in the coordination of interest groups, balancing of conflict and consolidation of development. Their experience is used to create theoretical models of conflict resolution that are used in political practice to achieve consensus and consolidation of pluralistic societies which unite groups with different interests, but shared fundamental values.

As a conclusion of the research there should be noted, that there is hope for logical sequence of political interaction of the central government and residents of South-Eastern Ukraine (migrants as their Components as well) in the political processes of modernity to avoid the repeat of the tragic events of April-May 2014.

References

1. Honcharov, D. V. (1997). *Teoriya polytycheskoho uchastyia*. Moskva: Yuryst.
2. Horbunov, N. (2005). Myhratsyia: pliusi y mynusi. *Chelovek y trud*, 11, 36-37.
3. Karmynes, E. H., Khakfeld, R. (1999). *Polytycheskoe povedenye: obshchye problemy. Polytycheskaia nauka: Novie napravleniya*. Moskva.
4. Khantynhton, S. (2004). *Polytycheskyi poriadok v meniaiushchykh obshchestvakh*. Moskva: Prohress-Tradytsyia.
5. Melvyl, A.Iu. (1998). Oпит teoretyko-metodolohycheskoho synteza strukturnoho y protsedurnoho podkhodov k demokratycheskym tranzytam. *Polytycheskye yssledovaniya*, 2, 8.
6. Pyters, B. H. (1999). *Polytycheskye ynstytuty: vchera y sehodnia. Polytycheskaia nauka: novie napravleniya*. Moskva.
7. Rukavyshnykov, V., Khalman, L., Ester, P. (1998). *Polytycheskye kulturi y sotsyalnie yzmeneniya. Mezhdunarodnie sravneniya*. Moskva.
8. Viatr, E. (1979). *Sotsyolohyia polytycheskykh otnoshenyi*. Moskva: Prohress.
9. Vorobeva, O. D. (2007). *Myhratsyia naseleniya: Teoriya y praktyka yssledovaniya*. Moskva.
10. Ylyn, M. V. (1993). Rytmы y masshtaby peremen: O poniatyakh «protsess», «yzmenenye» y «razvytye» v polytolohyy. *Polys*, 2.

¹ Карминес, Э.Г., Хакфельд, Р. (1999). Политическое поведение: общие проблемы. *Политическая наука: Новые направления*. Москва.

² Хантингтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция.

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Ірина Саєнко, к. політ. н.

Військова Академія, Одеса, Україна

КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОПОЗИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

Iryna Saienko, PhD in Political Science

Military Academy of Odesa, Ukraine

COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES OF OPPOSITION ACTIVITY DURING ELECTORAL CAMPAIGNS

The article aims to research modern technologies of the opposition functioning different from modernistic, which lie in the basis of relations between power, opposition and society, obtained communicative character, influence on public opinion, manage scale social, political, economic events, in basis of which are informative processes.

Processes which take place in modern political reality are characterized by a variety and complication. From the point of technological approach, they can be presented as a complex of particular problems which need to be resolved from the side of a state and other political actors. Such approach expects from opposition political actors not only proper understanding of problem situation but also its resolving. For this reason technological approach becomes a base for specialized opposition activity for overcoming political crises, which makes it urgent for Ukraine.

Key words: technologies of opposition activity, political technologies, communicative technologies, propaganda, political advertising, political PR.

Актуальність дослідження технологій опозиційної діяльності в умовах виборчих кампаній обумовлюється нагальною потребою у таких політичних технологіях, які би не лише були здатні вирішити короткотермінові завдання окремих опозиційних політичних діячів чи тимчасово відсторонених від бюджетних коштів економічних груп, але й сприяли формуванню економічної системи ринкового типу, демократизації політичного простору, розвитку громадянського суспільства і правової держави.

Процес взаємодії влади та опозиції, управління демократичним суспільством має спиратись на комунікативні відносини між владою та суспільством, стає більш гнучким і водночас «набуває системного характеру, дозволяє вчасно розробляти унікальні технології управління, які б максимально відповідали складному й унікальному об'єкту управління»¹.

Основи теоретичного аналізу та практичного застосування соціальних і політичних технологій у діяльності опозиції, як в умовах виборчих кампаній, так і у міжелекторальний період, було закладено у позитивістській парадигмі політичного знання. Технологічний підхід доби модерну спирався на пануюче уявлення про суспільство, що здійснює еволюцію, прогресує протягом всього часу свого існування. У цьому полягало і основне завдання опозиції – критикувати владу та пропонувати раціональні альтернативи політичних рішень задля забезпечення прогресу, модернізації, демократизації.

У середині ХХ століття, після Другої світової війни, неоднозначного досвіду демократичних реформ та спроб революційного шляху вирішення складних соціальних, економічних та політичних проблем, на зміну позитивістській концепції досліджень суспільства прийшли нові парадигми суспільних досліджень, які привнесли та сформулювали нове бачення людини, суспільства та політики. Окреме місце у даних парадигмах посідали опозиційна діяльність та використання

¹ Сас, О. (2011). Теоретичні та практичні реалії української опозиції. *Viche*, 18, 23-35. <<http://www.viche.info/journal/2711/>>.

політичних технологій з метою боротьби за владу – від технологій революцій та переворотів (силового захоплення влади) до комунікативних технологій впливу на громадську думку, а часто і маніпуляції нею (пропаганда, політична реклама, політичний PR тощо).

Вплив комунікативних технологій на весь ансамбль суспільних відносин аналізується переважно як окрема проблема у дослідженнях комунікації влади, опозиції та суспільства. У світовій гуманітаристиці варто відзначити таких авторів, як А. Дернер, Т. Кларк, К. Крос, Р. Гакет, Н. Луман, П. Норис, Дж. Томпсон. Не залишились осторонь і українські дослідники політичної комунікації і комунікативних технологій, зокрема О. Білоус, Д. Видрін, А. Пойченко, О. Зернецька, Л. Климанська, В. Коляденко, С. Наумкіна, Ю. Пахомов, Д. Яковлев та інші.

Комунікативні технології опозиційної діяльності набувають особистісної орієнтації, спрямовуються на задоволення потреб не тільки соціальних та політичних груп, критично налаштованих до влади, але й враховують індивідуальні потреби громадян. Однією з принципів особливостей постмодерністського підходу до політичних технологій є актуалізація проблеми взаємодії влади та опозиції. Саме остання стає центром постмодерних політичних досліджень. Дійсно, політичні й особливо виборчі кампанії в Україні, дають приклади вдалого, і не зовсім вдалого, використання комунікативних технологій з боку політичної опозиції.

Поняття технології опозиційної діяльності можна інтерпретувати як форму активної творчої взаємодії опозиції та соціальних груп, особистостей, соціального середовища, що спрямована на досягнення свідомо поставленої мети та включає мотиви, умови, способи, результат опозиційної діяльності тощо.

Щоб опозиційна діяльність дістала право називатися технологією, вона мусила бути свідомо і планомірно «розчленована» на елементи, що реалізуються у певній послідовності. Як зазначає Л. Д. Климанська, «Технологія – поняття універсальне, існує у будь-якій сфері людської активності, зокрема може існувати і у людських стосунках. А це означає, що можна говорити про існування соціальних технологій»¹.

На думку вчених поняття «політичні технології» досить важко відокремити від поняття «публічна політика». Саме тому необхідно говорити не про політичні, а про виборчі технології, тобто про специфічні технології організації виборчих кампаній.

Саме у цьому сенсі політичні технології стають основою взаємодії опозиції та соціальних та політичних груп. Серед класу сучасних політичних технологій опозиційної діяльності слід виділити комунікативні технології, які можна розглядати як тип соціальних технологій, пов'язаних з організацією взаємин між людьми під час передавання інформації (під час руху інформаційних потоків).

Процеси, які відбуваються у сучасній політичній реальності, характеризуються різноманітністю та складністю. З точки зору технологічного підходу, їх можна представити як сукупність конкретних проблем, що потребують вирішення з боку держави та інших політичних акторів. Такий підхід передбачає від опозиційних політичних акторів не лише відповідне розуміння проблемної ситуації, а і пошук шляхів виходу з неї. Саме тому технологічний підхід виступає базою для спеціалізованої опозиційної діяльності з пошуку виходу з політичної кризи, що робить його актуальним і для України. Більше того, технологічний підхід до політичної реальності показує залежність сутності політичного явища від застосовуваних технологічних засобів. Через це заслуговує на увагу інтерпретація політичних технологій як послідовності застосовуваних процедур, прийомів і способів діяльності, спрямованих на раціональну та ефективну реалізацію поставленої мети – здобуття влади на виборах задля забезпечення політичного розвитку.

На думку Л. Климанської, «Сенс і призначення будь-якої технології – оптимізувати і на цій підставі укласти у задані структурні та процедурні межі виробничий процес, який розуміють у широкому сенсі»².

У політичному просторі опозиційні актори використовують специфічні технології, які відносяться до певних сфер взаємодії – виборчі, інформаційні, технології лобіювання, технології переговорів та прийняття узгоджених рішень.

¹ Климанська, Л. Д. (2005). Комунікативні технології моделювання політичного простору в демократичному суспільстві. *III міжнародна конференція «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні»*. <www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005>.

² Климанська, Л. Д. (2007). *Соціально-комунікативні технології в політиці: Тасмниці політичної «кухні»*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 238.

З точки зору виконуваних функцій, політичні технології поділяються на «технології політичної діяльності (технології влади); технології політичного управління; технології державного управління; технології прийняття політичних рішень; технології політичного лідерства; технології політичного конструювання (політична інженерія); технології політичних конфліктів; технології політичних реформ; антикризові політичні технології; технології тоталітарного панування; технології демократії; технології захисту прав людини, технології політичного аналізу (технології політичних досліджень; технології політичного прогнозування; технології політичного планування; технології політичного моделювання; технології аналізу політичних ризиків), технології політичних комунікацій (PR-технології; виборчі технології; технології політичної реклами; технології політичного впливу і маніпулювання; технології формування політичного іміджу; технології міжнародних політичних комунікацій)»¹.

У сфері прийняття державних рішень, парламентської боротьби влади та опозиції можна говорити про існування імітації політичних технологій, коли, маючи формальну ознаку технологічного вдосконалення процесу, вони насправді є засобом лобіювання приватних інтересів.

В умовах демократизації політичного процесу важливість технологічного підходу до опозиційної діяльності обумовлена процедурними вимогами до виборчої системи, багатопартійністю, плюралізацією політичного простору, свободою слова у ЗМІ. Проте не можна недооцінювати загрози для сучасної, інформаційної доби, які несе в собі технологізація політичного процесу з використанням нових технологій у інформаційній сфері, таких як «віртуалізація політики» та поява феномену «інформаційного тоталітаризму»: «Політики, партії, політична діяльність та виборчі змагання віртуалізуються... Можна стверджувати, що партії перетворюються на «бренди» та створюються за законами інформаційних технологій, втрачаючи функцію представників громадськості. Боротьбу за владу в політиці перенесено з ідеологій, організацій та програмних положень у сферу віртуальних іміджів»².

Можлива поява ще одного різновиду тоталітаризму – «інформаційного тоталітаризму», або «неототалітаризму», який характеризується системним політичним контролем над громадською думкою через інформаційні технології та канали (перш за все – електронні мас-медіа), використовуючи «м'яку силу» інформаційних повідомлень, конструювання порядку денного, а не пряме застосування насильства чи фінансових важелів впливу.

Як відповідь на ці загрози, політичні технології опозиційної діяльності набувають особистісної орієнтації, вони спрямовуються на задоволення індивідуальних потреб, спираються не тільки на соціальні та політичні, а й на особистісні мотиви, і використовують їх у діяльності.

Ефективність технологій опозиційної діяльності у інформаційній сфері посилюється з розвитком ЗМІ, які можуть використовуватись в якості інструменту впливу у виборчих кампаніях і в процесі урядування. Говорять про «революцію», що її зробили ЗМІ, трансформували і політичні відносини, і способи управління суспільством. Інформація, знання виступають найбільш ефективним інструментом сучасної політичної влади, у той час як адміністративний силовий примус поступається інформаційному тиску ЗМІ. Саме тому «для політичної реальності України, як і для інших країн, що трансформуються, справедливим є твердження про зміну місця комунікацій в політиці. У цьому контексті, потреба у раціональній аргументації, розвиток раціональної політичної комунікації є одним з небагатьох феноменів, що є спільними для постіндустріальних країн та країн, які знаходяться в процесі демократизації...»³.

На думку Л. Климаської, «комунікативні технології... стали індустріальними способами організації комунікативних процесів у суспільстві. Вони не терплять жодного дилетантства, мають розроблятися професіоналами і реалізуються на аудиторіях небачених розмірів. До таких технологій, які досягли свого розквіту якраз у ХХ столітті, можна віднести пропагандистську, рекламну, політичну, переговорну, перформансну, «паблікрейшнз» тощо»⁴.

¹ Стоцький, В.В. (2009). Роль та функції комунікативних технологій у процесі демократизації політичної системи. *Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія*. Севастополь : Вид-во СевНТУ, 99.

² Яковлев, Д.В. (2009). *Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація*. Одеса : Астропринт, 166.

³ Яковлев, Д.В. (2009). *Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація*. Одеса : Астропринт, 166.

⁴ Климаська, Л.Д. (2007). *Соціально-комунікативні технології в політиці: Тасмниці політичної «кухні»*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 242.

До основних ознак комунікативних технологій у опозиційній діяльності можна віднести: штучне та усвідомлене управління комунікативними ресурсами; наявність соціально значущої мети, цілеспрямованість та доцільність; системність; планомірність; технологічність (структура, номенклатура і послідовність процедур та операцій); формальна організація та функціональний розподіл праці; оптимізація та зворотний зв'язок; дискретність, наявність початку та кінця; креативність та стандартизація; циклічність та можливість тиражування.

Визначаючи узагальнено комунікативну технологію як використання знань щодо комунікації для перетворення визначених об'єктів, можна стверджувати, що до комунікативних технологій у сучасній політичній взаємодії відносяться пропаганда, політична реклама та PR, а серія операцій та визначена послідовність (технологічний ряд) задаються специфікою самої технології (пропагандистського, рекламного або PR-типу).

Структурно комунікативні технології складаються з таких блоків: «Блок аксіоматичних тверджень (передумов) – те, що стоїть «за кадром» (з чого виходити?); блок цільової орієнтації (чого досягти?); ситуаційний блок (в якій ситуації?); блок послідовності виконання завдань (процедура) (як? в якій послідовності?); блок операцій (як? за допомогою чого?); оцінювальний блок (з яким результатом?)»¹.

У сфері опозиційного функціонування комунікативні технології покликані вирішити наступні завдання: ініціація масової підтримки населенням поставлених державою цілей і мобілізація широких соціальних верств на їх реалізацію (стратегія «спонукання»); інформування суспільства

про власну позицію, прийняте з того чи іншого питання рішення, але без активізації зусиль щодо його виконання (стратегія «підтримки комунікації з

громадськістю»); поширення вказівок підлеглим низовим структурам для реалізації рішень («рольова» стратегія); контроль за реалізацією прийнятих і вже здійснюваних рішень (стратегія «контролю»); координація активності державних, політичних і громадських організацій та об'єднань при обговоренні тих чи інших соціальних проблем (стратегія «підтримки балансу сил»); створення позитивного іміджу політичної опозиції і, відповідно, критика влади (стратегія «конструювання іміджу»); відволікання громадської думки від обговорення невігідних для опозиції політичних проблем («відволікаюча стратегія»).

На жаль, сьогодні можна констатувати, що комунікативні технології у сфері взаємовідносин опозиції та влади в Україні використовуються з метою посилення конфронтації, боротьби за повноваження.

У демократичних країнах протягом останніх десятиліть сформовано цілу низку нормативно-правових, управлінських, технологічних механізмів взаємодії влади та опозиції, серед яких особливої ваги набувають політичні комунікації як важливий засіб підвищення ефективності управління, у тому числі через механізми демократизації прийняття політичних рішень, активізації участі громадянського суспільства та політичної опозиції у процесі обговорення дій уряду та пропозицій щодо альтернатив політичного поступу.

Завданням комунікативних технологій, які використовують опозиціонери у ході виборчих кампаній у цілому комплексі політичних технологій, є надання можливості політичним діячам, суб'єктам виборчого процесу репрезентувати своє розуміння головних проблем та шляхів їх вирішення, окреслити перед виборцями власний проект політичної реальності, відмінний від проекту влади.

Міжелекторальний період для політичної опозиції – час латентної боротьби, пошуків нових партнерів, структурних змін, критики уряду, підготовки кадрів для можливого наступництва влади. Традиція формування тіньових кабінетів у міжелекторальні періоди зазнала нового витку розвитку після президентських виборів 2010 року, новий опозиційний уряд очолила Ю. Тимошенко. Вектор її опозиційної діяльності був спрямований на зовнішню політику, показовість та відкритість політичних цілей. Наприклад, у січні 2010 р. голова «тіньового кабінету» України відвідала Брюссель, де зустрілася із президентом Європейської Комісії ЖозеМануелем Баррозу, Комісарами Бенітою Ферреро-Вальднер, Пітером Мандельсоном, Андрісом Пібалсом та Франко Фраттіні, високим представником ЄС у справах спільної зовнішньої та безпекової політики Хав'єром Соланою та виступила перед членами Комітету у справах зовнішніх відносин Європейського

¹ Климаська, Л.Д. (2005). *Комунікативні технології моделювання політичного простору в демократичному суспільстві*. <www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005>.

Парламенту. Не менш показовим були дії опозиції і після парламентських виборів 2014 року.

У цілому, аналіз функціонування української політичної опозиції в міжелекторальні періоди дозволив виділити основні напрямки її функціонування:

- робота «тіньового уряду»: розробка програм альтернативного шляху Розвитку держави, критика уряду, зовнішньополітична діяльність тощо;
- пропагандистська діяльність з використанням наочної агітації (переважно опозиційних ЗМІ, які на республіканському та регіональному рівнях презентують політичну платформу);
- публічні виступи представників опозиційної сили на телебаченні, радіо, інтерв'юдрукованим ЗМІ;
- зустрічі з громадськістю, опонентами, міжнародноюспільнотою з метою засвідчити свої виборчі переконання та заклики;
- парламентська діяльність (як робота на пленарних засіданнях та в комітетах, так і деструктивні акції блокування роботи Верховної Ради України);
- переговори з метою майбутнього коаліційного будівництва;
- участь у ритуальних державних заходах (покладання квітів, привітання громадянам на державні та релігійні свята тощо);
- формування кадрового складу для наступного електорального циклу;
- внутрішня організаційна діяльність: зміна структури, керівництва, програми дій тощо.

Таким чином, завдання використання комунікативних технологій опозиційної діяльності полягають у тому, щоб домогтися конкретної підтримки тієї чи іншої соціальної групи, політичної цілі за рахунок посилення сприйнятливості громадян до політичної сфери життя і виявлення їх певної політичної позиції (ставлення до опозиції, до влади, до реформ, до зовнішньополітичного вибору та ін.). У найзагальнішому вигляді комунікативні технології можна класифікувати наступним чином: аудіо (радіорепортажі, рекламні звернення, бесіди) і візуальні (відеоролики, телезаставки, теледебати та ін.) способи рекламування політичної опозиції; друковані засоби передачі рекламних повідомлень (публікації статей, складання оглядів, інтерв'ю з лідерами опозиційних партій та рухів та ін.); методи зовнішньої реклами (рекламні щити, афіші, транспаранти, листівки, написи на стінах, тобто «політичне графіті»); прийоми друкованої реклами (плакати, листівки, листи, звернення, брошури, календарі, візитівки тощо); методика прямої поштової реклами (розсилання поштових повідомлень конкретним виборцям); методи розповсюдження рекламних сувенірів (значків, майок, бейсболок, ділових подарунків); комп'ютеризовані форми комунікативних технологій (Інтернет, спеціальні інформаційні програми); проведення заходів по зв'язках з громадськістю (особисті зустрічі кандидата з населенням, презентації, виступи на мітингах і конференціях тощо).

Процес створення демократичної системи за допомогою відповідних технологій пов'язаний із небезпекою надмірної технологізації політичного управління. Ця небезпека полягає «у встановленні найбільш небезпечної форми соціального детермінізму – технологічного, коли техніка перетворюється із засобу на мету, стандартизує поведінку, інтереси і потреби людей, перетворюючи тим самим людину на об'єкт бездуховних «калькуляцій і маніпуляцій». Сучасна держава має у своєму арсеналі настільки потужні і різноманітні форми технологій політичного управління, впливу і маніпулювання, що це загрожує самій основі демократії – громадянському суспільству»¹.

На думку О. Соловйова, для суспільств, у яких відсутні сталі демократичні традиції, «виникає справді хаотичне переплетення інформаційних потоків, яке знецінює механізми комунікації влади і громадянського суспільства, котре народжується, і в результаті цього суспільство поступово втрачає знаряддя інформаційного впливу на позиції влади»².

І хоча роль політичних технологій в Україні на нинішньому етапі її розвитку складна і суперечлива, проте системний підхід до розгляду структури, функцій, комунікаційних каналів зовнішньої і внутрішньої політичної взаємодії влади та опозиції, опозиції та суспільства, опозиції та мас-медіа передбачає використання послідовності обґрунтованих кроків, тобто певну технологізацію.

¹ Сас, О. (2011). Теоретичні та практичні реалії української опозиції. *Віче*, 18, 23-35.
<<http://www.viche.info/journal/2711/>>.

² Соловьев, А.И. (2002). Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации. *Политические исследования*, 3, 5-18.

References

1. Klimanska, L. D. (2005). Komunikativni tehnologii modelyuvannya politichnogo prostoru v demokratichnomu suspilstvi. *III mizhnarodna konferenciya «Rozvitok demokratii ta demokratichna osvita v Ukraini»*. <www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005>.
2. Klimanska, L. D. (2007). *Socialno-komunikativni tehnologii v politici: Taiemnici politichnoi «kuhni»*: monografiya. Lviv: Vidavnicтво Nacionalnogo universitetu «Lvivska politehnika».
3. Sas, O. (2011). Teoretichni ta praktichni realii ukrainskoi opozicii. *Viche, 18*, 23-35. <<http://www.viche.info/journal/2711/>>.
4. Solovev, A. I. (2002). Politicheskaya kommunikaciya: k probleme teoreticheskoy identifikacii. *Politicheskije issledovaniya, 3*, 5-18.
5. Stockiy, V. V. (2009). Rol ta funkciï komunikativnih tehnologiy u procesi demokratizacii politichnoi sistemi. *Visnik SevNTU. Vip. 100: Politologiya: zb. nauk. prac.* Sevastopol : Vid-vo SevNTU, 98-109.
6. Yakovlev, D. V. (2009). *Politichna vzaemodiya yak komunikativniy proces: mediatizaciya, demokratizaciya, racionalizaciya*. Odesa: Astroprint.

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Дмитро Ягунов

національний експерт проекту Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні»

ПЕРСПЕКТИВИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОЕКТИ ТА ДЕЯКІ КРОКИ

Dmytro Yagunov, MSc in Criminal Justice

National expert of the Project of the Council of Europe «Further Support for the Penitentiary Reform in Ukraine»

PERSPECTIVES OF PENITENTIARY REFORM IN UKRAINE: SOME PROJECTS AND SOME STEPS

The article is focused on the problems of reforming of the penitentiary system of Ukraine. The reform has been started with the presentation by the Ministry of Justice of Ukraine (February 2016) on perspectives of the future reform. The article stressed that the elimination of the State Penitentiary Service of Ukraine (May 2016) was hasty and one that has not been discussed in the expert community and all stakeholders.

At the same time, the article is focused on the need of establishing in Ukraine the system of dual penitentiary inspections. Penitentiary inspections should fill the empty space that will appear after elimination of the prosecutorial supervision over the legality in penitentiary establishments.

The article analyzes some problems of the prison system, which are determined the non-transparency of the penitentiary system, which in turn is a basis for further the violation of the rights of prisoners and detainees.

Key words: subordination of the penitentiary system of Ukraine, the State Penitentiary Service of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, European Prison Rules, human rights, penitentiary inspections, prosecutorial supervision over legality in prisons, social work with offenders, the elimination of the State Penitentiary Service of Ukraine, prison labor, prison privatization.

Вступ

18.05.2016 р. на засіданні Кабінету Міністрів України було схвалено на перший погляд непримітне рішення, яке в подальшому викликало широкий резонанс.

Йдеться про ліквідацію Державної пенітенціарної служби України.

Безумовно, це рішення матиме велике значення для національної системи кримінально юстиції в силу настання наслідків, які, мабуть, автори реформи, можливо, навіть не усвідомлювали. Мінюст набув статусу монопольного гравця у пенітенціарній сфері, поклавши на себе тягар як формування, так і реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (до речі, «політика у сфері пробації» – це таке дивне, магічне й таємниче словосполучення, яке викликає більше всього питань в контексті проголошеної пенітенціарної реформи).

Про пенітенціарну службу

Беручи до уваги сам факт ухваленого рішення про ліквідацію ДПтС, а також ті гіпотез, які поклалися в основу такого рішення, можна впевнено сказати, що сама Державна пенітенціарна служба України несе велику долю відповідальності за свою ліквідацію.

Це можна пояснити наступним чином.

Упродовж тривалого часу перебування пенітенціарної служби в автономному статусі (навіть

під «дахом» Мінюсту, який начебто мав обов'язок «формувати кримінально-виконавчу політику») склалася унікальна ситуація. На фоні максимальної зовнішньої, формальної відкритості, міжнародних контактів та безлічі міжнародних проектів, які проливалися благодатним дощем на пенітенціарну систему, остання залишалася (й продовжує залишатися) закритою й консервативною, а головне такою, що суттєво не змінила пріоритети своєї діяльності.

Пенітенціарна система функціонувала (та продовжує функціонувати) здебільшого заради самої системи, надаючи приклад вельми дивної суміші професійності та відданості своїй роботі, зовнішньої прозорості, формалізованого прокурорського тиску, субкультури, корупції, намагання забезпечувати права людини та сучасної примусової праці. Система природно хоче функціонувати за старими правилами, але ззовні виглядати привабливо, майже по-європейські, майже демілітаризовано та майже просоціально. Ключовим словом тут буде «майже».

Закритість системи не означає, що до неї немає зовнішнього доступу. Навпаки, пенітенціарні установи в Україні буквально потерпають від кількості відомчих перевірок, візитів прокурорів та міжнародних експертів тощо, в силу чого більшість українських в'язниць є *over inspected*. Засудженим дозволено користуватися Інтернетом та мобільним зв'язком. Система суттєво змінилася за рахунок значного розширення прав засуджених та ув'язнених. Народний депутат України Ю. Мирошниченко створив постійно діючу науково-експертну платформу для обговорення та розробки законопроектів з пенітенціарних питань. Здається, ніколи українська в'язниця не була настільки наближеною до перших пенітенціарних ідеалів та міжнародних в'язничних стандартів, обсяг дотримання яких може дозволити собі держава на сучасному етапі, яка пережила революцію та наразі перебуває у стані війни.

Проте існує «але», яке надає підстави говорити про крайню контрверсійність вітчизняної пенітенціарної системи. Проблема полягає не в останню чергу в методах управління та стилі мислення багатьох в'язничних офіцерів. В'язничні офіцери нерідко забувають, що їх завдання – виконувати покарання, а не відправляти правосуддя, внаслідок чого втілення реабілітаційної парадигми нерідко зустрічається з прихованим опором. Прикладом такої конфронтації між зовнішніми формами та внутрішніми проявами може служити позиція пенітенціарної служби з приводу «закону Савченко», про який ми будемо говорити згодом.

З іншого боку, не існує підстав говорити про те, що після підпорядкування пенітенціарної служби безпосередньо Міністерству юстиції мислення чиновників Мінюсту отримує набагато більшу реабілітаційну складову. Порівняння «поганого поліцейського» (в особі ДПтС) і «доброго поліцейського» (в особі Мінюсту), а також зовнішньо задекларована реабілітаційна парадигма Мінюсту існують, гадаємо, за рахунок простого незнання чиновниками Мінюсту того, чим власне живе українська в'язниця. Мимоволі згадується загальновідома в'язнична симуляція доктора Філіпа Зімбардо, яка може частково пояснити причини такого контрасту: з одного боку суспільство насичується інформацією про начебто пунітивно орієнтованих офіцерів пенітенціарної служби (крайній негатив), з іншого – про начебто реабілітаційно спрямованих чиновників з Мінюсту (яскравий позитив).

Між тим реалії (у тому числі і з огляду на стан захисту прав людини) насправді невтішні. Що являє собою сучасна пенітенціарна система України можна дізнатися, лише проглянувши сайт національного пенітенціарного відомства. Саме такий експеримент, власне, ми й пропонуємо провести.

Незалежний спостерігач, потрапивши на сайт ДПтС, одразу ж відчуває себе під пресом інформації, яка має очевидно віддалене відношення до пенітенціарної діяльності та проблематики дотримання прав засуджених та ув'язнених.

Перше, що кидається в очі, крім, звичайно, гімну та символіки ДПтС, це вибіркова «тематичність» соціально-виховної роботи з так званим «спецконтингентом», яка характеризується очевидною традиційною радянською показовістю. Проїшов День народження Великого Кобзаря – і по всіх установах йде хвиля виступів в колоніях, присвячених цьому дню. Відзначаємо річницю бою під Крутами – і по всіх установах ув'язнені в одному пориві демонструють патріотизм. Під цей же тренд можна записати директиву «Різдвяні Свята», директиву «Допомога АТО», директиву «День довкілля», директиву «Небесна Сотня», директиву «Леся Українка» та інші не менш показові масові дійства, що організуються під гаслами «соціально-психологічної роботи із засудженими».

Прощу зрозуміти правильно: наша держава перебуває у стані війни. Відтак усе, що пов'язано з патріотизмом та захистом Вітчизни – це заслуговує на глибоку повагу, низький уклін та щире

підтримку (так само як й приділення уваги культурі, мистецтву та освіті).

Проте давайте просто уявимо собі, що ув'язнені Louisiana State Penitentiary на День Незалежності США організують за негласними директивами Федерального бюро в'язниць святковий концерт, а засуджені Folsom State Prison в єдиному пориві святкують перемогу над Мексикою у війні 1898 року з відповідними стінгазетами та концертом. Давайте уявимо собі, що засуджені, які утримуються у Attica Correctional Facility, на день народження Президента Лінкольна проводять відповідний святковий вечір.

Або ж засуджені з Aylesbury у такому ж форматі святкують день народження Її Величності, а в'язні з Pentonville ставлять святковий спектакль на честь перемоги під Ватерло. І все це широко представлено на сайті Her Majesty Prison Service.

Можливо все це має місце і в США, і в Сполученому Королівстві. Можливо...

Проте сайт ДПтС, на відміну від сайтів пенітенціарних служб західних країн, не говорить майже нічого про те, як, кому і на що поскаржитися засудженому з колонії та ув'язненому зі слідчого ізолятору. Сайт не містить інформації про те, на що саме можна скаржитися прокурору і в якій формі, а що – Омбудсману, на що – керівнику місцевої поліції, а на що – Міністру юстиції. Сайт не містить окремої доступної рубрики для родичів засуджених та потерпілих від злочинів.

Ми щонайменше сумніваємося, що фінансові декларації керівників ДПтС, слова гімну ДПтС, аудіофайл з бравурною піснею «Наша служба пенітенціарная», інформацію про найкращий кінологічний підрозділ пенітенціарної служби або про кращого майстра бойових мистецтв є об'єктом першочергової уваги засудженого, його родича або потерпілого. Так само як і стяханівське змагання щодо показників у знайденні наркотиків у колоніях та мобільних телефонів у слідчих ізоляторах на фоні того, що кожен другий сьогодні обізнаний, що мобільний телефон в СІЗО – це предмет необмеженої торгівлі у слідчих ізоляторах, а відтак – абсолютна норма.

Отже, потрапляючи на сайт ДПтС, надзвичайно важко знайти саме актуальну і потрібну інформацію, необхідну для потреб засудженого, так і для потреб персоналу пенітенціарних установ у конкретній ситуації, яка потребує негайного вирішення. Звичайно, що сайт – це лише сайт. Проте водночас сайт – це вітрина досягнень та яскравих показників, яка наочно доводить те, що система працює для себе й заради себе.

Говорячи узагальнено, можна зауважити, що, з одного боку, ліквідація ДПтС не була чимось, чого не можна було б виправдати для впливових гравців, які хотіли це зробити.

Питання полягає в тому, чи була проголошена Міністром реформа дійсно спрямована на кардинальне вирішення дійсних проблем системи, поліпшення прав ув'язнених, соціальну підтримку та захист персоналу, а відтак – зміну системоутворюючого елемента з карального на реабілітаційний.

Більше того, питання полягає в тому, чи були вірно ідентифіковані реальні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення?

Вважаємо, що ні.

Та поспішність та завуальованість реформаторських кроків надає підстави говорити про це вже сьогодні. Якщо лаконічно говорити про Міністерство юстиції в аспекті вкрай негативної оцінки роботи Державної пенітенціарної служби, то варто нагадати про один момент.

Враховуючи, що ДПтС лише *реалізовувало* кримінально-виконавчу політику, яка, в свою чергу *формулася* Міністром, то невже виходить, що ліквідація ДПтС була наслідком того, що незграбна, закрита, консервативна пенітенціарна служба просто була нездатною втілити ту просоціальну, витончену, ювелірну, реабілітаційну політику, яка формувалася Міністром упродовж тривалого часу?

Напевне, на думку реформаторів, що так, беручи до уваги сам факт ліквідації ДПтС у спосіб, який було реалізовано.

Про реформу

Розмірковуючи про прискорене реформування пенітенціарної системи України та наслідки такого реформування, а головне – про вже реалізовані кроки, доцільно було нагадати реформаторам яскраву, але перевірену часом тезу Мішеля Фуко про те, що із самого початку народження сучасної (так званої «виправної») в'язниці і сама в'язниця, і її реформа, і невдача цієї реформи були заздалегідь задуманим сценарієм, який із самого початок передбачався ініціаторами такої реформи.

Хотілося б також нагадати реформаторам дуже просту істину, що «виправна» в'язниця, що з'явилася на початку XIX століття, майже одразу ж продемонструвала очевидну недосконалість тих

високих і, мабуть, дійсно благородних цілей, які навіть сьогодні рухають романтиками та які доволі цинічно використовують прагматики.

Водночас і романтики, і прагматики не чули або не хочуть визнавати очевидність: не варто сьогодні розмірковувати про те, що було запроваджене понад двохсот років тому, як про щось нове. Тим більше не варто «приміряти» цей «виправний» «раритет» на сучасне електронне суспільство з характерними для нього соціальними відносинами.

Згадуючи ідеї Руше, Кіркхеймера, Фуко, Мелоссі, Паваріні, а особливо «Ніщо Не Спрацьовує» Роберта Мартінсона, мусимо наголосити: сьогодні ми живемо у зовсім інших соціально-економічних умовах, де традиційне «виправлення через _____» (потрібний «засіб виправлення» вписати за бажанням реформатора) – це день вчорашній. І саме на це потрібно було б звернути увагу реформаторам. Історія так званої «виправної» в'язниці, зміна модуляцій покарання та докорінна трансформація реабілітаційного ідеалу упродовж XIX – XX століть, повинна була б як ніколи стати об'єктом уваги реформаторів перед проголошенням реформи. Проте цього, на превеликий жаль, не сталося. І пенітенціарна реформа, проголошена Міністром на початку 2016 року, навіть в умовах вельми скромного висвітлення проблем та шляхів їх вирішення, викликала неоднозначну реакцію серед експертів та всередині самої ДПтС.

Іноді така неоднозначна реакція межувала з нерозумінням, адже як такого обговорення перспектив майбутньої реформи Міністр так і не оголосив і не запропонував. Тому рішення Уряду про ліквідацію Державної пенітенціарної служби України було позбавленим чіткого пояснення щодо існуючих проблем, цілей, ресурсів та перспектив.

Пенітенціарна реформа відбулася на фоні і під час певного протистояння природно консервативної Державної пенітенціарної служби за свій незалежний статус на фоні намагань Міністру взяти пенітенціарну систему (у тому числі питання приватизації) під свій контроль під гаслами її демілітаризації, більш результативного дотримання прав людини у в'язниці та більш ефективного (з економічної точки зору) управління системою.

Кожен з двох провідних гравців у цьому, умовно кажучи протистоянні (на цей момент вже програному пенітенціарною службою з погляду тактики), дуже обережно (а інколи й навіть не дуже) надавав (й продовжує надавати) аргументи на користь або збереження існуючої ситуації, або докорінної зміни моделі управління пенітенціарною системою з посиланням на певні «європейські стандарти», які, згідно з усталеною у нас традицією, представляються у міфологізованому світлі без доказів та чітких логічних аргументів.

Узагальнюючи доводи Міністру на цій реформаторській арені, можна дійти висновку, що проблематика значно спрощується.

Так, Міністр зображує пенітенціарну систему у вкрай негативному світлі, наводячи гіпотези (проте, на жаль, не факти і не аргументи), водночас забуваючи, що саме Міністр більш ніж тривалий час був відповідальний за формування та оцінку кримінально-виконавчої політики, а відтак мав усі можливості впливати на стан реалізації цієї політики.

Згідно з презентацією Міністру (лютий 2016 р.) щодо перспектив реформування пенітенціарної системи, «75 років не змінювалися стандарти функціонування установ виконання покарань». Чому саме 1941 рік був таким переломним в історії вітчизняної пенітенціарної системи – здогадатися надзвичайно важко. Так само як і про те, які ж саме «стандарти» існували до 1941 року. І чи могло існувати таке поняття взагалі. Автори презентації сором'язливо про це промовчали.

Теза про те, що структура пенітенціарної служби не змінювалася за роки незалежності є принаймні дискусійною (якщо не сказати більшого). Ініціатори реформи чомусь не згадали нову структуру ГУВП МВС України зразка 1992 року, створення Департаменту МВС з питань виконання покарань, створення окремого Департаменту з питань виконання покарань як центрального органу виконавчої влади, створення Державної пенітенціарної служби України. Ініціатори реформи забули про численні програми, стратегії та концепції реформування пенітенціарної системи, які вироблялися, до речі, за участю Міністру. Чомусь для обґрунтування реформи було використано негативні радикальні символи, і ця негативна радикальність аж ніяк не пасує реформуванню за чіткими й прозорими правилами.

Щодо проголошених пріоритетів реформи, то вони є надзвичайно яскравими, але водночас такими, що, знов-таки, не підкріплені соціологічними та кримінологічними дослідженнями. На жаль, як і раніше, двигуном реформ є міфи.

Так, посилання на те, що саме пілотні проекти, відкриті за допомогою канадського партнера,

які приводять до майже нульового рівні рецидивної злочинності, є вражаючим. Проте ця теза вимагала порівняння, адже невідомо який процент засуджених, які наразі перебувають на обліках національної служби пробації, вчиняли рецидивні злочини. В цілому авторам реформ не потрібно було йти шляхом міфологізації пробації.

Звуження в реформаторських проектах «демлітаризації» до скорочення працівників центрального апарату також викликає питання. Як виявилось згодом, повна ліквідація пенітенціарної служби була кроком, зробленим всупереч проголошеним пріоритетам, які були пов'язані із скороченням апарату ДПтС. Більше того, яким чином «демлітаризація» межує з фактом того, що, згідно з презентацією реформи, у складі Мінюсту буде функціонувати відділ оперативно-розшукової роботи?

Посилання на «ресоціалізацію», абстрактно сформульоване в презентації реформи надає підставити говорити про вельми специфічне уявлення реформаторів про сутність ресоціалізації та практику такої роботи. Більше того, складається враження, що вони абсолютно не приділили уваги трансформації цієї концепції у західній пенології, починаючи з початку ХХ століття.

Щодо «нових людей в системі», то автори реформи поклали в її основу «аксіому», що стати молодшим інспектором у в'язниці бажає кожен другий, але «закрита консервативна система» не допускає «молоді гарячі серця» до здійснення реформ, які вони так рвуться втілювати. Іншими словами, мимоволі згадується Ярослав Гашек з його «Хоробрим вояком Швейком», що «ті, хто складав у Відні цей наказ, уявляли собі прифронтову смугу такою, що рясніє морквою і цвітною капустою».

Декларативний характер презентації реформи, так само як і міфологізація пріоритетів реформи є очевидними. «Норми ЄС», «стандарти Ради Європи», «консервативність», «нові люди в системі», «демлітаризація» тощо – все це та інше, на жаль, викликають обґрунтовані побоювання щодо успіхів в її подальшій реалізації. Після ухвалення рішення про ліквідацію пенітенціарної служби, на жаль, такі побоювання посилюються, адже в своєму намаганні зробити «консервативну й непрозору систему» відкритою, Мінюст вдався до напівтаємних методів на фоні занурення до декларативності.

Про підпорядкування

Необхідно висловити декілька слів з приводу відомчого підпорядкування пенітенціарної системи. Свого часу ми опублікували декілька статей з цього приводу (Перспективи відомчого підпорядкування пенітенціарної системи України: деякі думки з приводу деяких законопроектів // Актуальні проблеми європейської інтеграції. Збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права. Випуск п'ятий. – Одеса, 2009; Проблеми та перспективи відомчого підпорядкування пенітенціарної системи України // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць ОРІДУ. Вип. 3 (39). – Одеса, 2009).

За час, що минув, наші власні думки з цього питання не змінилися. Сутність проблеми полягає в наступному: Правило 71 Європейських пенітенціарних правил наголошує, щоб за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади, не підпорядковані військовому відомству, поліції або карного розшуку. Цей стандарт Україною було дотримано.

Більше того, в силу статусу монопольного розробника кримінально-виконавчої політики Мінюст упродовж тривалого часу мав усі необхідні для цього можливості здійснювати також й оцінку реалізації такої політики. Мінюст мав усі важелі впливу на стан справ в системі, але з невідомих причин їх не використовував.

На фоні того, що ДПтС була повністю у сфері відання Мінюсту, хто скаже, що Україна порушувала цей основоположний стандарт? Тому, гадаємо, покладання усієї відповідальності за системні проблеми в системі виключно на ДПтС є невиправданим. Щонайменше невиправданим.

Про в'язничну працю та приватизацію

Окрема увага має бути приділена і в'язничній праці, яка посідає провідне місце в презентації реформи. Так, автори презентації ставлять за мету значно підвищити мотивацію засуджених щодо в'язничної праці. Тут можна говорити багато, проте ми знову обмежимося Мішелем Фуко: «Якщо взагалі можна говорити про економічний результат тюремної праці, то він полягає в виробництві механізованих індивідів, які відповідають загальним нормам індустріального суспільства».

Щодо в'язничної праці як «засобу виправлення», то, на жаль, та величезна відстань «бездоказовості» – від Чубинського до Мартінсона – реформаторами не була взята до уваги: «Оплата тюремної праці – це юридична фікція, яка вважається ефективним методом виправлення»

(Фуко).

На додаток можна лише порекомендувати реформаторам дізнатися про те, що говорили про сутність в'язничної праці Олександр Солженицин та Варлам Шаламов. Гадаємо, що вони як ніхто знали, що таке в'язнична праця. Дуже сподіваємося, що ці думки реформатори візьмуть до уваги, особливо на фоні того, які цифри вони продемонстрували в своїй презентації щодо рентабельності в'язничної індустрії.

Про «закон Савченко»

В презентації Мініюсту було зроблено наголос на «законі Савченко». І в цьому контексті доволі кумедною є ситуація, коли адвокати у мережі «Фейсбук» в усіх можливих юридичних групах постять тріумфальні судові рішення про перерахування своїм клієнтам строку покарання внаслідок застосування «закону Савченко». Іронія полягає в тому, що коли програна перша інстанція, і друга програна, і навіть третя, то проходить тріумфальним маршем під знаменами «закону Савченко» є принаймні нескромно, якщо не сказати більшого, особливо враховуючи, якщо існує презумпція, що відповідні вирoki були законними та справедливими.

З погляду кримінолога, то застосування «закону Савченко» також є більш ніж дискусійним, адже кримінолог не оцінює переваги цього закону лише тому, що «чийсь клієнт вийшов з в'язниці». Звісно, ми не поділяємо ті «страшні байки», які приховано, але масово розповсюджувалися пенітенціарною службою про те, що країну накриє «хвилею злочинів, які будуть вчинені маніяками та вбивцями, яких свого часу звільнили за «законом Савченко». Якщо це дійсно так, то це показник якості реабілітаційного впливу на засуджених у вітчизняних в'язницях та рівня оцінки їх ризиків.

Проте, гадаємо, є вкрай необгрунтованим відкидати очевидний негативний вплив зазначеного Закону на криміногенну ситуацію в Україні через звільнення дезадаптованих осіб, які вчинили тяжкі злочини.

Проте, проблематика цього Закону повинна аналізуватися через призму питання: як можна було приймати такий важливий закон без будь-якого кримінологічного обгрунтування та покладати в його основу абстрактний, нічим не підтверджений коефіцієнт? Із самого початку було зрозуміло, що «день за два» було вкрай ненадійним коефіцієнтом для зарахування строку перебування в слідчому ізоляторі у строк покарання. І вже сьогодні з'являються голоси авторитетних експертів: закон було прийнято зарано та без належного обгрунтування.

Гадаємо, що цей закон потрібно змінювати як в аспекті встановлення іншого коефіцієнту, так і в частині надання йому індивідуального спрямування. Гадаємо, що після прийняття закону про пенітенціарного суддю «закон Савченко» буде переглянуто, якщо раніше не з'явиться й інші обставини, які зумовлять внесення відповідних змін.

Про прокурорський нагляд

В контексті проголошеної реформи не можна не згадати ще один надзвичайно важливий аспект. Йдеться про пенітенціарну складову прокурорського нагляду. Нагадаємо, що цей атавізм в проекті змін до Конституції України обгрунтовано вирішено ліквідувати.

Сьогодні прокуратура все ще намагається переконати експертне середовище (причому переконати доволі незграбно), що ліквідація прокурорського нагляду призведе до хаосу: і засуджені, і персонал пенітенціарних установ стануть без суворого, але справедливого прокурора тим джерелом небезпеки, яка змусить ледве не половину населення країни тікати за кордон (нам доводилося чути й такі думки, висловлені сановними прокурорами на високоповажних заходах).

Можливо й так. Проте є одне «але». Проблема полягає в тому, що прокуратура за останні 20 років не зробила ані крок, щоб спробувати довести, що цей інститут потрібен ув'язненим й засудженим, суспільству та державі, або принаймні самій прокуратурі. Прокуратура занадто глибоко занурилася в політичні ігрища, щоб відстоювати таку порівняно (!) неважливу для неї функцію.

З іншого боку, ми дійсно не впевнені, що знайдеться принаймні хоч один працівник пенітенціарної служби, який би засвідчив на користь збереження прокурорського нагляду. Принаймні за результатами тривалого спілкування з багатьма офіцерами пенітенціарної служби усі вони вказують на крайній формалізм та збережену до цього часу систему показників в діяльності прокурорів щодо притягнення до відповідальності.

Звичайно, що це лише відображення позиції лише однієї сторони у системі «наглядач – піднаглядний», яке не може не піддаватися критиці. Проте для того, щоб зрозуміти наскільки ефективним був прокурорський нагляд за усі роки незалежності нашої держави, можна задатися

питанням: а що взагалі ми знаємо про цю функцію нагляду, крім факту наявності сотень кандидатських та докторських дисертацій з цього питання та одиноких формальних повідомлень на сайті пенітенціарної служби про те, як час від часу прокурори здійснюють особистий прийом засуджених?

Гадаємо, що майже нічого. Принаймні на сайті Генеральної прокуратури України ви не знайдете хоча б мінімального звіту або узагальнення щодо результатів здійснення такого нагляду. Тим більше, що кожне третє звернення, яке надходить за належністю до центрального апарату ДПтС, пересилається з Генеральної прокуратури. Наскільки прокурори своєчасно та адекватно реагують на порушення прав людини у пенітенціарних установах залишається великою таємницею, що створює презумпцію неефективності прокуратури при реалізації цієї функції. Гадаємо, що не можна забезпечити прозорість пенітенціарної системи, якщо сам інструмент забезпечення такої прозорості функціонує за абсолютно незрозумілими правилами та невідомими наслідками такої діяльності.

Про пенітенціарні інспекції

Проект реформи Мінюсту взагалі не згадує питання інспектування крім того, що у складі центрального апарату Мінюсту створюватиметься «відділ інспекції установ».

Перше, що можна сказати про таку структуру управління пенітенціарною системою, є те, що саме за умов, коли б Мінюст формував кримінально-виконавчу політику, а ДПтС її реалізував, існування інспекційного відділу мало б сенс.

Проте після ліквідації ДПтС наявність такого відділу і саме в такому вигляді свідчить про те, що цей відділ не може бути незалежним. На фоні згаданої вище реформи прокуратури і пенітенціарної системи Мінюст зосереджує в своїх руках функції і інспектора, і того, хто інспектується. Наслідки – очевидні.

Проте, чи зможе Мінюст підняти таку ношу? Інспекторів має бути достатньо багато, і вони мають бути дійсно незалежними і об'єктивними. Це друге й не менш важливе питання, відповідь на яке Мінюст не надав.

Тому пропонуємо увазі принципи побудови системи пенітенціарних інспекцій, які повинні бути створені найближчим часом для забезпечення прозорості вітчизняної пенітенціарної системи.

Гадаємо, що єдино можливим напрямом реформ у цій площині є створення пенітенціарних інспекцій за західними зразками, які зможуть зробити пенітенціарну систему прозорою та покласти додаткову відповідальність на усіх акторів, які залучені до процесу виконання покарань.

Принципи діяльності пенітенціарних інспекцій мають полягати в наступному.

1. Пенітенціарні інспекції повинні бути повністю незалежними. Це виключає їх статус звичайного відділу у складі Мінюсту, як це запропоновано в презентації реформи. Знову наголосимо, що окремий відділ був би доцільний лише за умови, коли б Мінюст формував політику, а ДПтС її реалізував, і Мінюст вже в подальшому оцінював наслідки реалізації такої політики.

2. Пенітенціарні інспекції не підміняють відомчий контроль та прокурорський нагляд (за умови можливого збереження останнього, що також не виключається).

3. Пенітенціарні інспекції мають справу не з законом, а з в'язничними стандартами. Пенітенціарні інспекції – це не інструмент «забезпечення законності», а інструмент вдосконалення управління конкретною установою з огляду на «тести здорової в'язниці». Відтак, пенітенціарні інспекції ставляють за мету перевірити не дотримання правових норм, а досягнення зазначених вище стандартів (за встановленою шкалою).

4. Пенітенціарні інспекції не розглядають індивідуальні заяви та скарги. Пенітенціарні інспекції працюють виключно з метою узагальнення поточної ситуації щодо дотримання національних в'язничних стандартів. У випадку отримання індивідуальної скарги або заяви така заява або скарга в обов'язковому порядку надсилається за належністю. Відтак, в пенітенціарній системі повинна проводитися відповідна інформаційна компанія, що звернення до пенітенціарної інспекції із індивідуальними заявами не є засобом правового захисту.

5. Пенітенціарні інспекції не проводять розслідування окремих порушень національного законодавства та прав засуджених та ув'язнених. У випадку безпосереднього виявлення ознак найбрутальніших порушень прав людини пенітенціарні інспектори повинні повідомити про це компетентні органи, які є відповідальними за проведення перевірок за індивідуальними скаргами, розслідування злочинів та випадків нелюдського поводження.

6. Проведення пенітенціарних інспекцій включає консультації з усіма зацікавленими

сторонами (зокрема, з керівництвом установи, яка інспектувалася) з метою формулювання найбільш точних рекомендацій щодо покращення методів управління в'язницею.

7. Проведення пенітенціарної інспекції завершується наданням рекомендацій, вироблених за безпосередньої участі та урахуванням позицій представників інституції, яка інспектувалася.

8. Рекомендації не мають імперативного характеру. Вони містять лише пропозиції, вироблені разом з представниками в'язниці, що інспектувалася.

9. Діяльність пенітенціарних інспекцій не має каральної спрямованості, а їх рекомендації не містять інформації про кримінальну, дисциплінарну або іншу відповідальність певних посадових осіб або керівника установи. Йдеться лише про повне або часткове досягнення стандартів за певною шкалою. Відсутня юридична відповідальність в традиційному, нормативному розумінні цього слова.

10. Такий на перший погляд суто технічний момент як публікація рекомендацій за результатами інспектування конкретної пенітенціарної установи має винятково важливе значення для імплементації цих рекомендацій та покращення управління в'язницею. Рекомендації пенітенціарних інспекцій щодо конкретної установи публікуються на офіційному веб-сайті Мінюсту в окремій рубриці у сканованому вигляді з підписами членів відповідної пенітенціарної інспекції разом із зауваженнями, які було висловлено керівником установи, яка піддавалася інспектуванню (у випадку незгоди керівника інституції з рекомендаціями пенітенціарної інспекції).

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що пенітенціарна реформа Мінюсту, започаткована у лютому та реалізована у травні 2016 року:

- 1) багато у чому базується на міфах, гіпотезах та вигаданих фактах;
- 2) проведена у непрозорий спосіб без належних консультацій з громадськістю та експертами;
- 3) використовує приховані негативні та стигматичні символи щодо інших суб'єктів заради обґрунтування свої міфології;
- 4) не містить достатнього обґрунтування щодо ефективності структури управління, яка має запроваджуватися після ліквідації ДПтС;
- 5) не враховує належним чином питання пенітенціарного інспектування, що є неприпустимим на фоні відсутності у майбутньому прокурорського нагляду.

Галина Петросян

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ В УКРАЇНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ УГОДИ В ГРУЗІЇ

Halyna Petrosian

Odesa State University of Internal Affairs, Ukraine

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF RECOGNITION OF GUILT AGREEMENT IN UKRAINE AND PROCEDURAL AGREEMENT IN GEORGIA

With the new criminal procedural code of Ukraine, the Ukrainian criminal procedural law was amended with the new institute of agreements on recognition of guilt. In accordance with the requirements of international legal acts and obligations of our country before European and world society, socio-political changes that took place lately created pre-conditions for reformation of the system of criminal justice in the direction of its further democratization, humanization, strengthening the protection of human rights and freedoms.

The article presents comparative description of agreement on recognition of guilt in Ukraine and judicial agreement in Georgia. Some aspects of criminal proceedings are considered on the basis of agreement on recognition of guilt comparing to experience of criminal proceedings on the basis of judicial agreement. Agreements on recognition of guilt in Georgia and Ukraine were analysed.

Key words: agreement on recognition of guilt, plea deal, suspect, prosecutor, criminal proceedings on the basis of agreements, comparative characteristics, Ukraine, Georgia.

Найбільш революційним нововведенням нового Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році є введення в дію інституту кримінального провадження на підставі угод. Прогресивним кроком України на шляху до європейських і загальноприйнятих в світі стандартів кримінального судочинства є запровадження інституту угод і це є проявом гармонізації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Перевагами застосування угоди про визнання винуватості для обвинуваченого – є звільнення від покарання, уникнення невизначеності щодо покарання у суді, в деяких випадках - застосування альтернативного покарання або його зниження; для прокурора - можливість зменшення бюджетних витрат та економія процесуального часу; зниження навантаження на прокуратуру при підтриманні державного обвинувачення, певною мірою усувається перспектива подальших апеляцій. Органи досудового розслідування звільнюються від довгого і не завжди результативного розслідування, суд – від дослідження всіх доказів, а обвинувачений отримує зниження покарання або звільнення від його відбування¹.

Процесуальна угода у кримінально-процесуальному кодексі Грузії з'явилася ще у 2004 році. Можливості укладення процесуальної угоди не обмежені видом або тяжкістю злочину. Пропозиція про укладення угоди може ініціюватись як від обвинуваченого, так і від прокурора. При затвердженні процесуальної угоди підозрюваний/обвинувачений поряд з умовами, передбаченими частиною першою статті 209 кримінального процесуального кодексу Грузії, може узгодити з прокурором питання про співпрацю або відшкодування шкоди до бюджету країни².

¹Узагальнення судової практики на тему: «Судова практика здійснення судового провадження на підставі угод». *Закон і бізнес*. <http://zib.com.ua/ua/40988-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_na_temu_sudova_prktika_zdiysne.html> (2016, травень, 09).

²Меишвили, З. (2010). Путеводитель по новому уголовно-процессуальному кодексу Грузии. ООО «Сезан», 76-80. <http://www.legalaid.ge/cms/site_images/UNDP%20brochures/rus/CPC_RUS.pdf>

Якщо прокурор, обвинувачений та його адвокат домовляться з приводу укладення процесуальної угоди, прокурор письмово виносить клопотання. У формі клопотання процесуальної угоди про винесення вироку без розгляду судом справи по суті має бути зазначено:

- а) ім'я, прізвище, число, місяць і рік народження обвинуваченого;
- б) формулювання обвинувачення - опис інкримінованого діяння із зазначенням місця, часу, способу, засоби, знаряддя його вчинення, а також наслідків, викликаних цим діянням;
- в) докази, достатні для обґрунтованого припущення, що вказаний злочин скоєно цією особою;
- г) в разі співпраці обвинуваченого зі слідством - форма і суть співпраці;
- д) стаття, частина і підпункт статті Кримінального кодексу Грузії, що передбачають даний злочин;
- е) міра покарання, яку вимагає прокурор;
- ж) вказівка про попередження, передбачена частиною 1.2 статті 210 цього Кодексу, або обґрунтоване рішення, прийняте головним прокурором Грузії або його заступником, передбачене частиною 1.3 статті 210 цього Кодексу (стаття 211 КПК Грузії).

У змісті української угоди про визнання винуватості (стаття 472 КПК України) головний прокурор або його заступник не приймає обґрунтованого рішення стосовно угоди, тобто ця норма є відсутньою. На нашу думку, вищезазначена норма лише ускладнить процес укладання угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним або обвинувачуваним.

У кримінально-процесуальному кодексі Грузії, у письмовій заяві обвинуваченого, яку підписують обвинувачений і його адвокат, має зазначитися, що згоду на винесення судом вироку без розгляду справи по суті обвинувачений надав добровільно після отримання юридичної допомоги адвоката. При цьому обвинувачений повинен повною мірою усвідомлювати зміст клопотання і правові наслідки очікуваного вироку. При цьому обвинувачений повинен повною мірою усвідомлювати зміст процесуальної угоди і правові наслідки очікуваного вироку, про що повинно вказуватися в заяві обвинуваченого.

У кримінальному процесуальному кодексі України, не прописано, що обвинувачений надає письмову заяву в якій вказує, що він згоден на винесення судом вироку без розгляду справи по суті та заявив про це добровільно після отримання юридичної допомоги адвоката. Заяву підписують обвинувачений і його адвокат. Однак на практиці вищезазначене застосовується.

Клопотання є публічним, за винятком частини, в якій вказується інформація, надана слідству обвинуваченим. Правом ознайомитися з інформацією, наданою слідству обвинуваченим, мають тільки ті особи, які під нею підписалися і суд, а також обвинувачений та його адвокат, про що інший обвинувачений на підставі процесуальної угоди надає слідству викривальну інформацію. Зміст процесуальної угоди повинен бути в повній мірі доступним як обвинуваченому та його адвокату.

До клопотання прокурора про винесення судом вироку без розгляду справи по суті долучається протокол процесуальної угоди (стаття 211 КПК Грузії).

У главі 35 кримінального процесуального кодексу України відсутня норма, в якій було б зазначено, що матеріали угоди є публічними за винятком частини, в якій вказується інформація, надана слідству обвинуваченим.

В змісті української угоди про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, наслідки невиконання угоди¹.

В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін (стаття 472 КПК України).

¹ Албул, С.В., Деревянкін, С.Л., Полушук, О.В. (2015). *Кримінальний процес України: навчальний посібник*. Одеса: ОДУВС, 344.

Порівнюючи форму клопотання процесуальної угоди в Грузії та зміст угоди про визнання винуватості в Україні, можна зробити висновок, про те що на відміну від української угоди про визнання винуватості форма клопотання процесуальної угоди має більш ширше тлумачення.

У статті 211 кримінально-процесуального кодексу Грузії зазначено, що з правом ознайомитись з інформацією, яку обвинувачений надає слідству мають тільки ті особи, які під нею підписалися і суд, а також обвинувачений та його адвокат. Однак, в угоді про визнання винуватості (Україна), відсутня така норма. З матеріалами угоди може ознайомитись кожен з працівників прокуратури та суду. На нашу думку, це є великою прогалиною, адже інформацію, яку надає обвинувачений можуть використати проти нього. Тому, є необхідним внесення уточнень до статті 472 кримінального процесуального кодексу України, з урахуванням досвіду укладання Грузинської процесуальної угоди.

Процесуальна угода у Грузії оформляється письмово і засвідчується судом. Угода має бути відображена у винесеному судом вироку. Суд зобов'язаний переконатися, що процесуальну угоду укладено без застосування насильства, залякування, а також обману або будь-якої іншої незаконної обіцянки, добровільно, і що обвинувачений мав можливість отримати кваліфіковану юридичну допомогу.

За кримінально-процесуальним кодексом Грузії до затвердження процесуальної угоди суд зобов'язаний переконатися, в тому, що:

а) обвинувачений в повній мірі усвідомлює характер злочину, у вчиненні якого обвинувачується;

б) обвинувачений в повній мірі усвідомлює покарання, передбачене за злочин, вчинення якого він визнає;

в) обвинуваченому відомі всі пов'язані з процесуальною угодою вимоги про визнання провини, передбачені законом;

г) обвинувачений усвідомлює, що якщо суд не затвердив процесуальну угоду, не допускається згодом використовувати проти нього будь-яку інформацію, яку він надасть суду при розгляді процесуальної угоди;

д) обвинувачений усвідомлює, що володіє такими правами:

д.а) право на захист;

д.б) право відмовитися від процесуальної угоди про визнання провини;

д.в) право на розгляд судом справи по суті;

е) процесуальна угода не є результатом примусу, залякування обвинуваченого або обіцянки, яке виходить за рамки процесуальної угоди;

ж) обвинувачений згоден з фактичними підставами процесуальної угоди про визнання провини;

з) всі умови досягнуті між обвинуваченим і прокурором угоди відображені в процесуальній угоді;

і) обвинувачений і його адвокат в повному обсязі ознайомлені з матеріалами справи (стаття 212 КПК Грузії).

У Грузії суд до затвердження процесуальної угоди зобов'язаний упевнитися у обвинуваченого, що стосовно обвинуваченого з боку представників правоохоронних органів не мали місця катування, нелюдське ставлення або таке, що принижує звернення. Суддя також зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому, що подача скарги за фактом застосування нелюдського або принизливого поведіння не перешкоджатиме утвердженню процесуальної угоди, укладеної з дотриманням закону (стаття 212 КПК Грузії).

За законодавством Грузії суддя приймає рішення про процесуальну угоду на підставі закону і не зобов'язаний стверджувати угоду, досягнуту між обвинуваченим і прокурором (стаття 212 КПК Грузії).

У кримінальному процесуальному кодексі України зазначено, що укладення угоди на стадії досудового розслідування тягне за собою його закінчення. Формою закінчення досудового розслідування у випадку укладення угоди про визнання винуватості є складання обвинувального акта, до якого додається підписана сторонами угода. Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх

результату у разі відмови суду в затвердженні угоди¹.

За законодавством України, якщо угоду укладено на стадії досудового розслідування, то її розгляд по суті відбувається в ході підготовчого судового засідання за обов'язковою участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду (ч. 2 ст. 474 КПК України).

Якщо угоду досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди. Про зупинення процесуальних дій судом постановляється ухвала, у якій зазначається, хто заявив клопотання про укладення угоди, процесуальні дії, які вже були проведені у судовому провадженні, час і місце її винесення (ч. 3 ст. 474 КПК України).

Перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє:

1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права:

- мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;
- мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;
- допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені статтею 473 КПК України;

3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим;

4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом (ч. 4 ст. 474 КПК України).

Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності суд має право витребувати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судові засідання осіб та опитувати їх.

Негативна відповідь на будь-яке із поставлених запитань зобов'язує суд дати відповідні роз'яснення. Чи цілком підозрюваний розуміє наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України? Якщо після такого роз'яснення обвинувачений заперечуватиме проти затвердження угоди, її не може бути затверджено².

Суд перевіряє угоду на відповідність вимогам кримінального процесуального кодексу України та/або закону. Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо:

1) умови угоди суперечать вимогам кримінального процесуального кодексу України та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судові провадження продовжуються у загальному порядку.

Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається (стаття 474 КПК України).

На відміну від законодавства Грузії, у кримінальному процесуальному кодексі України відсутня норма, якою передбачено усвідомлення обвинуваченим, що якщо суд не затвердив

¹ Гетьман, А. (2012). *Науково-практичний коментар нового Кримінального процесуального кодексу України*. Київ, 342-343.

² Коваленко, В.В., Удалова, Л.Д., Письменний, Д.П. (2013). *Кримінальний процес*. Київ: «Центр учбової літератури», 469.

процесуальну угоду, не допускається використовувати проти нього будь-яку інформацію, яку він надасть суду при розгляді процесуальної угоди.

Отже, як показує 12-ти річний практичний досвід в Грузії, застосування процесуальної угоди допомагає пришвидшити досудове та судове провадження, захищає права підозрюваного/обвинуваченого. В законодавстві Грузії є норма, якщо процесуальну угоду суд не затвердив то інформацію, яку надав підозрюваний чи обвинувачений не допускається використовувати проти нього. Також цікавою нормою є те, що клопотання прокурорапро затвердження угоди є публічним, за винятком частини, в якій вказується інформація, надана слідству обвинуваченим. Тобто правом ознайомитися з інформацією, наданою слідству обвинуваченим, мають тільки ті особи, які під нею підписалися і суд, а також обвинувачений та його адвокат.

На нашу думку, це лише покращить та спростить процес укладання угод про визнання винуватості, адже ці норми дають впевненість підозрюваному/обвинувачуваному в нерозголошенні відомостей, які він надасть слідству чи суду.

Тому, вважаємо за необхідним удосконалити процесуальні норми Кримінального процесуального кодексу України та внести зміни з урахуванням досвіду грузинської процесуальної угоди.

References

1. Albul, S. V., DerevyankIn, S. L., Poluschuk, O. V. (2015). *Kriminalniy protses Ukraini: navchalniy posibnik*. Odesa: ODUVS.
2. Getman, A. (2012). *Naukovo-praktichniy komentar novogo Kriminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrayini*. Kyiv.
3. Kovalenko, V. V., Udalova, L. D., Pismenniy, D. P. (2013). *Kriminalniy protses*. Kyiv: «Tsentр uchbovoyi literaturi».
4. *Kriminalniy protsesualniy kodeks Ukraini 2013* (Verhovna Rada Ukraini). *Ofitsiyiniy sayt Verhovnoyi Radi Ukrayini*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> (2016, traven, 08).
5. Meishvili, Z. (2010). *Putevoditel po novomu ugovno-protsessualnomu kodeksu Gruzii*. ООО «Sezan», 76-80.<http://www.legalaid.ge/cms/site_images/UNDP%20brochures/rus/CPC_RUS.pdf>.
1. Uzagalnennya sudovoyi praktiki na temu: «Sudova praktika zdiysnennya sudovogo provadzhennya na pidstavi ugod». *Zakon I biznes*. <http://zib.com.ua/ua/40988-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_na_temu_sudova_prktika_zdiysne.html>(2016, traven, 09).

Юлія Меркулова, к. ю. н.

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ МІЖ ПОТЕРПІЛИМ ТА ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Yuliia Merkulova, PhD in Law

Odesa State University of Internal Affairs, Ukraine

PROCEDURAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF AGREEMENT ON RECONCILIATION BETWEEN A VICTIM AND A SUSPECT (AN ACCUSED) IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is dedicated to procedural and psychological peculiarities of an agreement on reconciliation between a victim and a suspect (an accused) in criminal proceedings. On the basis of analysis of criminal procedural legislation of Ukraine, legal psychology achievements regarding neutralization and elimination of causes of conflicts, problems that arise in practice when entering into agreements of this type were learnt. Attention is drawn to the fact that despite significant achievements in development of this issue, many questions have not yet found their proper coverage; to the present legal aspects of restorative justice and related to it psychological problems of neutralization, overcoming of criminal conflicts and reconciliation between parties within criminal proceedings on the basis of agreements remained controversial and not clear to science. In particular, dependence of reconciliation from offence, its seriousness and scale of a conflict, which arose as the result of committing a crime; complexity of determining whether conflicting parties reconciled indeed; influence of emotional state of a victim on investigation; the extent of victim's involvement in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings based on agreements, empathy, conflict, reconciliation, neutralization, agreement, agreement on reconciliation.

Концепція кримінального провадження на підставі угод є втіленням гуманізації кримінального судочинства і направлена на врегулювання соціального конфлікту, який виникає за результатами вчинення злочину між потерпілим і особою, яка його вчинила. Використання договірних правовідносин дозволяє створити механізм дійсно справедливого та гуманного ставлення до потерпілих від злочинів. Система договірного правосуддя дозволяє реально відновити порушені інтереси жертви злочину.

З іншої сторони особи, які вчинили злочин, під час договірних процедур, мають змогу вникнути у моральні, фізичні страждання потерпілих, які виникли за результатами злочину. У підозрюваних виникає феномен емпатії, що дозволяє краще усвідомити наслідки власних дій і прийняти відповідальність за скоєне з реальним відновленням інтересів потерпілого, які були порушені під час злочину.

З появою в КПК України кримінального провадження на підставі угод значно спростилися процедура розгляду певної категорії кримінальних справ, скоротилися строки тримання осіб під вартою, загальні процесуальні строки розгляду кримінальних справ, а також зменшилося навантаження на систему судових і правоохоронних органів. Відновний підхід допомагає усвідомити цінність людських стосунків, відновлює нормальні взаємовідносини між конфліктуєчими сторонами і сприяє формуванню здорового суспільства. Договірні правовідносини являються також важливим, а в окремих випадках і центральним фактором запобігання рецидивних злочинів. Особливо позитивний вплив мають договірні процедури за участі неповнолітніх, зокрема, у нейтралізації акцентуацій, які як відомо, нерідко являються факторами, що приводять до вчинення

злочинів, і зокрема, насильницької спрямованості.

Відновне правосуддя свій початок бере з сімдесятих років ХХ століття. Англійський дослідник Гай Мастерс зазначає, що першу спробу застосування відновного правосуддя було зроблено в Канаді в 1974 році, коли за фактом скоєння вандалізму представник громадської організації запропонував судді, щоб правопорушники зустрілися з 22 потерпілими та обговорили можливості щодо того, як відшкодувати заподіяні злочином наслідки. В результаті проведеної зустрічі правопорушники погодились, яким чином компенсувати втрати потерпілих.¹

На даний час понад 80 країн світу в своїй практиці використовують одну з форм відновного правосуддя.²

Відповідно до Декларації «Основні принципи використання програм відновного правосуддя в кримінальних справах», прийнятої Економічною й Соціальною Радою ООН 24.07.2002 року, програми відновного правосуддя полягають у залученні та активній участі всіх людей, інтереси яких зачіпає злочин, у роботі з вирішення проблем, що виникли, за допомогою посередника – справедливої та безсторонньої третьої сторони. Результатом повинна стати угода (договір) в якій фіксується послідовність конкретних дій правопорушника, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої потерпілій особі та сприятливого відновлення її репутації внайближчому для неї соціальному оточенні. «Держави-члени ООН повинні підтримувати у себе дослідження і оцінку програм відновного правосуддя, щоб визначити рівень, на якому вони призводять до відновлювальних результатів, а також вияснити, наскільки вони дійсно служать альтернативою кримінально-процесуальним процедурам і чи приносять позитивні результати для всіх сторін, які приймають участь»(п. 22).³

Сучасні тенденції суспільного розвитку, розбудова демократії, інтеграція України у світову та європейську спільноту вимагають від нашої держави адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів і зобов'язань, вивчення та подальшої імплементації у вітчизняну правову систему загальновизнаних міжнародних стандартів. Особливо гостро ця проблема проявляється під час кримінальних проваджень під час яких здійснюється охорона важливих конституційних прав, свобод та законних інтересів громадян. Одним із перспективних напрямків забезпечення цих процесів являється відновне правосуддя. «Відновне правосуддя – це процес, за допомогою якого всі учасники злочину разом вирішують, яким чином нейтралізувати негативні наслідки даного злочину та що необхідно зробити для запобігання його повторного вчинення у майбутньому».⁴

Вивчення юридичної літератури по даному питанню свідчить про те, що проблеми відновного правосуддя знаходять свої висвітлення в працях відомих вчених: Х.Д. Алікперова, Ю.В.Бауліна, Х. Бесемера, Р. Буша, Л.В. Головка, О. Г. Добровольської, В.В. Землянської, Х. Зера, Л.М. Карнозової, М.В.Костицького, Р.Р. Максудова, Т. Маршала, Н.В.Неледві Н.В.Нестор, М. Райта, В.М.Тертишніка та ін. Але не зважаючи на значні досягнення в розробці даної проблеми, багато питань ще не знайшли свого належного висвітлення, залишилися до сьогоднішнього дня дискусійними та недостатньо розкритими в науці як правові сторони відновного правосуддя, так і пов'язані з ними психологічні проблеми нейтралізації, подолання кримінальних конфліктів та досягнення примирення між сторонами через кримінальне провадження на підставі угод.

Про актуальність даної проблеми свідчить і те, що, як зазначають науковці, які здійснювали аналіз кримінальних справ у попередні роки у різних регіонах України, в середньому 40% потерпілих не отримують жодного відшкодування завданої їм злочином шкоди.⁵

Вищевикладене зумовлює необхідність більш глибокого та повного теоретичного і практичного дослідження проблем нейтралізації та подолання конфліктів, які виникають при вчиненні злочинів, процесів примирення між потерпілим та підозрюваним, направленою на відновлення порушених злочином прав жертви, формування на цій основі конкретних пропозицій

¹ Землянська, В.В., Ільковець, Л.Б., Сегедін, В.Б. (2008). *Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України*. Київ, 173.

² Нестор, Н.В. (2010). Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. *Форум права*, 2, 330-333 <<http://www.nbv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10nnvfp.pdf>>.

³ Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах, Резолюція ООН (24 липня 2002 р.). <http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2.content_ukr.html>.

⁴ Маршал, Тоні (2005). *Зцілення правосуддям*, 34-37.

⁵ Тататин, І.І. (2015). *Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні*. Львів, 18.

щодо вдосконалення чинного законодавства та практики кримінального провадження на підставі угод відповідно до вимог кримінально- процесуальної науки і психології.

Процедури примирення, пошук компромісів при різних конфліктах виникли одночасно з появою перших організованих спільнот, з одного боку, як спосіб самозбереження, забезпечення миру і безпеки, а з іншого - як засіб цивілізованого вирішення конфліктів різного виду, конструктивного розвитку і примноження матеріальних і духовних цінностей.

Примирення від слова «мириться», що згідно з Новим тлумачним словником української мови трактується як «Припиняти сварки, суперечки ворожнечу з ким-небудь, примірятися, замірятися, годитися, іти на мирову. Терпимо ставитися до кого-,чого-небудь; звикати, толерувати»¹. Примирення – надає оптимальну можливість подолати суперечку, ворожнечу, урегулювати кримінальний конфлікт на основі добровільного компромісу та взаємних поступок сторін.

Положення про примирення містяться ще в Законах XII таблиць — пам'ятці римського права 451-450 рр. до н.е. Так, п.2 Таблиці VIII встановлював таке правило: «Якщо заподіє ушкодження й не помириться з потерпілим, то нехай і йому самому буде заподіяно теж саме». Законом XII таблиць були встановлені такі винагороди: за поламану кістку вільної людини – 300 асів, раба – 150 асів, за скривдження особи (нанесення побоїв без поранення, наклеп) – 25 асів та ін., тобто усувалась не тільки нанесена шкода здоров'ю, але і спричинені потерпілому страждання.

Слов'янська лексика вже у VI ст. н. е. містила усі основні поняття, які стосувалися суду й судочинства: *sgdъ* (суд), *zakopъ* (закон), *pravo* (право), *pravъda* (правда) тощо. Саме на даному етапі розвитку права з'явилося нове начало, яке відобразилось в організації соціальних установ і юридичних інститутів. Цим началом є розуміння необхідності досягнення примирення при вирішенні будь-яких конфліктів, які виникали в громадах. Процедура примирення відбувалась із обов'язковою участю старших, «добрих», кращих» людей — хранителів дідівських законів, або в ній брав участь весь рід на його радах — вічах». Таким чином, у слов'ян на заміну кровної помсти прийшло примирення².

Примирення у стародавні часи перш за все виступало засобом підтримання миру та спокою в суспільстві, роді та племені, недопущення збройних методів вирішення конфліктів, хоча безпосередня шкода могла компенсуватися саме постраждалій особі. Мета такого примирення полягала в тому, що кривдник каявся, просив вибачення у потерпілої сторони, котра, в свою чергу, вибачала його, і вже після цього (при отриманні згоди на примирення) особа, яка вчинила злочинне діяння, повинна була компенсувати заподіяну шкоду.

Близькими за змістом терміном до «примирення» є терміни «прощення», «прощати». Етимологічно слово «прощати, простити» походять зі слова пробачити чию-небудь провину, примиритися серцем, не плекаючи ворожнечі за образу тощо.³

Наприкінці XX століття термін «прощення» часто застосовувався в етико-психологічних дослідженнях та психотерапевтичних розробках, де розглядається не стільки як моральна вимога, скільки як конкретне життєве завдання, вирішення якого необхідно з метою відновлення відносин з близькими людьми після нанесеної ними образи (образа, приниження, зрада тощо), або з метою перебудувати власне життя після нанесеного невинного збитку (навмисне розорення, нанесення каліцтва людині або його близьким, вбивство близьких тощо)⁴.

Процедури примирення використовувалися у всьому стародавньому світі і набувають поширення і у сучасній цивілізації.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє визначити два типи примирення в кримінальному процесі: просте примирення і примирення –медіація. При здійсненні простого примирення, державні органи чи суд не втручаються, а лише пасивно фіксують примирення, яке здійснилось поза кримінального процесу. В такому випадку держава не організує ніяких заходів щодо сприяння примиренню сторін. Що стосується примирення-медіації, то примирення покладається на не самі

¹ Яременко, В., Сліпушко, О. (2001). Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Том 2. Київ: АКОНІТ, 187.

² Гайворонська, І. (2008). Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально – правових конфліктів на українських землях. *Юридична Україна*, 5, 105.

³ Яременко, В., Сліпушко, О. (2001). Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Том 2. Київ: АКОНІТ, 65.

⁴ Апресян, Р.Г. (2001). *Прощение*. <<http://iph.ras.ru/elib/2483.html>>.

сторони, а на третіх осіб, службу медіації, медіаторів тощо¹. В Україні примирення поза кримінального процесу може мати місце по злочинам приватного обвинувачення до подачі потерпілим заяви про вчинене відносно нього кримінального правопорушення. По кримінальному провадженню примирення може бути здійснено між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або погоджена з цими особами угода може мати місце і за допомогою іншої особи (крім слідчого, прокурора або судді). Вивчення досвіду використання угод про примирення у кримінальному провадженні свідчить, що такими, як правило є представники Центрив відновних практик або адвокати.

В Україні практика кримінальних проваджень на підставі угод, зокрема, угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим повільно але набирає обертів. За даними Вищого спеціалізованого суду України (далі – ВСС) перші результати реалізації положень КПК стосовно кримінальних проваджень на підставі угод підтвердили очікування суспільства від вирішення кримінальних конфліктів з залученням його сторін в пошуках компромісу. Так, із моменту набрання чинності кримінальним процесуальним законом суди загальної юрисдикції станом на 1 січня 2014 р. розглянули 22653 угод, із них 11512 — про примирення. Зі статистичної інформації (яку для моніторингу процесу впровадження в дію нового КПК, систематизації та аналізу практики його застосування щомісяця надають ВСС апеляційні суди України вбачається збереження тенденції до подальшого активного застосування інституту угод у кримінальному судочинстві. Аналіз динаміки показників застосування положень КПК у судовій практиці свідчить, що кількість затверджених вироком угод за останні місяці є сталою, без суттєвих коливань, і становить у середньому майже 3000 затверджених угод на місяць.²

Разом з тим, кількість постановлених судом судових рішень про відмову в затвердженні угоди коливається в межах від 70 до 250 ухвал на місяць, що на наш погляд, потребує детального вивчення проблем та їх усунення.

Ми погоджуємося з тим, що «незважаючи на позитивну динаміку затверджених вироків на підставі угод, з огляду на те, що цей інститут є новим для кримінального судочинства, його механізм ще не відпрацьовано судовою практикою та достатньою мірою не досліджено науковою доктриною, а також беручи до уваги появу нових формулювань, підходів та оціночних категорій у новому КПК, актуальним і необхідним є вивчення та узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод»³. Зокрема, залишилися недостатньо дослідженими окремі взаємопов'язані проблеми процесуальних та психологічних особливостей подолання конфліктів та укладання угод про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні.

Відповідно до ст. 469 КПК України *угода про примирення* між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Разом з тим відповідно до роз'яснень Вищого спеціалізованого суду України «в кримінальних правопорушеннях, в яких основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається. Винятком із цього правила є кримінальне провадження, що здійснюється у формі приватного обвинувачення. Слід зважати на те, що згідно з чинним законодавством примирення потерпілого з підозрюваним або обвинуваченим може мати одну з трьох форм (відмова потерпілого від обвинувачення, примирення винного з потерпілим, укладення угоди про примирення), що мають різні правові наслідки. Зокрема, відмова потерпілого від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення; примирення потерпілого з підозрюваним або обвинуваченим, який вперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості з необережності та відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду, є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Необхідно пам'ятати, що у

¹ Головка, Л.В. (2002). *Альтернативи уголовному преследованию в современном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 103-104.

² Узагальнення ВССУ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод (2014). *Закон і Бізнес*, 28, 29.

³ Узагальнення ВССУ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод (2014). *Закон і Бізнес*, 28, 29.

таких випадках укладення угоди про примирення виключається»

Угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим¹.

Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. При цьому необхідно пам'ятати, що з метою забезпечення дотримання вимог процесуального закону слідчому та прокурору, судді під час судового провадження, слідчому судді при здійсненні судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні забороняється ініціювати укладення такої угоди, вести домовленості щодо її змісту.

Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Слідчий завжди повинен доводити, хто був ініціатором укладення угоди під час допитів підозрюваного, потерпілого, а суд під час підготовчого судового засідання зобов'язаний у потерпілого та обвинуваченого встановити хто був ініціатором укладання угоди про примирення, переконавшись таким чином, чи дотримувалися вимоги ч.1 ст.469 КПК.

При цьому необхідно наголосити на тому, що статус особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, законодавець пов'язав із відповідною стадією провадження: особа має статус підозрюваного на стадії досудового розслідування, обвинуваченого (підсудного) — під час судового провадження в суді першої та апеляційної інстанцій (в разі оскарження судового рішення). У зв'язку з наведеним неправильним є вживання терміна «обвинувачений» у змісті угоди (незалежно від її виду) чи обвинувального акта.

Відповідно до п.1 ст. 469 КПК України угода про примирення може бути укладена тільки за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого і тільки після того, як потерпілий або підозрюваний чи обвинувачений виявили бажання примиритися з протилежною стороною, оскільки саме факт примирення є підставою для укладення такої угоди.

При цьому відповідно до роз'яснень Вищого спеціалізованого суду України «варто звернути увагу також і на те, що ... виявлено непоодинокі випадки покладення за умовами угоди про примирення на підозрюваного обов'язків, які не відповідають вимогам закону, наприклад «беззастережно визнати обвинувачення в обсязі підозри у судовому провадженні». Слід нагадати, що для цього виду угод визнання винуватості взагалі не є обов'язковим.²

До процедури примирення можуть залучатися інші особи, зокрема представники Центрів відновних практик, особи, які мають певний авторитет для учасників укладання угоди. Як свідчить практика, особливо вагомою є ініціатива потерпілої сторони адже їй завдано моральної, фізичної або майнової шкоди і її вимоги мають першочергове значення у укладанні угоди про примирення.

Якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. При цьому відповідно до роз'яснень Вищого спеціалізованого суду України «укладається одна угода, у якій може бути зазначено різні вимоги потерпілих до підозрюваного, обвинуваченого щодо розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи переліку дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити щодо потерпілого (потерпілих), але обов'язково має бути зазначено про узгоджене між сторонами (усіма потерпілими та підозрюваним, обвинуваченим) покарання, їх згоду на призначення такого покарання або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Недотримання цих вимог закону відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 474

¹ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод. Лист Вищого спеціалізованого суду України (15.11.2012 № 223-1679/0/4-12).

² Узагальнення ВССУ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод (2014). *Закон і Бізнес*, 28, 29.

КПК є підставою для відмови у затвердженні угоди»¹.

Якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

При укладанні угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) виникають обставини, які пом'якшують покарання, зокрема, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину; відшкодування завданих збитків (розписки Потерпілого знаходяться в матеріалах кримінального провадження); надання допомоги потерпілому після вчинення злочину; надання матеріальної допомоги на проведення медичного огляду та лікування (ч.2 ст.66 КК).

Відповідно до п. 6 ст. 474 КПК України «Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності суд має право витребувати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб та опитувати їх». Факт добровільності, відсутності насильства, примусу, погроз у відношенні як до жертви злочину, так і при певних обставинах стосовно підозрюваного чи обвинуваченого повинен бути доказаний. І не достатньо опитування. Такі важливі обставини повинні бути, на наш погляд, доказані більш ретельно, а це можливо тільки з використанням спеціальних знань -- експертним шляхом, зокрема, повинна бути призначена судова психологічна експертиза, яка своїми методами з'ясує реальні обставини укладення угоди, а також факт досягнення між сторонами примирення.

На завершення не можливо не підкреслити, що укладання угоди про примирення залежить від характеру злочину та глибини, масштабу конфлікту, який виник у зв'язку з вчиненням злочину. Корисливі злочини приносять жертві матеріальні збитки і такі особи, в першу чергу, бажають повернути своє майно, гроші, цінності, а нерідко і у кратному відношенні з метою відшкодувати і моральні збитки. І тільки на другому місці мають і інші бажання, такі як необхідність обвинуваченого наказати у судовому порядку тощо.

По насильницьким чи насильницько-корисливим кримінальним правопорушенням більш складна картина переживань жертви злочину. Психологію жертви достатньо описано в юридичній та спеціальній літературі. Так, деякі потерпілі підкреслювали, що після нападу вони відчували себе як буд-то вони під час злочину були паралізовані, нездатні діяти, протистояти злочинцеві їх опанував страх неминучої смерті. Жертву переповнюють відчуття нереальності і одночасно присутності небезпеки, безпомічності, жаху і особистої уразливості. Ці відчуття її переслідували на протязі багатьох тижнів. Жертва становиться емоційно нестійкою, появлялася важка депресія і/ або сильний гнів по відношенню до злочинця, до людей, які не змогли запобігти цьому злочину. Вона собі уявляла як жорстоко помститься злочинцеві. З'являлися відчуття сорому та винуватості. Світ уявляється тепер як потенційна небезпека і він ніколи вже не буде таким як колись мирним та добрим. На жаль ми не прислухаємося до відчуттів та потреб потерпілих. Не достатньо дозволяєм прийняти жертві участь у вирішенні своєї справи. Не приймаємо заходів щодо сцілення таких людей. Потерпілі ще знаходяться на периферії кримінального процесу².

З боку суспільства необхідні нові відновні заходи до проблем потерпілих від злочинів. І законодавцем перші кроки вже зроблені. Але – це тільки початок на шляху до відновного правосуддя. Примирення як категорія в кримінально-правовому просторі набуває особливого значення та характеристики. Примирення потерпілого при його ключовій ролі та підозрюваного(обвинуваченого), зазвичай, визначається як добровільна досудова або судова угода сторін про вирішення конфлікту через взаємні поступки, відновлення порушених інтересів жертви злочину коли потерпіла сторона прощає, пробачає провину, особи яка вчинила злочин, не затаїла ворожнечі до підозрюваного чи обвинуваченого за образу, яка була нанесена під час злочину, внутрішнє та зовнішнє примирилася з кривдником. Але досягти стану примирення по

¹ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод. Лист Вищого спеціалізованого суду України (15.11.2012 № 223-1679/0/4-12).

² Зер, Х. (2002). *Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание*. Москва: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 9-15.

насилницьким та корисно-насилницьким злочинам, як правило, можливо тільки зовні тобто на словах. І по суті суддя фактично не може визначити чи примирилися сторони конфлікту адже у свідомості жертви завжди залишається залишок образи і нерідко внутрішнє непримириме ставлення до кривдника, особливо по звалтуванням, вбивствам по тяжким тілесним ушкодженням, розбійних нападах тощо. На наш погляд у таких випадках досягти внутрішнього примирення майже неможливо, як правило, мають місце зовнішні прояви примирення в силу розкаяння особи, яка вчинила злочин та прийняття нею заходів відшкодування матеріальних та моральних збитків.

Примирення, як того потребує законодавець, як головне завдання укладання угод між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим - це ідеальний підсумковий варіант таких угод. Але глибина конфлікту, який виникає під час насилницьких злочинів, (вбивства, навмисні тілесні ушкодження, звалтування тощо) в реальності не завжди можливо подолати та примирити сторони, а укласти угоду бажано особливо коли підозрюваним являється неповнолітня особа. Тому, на наш погляд, більш коректно було б угоду між потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим назвати не про примирення, а «угода про домовленості між потерпілим підозрюваним чи обвинуваченим».

Жертви злочинів нерідко знаходяться в стані страху, депресії, у них виникають певні потреби як матеріального, так і пов'язані з необхідністю прийняття заходів щодо душевного зцілення. І одним із шляхів, який може прискорити процес задоволення потреб жертви, які виникли у зв'язку з вчиненням відносно її злочину і зокрема, психічного зцілення являються процедури відновного правосуддя.

References

1. Apresyan, R. G. (2001). Proschenie. <<http://iph.ras.ru/elib/2483.html>>.
2. Gayvoronska, I. (2008). Istorichniy rozvitok mirnogo i kompromisnogo virishennya kriminalno – pravovih konfliktiv na ukrayinskih zemlyah. *Yuridichna Ukrayina*, 5, 105.
3. Golovko, L. V. (2002). *Alternativyi ugovnomu presledovaniyu v sovremennom prave*. Sankt-Peterburg: Yuridicheskij tsentr Press.
4. Marshal, T. (2005). Ztsilennya pravosuddyam / Ukrayinskiy dosvid vprovadzhennya program vidnovnogo pravosuddya. 34-37.
5. Nestor, N. V. (2010). Ponyattya, printsipi ta formi vidnovnogo pravosuddya. *Forum prava*, 2, 330-333. <<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10nnvfv.pdf>>.
6. *Pro deyaki pitannya zdiysnennya kriminalnogo provadzhennya na pidstavi ugod*. List Vischogo spetsializovanogo sudu Ukrayini vid 15.11.2012. № 223-1679/0/4-12.
7. Rezolyutsiya (uhvalena 24 lipnya 2002 roku) OON. http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2.content_ukr.html
8. Tatatin, I. I. (2015). *Zabezpechennya vidshkoduvannya shkodi, zapodlyanoyi kriminalnim pravoporushennyam, na dosudovomu rozsliduvanni*. Avtoref. dis. kand.. yurid. nauk. Lviv.
9. Uzagalnennya VSSU sudovoyi praktiki zdiysnennya kriminalnogo provadzhennya na pidstavi ugod vid 22.01.2014 (tekst). *Zakon i Biznes*, 28, 29.
10. Yaremenko, V., Slipushko, O. (2001). *Noviy tlumachniy slovník ukrayinskoyi movi u troh tomah. 2 tom K-P*. Vidannya druge, vipravlene: Kyiv: Vid-vo «AKONIT».
11. Yaremenko, V., Slipushko, O. (2001). *Noviy tlumachniy slovník ukrayinskoyi movi u troh tomah. 3 tom P-Ya*. Vidannya druge vipravlene: Kyiv: Vid-vo «AKONIT».
12. Zemlyanska, V. V., Ilkovets, L.B., Segedin, V.B. (2008). *Vprovadzhennya vidnovnogo pravosuddya u kriminalne sudochinstvo Ukrayini: posibnik*. Kyiv: Vidavets Zaharenko V. O.
13. Zer, H. (2002). *Vosstanovitelnoe pravosudie: noviy vzglyad na prestuplenie i nakazanie*. Moskva: MOO Tsentr «Sudebno-pravovaya reforma».

Yuliia Hres

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

DEFINING CORRELATION BETWEEN TACTICAL, TECHNOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS IN AN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITY

This article is devoted to the study of the nature and structure of investigative (search) activities and defining the correlation between its tactical, technological and organizational aspects. The author researched and analyzed the works of criminalists who have been developing recommendations for organization of investigative (search) activities and have been determining their specific features and structural elements.

Relevance of the research of the structure of investigative (search) activity and defining the correlation between its aspects is stipulated by the need of improvement of tactical recommendations for conducting investigative (search) activities during the investigation of criminal proceedings. The article discusses the need to identify those aspects of investigative (search) activities: tactical, technological and organizational, describe grounds for their differentiation and discuss their relationship with each other.

Key words: criminalistic tactics, investigative (search) activities, tactics of investigative (search) activity, tactical aspect, technological aspect, organizational aspect.

The concept of criminalistic tactics has been existing since the inception of this science. Thus, Hans Gross does not directly determine criminalistic tactics, but provides for an analysis of its provisions in his fundamental work - "Guidelines for judicial investigators as a criminalistic system". This indicates that he selected and developed provisions which are traditionally included in the section of criminalistic tactics¹. Thus, he paid attention to studying features of preparation and processing examination of a witness and an accused, especially the formation of testimony, inspection of the crime scene, its fixation and conduct of a search. In 1910 Veynhart's famous work called "Criminal tactics: a guide for crime investigation" was published. The research work actually introduced the concept of "tactics" in criminalistic science².

Criminalistic tactics, like the rest of criminalistics, in general, originates from the science of criminal proceedings. During its formation tactics was seen as a part of police (criminal) technique. However, in the process of development, criminalistic tactics used and adapted to its needs developments and achievements of other sciences such as psychology, logic, ethics and others. Criminalistic tactics has always been and is still an open system that collects and integrates the latest scientific and technological findings. One of the central elements of criminalistic tactics is an investigative (search) activity which accumulates achievements and scientific developments in this section of criminalistics. Therefore, in order to analyze the content and structure of an investigative (search) activity it is necessary to determine what range of questions criminalistics studies.

As part of the Eastern European school of criminalistics, criminalistic tactics gained active development in the 60 - 80-ies of the 20th century. The views of scientists on the content and structure of criminalistic tactics are constantly changing, and some provisions which in the initial formation related to this section were removed and are now considered to be criminalistic methods. But most modern scholars agree that criminalistic tactics must include provisions concerning criminalistic versions, investigative situations, tactics, decisions, operations and combinations of investigation and planning, the principles of cooperation and the use of expertise in investigation³.

¹ Гросс, Г. (2002). *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Москва: ЛексЭст.

² Вейнгарт, А. (1912). *Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений*. Санкт-Петербург: Вестник полиции.

³ Белкин, Р.С. (ред.). *Криминалистическая энциклопедия*. Москва: Изд-во БЕК, 104.; Аверьянова, Т.В., Белкин, Р.С., Корухов, Ю.Г., Российская, Е.Р. (2000). *Криминалистика*. Москва: НОРМА-ИНФРА, 442; Яблоков, Н.П. (ред.) (2001). *Криминалистика: учебник*. Москва: Юристъ, 189; Шепітько, В.Ю. (2007). *Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія*. Харків: Харків

Within the researched questions it is also important to define the concept of "criminalistic tactics". Traditionally, criminalistic tactics, on the one hand, is seen as a section of criminalistic science, and on the other – as a system of scientifically based recommendations for the most rational way of organizing and conducting individual investigative (search) activities to collect evidence and reaching the goal of criminal proceedings by applying tactical techniques and their complexes.

The concept of "tactics" came into criminalistics from military science, where it is understood as a theory and practice of preparation, organization and conducting of a battle¹. Therefore, some criminalists point out that the tactics is present only where there is a real need to overcome a direct or prevent an indirect opposition to an investigation². Hence, there is a justification for understanding criminalistic tactics in a narrow and a broad sense. Viewing tactics in the narrow sense is derived from the military definition of the concept. According to this approach tactics is a system of means designed to achieve the objective of an investigation through struggle, conflict of interests and overcoming resistance. Those scientists who stick to this point, say that tactics is present only where there is a conflict, and absent in all other cases. This conflict can be expressed in an open opposition of participants of an investigation (participants of specific investigative (search) activities) when, for example, during interrogation the suspect refuses to testify or attempts to discredit the witnesses or the victim. Also, opposition may be hidden. This happens when an offender tries to confuse the investigation, send it in the wrong direction. For this purpose, he will give false or partially false testimony that distort the truth; the perpetrator will intimidate or bribe witnesses and others.

Under the second approach, the concept of "tactics" includes not only a set of tactical techniques, guidelines and other means aimed at overcoming direct or indirect opposition, but also those related to the definition of investigator's conduct, correcting the course of investigative (search) activities, actualization of information related or not related to the crime in the memory of a questioned person etc. This means that tactics in a broader sense includes not only purely tactical aspect but also other ones such as organizational, technological, psychological, procedural.

So, it should be noted that in accordance with Art. 223 of the Criminal Procedural Code of Ukraine investigative (search) activities are activities aimed at receiving (collecting) evidence or verification of evidence obtained previously in criminal proceedings³. In other words, a complex system of interrelated techniques and operations of identification, fixation, seizure, examination and assessment of evidence relevant to the events under investigation and are conducted by investigators or by an authorized person in accordance with the requirements of the criminal procedural legislation. The need for deep studying of investigative (search) activities and improvement of actions grounded on scientific and practical recommendations for their preparation and conduct stems from an extremely important result that gets investigator during investigative (search) activities. Investigative (search) activities are the only procedural means of collection of evidence-based information on which, in the course of the trial, court shall decide on the guilt or innocence of an individual.

The question of the nature and structure of investigative (search) activities, their tactics and organization always attracted the attention of criminalistic scientists. Investigative activities and their specific features were depicted in research works of such scientists as T.V. Averyanova, L.E. Arotsker, O.J. Baev, V.P. Bahin, R.S. Belkin, I.E. Bykhov, A.M. Vasiliev, V.L. Vasiliev, A.I. Vinberh, G. Gross, L.Y. Drapkin, O.M. Zinin, E.P. Ishchenko, P.P. Ishchenko, V. Komissarov, V.P. Kolmakov, S.P. Mitrichev, V.A. Obraztsov, O.R. Ratinov, M.O. Selivanov, E.A. Eysman, M.P. Yablokov, I.N. Yakimov and others. But studying of investigative (search) activities is still relevant. This is due to changes in the approach of a legislator in determining their list and regulations, specifics of their practical implementation and development of new scientific ideas and theories regarding the nature of investigative (search) activities.

юридичний, 20; Варфоломеева, Т.В., Гончаренко, В.Г., Бояров, В.І., Гончаренко, С.В., Попелюшко, В.О. (2011). *Криміналістика. Академічний курс: підручник*. Київ: Юрінком Інтер, 243; Шепітько, В.Ю. (2007). *Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія*. Харків: Харків юридичний, 5-187.

¹ Білодід, І.К. (ред.). (1970-1980). *Словник української мови: в 11 тт. Том 10*. Київ: АН УРСР. Інститут мовознавства, Наукова думка. <<http://ukrlit.org/slovnyk/тактика>>.

² Бахин, В.П. (2002). *Криміналістика. Проблеми и мнения (1962-2002): монографія*. Киев: Тип. «Охрана труда», 111.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України ст. 223 (2012). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran1047#n1047>> (2016, May, 01).

Scientific research needs to clarify the relationship and differentiation of certain aspects of investigative (search) activities. Back in the 70s of the last century, L.E. Arotsker in his works defined the structure of investigative activity as a legal phenomenon that consists of three main elements: procedural, tactical and ethical¹.

Such scientists as V.L. Vasiliev, V.A. Obratzov, V.E. Konovalova emphasized the need to allocate psychological element within the tactical aspect (element). The psychological aspect of the investigation plays an important role in choosing the tactics and its implementation in the course of investigative (search) activities. Thus, scientists have paid special attention to establishing psychological contact between an investigator and an interrogated person, psychological impact of the implementation of an investigator on a person against whom the investigation is conducted. However, psychological contact appears in analytical activities of an investigator when it comes to not only search for evidence, but also to their evaluation (whether certain information relates to events under investigation; to what extent the information given by a questioned person is truthful; whether certain information is correct), comparison with each other and with other information obtained by an investigator (eg. regarding the identity of the victim, the terms of the crime, the identity of a criminal, etc.), nomination of the versions of a crime and its individual elements.

V.P. Bahin, A.M. Vasilyev, V.S. Kuzmichev, O.H. Filippov, V.Y. Shepitko pay attention to isolation of an organizational aspect of tactics in investigative activities, justifying its role in the investigation of interrelated provisions and pointing to the definition of complex organizational arrangements deprived of any tactical content². We can say that while distinguishing between tactical and organizational measures, the researchers highlight specific features of preparation and implementation, as well as the individual measures to achieve certain results in investigative (search) activities or whole investigation.

R.S. Belkin, E.P. Ishchenko, V.V. Tischenko indicate the existence of an objective necessity to allocate a technological aspect of investigative (search) activities alongside with a tactical one³. In addition, V.A. Obratzov proposes to allocate in the structure of investigative (search) activities a psychological, tactical and technological aspects⁴. Formation of scientific researches within the technological approach is stipulated by the tendency of integration of knowledge of different sciences in criminalistic science as an open system that actively develops and adapts achievements of natural sciences and humanities to its needs.

Referring to the etymological meaning of "technology", it should be noted that derived from the Greek "*techne*" - art and "*logos*" - word, teaching⁵, and literally means "the art of teaching." In general scientific understanding technology is a combination of knowledge, information about the sequence of individual productive operations in the process of production of something⁶. In criminalistic literature scientists have been using the term "criminalistic technology" for a long time, but still there is no single approach to its definition.

¹ Ароцкер, Л.Е. (1972). О соотношении процессуальных, тактических и этических начал в следственных действиях. *50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия (Краткие тезисы докладов и научных конференций)*, 52-55.

² Бахин, В.П., Карпов, Н.С. (1998). Понятие и сущность криминалистической тактики. *Современные проблемы криминалистики: тр. Академии управления МВД России*, 9-19; Бахин, В.П. *Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики. Лекция*. Симферополь, 19; Васильев, А.М. (1976). *Следственная тактика*. Москва: Юридическая литература, 10-11; Кузьмичов, В.С. (2000). *Криміналістичний аналіз розслідування злочинів*. Київ: НАВСУ; НВТ «Правник», 55; Филиппов, А.Г. (ред.) (2004). *Криминалистика: учеб. пособие для юрид. вузов*. Москва: Спарк, 369-405; Шепітько, В.Ю., Коновалова, В.О., Журавель, В.А., Глібко, В.М., Дудніков, А.Л., Шевчук, В.М. (2008). *Криміналістика: підручник*. Харків: Право, 152.

³ Аверьянова, Т.В., Белкин, Р.С., Корухов, Ю.Г., Российская, Е.Р. (2000). *Криминалистика*. Москва: НОРМА-ИНФРА, 441-459, 528-646; Ищенко, Е.П., Образцов, В.А. (2007). *Криминалистика: учебное пособие*. Москва: Элит, 287-359; Тіщенко, В.В., Барцицька, А.А. (2012). Становлення технологічного підходу - новаційний напрямок розвитку криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць*, 68, 560-566.

⁴ Еникеев, М.И., Образцов, В.А., Эминов, В.Е. (2011). *Следственные действия: психология, тактика, технология: учебное пособие для вузов*. Москва: Проспект, 10.

⁵ Кузнецов, С.А (ред.). (2000). *Технология. Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 1322.

⁶ Білодід, І.К. (ред.). (1970-1980). *Словник української мови: в 11 тт. Том 10*. Київ: АН УРСР. Інститут мовознавства, Наукова думка.
<http://ukrlit.org/slovnuk/slovnuk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/технологія>.

A.A. Bartsytska determining the significance of criminalistic science technology and its place in the conceptual and categorical apparatus of criminalistic science, says that this category is of a generally scientific significance in criminalistics and serves as a basis for the development of the technological approach within each section of criminalistics¹. In our opinion, the definition proposed by V.V. Tishchenko and A.A. Bartsytska is the most apt one. They view technology as a scientifically based system of practices and procedures, methods and means of implementation aimed at optimizing investigation by gradual and consistent resolution of its tactical and strategic objectives².

We believe that separation of tactical and technological aspects should be carried out by the intellectual and psychological (willful) criterion. Tactical aspect of investigative (search) activities lies in assessment of an investigative situation and choosing the most appropriate direction of behavior, selection of optimal techniques and methods for conducting investigative (search) activities. As for the technological aspect, the structure of an investigative (search) activity is a gradual and sequential algorithm for solving specific (tactical) tasks under conditions of use of certain techniques and methods and compliance with the requirements. It should be noted that technological programs of investigative (search) activities are related to dynamics of informationally-cognitive process of an investigation which gives an opportunity to adapt and apply the mentioned programs to typical investigative situations. In a nutshell, an investigator has an opportunity to choose a set of tactical and criminalistic tools, techniques and methods of investigation within the technological program of investigative (search) activities. The most efficient and effective thing is implementation of typical technological model of investigative (search) activity with a situational approach when a situation has a certain importance for an investigation at the time of the investigation, a person of an investigator (his character and professional skills, attitude to events under investigation), characteristic of other participants of investigative (search) activities (their procedural status - victim, witness, suspect, personal characteristics and attitudes to the events under investigation) and specificity of the information, finding of which is targeted with investigative (search) activity.

It is important to note, that distinction of tactical and technological aspects from an organizational one seems to be very difficult. The research of the question of organization has been attracting scientists since the foundation of criminalistics as a science. Over time, the research of specific issues of the investigators actions, the organization of specific investigative (search) activities, tactical operations, tactical combinations and all investigations in general led to the formation of a separate criminalistic theory devoted to general principles of activities aimed at collection, research, evaluation and use of evidence in the investigation of crimes. The issue of organization as part of the investigation touches a wide range of aspects of an investigation. Organizational activities may be related both to an organization of an investigator's work in an investigation of one or more criminal proceedings (scheduling of investigator's working time throughout the day; organization of interaction between an investigator and individual units of law enforcement and other state bodies, mass media, civil society) and with a particular investigative (search) activity or tactical operations (here we are talking about activities that could be aimed at providing necessary for the investigation complex technical and criminalistic means to attract necessary participants of investigative (search) activities to ensure procedural documents, required by the Criminal Procedural Code of Ukraine to carry out certain investigative (search) activities).

But still there is no a consensus among scientists about the definition of important organizational measures to characterize the investigative (search) activities. Some scientists stress the need to identify the organizationally-tactical aspect of the investigative (search) activities by providing organizational aspect with tactical principles; others propose to separate tactical and organizational principles. In our opinion, it is necessary to agree with the latter approach. Tactical aspect of the investigation (search) activity is based on a broad set of guidelines and principles based on the laws of logic, ethics and morality, psychological principles of communication and human activity, legislation. Thus, the laws of logic are the one of the theoretical sources of development and formation of tactics, but also affect the order of their application. Achievements of psychology within conducting investigative (search) activities are realized by taking into an account and evaluating responses, actions and opinions of its participants on the basis of which an investigator determines the direction of an action. The provisions of criminal procedural legislation define

¹ Барцицька, А.А. (2011). Категорія «криміналістична технологія» в понятійному апараті криміналістики. *Митна справа: Науково-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності*, 5(77), 173-177.

² Тіщенко, В.В., Барцицька, А.А. (2012). *Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці*: монографія. Одеса: Фенікс, 40.

the boundaries of permissibility of the use of tactical techniques and methods. However, an organizational aspect is based on planning methods which are, in their turn, are based on the laws of logic; the basis for the organization of a certain investigative (search) activity is its legislative consolidation in Criminal Procedural Code of Ukraine and defining requirements for its implementation that must be taken into account in the organization of investigative (search) activities, and creating conditions necessary for its implementation. Tactical method that most closely reflects the tactical aspect of the investigation, is the best course of action, while an organizational aspect of the investigation is designed to ensure conditions for optimal and appropriate conducting of an investigative (search) activity. So, we see that tactical and organizational aspects are under a common ground, but it does not mean that they merge in its nature and purpose. This indicates the existence of a bilateral relationship of these structural elements of investigative (search) activities. Their cooperation provide for organization of a proper investigative (search) activity.

If we are talking about the separation of technological and organizational aspects, it should be noted that the technological aspect gets its practical implementation in building technological models of investigative (search) activities, setting intermediate (tactical) objectives and determining an algorithm for an investigator to address them. On the other hand, organizational aspect gets reflected in the creation of appropriate conditions of investigative (search) activity by proposing an action plan, ensuring presence of all its participants, providing for the choice of time, place and creating appropriate conditions for its implementation and preparation of technical and criminalistic tools. However, an organizational aspect of an investigative (search) activity is associated with the activities of each individual investigator and practice of investigation, detection of traces and circumstances relevant to the investigation. The relationship of technological and organizational aspects is manifested in the form of organizational support of technological bases of investigative (search) activities during its preparation and implementation.

Thus, the system of rules and recommendations developed in criminalistic tactics as a section of criminalistic science contains tactical, technological and organizational aspects of the investigative (search) activities. It should be emphasized that their selection and analysis aimed at further improving scientific advice on the preparation and conduct of the investigative (search) activities by synthesizing researches. The complex combination of programs and algorithms of investigative (search) activities (as the realization of technological aspect) with organizational measures as well as their tactical support provides a real opportunity to increase the effectiveness of specific investigative (search) actions and investigations in general. Typical technological model of a separate investigative (search) activity along with technological regulations should contain both organizational and tactical provisions, so that the criminalistics would be able to provide an investigator with a piece of a qualitative legal advice on the use of search tools and collecting evidence.

References

1. Arotsker, L. E. (1972). O sootnoshenii protsessualnykh, takticheskikh i eticheskikh nachal v sledstvennykh deystviyakh. *50 let Sovetskoy prokuratury i problemy sovershenstvovaniya predvaritelnogo sledstviya (Kratkie tezisy dokladov i nauchnykh konferentsiy)*. Moskva.
2. Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Koruhov, Yu. G., Rossiyskaya, E. R. (2000). *Kriminalistika*. Moskva: NORMA-INFRA.
3. Bahin, V. P. (2002) *Kriminalistika. Problemy i mneniya (1962-2002): monografiya*. Kiev: Tip. «Ohrana truda».
4. Bahin, V. P. *Ponyatie, suschnost i sodержanie kriminalisticheskoy taktiki*. Lektsiya, Simferopol.
5. Bahin, V. P., Karpov, N. S. (1998). Ponyatie i suschnost kriminalisticheskoy taktiki. *Sovremennyye problemy kriminalistiki: tr. Akademii upravleniya MVD Rossii*, 9-19.
6. Bartsitska, A. A. (2011). Kategoriya «kriminalistichna tehnologiya» v ponyatiynomu aparati kriminalistiki. *Mitna sprava: Naukovo-analit. zhurn. z pitan mitnoyi spravi ta zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti*, 5(77), 173-177.
7. Belkin, R. S. (red.). *Kriminalisticheskaya entsiklopediya*. Moskva: Izd-vo BEK.
8. Bilodid, I. K. (red.). (1970-1980). Slovník ukrajinskoyi movi: v 11 tt. *Tom. 10*. Kiyiv: AN URSR. Institut movoznavstva, Naukova dumka. <<http://ukrlit.org/slovnnyk/taktika>>.
9. Enikeev, M. I., Obratstov, V. A., Eminov, V. E. (2011). *Sledstvennyye deystviya: psihologiya, taktika, tehnologiya: uchebnoe posobie dlya vuzov*. Moskva: Prospekt.
10. Filippov, A. G. (red.) (2004). *Kriminalistika: Ucheb. posobie dlya yurid. vuzov*. Moskva: Spark.
11. Gross, G. (2002). *Rukovodstvo dlya sudebnykh sledovateley kak sistema kriminalistiki*. Moskva: LeksEst.
12. Ischenko, E. P., Obratstov, V. A. (2007). *Kriminalistika: uchebnoe posobie*. Moskva: Elit.
13. Konovalova, V. E. (1990). *Pravovaya psihologiya: ucheb. posobie dlya yurid. vuzov i fak. po spets. «Pravovedenie»*. Harkov: Osnova.
14. *Kriminalniy protsessualniy kodeks Ukrayini 2012* (Verhovna Rada Ukrayini). *Ofitsiyiniy sayt Verhovnoyi Radi Ukrayini*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran1047#n1047>> (2016, May, 01).

15. Kuzmichov, V. S. (2000). *Kriminalistichniy analiz rozsliduvannya zlochiniv*. Kyiv: NAVSU; NVT «Pravnik».
16. Kuznetsov, S. A. (red.). (2000). *Tehnologiya in Bolshoy tolkovyy slovar russkogo yazyika*. Sankt-Peterburg: Norint.
17. Obraztsov, V. A. (1997). *Vyyavlenie i izoblichenie prestupnika*. Moskva: Yurist'.
18. Shepitko, V. Yu. (2007). *Kriminalistichna taktika (sistemno-strukturniy analiz)*: monografiya. Harkiv: Harkiv yuridichniy.
19. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A., Glibko, V. M., Dudnikov, A. L., Shevchuk, V. M. (2008). *Kriminalistika: Pidruchnik*. Harkiv: Pravo.
20. Tischenko, V. V., Bartsitska, A. A. (2012) *Teoretichni zasadi formuvannya tehnologichnogo pidhodu v kriminalistitsi*: monografiya. Odesa: Feniks.
21. Tischenko, V. V., Bartsitska, A. A. (2012). Stanovlennya tehnologichnogo pidhodu - novatsiyiny napryamok rozvitku kriminalistiki. *Aktualni problemi derzhavi i prava: Zbirnik naukovih prats*, 68, 560-566.
22. Varfolomeeva, T. V., Goncharenko, V. G., Boyarov, V. I., Goncharenko, S. V., Popelyushko, V. O. (2011). *Kriminalistika. Akademschniy kurs: pidruchnik*. Kyiv: Yurinkom Inter.
23. Vasilev, A. M. (1976). *Sledstvennaya taktika*. Moskva: Yuridicheskaya literatura.
24. Vasilev, V. L. (1993). *Psihologiya sledstvennyih deystviy*: uchebnoe posobie. Sankt-Peterburg.
25. Veynhart, A. (1912). *Ugolovnaya taktika: rukovodstvo k rassledovaniyu prestupleniy*. Sankt-Peterburg: Vestnik politsii.
26. Yablokov, N. P. (red.) (2001). *Kriminalistika: uchebnik*. Moskva: Yurist'.

Fejzulla Berisha, Doctor of Laws, Professor

"Public University of Haxhi Zeka", Peja, Republic of Kosovo

THE JUDICIAL CONTROL OF THE WORK OF ADMINISTRATION

France is considered to be the cradle of administrative justice. The truth be told, the French legal practice has created the first forms of administrative justice and administrative conflict (le contentieux administratif). In this way, France served as a "model" and "example" for the administrative justice, which was later followed by other European countries as well.

The administrative justice is considered as one of the "perfect forms" of the control upon the legality of the acts of administrative organs. The first experiences with administrative justice show us that it was installed in three manners, regarding its holders: administrative justice through the organs of administration, administrative justice through regular courts, administrative justice through special administrative courts.

The request for the installation of administrative justice through administrative courts is based in a number of facts, among which we especially emphasize the one that administrative justice through administrative courts represents "a very adequate form and manner of judicial protection, because of the professionalism, or their organizational independence." Administrative justice is widespread throughout the countries of the European Union. As for the scaling of judicial proceedings, we encounter two organizational models: the two-level model and the three-level model; the two-level model is encountered in 11 countries, while the three-level model in 15 countries.

The "Europeanization" of administrative justice is an identification symbol of the standards that are embraced by a large number of European Union countries and that have taken place in their legislation. The states that have embraced the standards of administrative justice are in the "wake" of its reforms. They are taking and plan to take determined steps towards the reformation of administrative justice in their countries.

A detached priority of administrative justice is an "increased trust" of citizens and public opinion in the legal work of administration. In the end, a priority of administrative justice is also protection of citizens from the "arbitrariness of administration".

Among the important functions of administrative justice, two of them are essential: the preventive function and the repressive function. Administrative courts protect, preventively, the rights of individuals. This kind of protection "prevents the excess of authorizations by executive and administrative powers" to the detriment of citizens. This function of administrative justice is simultaneously expressed with the "impact in the administrative procedure".

The repressive function of administrative justice is expressed in the application of sanctions, when the "concrete violation of legal order" appears. The public prosecutor has a specific authorization to take measures that have to do with administrative and judicial actions in the administrative context.

In this context, the organs of administration are obliged to present all their documents to the Ombudsperson, to cooperate and be present during the process of dispute settlement and administrative procedure. The Ombudsperson has the position of a party in the administrative procedure. As a rule, the organs of state administration cooperate with other organs and mechanisms of state.

Key words: administrative justice, administrative organs, regular courts, special administrative courts, "Europeanization" of administrative justice, organizational models, report of justice, "Europeanism" of judiciary, reform of administrative justice, judicial control, violation of legal order, legality, transparency, responsibility, professional impartiality, political independence.

Administrative justice presents a kind of control upon the administration, respectively upon the administrative act, first upon the special and individual administrative act. This kind of control is realized in a field of administrative activity through which the most important form of its function is developed. It reveals as “a construction of legal theory and practice from the beginning of the 19th century, built under the slogan of the need to protect the objective legality and especially the subjective rights of citizens. France is considered to be the cradle of administrative justice. The truth be told, the French legal practice has created the first forms of administrative justice and administrative conflict (*le contentieux administratif*). At the beginning of the 19th century, the settlement of administrative conflicts between the public administration and citizens was entrusted to special councils and the State Council (Conseil d’Etat). In this way, France served as a “model” and “example” for the administrative justice, which was later followed by other European countries as well¹.

Since the introductory reviews it is worth mentioning that the State Council in France, from an ‘administrative organ’ was transformed in a ‘special administrative court’, with the competence to solve administrative conflicts. This had a huge impact in the position of the French theory, according to which special administrative courts were considered as ‘part of the administrative power’, and not ‘part of the judicial power’. In fact, the French doctrine always ‘refused’ to treat the State Council and other administrative courts as parts of ‘the unique judicial system’, but presented them as ‘special organizations’, born in side of the administration².

Administrative justice is considered as one of the ‘perfect forms’ of the control upon the legality of the acts of administrative organs. The judicial control of administration was not seen the same by all. In fact, this kind of control, for a long time was almost forbidden in many European countries. Those countries supported the idea that judges ‘should not interfere’ in the so-called ‘executive duties’. The reason could be found in the principle of ‘separation of powers’. Another reason was also emphasized. It was though that the judges were ‘not prepared’ to effectively ‘interfere in administrative issues’³. The biggest reservations appeared in the countries of East Block, part of which was Albania as well. The non establishment of administrative courts in the Eastern countries, as well as in Albania, in ‘the formal meaning’ was seen as a consequence of the ‘special view’ of the doctrine of that time, be it political or juridical, in those countries regarding the role of state in general and the position of administration in particular. In fact, according to this doctrine, the institution of administrative conflict was considered as ‘an institution of the bourgeois right’. Thus, being such, that institution ‘did not correspond’ with the role of state and the position of administration⁴.

1. Manners of the organizational installation of administrative justice

The first experiences with administrative justice, show us that it was installed in three manners, regarding its holders:

- Administrative justice through the organs of administration
- Administrative justice through regular courts
- Administrative justice through special administrative courts

These three manners of the installation of administrative justice installed three systems of settling administrative conflicts⁵. Administrative justice, through the administrative organs itself, was not seen as a good opportunity in principle, because by exercising this kind of control, it became ‘a judge in its own dispute’, and as a consequence, the independence and objectivity were questioned. Therefore, regular courts and special administrative courts remain the best manners of the organizational installation of administrative justice. The second manner of the organizational installation of administrative justice, the one through regular courts, in literature is generally known as the Anglo-Saxon system, because its origin is related to Great Britain, but also with its former colonies, especially in USA, although the administrative justice through regular courts was also spread in the Scandinavian countries, firstly in Denmark and Norway. The initial component of establishing administrative justice through regular courts was British law

¹ Borkovic, Ivo (1997). Upravno pravo (Administrative Law). *Informator*. Zagreb, 448.

² Borkovic, Ivo (1997). Upravno pravo (Administrative Law). *Informator*. Zagreb, 449.

³ Mr.sc. Kujundzic, Ivica (2007). *Europeizacija upravnog sudstva - predstojece reforme, internet page: upravni sudovi*. <http://www.upravnisudrh.hr/dogadanja/opatija_2007/europ_uprav_sud_kujundzic.htm>.

⁴ Mr.sc. Kujundzic, Ivica (2007). *Europeizacija upravnog sudstva - predstojece reforme, internet page: upravni sudovi*. <http://www.upravnisudrh.hr/dogadanja/opatija_2007/europ_uprav_sud_kujundzic.htm>.

⁵ More broadly: Stavileci, Esat (1997). Hyrje në shkencat administrative. *The Entity of Textbooks and Teaching Tools of Kosovo*. Pristina.

itself, ‘inspired by the idea of general law’ (Common Law) that represents ‘a common (unique) system of norms and legal principles according to which behaves not only the individual, but the public power as well’¹. It is worth mentioning that the British system and the American one do not differ in principle, and it is also worth mentioning that except regular courts, the legal protection is also realized through ‘*administrative tribunals*’ which, as a rule, are established *ad hoc*, as for education, health etc.

a. **Administrative justice:** The development of state and law raised the immediate need for establishing the model of administrative supervision, which was expected to ensure a broad legal protection in the field of administrative activity. It was thought that this mission could be accomplished if the supervising would be carried by a special body, the independence and authority of which would ensure that the administration in its activity, would be done within legal norms of the positive law.

b. **Administrative courts:** The request for the installation of administrative justice through administrative courts was supported in a number of facts, among which it was especially emphasized that administrative justice through administrative courts presents a ‘very adequate form and manner of legal protection, whether due to professionalism, whether due to their organizational independence’. Naturally that about this and a number of other facts, the European Union gave a huge importance to administrative justice in general. It seems like two moments have influenced the importance that is given by the European Union to administrative justice. First, the fact that ‘the largest part of law is generally under the competence of administrative courts’. Second, the fact that the European Union itself gives special importance to the protection of human rights and the protection of public interest.

c. **Administrative justice in the countries of European Union.** Administrative justice is widespread in European Union countries. According to the situation in 2007, in 16 countries of the European Union, from 27 of its members, such as Germany, Austria, Belgium, Finland, France, Greece, Italy, Latvia, Luxembourg, Holland, Poland, Portugal, Czech Republic, Sweden, Romania and Bulgaria, administrative courts operate as specialized courts². How is the situation in other countries of the European Union? In the other 11 states of the European Union, such as Cyprus, Estonia, Denmark, Ireland, Lithuania, Hungary, Malta, Spain, Slovenia, Slovakia and Great Britain, specialized branches or chambers for administrative law operate within regular high (supreme) courts.

As for the scaling of judicial proceedings, we encounter two organizational models:

- The two-level model
- The three-level model

The two-level model is encountered in 11 countries, while the three-level model in 15 countries.

2. The relation between constitutional justice and administrative justice

The control exercised by constitutional courts and the control exercised by administrative courts differ in form and content. However, in some countries, constitutional courts are also allowed to judge the legality of the acts of administrative powers and they become “part of administrative justice”. Thus, for example, in Spain, Italy and Estonia, constitutional courts have ‘additional authorizations’ in the field of administrative justice³. Regarding this category, it is enough to mention the constitutional dispositions which clearly define that “the Constitutional Court guarantees the compliance with the Constitution and makes its final interpretation”⁴, that the decisions of the Constitutional Court have binding force on the state administration organs, and that the decisions of the Constitutional Court are binding for all of the other relevant organs.

2.1. What do we understand with the “Europeanization” of administrative justice?

The increasing spread of administrative justice in the countries of Europe has become a reason for scientific conferences to discuss the so-called “Europeanization” of administrative justice⁵.

The “Europeanization” of administrative justice is an ‘identification symbol of the standards that are embraced by a large number of European Union countries’ and that have taken place in their legislation. However, the “Europeanization” of administrative justice doesn’t mean that administrative courts in those

¹ Borkovic, Ivo (1997). *Upravno pravo (Administrative Law)*. Informator. Zagreb.

² *European Law* 33 (2008) 437-450; See also: Tunheim, John (2008). Rule of Law Symposium Rule of Law and the Kosovo Constitution. *Minnesota Journal of International Law*.

³ Themes, N. (2000). *Debates in Public Security Reform, External controls*. Washington, DC; WOLA, 6.

⁴ Article 124 and 132 of the Constitution of the Republic of Albania 1998.

⁵ See more broadly: Mr.sc. Kujundzic, Ivica (2007). *Europeizacija upravnog sudstva - predstojeće reforme, internet page: upravni sudovi*.

<http://www.upravnisudrh.hr/dogadanja/opatija_2007/europ_uprav_sud_kujundzic.htm>.

countries are ‘wearing the same clothes’, and it also doesn’t mean the ‘identification of administrative justice with any of the mentioned organizational regulations’. In this context, Albania as well will have the opportunity to adjust the administrative justice with its specific terms and conditions, without having to ‘blindly follow a model’.

3. The reform of administrative justice

The states that have embraced the standards of administrative justice are in the “wake” of its reforms. They are taking and plan to take determined steps towards the reformation of administrative justice in their countries. In what direction can the reform of administrative justice be developed? This is the question that lies before them. First, in most of the countries there is a need to analyze the previous path and the experiences in the field of administrative justice. Second, they are reviewing the legislation which refers to the administrative procedures in those countries. Third, they are reviewing the possibility of changing and supplementing the legislation of administrative procedures, and some countries are also considering drafting a new legislation. Fourth, they are following the innovations that are being applied in this field in some of the European Union countries and “common denominators” are being searched. The European Convention on Human Rights contains some requirements that have to be considered by countries going through reforms in administrative justice. On top of the Convention’s requirements is the drafting of a new legislation, then the request for the ‘education’ of judges and judicial advisers, and the request for the advancement of informative technology in this field which means the creation and development of the possibilities in applying new technology of the ‘management of court cases’.

4. The importance of administrative justice

First, the ‘increasing impact’ of judicial control of public organs is seen as very important in administrative justice. Second, the creation of a special model of judicial control in general, the main principle of which is to expand and strengthen it. Third, expanding the impact of the principle of the separation of powers in the volume of judicial control which is seen as very important in the processes of the democratization of society in general. Fourth, guaranteeing the impartiality and independence of the judges, with the main principle of ensuring and strengthening the principle of legality in administrative justice.

5. The advantages of administrative justice

From a number of administrative justice principles, we will mention only some of them, again without claiming any detailed analysis, also having in mind the limited time for presentation in this conference. Primarily and above all, I would like to emphasize the advantages of administrative justice in ‘the democratization of the judicial system’. Another advantage of administrative justice is ‘its functional separation from the system of the courts of general competence’. Another advantage of administrative justice is ‘increasing the trust’ of citizens and public opinion in the legal work of administration. In the end, a priority of administrative justice is also the protection of the citizens from the “arbitrariness of administration”. Of course that we could also mention other favors of administrative justice¹. Without ranking them based on their importance, these favors of administrative justice should be seen more as possibilities for:

- Specialization
- A better settlement of disputes
- The creative role of administrative justice in the development of administrative law

Administrative judiciary through administrative courts has another special advantage. It is expressed in the competencies of administrative court. Truth be told, ‘administrative courts have full competences, not only in law enforcement, but also in authentication of facts’. The practice of administrative courts is different. In some countries with developed administrative justice, the control of courts is focused in whether the taken decision is fair. In other countries, the focus of judicial control is done in the material truth and its finding.

6. The institutional relation between administrative justice and administrative procedure

We encounter two points of view regarding this relation. According to one point of view, judicial procedure is considered as a continuation of the administrative procedure. According to another point of view, we talk about two special procedures, one that takes place in administration and that ends there with the issuance of the administrative act, and the other one that takes place in the court, where the legality of

¹ Dr. M. Dimitrijeviq (1986). *Uvod u pravo*. Belgrade, 220.

the administrative act issued by the administration is contested. Even though there is a close connection between the rules that define the administrative procedure and the judicial control, we can hardly accept the view that judicial control is 'a higher level' of the 'administrative procedure', having in mind the fact that the administrative procedure actually develops and ends inside the administration itself. It is not contested at all that judicial control presents a higher institution in settling 'administrative issues'. In administrative justice there is a number of 'sensitive issues' that were presented or can be presented in the future. Those sensitive issues are presented due to the volume or due to the control mode¹. A question regarding 'sensitive issues' that requires a direct answer is: how is it possible to 'ensure' an effective judicial protection on one side, and on the other side, at the same time, 'to respect' the needs for the efficient issuance of decisions in administrative procedures? There a number of instruments that can help in this viewpoint for which talks the theory of administrative justice.

First, it is required to give 'clear competences' to administrative courts and this fact is seen with huge interests for the courts and for the application of the separation of powers principle. The theory talks about another instrument as well: for the 'possibility of applying consultation procedures' in the relation between administration and courts. Actually, it is though for the possibility of public organs to ask administrative courts for the interpretation of laws and dispositions that can avoid taking illegal decisions. But, this possibility may be associated with two remarks that should be considered. First, we have to be careful because the 'consultation given by the courts for public organs can be considered as a 'preliminary judgment' and second, it can be considered as a 'privilege' for public organs. Among these instruments, in literature we also talk about the delay of the effects of the judgment, the delay of the effects of judicial practice etc. How should these instruments be understood? They should be understood as nothing more than a 'common purpose' of public bodies and administrative courts in 'issuing the best legal decisions'. Regarding to this, administrative justice has to be understood as 'a phase' in the process of issuing the decision and as 'an instrument for justifying administration's actions'. Thus, the conclusion is clear: separate actions should not be seen as opposites, but as complementary. The judicial control should be understood as 'a measure for improving the rationality and quality of the administrative decision'. When a court finds an administrative decision as 'legal', this fact spontaneously increases the 'legitimacy of the administration organ'. The opposite can happen as well. If the opposite happens, the public organ has 'to be thankful' that the bad decision has been canceled.

7. Main functions of administrative justice

Among the important functions of administrative justice, two are essential: the preventive function and the repressive function. Administrative courts protect, preventively, the rights of individuals. This kind of protection "prevents the excess of authorizations by executive and administrative powers" to the detriment of citizens. This function of administrative justice is simultaneously expressed with the "impact in the administrative procedure". The repressive function of administrative justice is expressed in the application of sanctions, when the "concrete violation of the legal order" appears. There are a number of problems that can appear in the practice of administrative courts. Among the most emphasized problems we mention the one of juridical-legal protection, which doesn't happen 'in time'. A number of cases wait for adjudication, the procedures are delayed and postponed and the citizens generally lose their faith in courts. The other problem is related to the inability to appeal the decisions of administrative courts².

The cases when the appeal of administrative courts decisions is excluded have to be reviewed, although the latest practices are favorable and, in principle, ensure the appeal of administrative courts decisions. As a third problem we can mention the one that is expressed in the efforts of some countries to harmonize their legislation with the dispositions of the Convention for the Protection of Human Rights and Freedoms.

During these efforts, we encounter an insufficient level of harmonizing administrative conflicts with this general document. Regarding the administrative conflicts themselves, special problems may appear. If we tried to 'summarize' them, we would mention these three problems: one, the institutional non-regulation of the administrative conflict; two, the non-definition of administrative conflict and three, the insufficient enlargement of supervising the legality of all individual acts of state and public power. It is of interests to

¹ See: Elster, J., Slagstad, R. (1988). *Constitutionalism and Democracy*. Cambridge Universitets forlaget.

² Sadushi, S. (2005). *Administrative Law*. Tirana, 254.

take a look in the regional practices, where administrative courts in Croatia and Slovenia stand out¹.

8. The role of judicial control

The functioning of administration in the courts of the Republic of Kosovo is one of the interesting topics of nowadays and at the same time, the proper functioning of courts is a challenge for the entire judicial system of a country. Thus, the administration may not feel well aside the judicial control².

The first thing we can say is that it 'may not feel well' by simply knowing the fact that it is located 'under a judicial control'. Second, the possibility that the procedure it has developed in issuing the administrative act will lead to the court, creates some kind of 'legal uncertainty' until the end of the process, regarding the legality of the contested administrative act. If we rely in the legislation, organization and functioning of administrative courts in Albania, there are yet no administrative courts established and functioning there. If we said the last sentence first, even though I like aphorism a lot: the more courts, the less justice, I answer to the conference's question that the administrative justice in Albania should not be seen as an alternative anymore, but as a necessity.

9. Albanian legislation in the field of administrative justice

Our legislation finds itself closer to the viewpoint argued by the third group. The ascertainment for every concrete case of the violated legal disposition and the regulation of legal consequences unduly violated, by returning the parties in the previous condition, determined the type and nature of the conflict that has to be solved by the court according to our procedural legislation. In order to support this opinion, it is enough if we refer to Articles 324 (three hundred and twenty-four) and 331 (three hundred and thirty-one) of the Code of Civil Procedure. The third group, as a criterion for defining the administrative conflict takes the 'nature of the legal disposition, the violation of which causes the conflict'. Thus, 'the conflict arises with the rise of the legal-administrative relation'. A terminological explanation is also needed. In Albania's civil procedural legislation, the administrative conflict is known with the term 'administrative dispute'. In the Code of Administrative Procedures there is a 'special chapter' which is named 'the adjudication of administrative disputes'. Otherwise, regarding the meaning of administrative conflict, Sadushi emphasized in his book that 'in the elaboration of this issue, the author was mostly based in the text of Professor Esat Stavileci "Introduction to administrative sciences"³.

This is a very appropriate occasion to appeal for the need of unifying the vocabulary and to reiterate what was said in the scientific conference regarding terminology, organized by the Academies of Science in Tirana and Prishtina⁴.

10. The situation in Albania in the field of administrative adjudication

By the way of how they are structured, the bodies that 'adjudicate administrative disputes' in Albania, it looks like Albania is 'closer to the Anglo-Saxon system', because it has 'not accepted the existence of administrative courts'. The disputes are settled by the 'courts of the regular system'. However, if the object and manner of adjudication was took as a criterion for defining the system, then we could say that the legislation in Albania 'is close to the mode of adjudging cases by administrative courts'⁵. All this shows that administrative justice in Albania will not find it difficult to adopt the system of adjudging administrative disputes by administrative courts. Based on the current legislation in Albania, each of its citizens can file a lawsuit in court, if he/she considers that the illegal act 'has violated one of his/her rights

¹ See: Upravni spor u praksi Upravnog Suda Hrvatske, në 'Zbornik radova Pravnog Fakulteta u Splitu', 1/1987; Pero, Krijan, Zigic, Krijan, Lidija (2006). *Komentar Zakona o upravnim sporovima*, Novi Informator; Androjna, V. U. (1977). pravni spor (Komentar, Ljubljana) Uradni list.

² For more information about the international administration in Kosovo, see: Ford, Christian E., Oppenheim, Ben A. (2008). Neotrusteeship or Mistrusteeship? the "Authority Creep" Dilemma in United Nations Transitional Administration. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 55-105; Yannis, A. (2004). The UN as Government in Kosovo. *10 Global Governance*, 67-81; Stahn, Carsten (2001). Constitution without a State? Kosovo under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government. *14 Leiden Journal of International Law*, 531-561; Stahn, Carsten (2001). The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A first Analysis. *5 Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 105-183; Marshall, David, Inglis, Shelley (2003). The Disempowerment of Human Rights-Based Justice in the United Nations Mission in Kosovo. *16 Harvard Human Rights Journal*, 96-145.

³ Sadushi, S. (2005). *Administrative Law*. Tirana, 253.

⁴ Scientific Conference 'The situation and development of Albanian terminology, problems and tasks' (2009). Tirana.

⁵ Sadushi, S. (2005). *Administrative Law*. Tirana, 258.

or lawful interest'.¹ Two moments are important for a citizen to file a lawsuit before the court. First, the claimant has to argue before the court the unlawfulness of the contested administrative act. Second, the violation must have a connection with the direct or indirect personal interests of the claimant, and his/her interest must have a basis in law. First, in Albania there were efforts to 'get closer' with Europe in the field of legislation. Second, the possibilities of institutional adjustment with the experiences of member states of European Union have been studied. Third, the process of reforms has opened in the field of judiciary in general and there was the need to review the possibility of installing administrative justice by establishing administrative courts, as specialized courts. Even a bill was drafted but the procedure of its approval has been stopped because of the objection made by the opposition. Meanwhile, there have been changes in the perception of administrative justice in countries of Europe in general. First of all, the understanding towards the principle of separation of powers, through excluding a number of acts from the judicial control, because of their alleged 'political nature'.

11. The advantages of administrative justice for Albania

From many advantages of administrative justice in Albania, we will mention some of them as the most important. First, in the efforts to build a state of law, the role of administrative justice has a particular importance in strengthening the protection of the rights and interests of citizens. Second, in the efforts to institutionalize legal protection in general, administrative justice could be seen as very powerful in protecting and providing objective legality which was violated in the past and continues to be violated even nowadays. Third, in the efforts to ensure that the compliance of administrative acts with the law or any other higher legal norm is reviewed in the same organs, administrative courts can be seen as a strong instrument of guaranteeing that review. Nothing more and nothing less than what is actually offered by the judicial control. First, judicial control in Albania requires a decision (judgment) in the most optimal time and not only a broad volume of control. Second, effective measures of legal protection. Third, 'an adequate level of intensity' in the control of public decisions, including the full review of facts and the full respect of fundamental principles.

Administrative justice presents a type of control upon the administration, respectively upon the administrative act. France is considered as the 'cradle' of administrative justice and was used as a 'model' and as an 'example' for administrative justice, that was later followed by other countries of Europe. Even though it was 'propagated' wherever it was installed, as one of the 'perfect forms' of control upon the legality of administrative organs' acts, judicial control of administration was not seen with the same view. The biggest reserves appeared in the countries of East Block, part of which was Albania as well.

The first experiences with administrative justice show us that it was installed in three manners, regarding its holders:

- Administrative justice through the organs of administration
- Administrative justice through regular courts
- Administrative justice through special administrative courts

Administrative justice is widespread in European Union countries. According to the situation in 2007, in 16 countries of the European Union, from 27 of its members, such as Germany, Austria, Belgium, Finland, France, Greece, Italy, Latvia, Luxembourg, Holland, Poland, Portugal, Czech Republic, Sweden, Romania and Bulgaria, administrative courts operate as specialized courts. Among the important functions of administrative justice, two of them are essential: the preventive function and the repressive function. Administrative courts protect, preventively, the rights of individuals. This kind of protection "prevents the excess of authorizations by executive and administrative powers" to the detriment of citizens. This function of administrative justice is simultaneously expressed with the "impact in the administrative procedure". The repressive function of administrative justice is expressed in the application of sanctions, when the "concrete violation of the legal order" appears.

12. The relation of administration organs with the prosecution

Public prosecution is not an administrative organ, it is an independent state organ, which undertakes measures for tracking criminal offenders. The public prosecutor has a special authorization for undertaking measures that have to do with both administrative and judicial actions in the administrative contest. He can use legal measures as a result of the violation of law or international agreements and because of the judicial decision, the request of the public protocol terminates, respectively forces the performance and raise of requests for the protection of legality. Also, the public protocol cooperates with administrative organs, and

¹ See the Code of Civil Procedure of Albania, Article 325.

it has the rights and obligations of the party.

13. The relations of administrative organs with the Ombudsperson

The Ombudsperson is obliged to protect human rights, freedoms and dignity which are guaranteed by the Constitution. Because of this, administrative organs are obliged to help the Ombudsperson, who requires to examine without restraint administrative work and activity, or the employees of administrative organs who have violated human rights and freedoms. In this context, administration organs are obliged to present all their documents to the Ombudsperson, to cooperate and appear in during the process of settling administrative disputes. The Ombudsperson has the position of a party in the administrative procedure.

14. The relation between administration organs with enterprises and other juridical persons

In relation to enterprises and other juridical persons, administrative organs enjoy only those rights that are defined by law or its dispositions; this has to do particularly with executing two forms of administrative supervision:

- a) Supervising the legality of the subjective work conducted
- b) Inspectorial supervising

15. The relation between administrative organs and political parties

Political parties are obliged to present their establishment to the competent administrative organ (usually, this organ is the Ministry of Justice) because by registration in the relevant registry, the party enjoys the attributions of the juridical person.

16. The relations of administrative organs and citizens

The organs of social regulation are obliged to ensure the realization of human rights and freedoms that are sanctioned with constitution and international legal documents in this field which the state has accepted as its own (for example peaceful agreements of Bosnia and Herzegovina, respectively annex 1 additional agreements for human rights that are apply in Bosnia and Herzegovina), European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocol, have priority in relation to any other law.

In this agreement, the following principles are applied:

1. The principle of efficiency, which means the solution of citizens' requests without delay and within the deadlines.
2. The principle of the right to present a submission, according to which administration organs are obliged to examine the presented submissions and respond by writing within 10 days.
3. The principle of nationality, which means that the leader of the procedure provides the subsequent data for legal procedure ex officio, wherever this is possible.

17. The legal position of administrative organs staff

Among others, an element of the organization of administrative organs are people too, which are known as the staff. The optimal quality of the composition of people in administrative organs is defined by the qualification structure, while the qualitative structure is defined by the number of employees of different qualifications. The specifics of the legal position of administrative organs staff, within the meaning of the development of this position present the skills which are expressed while conducting professional work, in the conditions of the work place in which they are positioned, in their moral values and others, within the state administration organs there are:

1. Political officials (leaders of representative bodies, members of the Parliament)
2. Public officials (the employees of administration organs, which are official persons of career)
3. Participants of honor in the work of administrative organs (these persons are temporary and usually work on voluntary basis and without payment, but they can receive compensation for their work)
4. The obliged participants in the work of administrative organs (these are employees who temporary or time after time and they work in the administrative organ up to 60 days)
5. The supervision of the implementation of necessary national representation of all members of national minorities in the organs that perform state services is done by the government. The government is obliged to ensure that employment and professional advancement in career of state officials is based on the conditions set by the public competition and in the professional skills of the officials in this meaning, legal principles for the work of state services in which state officials perform regulatory activities, which are fundamental obligations. These are:
 - a) Legality

- b) Transparency
- c) Responsibility
- d) Efficiency and economization
- e) Professional impartiality
- f) Political impartiality

References

1. Androjna, V. U. (1977). *pravni spor (Komentar, Ljubljana)* Uradni list.
2. Borkovic, Ivo (1997). *Upravno pravo (Administrative Law)*. Informator. Zagreb.
3. Dr. M. Dimitrijeviq (1986). *Uvod u pravo*. Belgrade.
4. Elster, J., Slagstad, R. (1988). *Constitutionalism and Democracy*. Cambridge Universitets forlaget.
5. Tunheim, John (2008). Rule of Law Symposium Rule of Law and the Kosovo Constitution. *Minnesota Journal of International Law*.
6. Ford, Christian E., Oppenheim, Ben A. (2008). Neotrusteeship or Mistrusteeship? the "Authority Creep" Dilemma in United Nations Transitional Administration. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 55-105.
7. Marshall, David, Inglis, Shelley (2003). The Disempowerment of Human Rights-Based Justice in the United Nations Mission in Kosovo. *16 Harvard Human Rights Journal*, 96-145.
8. Mr.sc. Kujundzic, Ivica (2007). *Europeizacija upravnog sudstva - predstojece reforme, internet page: upravni sudovi*. <http://www.upravnisudrh.hr/dogadanja/opatija_2007/europ_uprav_sud_kujundzic.htm>.
9. Pero, Krijan, Zigic, Krijan, Lidija (2006). Komentar Zakona o upravnim sporovima, *Novi Informator*.
10. Sadushi, S. (2005). *Administrative Law*. Tirana.
11. *Scientific Conference 'The situation and development of Albanian terminology, problems and tasks'* (2009). Tirana.
12. Stahn, Carsten (2001). Constitution without a State? Kosovo under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government. *14 Leiden Journal of International Law*, 531-561.
13. Stahn, Carsten (2001). The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A first Analysis. *5 Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 105-183.
14. Stavileci, Esat (1997). *Hyrje në shkencat administrative. The Entity of Textbooks and Teaching Tools of Kosovo*. Pristina.
15. Themes, N. (2000). *Debates in Public Security Reform, External controls*. Washington, DC; WOLA.
16. Yannis, A. (2004). The UN as Government in Kosovo. *10 Global Governance*, 67-81.

Олеся Мельник, к. ю. н.

Білоцерківський національний аграрний університет, Україна

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІ – ОСНОВА СПРАВЕДЛИВОГО І НЕУПЕРЕДЖЕНОГО ПРАВОСУДДЯ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Olesia Melnyk, PhD in Law

Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

INDEPENDENCE OF A JUDGE AS THE BASIS FOR FAIR AND IMPARTIAL JUSTICE IN A LEGAL STATE

Judicial independence is critical for functioning of any democracy. The concept of judicial independence is one of the key factors that distinguishes efficient system of government in a modern legal state.

The paper highlights the author's positions concerning independence of judges. Only independent Judiciary is able to render justice impartially on the basis of law, thereby also protecting human rights and fundamental freedoms of an individual. Noted, that independence of judges is widely considered to be a foundation for the rule of law. It is concluded that independence of judges is one of the basics of a democratic and civilized society.

It is emphasized that judges play a crucial role in administration of justice and in prevention of impunity for human rights violations. They are consequently also essential for preservation of a democratic society and maintenance of the rule of law.

Key words: judiciary, independence of judges, judge's impartiality, judicial duties, subjects of litigation, professional sense of justice.

Теоретична та практична актуальність питань пов'язаних із незалежністю суддів та судової влади в цілому завжди привертала велику увагу як науковців, так і юристів-практиків. Судді, виконуючи свої професійні обов'язки, відіграють вирішальну роль у здійсненні правосуддя і в запобіганні безкарності за порушення, в першу чергу, основних прав людини. Їх діяльність, безперечно, необхідна для збереження демократичного суспільства і підтримки дії закону в правовій державі. Тому не дивно, що історичний досвід існування людства переконливо довів: без незалежної судової влади суспільство приречене на беззаконня, масове порушення прав і свобод людини. Незалежність судової влади є однією з значимих демократичних засад суспільства, реалізація якої – важлива умова побудови правової держави в сучасному світі. Незалежність судді є передумовою довіри людей до судової процедури, її авторитетності та ефективності, а самостійність прийняття судового рішення є суттю судової незалежності. Суддя повинен бути незалежним і мати чітку громадянську позицію – саме цього від нього чекає громадськість, яка має право на об'єктивні і незалежні суди.

Аналіз вітчизняної наукової літератури з проблем судоустрою свідчить, що питання незалежності суддів набуло широкого висвітлення. Зокрема, можна відзначити праці В.В. Городовенка, В.О. Гринюка, В.С. Смородинського, В.І. Кононенка, О.Р. Михайленка, Л.Є. Виноградової, Р.О. Куйбіди, А.О. Селіванова, Носов В.В., Л.М. Горбунової та багатьох інших.

Термін "незалежність судової системи" не завжди добре розуміли. Мета цієї статті, до всього, полягає в наданні допомоги громадськості зрозуміти, що таке незалежність судової системи в цілому і чому це так важливо. Було висловлено припущення, що судді можуть використовувати незалежність як "щит" проти критики своїх дій. Але це помилкова думка. Судді несуть відповідальність за захист своїх незалежності та неупередженості. Вони роблять це не з своєкористя, а як зобов'язання перед своєю державою і народом, відповідно до покладених на них обов'язків. Так, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді такого змісту: "Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському

народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя"¹.

Важливо зауважити, що принцип незалежності суддів не був винайдений для особистої вигоди самих суддів, а створений, в першу чергу, з метою захисту людей проти зловживань владою. З цього випливає, що судді не можуть діяти довільно будь-яким чином при вирішенні справ - їх обов'язком було і залишається застосування, в першу чергу, закону². Принцип незалежності судової системи призначений для захисту системи правосуддя і верховенства закону, а отже - для підтримки суспільної довіри і довіри до судів. Якщо забезпечується незалежність суддів - всі є переможцями³.

Незалежність судді є передумовою довіри людей до судової системи в цілому, її авторитетності та ефективності, а самостійність прийняття судового рішення є самою суттю судової незалежності.

Як писав у своїй науковій статті доктор юридичних наук В.В. Сердюк, закони в переважній більшості знаходять своє місце в житті, дякуючи суду, оскільки їх норми проходять випробування судовою практикою. Суд отримує можливість оцінити закон з точки зору ідеалів правової держави і прияти законодавцю в його вдосконаленні, виходячи із загальнолюдських уявлень про добро і справедливість, моральну довершеність і гуманність⁴. Незалежність суддів має вирішальне значення для функціонування будь-якої демократії. Концепція незалежності судової системи є одним з ключових факторів, які відрізняють якісну систему правління. Вона захищає слабких від сильних; меншість від більшості; бідних від багатих; навіть громадяни від несправедливого відношення влади⁵.

Л. М. Москвич дає таке визначення: незалежність судді означає його незалежну, в першу чергу, процесуальну діяльність при здійсненні судового розгляду юридично значущих справ відповідно до процедур, передбачених законом, які виключають можливість будь-якого впливу на процес прийняття суддею рішення, та згідно з професійною правосвідомістю судді⁶. В.В. Городовенко виокремлює гарантії та передумови суддівської незалежності – перші стосуються сфери діяльності, а другі – особистих якостей судді як носія судової влади⁷.

Загальновідомо, що незалежність суддів є однією з баз принципу верховенства права. Отже, безперечно є важливою підтримка незалежності суддів для забезпечення захисту прав особи від тиску з боку державних органів та їх конкретних посадових осіб, так само як і інших можливих видів впливу. Тому основоположні принципи незалежності правосуддя, прийняті ООН є лише основними засадами регулювання даного питання.

Беручи Основні принципи ООН за відправну точку, Європейська асоціація суддів закликає дотримуватися фундаментальних принципів:

1. Незалежність кожного судді є невідчужуваною. Всі національні та міжнародні органи влади мають гарантувати незалежність судді.

2. Суддя підпорядкований лише закону, він не звертає уваги на політичні партії чи інші

¹ Закон про судоустрій та статус суддів 2010 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>> (2010, липень, 07).

² Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers. Independence and impartiality of judges, prosecutors and lawyers. 115. <<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter4en.pdf>>.

³ Segars-Andrews v. Judicial Merit Selection Comm'n, 387 S.C. 109 (S.C. 2010) <<http://www.scb.org/Portals/0/Documents/LRE/COURTS/Segars.pdf?ver=2014-11-13-143159-723>>.

⁴ Сердюк, В.В. Судова влада та її місце в теорії розподілу влади. *Вісник академії Адвокатури України*. Київ. Видавничий центр Академії Адвокатури України, 2. <<http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/visnyk/issue/viewIssue/4/5>> (2005, жовтень, 31).

⁵ Leuba, Robert C. (2000). The importance of judicial independence. <<http://www.jud.ct.gov/external/news/press036.html>>.

⁶ Москвич, Л.М. (2005). *Незалежність суддів: соціальний та правовий аспект. Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів. Матеріали семінару*. Харків, 142–147.

⁷ Городовенко, В.В. (2006). *Проблеми незалежності судової влади*: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків. <<http://disser.com.ua/contents/8299.html>>.

групи тиску. Він виконує свої обов'язків вільно від будь-якого зовнішнього впливу та без невинуватених затримок.

3. Суддя не тільки повинен бути неупередженим, але й має сприйматися будь-ким як неупереджений та інші¹.

Ширлі Абрахамсон, суддя Верховного Суду Вісконсину визначає, що термін «незалежність судової системи» втілює в собі концепції, згідно з якою суддя вирішує справи неупереджено, справедливо і відповідно до фактів і закону, а не за примхою, забобонів і страху, диктату законодавчої або виконавчої влади. Суддя змушений бути мужнім. Судді повинні протистояти чинникам, які загрожують незалежності судової системи і мають активно виступати за незалежність судової системи. Ті ж судді, яким не вистачає для цього мужності не повинні навіть виявляти бажання займати дану посаду. Ми повинні розвивати культуру, яка підтримує і винагороджує мужніх суддів². На нашу думку це дуже доцільне зауваження, яке відповідає вимогам часу і звертає особливу увагу на особисті якості справжнього професійного судді.

Судді вирішують передані їм справи неупереджено та на основі фактів і відповідно до закону без будь-яких обмежень зі сторони, неправомірного впливу, спонуку, тиску, погроз або втручання, прямій або непрямій, з якої-небудь причини³. Ми переконані, що дуже важливо, щоб кожен суддя був здатен вирішувати справи, базуючись, в першу чергу, на доказах представлених в суді сторонами і відповідно до закону. В першу чергу відповідні факти і закон повинні стати основою рішення судді. Тільки в цьому випадку вони можуть виконувати свої конституційні обов'язки з надання справедливого і неупередженого правосуддя. Обов'язки суддів в суперечках між громадянами і державою збільшилися разом з ростом державних функцій протягом останнього століття. Відповідальність судового захисту громадян від неправомірних дій уряду, таким чином, збільшується, а разом з ним потреба в судовій системі, щоб бути незалежними від уряду.

Відомий англійський суддя сказав, що справедливість повинна спиратися на впевненість. Він мав на увазі впевненість сторін у процесі у тому, що судді, які приймають рішення є неупередженими. Ті, хто приходять в суд повинні бути впевнені в тому, що рішення, прийняті цими судами не підлягають впливу ззовні. Судова незалежність означає, що судді не піддаються тиску і впливу, і вільні робити неупереджені рішення, засновані виключно на фактах і законі⁴.

Незважаючи ні на що, суддя має залишатися неупередженим і вирішувати справу об'єктивно на підставі отриманих доказів та встановлених обставин. Про вплив на суддів значною мірою можна робити висновки за змістом винесених судових рішень, наскільки вони є обґрунтованими та законними⁵. Ми погоджуємось з цією думкою, і впевнені, що прихильність судді до однієї зі сторін і ухвалення на її користь відповідного рішення принижує честь і гідність іншої сторони у судовому процесі.

Одну з найважливіших гарантій незалежності суддів закріплено в положенні частини другої статті 126 Конституції України, за яким вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Це означає заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, громадян та їх об'єднань, юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо⁶. Тому реалізація принципу незалежності суддів, у тому числі шляхом зміцнення гарантій його забезпечення, є передумовою утвердження принципу верховенства права та базових інститутів демократичного суспільства.

Цікавим для нашого дослідження є аналіз змісту конституційного положення що «судді

¹ Європейський статут судді. (1993). *Європейська Асоціація Суддів*. <http://sc.gov.ua/ua/mizhnarodni_standarti_u_sferi_sudochinstva_i_statusu_sudiv.html>.

² Judicial Independence Definition. *Duhaime's Law Dictionary*. <<http://www.duhaime.org/LegalDictionary/J/JudicialIndependence.aspx>>.

³ Landsberg Brian, K. (2007). *The Role of Judicial Independence*. <http://www.mcgeorge.edu/Documents/Conferences/JUDIND_LANDSBERG_MASTER.pdf>.

⁴ *The Supreme Court of British Columbia* (2012) <<http://www.duhaime.org/LegalDictionary/J/JudicialIndependence.aspx>>.

⁵ Кройтор, В.А. (2009). *Незалежність суддів та їх підкорення лише законові як принцип цивільного судочинства*. Київ. <http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ppip/2009_8/Kroytor.pdf>.

⁶ *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>.

незалежні і підкоряються лише закону» (ч.1 ст.129 Конституції України). У своєму дисертаційному дослідженні Городовенко В.В. помітив, що дане положення включає в себе протилежні поняття: «незалежність» та «підкорення». Очевидно, незалежність судді забезпечується його підкоренням закону, а підкорення закону забезпечує незалежність суддів від будь-яких внутрішніх чи зовнішніх чинників¹. Тому ми погоджуємось з думкою Ющика О.І. стосовно того, що не може бути незалежності суддів, якщо вони підкоряються не тільки закону і навпаки – незалежності суддів немає і бути не може без їх підкорення закону. Важливо, щоб діяльність суду здійснювалася в правовій формі, як правова діяльність².

Підзаконність діяльності суддів означає не лише порядок прийняття та винесення судових рішень відповідно до норм матеріального та процесуального права, але й проявляє особливий статус суду, як незалежного органу від інших гілок влади, на який не має розповсюджуватись залежність від вищих в системі відомств та який нікому не повинен підчинятися в своїй діяльності, окрім закону. Ми переконані, що чим чіткіше у законодавстві передбачена діяльність суддів щодо розгляду та вирішенню справ, тим менше можна констатувати проявів порушень закону з їх сторони.

Варто зауважити, що аспекти незалежності суддів є життєво важливими не лише для України, а й для країн Європи. Правники Сполученого Королівства, наприклад, серед причин того, що не дозволяє говорити про безумовне втілення принципу незалежності суддів, називають відсутність системи писаних законів, а звідси – існування численних протиріч та нерегульованих питань³. В Україні ж проблеми незалежності суддів пов'язують, як правило, із недосконалістю чинного законодавства, недоліками процедури призначення та функціонування суддівського корпусу, національним менталітетом, історичними традиціями тощо⁴.

Не достатньо для судової системи, як для гілки влади, бути незалежною - окремі судді повинні розглядати справи, будучи при цьому максимально об'єктивними і неупередженими. Ми впевнені, що навіть у повсякденному житті, судді мають уникати слів, дій або ситуацій, які можуть показувати їх упередженість або ж нешанобливе ставлення до законів, які вони поклялися захищати. Судді повинні ставитися до адвокатів, клієнтів і свідків з повагою і повинні утримуватися від коментарів, які припускають, що вони прийняли рішення задалегідь. За межами залу суду, судді не мають спілкуватися з адвокатами або іншими особами, які пов'язані зі справою, яку вони слухають, бо в такому випадку вони можуть бути звинувачені в прихильності до однієї зі сторін у судовому процесі, адже це може ставити під сумнів їх неупередженість.

Не дивно, що українське законодавство визначає певні обставини і передбачає відсторонення судді у певних випадках. Так, наприклад, згідно кодексу адміністративного судочинства України, суддя не може брати участі в розгляді адміністративної справи і відводиться:

- якщо він брав участь у розгляді цієї справи або пов'язаної з нею справи як представник, секретар судового засідання, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;
- якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду справи;
- якщо він є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі;
- за наявності інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості судді⁵.

Закон передбачає кримінальну відповідальність за вчинення тиску на суд у будь-якій формі з метою перешкодити всебічному, повному і об'єктивному розгляду конкретної справи. Передбачено також адміністративну відповідальність за прояв неповаги до суду, перешкоду явці до суду народному засідателю, незастосування заходів з окремої ухвали. Разом з тим, на думку Вінокурової Л. В. процедура притягнення самих суддів до дисциплінарної відповідальності може спричинити небезпеку зниження гарантій недоторканості та незалежності суддів. Отже, при вирішенні питання

¹ Городовенко, В.В. (2006). *Проблеми незалежності судової влади*: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків. <<http://dissert.com.ua/contents/8299.html>>.

² Ющик, О.І. (1997). *Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні*. Київ, 13.

³ Judicial independence. Judiciary of England and Wales. <http://www.judiciary.gov.uk/about_judiciary/judges_and_the_constitution/judicial_independence/ind_ex.htm>.

⁴ Куйбіда, Р. О. (2004). *Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи*. Київ, 15. <<http://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-59876452>>.

⁵ *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>>.

щодо відповідальності суддів має бути дотримано балансу між здійсненням контролю держави і суспільства за судовою владою та дійсною незалежністю суддів¹.

“Рівний не має влади над рівним” – саме таким принципом слід керуватись у питаннях підвищення суддів по службі. Разом з тим, прийняття відповідних рішень має ґрунтуватися на об'єктивних критеріях, зокрема, на заслугах, з урахуванням кваліфікації, вмінь та потенціалу, необхідних для вирішення справ при застосуванні закону, зберігаючи повагу до людської гідності. Аналогічний підхід повинен забезпечуватись у питаннях накладення дисциплінарного стягнення та притягнення судді до дисциплінарної відповідальності².

Підсумовуючи сказане вище, варто зазначити, що незалежність судової системи передбачає узагальнюючі основоположні принципи, які перекликаються у теорії права всіх розвинених правових держав.

- Незалежність судових органів гарантується державою та закріплюється в самій Конституції або законах держави. Це обов'язок усіх установ та організацій, будь-якої форми власності, поважати і дотримуватися рішень незалежних судових органів.

- Судові органи вирішують передані їм справи без стороннього впливу на них, і лише на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного втручання, тиску, погроз, прямих чи опосередкованих.

- Не повинно бути ніякого неправомірного або несанкціонованого втручання в судовий процес, а в разі, якщо таке трапиться – рішення, винесене суддею, підлягає перегляду.

- І важко не згадати обов'язок кожної правової держави, забезпечити достатні ресурси для того, щоб судді були належним та належним чином виконували свої функції.

Дуже важливо відмітити, що для забезпечення реальної незалежності суддів відіграє велику роль не лише нормативне закріплення основних стандартів незалежності, а реальне втілення у життя уже напрацьованих принципів, як вітчизняних, так і загальноєвропейських. Це вирішальною мірою залежить від тієї дієвості гарантії суддівської незалежності, яка функціонує у правовій державі.

Незалежність кожного окремого судді гарантує право кожної людини на вирішення справи виключно на підставі закону, доказів і фактів, без будь-якого неналежного впливу. Добре функціонуюча, ефективна і незалежна судова система є необхідною умовою для справедливого, послідовного і нейтрального здійснення правосуддя. Отже, незалежність судді та судової системи в цілому є невід'ємним елементом права на належну правову процедуру, верховенства закону та демократії.

References

1. Horodovenko, V. V. (2006). *Problemy nezalezhnosti sudovoyi vlady*. Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.10.. Kharkiv. <<http://dissert.com.ua/contents/8299.html>>
2. Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers. Independence and impartiality of judges, prosecutors and lawyers. 115. <<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter4en.pdf>>
3. Judicial Independence Definition. *Duhaime's Law Dictionary*. <<http://www.duhaime.org/LegalDictionary/J/JudicialIndependence.aspx>>
4. Judicial independence. Judiciary of England and Wales. <http://www.judiciary.gov.uk/about_judiciary/judges_and_the_constitution/judicial_independence/index.htm>
5. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy 2005* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>>.
6. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>
7. Kroytor, V. A. (2009). *Nezalezhnist' suddiv ta yikh pidkorennya lysh' zakonovi yak pryntsyp ysyvil'noho sudochynstva*. Kyiv. <http://www.nbv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ppip/2009_8/Kroytor.pdf>
8. Kuybida, R.O. (2004). *Reformuvannya Pravosudiva v Ukraini: stan i perspektyvy*.. Kyiv. <<http://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-59876452>>.

¹ Вінокурова, Л.В. (2010). Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальність суддів. *Вісник Вищої ради юстиції*, 1, 67. <http://www.vru.gov.ua/content/visnyk/visnik2010_1.pdf>.

² Матеріали міжнародної конференції «Незалежність суддів в Україні» (2011). *Вища кваліфікаційна комісія суддів України*. <<http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spirovbitnistvo/inshi-zahodi/nezalezhnist-suddi-odna-z-osnov-demokraticnogo-tsivilizovanogo-suspilstva-ta-garantiya-nadiynogo-zahistu-viznachenih-konstitutsieukraini-sotsialnih-tsinnostey-ta-pravoporyadku-v-derjavi/>>.

9. Landsberg, Brian K. (2007). *The Role of Judicial Independence*. <http://www.mcgeorge.edu/Documents/Conferences/JUDIND_LANDSBERG_MASTER.pdf>.
10. Leuba, Robert C. (2000). *The importance of judicial independence*. <<http://www.jud.ct.gov/external/news/press036.html>>.
11. Materaili mizhnarodnoyi konferentsyy « Nezalezhnist' Suddiv v Ukraini » (2011). *Vyshcha kvalifikatsiyina komisiya Suddiv Ukrainy*. <<http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobotnitstvo/inshi-zahodi/nezaleznist-suddi-odna-z-osnov-demokratichnogo-tsivilizovanogo-suspilstva-ta-garantiya-nadiynogo-zahistu-viznachenih-konstitutsieu-ukraini-sotsialnih-tsinnostey-ta-pravoporyadku-v-derjavi/>>
12. Moskvych, L. M. (2005). *Nezalezhnist' Suddiv: sotsial'nyy ta pravovyy aspekt. Etichni ta pravovi problemy zabezpechennya nezalezhnosti Suddiv. Materialy seminaru*. Kharkiv, 142–147.
13. Segars-Andrews v. Judicial Merit Selection Comm'n, 387 S.C. 109 (S.C. 2010) <<http://www.scbarr.org/Portals/0/Documents/LRE/COURTS/Segars.pdf?ver=2014-11-13-143159-723>>
14. Serdyuk, V. V. (2005). Sudova vlada ta ee mistse v teorii rozpodilu vlady. *Visnyk akademyy advokatury Ukrainy*. Kyiv. Vydavnychyy tsestr Akademiyi advokatury Ukrainy, 2. <<http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/visnyk/issue/viewIssue/4/5>>.
15. Vinokurova, L. V. (2010). Dotrymannya standartiv suddiv'skoyi nezalezhnosti ta vidpovidal'nist' Suddiv. *Visnyk vyshchoyi rady yustytsiyi, 1*. <http://www.vru.gov.ua/content/visnyk/visnik2010_1.pdf>
16. Yevropeys'kyy statut suddi (1993). *Yevropeys'ka Asotsiatsiya Suddiv*. <http://sc.gov.ua/ua/mizhnarodni_standarti_u_sferi_sudochinstva_i_statusu_sudiv.html>.
17. Yushchuk, O. I. (1997). *Pravova reforma: zahal'ne ponyattya, problemy zdiysnennya v Ukraini*. Kyiv.
18. *Zakon pro sudoustruy ta status suddiv 2010* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>>

Ольга Стукаленко, к. ю. н.

Одеський національний університету імені І.І.Мечникова, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, БУДІВНИЦТВА ТА ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

Olha Stukalenko, PhD in Law

Odesa I.I.Mechnikov National University, Ukraine

ACTIVITY OF THE MINISTRY OF REGIONAL DEVELOPMENT, CONSTRUCTION AND MUNICIPAL ENGINEERING OF UKRAINE IN THE FIELD OF CONSTRUCTION

The article aims to highlight the essence of administrative and legal status of the Ministry of Regional Development, Construction and Municipal engineering of Ukraine in the sphere of construction activity. The author draws attention to the promising areas to be developed for managing construction activities considering decentralization.

The legislation on the legal status of the Ministry of Regional Development in the field of construction was analyzed.

A list of the main functions of this ministry is given and revealed features of manifestation of some of them. The main attention is focused on consecration of the new forms of activities of the Ministry of Regional Development in the field of construction, which allows Ukraine to improve its ranking in the world by carrying out appropriate reforms.

Key words: construction industry, Ministry of Regional Development, legislation, government regulation, competence.

На сучасному етапі розвитку незалежної України актуальними є питання пов'язані з удосконаленням організації та діяльності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (далі - Мінрегіон) в контексті децентралізації влади. Проведення децентралізації та розвиток регіонів дозволить подолати всі негативні економічні тенденції розвитку та вивести Україну на рівень економічного зростання. Також, завдяки ефективному структуруванню функцій і діяльності цього міністерства, можливо буде забезпечити баланс інтересів держави, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання, а також населення. З огляду на складність і суперечливість даного питання, відкриваються нові перспективи для наукових досліджень.

Актуальність теми даної статті обумовлена цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх чинників. Основними серед них, на наш погляд, можна вважати такі. Мінрегіон є одним з ключових міністерств в плані проведення реформ бо Міністерство регіонального розвитку відповідає за базисні реформи в країні, а саме за децентралізацію і за енергоефективність та енергозбереження в Україні. А децентралізація - це ключова реформа, яка охоплює мінімум 22 напрямки і 22 міністерства і відомства, які залучені в цю реформу. А, це викликає необхідність перегляду існуючої організаційної структури цього органу влади і розподілу повноважень між іншими органами. І все це, на фоні того, що в даний час практично немає жодної фундаментальної роботи з аналізу компетенції Мінрегіону в сфері будівельної діяльності в період реформ.

Стан дослідження. На підставі аналізу наукової літератури, можна відзначити, що жодної роботи по оцінці адміністративно-правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України в даний час немає, що в цілому говорить про актуальність даного дослідження. Актуальність обраної теми підсилюється і тим фактом, що на рівні наукового дослідження розглядалися лише окремі проблеми регулювання адміністративно-правового статусу Мінрегіонів. Ці дослідження носять фрагментарний характер, не

дивлячись на практичний інтерес до питання, пов'язаного зі створенням нових механізмів правового регулювання будівельної сфери з урахуванням децентралізації влади.

Метою і завданням статті є не тільки дослідження адміністративно-правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України в сфері будівельної діяльності, а й звернути увагу на ті перспективні напрямки, які необхідно розвивати для забезпечення управління будівельною діяльністю з урахуванням праксеологічної складової. Новизна роботи полягає в тому, що в даній роботі зроблена спроба дослідити адміністративно-правовий статус Мінрегіону в контексті будівельної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Органами спеціальної компетенції у галузі будівництва є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон), Державна архітектурно-будівельна інспекція України (Держархбудінспекція) та саморегульовані організації.

Як зауважує Д.М. Бахрах¹, в адміністративно-правовому статусі органів виконавчої влади слід виокремити три блоки: *цільовий*, що включає норми про цілі, завдання, функції, принципи діяльності; *організаційно-структурний*, який містить правові приписи, що регламентують порядок утворення, реорганізації, ліквідації органу, його структуру, лінійну і функціональну підпорядкованість; *компетенції* як сукупність владних повноважень і підвідомчості. Розглянемо діяльність Мінрегіону, з огляду на викладену думку.

Діяльність Мінрегіону регулюється Положенням про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2014 № 197², аналіз змісту якого дає підстави визначити мету його функціонування у галузі будівництва – Мінрегіон забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства, а також забезпечує формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства.

Характеризуючи організаційно-структурний блок, слід акцентувати, що Мінрегіон України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Структурно Міністерство складається з департаментів (зокрема, Департамент містобудування, архітектури та планування територій, Департамент державних програм та розвитку житлового будівництва, Департамент з питань проектування об'єктів будівництва, технічного регулювання та науково-технічного розвитку), управлінь (наприклад, Управління впровадження та моніторингу пріоритетних проектів будівництва) та секторів (сектор контролю; сектор з питань запобігання та виявлення корупції).

Компетенційний блок слід, на нашу думку, схарактеризувати відповідно до визначених напрямів діяльності органів виконавчої влади, зокрема й Мінрегіону України. Так, *напрямок прогнозування та планування* реалізується шляхом виконання таких завдань, як визначення пріоритетних напрямів розвитку відповідних сфер; затвердження державних будівельних норм; розробка державної стратегії регіонального розвитку, щорічних планів заходів щодо її реалізації; забезпечення виконання державних цільових програм у відповідних сферах, функціонування системи базових організацій з науково-технічної діяльності у будівництві; подання Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо державних програм у сфері будівництва і житлово-комунального господарства;

Організаційний напрям характеризується виконанням завдань із здійснення: організаційного забезпечення з питань державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, формування житлового фонду соціального призначення, розгортання молодіжного житлового будівництва, кредитування індивідуальних сільських забудовників, реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду та реалізації інфраструктурних проектів; підтвердження придатності будівельних виробів до застосування (видача технічних свідоцтв) та оцінки відповідності у визначеній сфері діяльності; організації роботи з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників сфери будівництва, житлово-комунального господарства; створення та

¹ Бахрах, Д.Н., Россинский, Б.В., Старилов, Ю.Н. (2007) *Административное право*: Учебник для вузов. Москва: Норма.

² *Постанова про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України 2014* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-п>> (2016, травень, 13).

припинення діяльності технічних комітетів стандартизації, визначення їх повноваження в галузі будівництва і промисловості будівельних матеріалів; затвердження переліку базових організацій з науково-технічної діяльності у будівництві.

Координаційний напрям роботи Міністерства полягає у координації та здійсненні методичного забезпечення діяльності структурних підрозділів місцевих держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань, що належать до його компетенції; взаємодії з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами, організаціями.

Важливе значення у діяльності Міністерства має напрям *правового регулювання*, що виявляється в узагальненні практики застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та внесенні їх в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України; утворенні та забезпеченні функціонування центрального фонду будівельних норм, галузевого фонду нормативних документів у сфері будівництва та промисловості будівельних матеріалів, здійсненні наповнення фондів; поданні Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо актів законодавства з питань організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; розмежуванні повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; адміністративно-територіального устрою; об'єднання територіальних громад; нормативно-правовому забезпеченні з питань регіональної політики і місцевого самоврядування, державної підтримки розвитку місцевого самоврядування; нагляді за діяльністю органів місцевого самоврядування з питань здійснення наданих їм законом повноважень органів виконавчої влади; адаптації національного законодавства у сфері місцевого самоврядування до положень Європейської хартії місцевого самоврядування та інших міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Здійснюючи діяльність з *інформаційного забезпечення*, Мінрегіон розглядає в установленому законодавством порядку звернення громадян з питань, що належать до його компетенції; оприлюднює інформацію про діяльність Міністерства, організовує в установленому порядку виставкову та видавничу діяльність, проведення конкурсів, семінарів, конференцій, конгресів з питань, що належать до його компетенції; інформує та надає роз'яснення щодо реалізації державної політики у відповідних сферах; здійснює забезпечення інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства.

На сучасному етапі важливими напрямками роботи Міністерства є регуляторна діяльність, а також діяльність щодо децентралізації та дерегуляції його повноважень у галузі будівництва.

Регуляторна діяльність Міністерства має на меті: забезпечення принципів державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; узгодженість нормативно-правових актів у системі чинного законодавства; підвищення рівня законності у сфері будівництва; удосконалення нормативно-правової бази; створення належних правових підстав для роботи суб'єктів господарювання і громадян; створення умов для підвищення ефективності функціонування суб'єктів господарювання; спрощення механізму дозвільних процедур; спрощення діяльності суб'єктів господарювання.

Згідно з «Інформацією про здійснення Мінрегіоном регуляторної діяльності у 2015 році», розміщеній на веб-сайті Міністерства¹, на виконання Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» регуляторна діяльність здійснювалась відповідно до Плану діяльності Мінрегіону з підготовки проектів регуляторних актів на 2015 рік, затвердженому наказом Міністерства від 15.12.2014 № 349. У ньому передбачалося розроблення 199 регуляторних актів, з них: 48 проектів Законів, 74 проектів актів Кабінету Міністрів України та 78 проектів наказів Міністерства. Із запланованого на 2015 рік прийнято: 2 закони України, 23 акти

¹ Інформація про здійснення Мінрегіоном регуляторної діяльності у 2015 році. *Державна регуляторна служба України*. <<http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/02/Informatsiya-pro-zdiysnennya-Minregionom-regulyatornoyi-diyalnosti-u-2015-rotsi.pdf>>(2016, травень, 14).

Кабінету Міністрів України та 22 накази Міністерства, усього 47 регуляторних актів, що свідчить про збільшення кількості регуляторних актів майже удвічі, порівняно з 2014 роком (26 актів). При цьому Міністерство забезпечувало максимальну відкритість процесу регуляторної діяльності та дотримання єдиного підходу до підготовки проектів регуляторних актів.

Окрім того, важливим напрямом у регуляторній діяльності залишається перегляд прийнятих регуляторних актів з метою приведення їх у відповідність до вимог чинного законодавства та принципів державної регуляторної політики, про що свідчить, наприклад, підготовка та ухвалення Закону України від 09 квітня 2015 № 320-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства»¹, прийняття наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 14 липня 2014 № 193/507 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України та Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 27 листопада 1997 року № 32/288»², наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24 квітня 2015 № 79 «Про затвердження Порядку прийняття в експлуатацію і проведення технічного обстеження індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, громадських будинків та будівель і споруд сільськогосподарського призначення I та II категорій складності, які збудовані без дозволу на виконання будівельних робіт»³ тощо.

Висновки. Проведений аналіз законодавства України дає підстави стверджувати наступне. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у сфері будівництва є регуляторним органом спеціальної компетенції. На сучасному етапі важливими напрямками роботи Міністерства є вдосконалення механізму реалізації державної політики у сфері регуляторної діяльності, а також діяльності щодо децентралізації та дерегуляції його повноважень у галузі будівництва.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що відповідає за впровадження децентралізації.

Сьогодення потребує впровадження негайних заходів, спрямованих на подальше комплексне вивчення адміністративно-правового статусу Мінрегіонів у сфері будівельної діяльності, враховуючи складний та суперечливий характер процесу регулювання будівельною діяльністю в Україні. Загально визначені напрями розвитку в публічному управлінні України, а саме децентралізація та можливість інтеграції до європейської спільноти, мають бути відображенні у сучасній державній політиці в сфері будівельної діяльності таким чином, щоб створити в Україні такі умови, щоб великий потенціал будівельної галузі було ефективно використано задля розвитку нашої держави.

1 Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства 2015 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/320-19>> (2016, травень, 13).

2 Наказ про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України та Державного комітету України по нагляду за охороною праці 2014 (Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та Міністерства енергетики та вугільної промисловості України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0867-14>> (2016, травень, 13).

3 Наказ про затвердження Порядку прийняття в експлуатацію і проведення технічного обстеження індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, громадських будинків та будівель і споруд сільськогосподарського призначення I та II категорій складності, які збудовані без дозволу на виконання будівельних робіт 2015 (Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0547-15>> (2016, травень, 14).

References

1. Bahrah, D. N., Rossinskiy, B. V., Starilov, Yu. N. (2007) *Administrativnoe pravo*: Uchebnik dlya vuzov. Moskva: Norma.
2. Informatsiya pro zdiysnennya Minregionom regulyatornoyi diyalnosti u 2015 rotsi. *Derzhavna regulyatorna sluzhba Ukrainy*. <<http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/02/Informatsiya-pro-zdiysnennya-Minregionom-regulyatornoyi-diyalnosti-u-2015-rotsi.pdf>> (2016, traven, 14).
3. *Nakaz pro vyznannya takym, chto vtratyv chynnist, nakazu Derzhavnoho komitetu budivnytstva, arkhitektury ta zhytlovoi polityky Ukrainy ta Derzhavnoho komitetu Ukrainy po Nahlyadu za okhoronoyu pratsi 2014* (Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo - komunal'noho hospodarstva Ukrainy ta Ministerstva enerhetyky ta vuhilnoyi promyslovosti Ukrainy). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0867-14><http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/320-19>> (2016, traven, 13).
4. *Nakaz pro zatverdzhennya Poryadku pryynyattya v ekspluatatsiyu y provedennya tekhnichnoho obstezhennya individual'nykh (sadybno) zhytlovykh budynkiv, sadovykh, dachnykh budynkiv, hospodarskykh (prysadybna) budivel i sporud, gromadskikh budynkiv ta budivel i sporud silskogospodarskogo pryznachennya I ta II katehoriy skladnosti, Yaki zbudovani bez Dozvolu na vykonannya budivelnykh robit 2015* (Ministerstva regionalnogo rozvytku, budivnytstva ta zhitlovo-komunalnogo hospodarstva Ukrainy). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <[Http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0547-15](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0547-15)> (2016, traven, 14).
5. *Postanova pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo rehional'noho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo - komunalnoho hospodarstva Ukrainy 2014* (Kabinet Ministriv Ukrainy) *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <[Http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-p](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-p)> (2016, traven, 13).
6. *Zakon Ukrainy pro vnesennya zmin do deyaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo detsentralizatsiyi povnovazhen u sferi arkhitekturno - budivelnoho kontrolyu ta vdoskonalennya mistobudivnoho zakonodavstva 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/320-19>> (2016, traven, 13).

Sergiy Glibko, PhD in Law

The Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv

PROBLEMS OF LEGAL PROVISION OF INNOVATIVE BANKING

The author analyzed the problem of legal provision of innovative banking. In modern conditions unconventional use of technologies in financial services sometimes absorb ways, system, methods of service delivery and some other objects of intellectual property. The author considered several problems in implementing financial innovations and questions on the coordination of technical solutions and the necessity of standardization and interoperability. Also the article investigated the aspect of regulating the use of financial innovation from the point of view of their accessibility for all participants in the financial markets. Finally, conclusions was done concerning innovating in banking. According to the author, the main problem is resolving legal issues regarding the relationship between the mechanisms of patent protection technologies and their mass application, resolving the conflict of public and private interests.

Key words: financial innovation, banking, invention, patent, payment services.

The regulation of innovations and technologies with their elements as components of innovations considered by such scientists as O. Davydiuk, J. Atamanova, K. Efremova, K. Martiakova, O. Shevchenko, D. Pogribnyi (transfer of technologies), B. Paduchak, I. Venediktova (intellectual property), I. Yakubivskiyi (intellectual property rights), Y. Voronin (invention) and others. But in modern conditions unconventional use of technologies in financial services appears, which sometimes absorb ways, system, methods of service delivery and some other objects of intellectual property.

In accordance with the database of State register of patents of Ukraine for inventions, utility models and industrial designs¹ Ukrainian banks protected the rights on appropriate items of intellectual property by obtaining patents. As of April 25, 2016 there were registered 12 (4 of them are annulled) patents for inventions related to banking, 19 (1 of them is annulled) patents for utility models and 41 (26 of them are annulled) patents for industrial designs. Many inventions and utility models provide systems, methods or processes of banking operations, parts of banking operations or performing certain actions related to the following transactions. They can be classified by various criteria. In our opinion, their distribution on the objects of intellectual property in accordance with the International patent classification (IPC)² and their correlation with the classification of banking innovations by certain groups according to scientific sources are the most expedient.

The classification of these inventions reveals that they relate exclusively or concurrently with another encoding to systems or data processing methods specifically adapted for administrative, commercial, financial, managerial, supervisory or prognosticative purposes. Herewith, such methods or criteria for marking patents are used as additional criteria (according to IPC):

- payment structure, schemes or protocols;
- trade, such as purchase, electronic commerce;
- finances; insurance; tax strategy; corporate tax or income tax treatment;
- systems or methods that are specially adapted for administrative, commercial, financial, managerial, supervisory or prognosticative purposes, without significant data processing.

Such systems and methods may be classified directly by the content in the following areas:

1. methods of remote access authentication or identification of bank clients for banking operations;
2. systems for transactions that relate only to bank operations or also to electronic commerce;
3. methods of electronic accounts or bill payments;

¹ *Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України.* <<http://sips.gov.ua/ua/register.html>> (2016, March, 15).

² *Міжнародна патентна класифікація (Версія 2015).* <<http://base.ukrpatent.org/mpk2009/index.html?level=c>> (2016, March, 15).

4. system of remote receiving information in a relationship "bank-client".

Scientists¹ distinguish the corresponding operations and activities:

- by the subject and the scope: product bank innovations that are connected with traditional bank activities; process bank innovations that are innovations of technological processes, properly process or service innovations;

- by the degree of novelty: innovations in an individual bank or innovations at the national level;

- by the nature of the need satisfaction: innovations that are focused on existing needs or innovations that are focused on the formation of new needs;

- financial innovations are also classified according to the new methods of the provision of services.

In modern conditions technology solutions for banking operations are generally classified by methods, systems access to direct banking services.

However, «innovation» is a broad term that encompasses several themes, including technological change, changes in services offered and changes to banks' business model. The study focuses on a selection of five defined «innovations» in the banking market². Mobile banking provides banking services through mobile, smartphone, tablet channels. Digital wallet is a service that facilitates the storage of payment credentials a payment either online or via a mobile device. Aggregators are a website or computer software that aggregates a type of information from several sources on the Internet. «Big Data» is the set of information, approaches and technologies for banking operations. The focus is on the use of big data in assessing credit-worthiness. «Bank in a Box» provides comprehensive core banking systems by another party to a bank.

1. Mobile banking includes new methods, systems, processes and programs that are the parts of such core services provided by mobile banking applications³:

- account checking services;
- money transfer and payment services;
- ATM location services;
- personalized alert;
- loan and service requests.

C. Mariotto and M. Verdier describe such innovations in mobile banking: stored-value card; personal finance tools apps; mobile technologies; touch ID, NFC, and Bluetooth technologies and cross border transactions; mobile technologies; online platform and others⁴.

2. Digital wallet – is a service that facilitates the storage of payment credentials and enables users to make payments, either online or via a mobile device. It can take a number of forms, encompassing different technologies, channels and providers. Digital wallets are generally split into two broad categories: online digital wallet and mobile digital wallet⁵.

Mobile digital wallets can be based on a number of technologies. These include:

- smartphone-based services that transmit funds directly using a mobile phone number;
- cloud-based services, with payment details stored in the cloud;
- other apps: services such as Apple Pay, which stores payment details;
- use of barcodes and QR codes for the payment through the merchant;
- use of NFC-enabled phones to make contactless payments;
- hardware-based systems;
- payment system.

¹ Єгоричева, С.Б. (2010). *Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти*. Полтава: ТОВ «АСМІ», 63, 89.

² The Impact of Innovation in the UK Retail Banking Market. 2015. *A Final Report for the Competition and Markets Authority*. <<https://assets.digital.cabinet-office.gov.uk>> (2016, March, 15).

³ The Impact of Innovation in the UK Retail Banking Market. 2015. *A Final Report for the Competition and Markets Authority*. <<https://assets.digital.cabinet-office.gov.uk>>.

⁴ Mariotto, C., Verdier, M. (2015). Innovation and Competition in Internet and Mobile Banking: An Industrial Organization Perspective (Verkko-Ja Mobiilipankkitoiminnan Innovaatiot Ja Kilpailu Toimialan Taloustieteen Näkökulmasta). *Bank of Finland Research Discussion Paper No. 23/2015*. <[SSRN:http://ssrn.com/abstract=2695739](http://ssrn.com/abstract=2695739)>.

⁵ The Impact of Innovation in the UK Retail Banking Market. 2015. *A Final Report for the Competition and Markets Authority*. <<https://assets.digital.cabinet-office.gov.uk>> (2016, March, 15).

Aggregators are services that enable customers to select and buy products from a range of providers in a single place. Aggregators as a new computer software and a method of using banking services can function as comparison aggregators or account aggregators¹.

First of all, «Big Data» is a database that contains a huge set of information. The term is broadly used to describe data that is especially large in volume that traditional desktop computers and software are no longer capable of processing it. In other words, Big Data is the solution of the problem data storage and processing huge data volumes. For example, there are number of potential uses for big data within the banking sector. These include:

- Using detailed customer data to better differentiate between consumers. This can be used for both customer acquisition and customer retention strategies.
- Making use of data from a wider variety of sources in order to assess potential borrowers and the risks of default associated with loans. This is of particular relevance in the market for SME lending.
- Analyzing patterns in large datasets in order to rapidly identify security breaches and predict future violations.
- Making use of centralized information in order to ensure that regulatory reporting requirements are fulfilled while protecting customer privacy.
- Simulating future events and understanding the state of their business, in order to become more capable of managing risk².

Secondly, the processing large volume of information is only a part of the "iceberg". The most popular definition of three «V» (volume, velocity, variety) is used in the context of the term «Big Data». For example, the operation of checking the balance on the card for cash withdrawals is calculated in milliseconds. These requirements are dictated by the market. On the third hand, the information is varied and unstructured. More and more it is necessary to operate with media content, blog posts, poorly structured documents, etc.

So when we talk about Big Data, we understand that it is associated with three aspects: the large volume of information, its diversity or the need to process data very quickly. On the other hand, this term is often understood quite specific set of approaches and technologies that are designed to solve these problems. The basis of one of these approaches is a system of distributed computing, where processing of large amounts of data requires for not one high-performance machine but a whole group of machines that are united in a cluster.

«Bank in a Box» is typically understood more broadly as a «one-stop shop» service, whereby a new entrant or existing institution can obtain a complete solution for the IT systems it needs to operate a banking business. Bank in a Box broadly include:

- a core banking solution providing a range of banking products;
- support for face to face and digital different delivery channels;
- debit and credit card processing;
- Know Your Customer / Anti Money Laundering services;
- credit processing;
- fraud and risk analytics;
- financial, management and regulatory reporting³.

The majority of similar services that are offered in «Bank in a Box» have been proposed by researchers of modern innovation economy of Ukraine innovations in information technology management for the companies of the financial sector. They are as follows. It is important to expand the bank's operations in different market segments while reducing the cost of information processing and improve customer service. ERP class systems allow raising the requirements for efficiency, integrity and objectivity of information on the bank activities and developing strategic management that is based on the Balanced Scorecard. Customer requirements for the software are also in:

1. functionality, technology and adaptation to standard information technology that are offered by this

¹ The Impact of Innovation in the UK Retail Banking Market. 2015. *A Final Report for the Competition and Markets Authority*. <<https://assets.digital.cabinet-office.gov.uk>> (2016, March, 15).

² The Impact of Innovation in the UK Retail Banking Market. 2015. *A Final Report for the Competition and Markets Authority*. <<https://assets.digital.cabinet-office.gov.uk>>.

³ The Impact of Innovation in the UK Retail Banking Market. (2015) *A Final Report for the Competition and Markets Authority*. <<https://assets.digital.cabinet-office.gov.uk>> (2016, March, 15).

control system;

2.readiness of software developer to provide the necessary support for project management;

3.achieving the appropriate level of adaptation, which is proposed by specific legislation requirements.

It is necessary to make accent on the development of capabilities for the development and client base analysis in order to take into account the customers' needs and requirements to provide the personalized approach to client and to transform business in the most clear and transparent to them¹.

These researchers also offer information technology to government agencies in finance such as maintaining automated control systems that allows to control the flow of finance, correctness of the transaction amounts balances, etc. These tasks may be effectively solved by using modern information technology. So the project that was accepted for implementation by the State Treasury Agency of the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan in 2005 had already provided for developed in the first stage of implementation:

1.information procedures for budget management (FI-FM);

2.revenue management systems (PSCD);

3.technology management of budget obligations (MM);

4.methods of forming analytical reports (BW).

ERP – is a system that reduces the collection and processing of information on financial results online. There are also algorithms that increase the accuracy of forecasting².

W. Scott Frame and Lawrence J. White define a financial innovation as something new that reduces costs, risks or provides an improved product / service / instrument that better satisfies financial system participants' demands. Financial innovations can be grouped as new products or services; new production processes; or new organizational forms³.

These inventions and utility models of Ukrainian banks can be attributed to certain types of financial innovation:

- commercial banks provide banking services at home that allow customers to pay bills, transfer funds and view account status using microcomputers;

- financial planning services and investment services in affiliates – financial supermarkets are offered;

- home banking, including Internet banking;

- introduction of banks that are only on the Internet;

- electronic bill presentment and payment⁴.

In many cases, innovations in retail payments represent only incremental improvements to existing and established payment services. However, large leaps can occur, particularly in countries where the payment infrastructure is underdeveloped⁵.

These forms of innovation give an opportunity to include financial and banking innovations in technologies and services that are elements of innovation in accordance with laws of Ukraine «On innovation activity» and «On state regulation of activities in technology transfer».

Furthermore, such technological solutions correspond to fixed concept of invention and utility model. Invention meets the patentability if it is new, involves an inventive step and is industrially applicable according to the law of Ukraine art. 7 p. 1, 2 «On protection of rights to inventions and utility models»⁶. In its turn, utility model meets the patentability if it is new and industrially applicable⁷. It is important to note

¹ Товажнянский, Л.Л. (2010). *Инновационная экономика*. Харьков: ООО «ЭДЭНА».

² Товажнянский, Л.Л. (2010). *Инновационная экономика*. Харьков: ООО «ЭДЭНА».

³ Frame, W. Scott, White, Lawrence J. (2014). Technological Change, Financial Innovation, and Diffusion in Banking. *Working Papers 2*. New York: New York University, Leonard N. Stern School of Business, Department of Economics <http://web-docs.stern.nyu.edu/old_web/economics/docs/workingpapers/2014/White_TechnologicalChange_Jan2014.pdf> (2016, March, 15).

⁴ Finnerty, J.D. (1988). Financial Engineering in Corporate Finance: An Overview. *Financial Management*, 17(4). <<http://www.jstor.org/stable/3665764>>.

⁵ Innovations in retail payments (2012). Report of the Working Group on Innovations in Retail Payments. *Bank for International Settlements*. <<http://www.bis.org/press/p120529.htm>>.

⁶ Закон про охорону прав на винаходи та корисні моделі 1991 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>> (2016, March, 15).

⁷ Закон про охорону прав на винаходи та корисні моделі 1991 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт*

that these financial innovations relate to technology objects according to the law « On state regulation of activities in the field of technology transfer»¹, namely, scientific results, objects of intellectual property rights (including patents, utility models, scientific, technical works, computer programs, trade secrets), know-how, which display a list, timing, order and sequence of operations process production and \ or sale and storage products and services.

It is necessary to consider the legal doctrinal understanding of technology as innovations. O. Davydiuk includes the concept «technology» such components: production methods and processes information about the sequence of individual production operations, the results of research and development work, project documentation mechanism, equipment instruments, devices, tools, etc.²

V. Babayev relates to objects of intellectual property rights in innovation: scientific and technical information, computer programs, compiling a database, and industrial property: inventions, utility models, industrial designs, trade (brand) name, geographical indication of origin, trademarks for goods and services, topographies of integrated circuits, plant varieties, know-how. In our opinion, in financial services and banking objects of intellectual property among the above objects are scientific and technical information, computer programs, compile databases, inventions, utility models.

There are several problems in implementing financial innovations. There are questions on the coordination of technical solutions and the necessity of standardization and interoperability. Some questions exist to determine the policy of central banks – towards the development of international standards, adherence to them, collaboration with stakeholders, the direction, participation and support of national standards.

There are factors that make it difficult for all newcomers to enter the financial market. It is noted that the international financial market for retail banking has regulatory, structural and strategic barriers to entry financial services markets³.

Regulators impose barriers to entry on the market by requiring banks to obtain a license from the relevant authority and to implement risk management procedures. Meanwhile, non-banks, such as Internet Service Providers and platforms or large retailers, have less regulatory barriers. There are also barriers to entry due to the particular structure of costs in the banking industry. Costs functions of banks are characterized by economize of scale and scope between deposit and lending activities. Banks economize on costs by bundling both services because they reduce information asymmetries between depositors and lenders, and thanks to their expertise in managing liquidity risk.

The barriers to entry can be strategically erected by incumbent banks. Competitors can also be deterred from entering the financial market by strategic investment in quality. The level of bank quality investments increases in market size and dominant banks offer higher quality than fringe banks.

Thus, the development of innovation and/or technology in the market of banking services and other financial services markets must be clearly associated with the following tasks:

1. The promotion using new technologies in banking.
2. The development of legal framework for public prioritizing technology development in the financial services markets.
3. The resolving legal issues regarding the relationship between the mechanisms of patent protection technologies and their mass application, resolving the conflict of public and private interests.
4. The definition of common technical rules and standards for banking transactions and other financial services to eliminate conflicts.
5. The elimination of anticompetitive issues of application of innovations in the financial services markets.

Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>> (2016, March, 15).

¹ *Закон про державне регулювання діяльності у сфері трансферту технологій 2006* (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/143-16>> (2016, March, 15).

² Давидюк, О.М. (2010). *Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання*. Харків: Вид-во «ФІНН», 23.

³ Mariotto, C., Verdier, M. (2015). Innovation and Competition in Internet and Mobile Banking: An Industrial Organization Perspective (Verkko-Ja Mobiilipankkitoiminnan Innovaatiot Ja Kilpailu Toimialan Taloustieteen Näkökulmasta). *Bank of Finland Research Discussion Paper No 23/2015*. <<http://ssrn.com/abstract=2695739>>.

References

1. Davydiuk, O. M. (2010). *Tekhnolohiia yak ob'iekt hosodarsko-pravovoho rehuliuвання*. Kharkiv: Vyd-vo «FINN».
2. Finnerty, J. D. (1988). Financial Engineering in Corporate Finance: An Overview. *Financial Management*, 17(4). <<http://www.jstor.org/stable/3665764>>.
3. Frame, W Scott, White, Lawrence J. (2014). Technological Change, Financial Innovation, and Diffusion in Banking. *Working Papers 2*. New York: New York University, Leonard, N. Stern School of Business, Department of Economics <http://web-docs.stern.nyu.edu/old_web/economics/docs/workingpapers/2014/White_Technological_Change_Jan2014.pdf> (2016, March, 15).
4. Innovations in retail payments (2012). Report of the Working Group on Innovations in Retail Payments. *Bank for International Settlements*. <<http://www.bis.org/press/p120529.htm>> (2016, March, 15).
5. Mariotto, C., Verdier, M. (2015). Innovation and Competition in Internet and Mobile Banking: An Industrial Organization Perspective (Verkko-Ja Mobiilipankkitoiminnan Innovaatiot Ja Kilpailu Toimialan Taloustieteen Näkökulmasta). *Bank of Finland Research Discussion Paper No 23/2015*. <<http://ssrn.com/abstract=2695739>>.
6. *Ofitsiinyi veb-portal Derzhavnoi sluzhby intelektualnoi vlasnosti Ukrainy*. <<http://sips.gov.ua/ua/registers.html>> (2016, March, 15).
7. Tovazhnianskyi, L. L. (2010). *Ynnovatsyonnaia ekonomyka*. Kharkov: OOO «EDENA».
8. *Zakon pro derzhavne rehuliuвання diialnosti u sferi transfertu tekhnolohii 2006* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/143-16>> (2016, March, 15).
9. *Zakon pro okhoronu prav na vynakhody ta korysni modeli 1991* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>> (2016, March, 15).

Тетяна Хороша

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Tetiana Khorosha

V.M.Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine

PROBLEMATIC QUESTIONS OF LEGAL REGULATION OF HEREDITARY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

In this article a research of hereditary relations complicated by a foreign element is carried out. Controversial theoretical issues are considered, new provisions are formulated and specific proposals and recommendations to improve national legislation on inheritance complicated by a foreign element are defined.

The analysis formulated some general provisions relating to definition of the principles of law applicable to international relations of hereditary nature that should be reflected in the Concept of improvement of legislation on private international law in Ukraine. It is proved that the main goal in creating a new set of national conflict rules was the introduction of an objective foundation in definition of charter of international private relations.

Key words: inheritance, inheritance of foreign elements, regulation, legal norms.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У ХХІ столітті процеси глобалізації, інтеграції, перехід на ринкові відносини, співробітництво між різними країнами в різних сферах життєдіяльності людей, а також міграція, вільне пересування громадян, вибір нового місця проживання, працевлаштування, сімейні, родинні стосунки між громадянами різних держав безпосередньо впливають на розвиток відносин, що виникають в міжнародному житті.

В даний час продовжується інтеграція України у світове, у тому числі, європейське, співтовариство, зростає обсяг транскордонного переміщення капіталу, інтенсивно здійснюється міждержавне переміщення осіб, що передбачає збільшення приватноправових відносин за участю іноземного елемента. Важливо зазначити, що міжнародне спадкування не є винятком. Кількість спадкових справ за участю іноземців збільшується з кожним роком.

Так, станом на сьогоднішній день, в середньому 1,6 % населення в країнах ЄС є громадянами інших держав-учасниць, причому ця цифра має тенденцію до зростання. Серед країн Євросоюзу найвищий показник чисельності іноземців спостерігається в Люксембурзі (21%). Потім йдуть Бельгія (5,6%), Ірландія (2,8%), Німеччина (2,4 %), Швеція (3%) та інші країни Європи¹.

Активізація міжнародних зв'язків, контактів між фізичними та юридичними особами різних країн призводить до того, що об'єктивно виникає необхідність більш детального аналізу приватноправових відносин міжнародного характеру, тобто відносин, що виходять за рамки правової системи однієї держави.

За останні роки в багатьох країнах світу збільшилася кількість цивільних, адміністративних справ з іноземним елементом. Правозастосовні органи все частіше стикаються з правовими ситуаціями, де у відносинах різного характеру присутній іноземний елемент. Не виключенням є і спадкові відносини.

І тому не можна залишатись осторонь обговорення проблем правового регулювання у галузі

¹ Малиновська, О.А. (2014). *Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України*. Київ: НІСД, 6.

міжнародного спадкування. Зважаючи на наведені вище відомості, достатньо актуальним є дослідження питань удосконалення законодавства, що регулює спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом, а також обґрунтування та формулювання конкретних дій щодо покращення законодавства в досліджуваній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Тема дослідження належить до числа мало вивчених. Безпосередньо вивченням колізійних питань у спадковому праві займалися такі автори як А.А. Рубанов, Б.С. Антімонов, Л.П. Ануфрієва, В.Г. Буткевич, Ю.О. Заїка, В.М. Корецький, А.І. Муранов, М.О. Самойлов, С. Я. Фурса, Є.І. Фурса та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу проблемних питань правового регулювання спадкування, ускладненого іноземним елементом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни, що відбулися в останній час в матеріально-правовому регулюванні спадкування в Україні, дозволяють з достатньою впевненістю стверджувати, що вітчизняний законодавець, конструюючи відповідні правові приписи, не тільки допускав, але і враховував такий їх наслідок, як «вихід» відносин, пов'язаних з переходом майна *mortis causa*, за межі власної правової системи. Іншими словами, норми вітчизняного приватного права виходять із розширеної сфери виникнення спадкових відносин за рахунок норм міжнародного характеру. Справедливість зазначеної тези можна підтвердити наступним.

По-перше, значно розширено коло осіб, які можуть бути спадкоємцями – як за законом, так і за заповітом. Зокрема, законні спадкоємці нині згруповані за п'ятьма чергами, що поєднують в собі як кровних родичів померлого, так і інших близьких спадкодавцеві осіб. І аж ніяк не виключено, що серед них можуть опинитися громадяни іноземних держав або особи без громадянства. Відносно спадкування за заповітом слід сказати, що законодавець, встановивши свободу заповідального розпорядження в ранзі основоположного принципу українського спадкового права, в якості одного з аспектів дії цього принципу закріпив можливість для спадкодавця заповісти своє майно будь-яким учасникам цивільного обороту. Закономірним наслідком цього є включення в число суб'єктів, що претендують на спадщину, тих осіб, які в силу різних критеріїв належать до іноземних правопорядків.

По-друге, концептуальна зміна правового регулювання відносин власності, закріплену в Цивільному кодексі України, призвела до того, що до складу майна, що переходить від померлого до інших осіб, можуть входити компоненти, пов'язані з іншою правовою системою – нерухоме майно, розташоване за кордоном, майнові права, що впливають із договорів з іноземними банками або страховими компаніями, і т.д.

В свою чергу, як зазначає Ю.В. Вусенко «колізії у міжнародному спадкуванні обумовлюються такими факторами: зв'язком спадкових відносин більше ніж з однією правовою системою, плюралізмом правових систем і їх здатністю до взаємодії»¹.

Передумовою виникнення колізій спадкового права вважається і взаємодія національних правових систем у цій галузі. Така взаємодія виражається у застосуванні в одній країні норм спадкового права, які існують в іншій країні щодо ускладненого іноземним елементом спадкування, і позитивним ставленням до набутих в іншій країні суб'єктивним спадковим правам².

Спадкове правовідношення, що кваліфікується як ускладнене іноземним елементом, перед компетентним органом конкретної країни ставить питання, право якої країни підлягає застосуванню до спадкування. Право кожної країни, з яким пов'язано спадкове правовідношення, потенційно може претендувати на його врегулювання.

Процес регламентації відносин зі спадкоємства, що виникли в сфері міжнародного приватного права конкретної країни, має свою специфіку. До того, як врегулювати спадкове правовідношення нормами спадкового права тієї чи іншої держави, необхідно провести певну процедуру, тобто визначити, право якої країни підлягає застосуванню до спадкування. При наявності міжнародної угоди, в якій закріплені матеріально-правові чи колізійні норми, спадкові відносини регулюються на підставі договірних норм, а в разі відсутності міжнародної угоди, право, що застосовується до спадкування, визначається на підставі правових норм національного (внутрішнього) права.

Предметом аналізу нашого дослідження є національні (внутрішні) колізійні норми, закріплені

¹ Вусенко, Ю.В. (2013). Проблеми спадкових відносин у міжнародному приватному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право, вип. 21, 174.

² Гайворонський, В.М. (2007). *Міжнародне приватне право*. Київ: Юрінком Інтер, 187.

або в цивільному кодексі, або в окремому законі, що регулюють спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом. В основі колізійних норм лежать колізійні прив'язки або так звані формули прикріплення. На підставі національних колізійних норм конкретної країни здійснюється вибір компетентного правопорядку, що підлягає застосуванню до спадкування.

Сьогодні в міжнародній практиці сформувалося дві системи визначення застосовуваного права у сфері спадкування: універсальна і роздільна. Перша, універсальна система, підпорядковує спадкування національному закону чи закону останнього місця проживання спадкодавця незалежно від виду майна. Друга – роздільна система, при якій право, що застосовується до спадкування, визначається окремо для рухомого (національний закон або закон останнього місця проживання) та нерухомого майна (закон місця знаходження майна).

В галузі спадкування, незалежно від того, застосовується універсальна або роздільна система при регламентації спадкування, на практиці виникають певні складнощі, труднощі, як з визначенням застосовного права, так і при застосуванні норм спадкового права. Право, яке застосовується до певних видів відносин, в міжнародному приватному праві називають «статутом» або «статутом спадкування». Під статутом спадкування розуміємо компетентний правопорядок, до якого відсилає колізійна норма, тобто вже вирішене питання вибору права. Як зазначає О.О. Кармаза, статут спадкування не застосовується для вирішення питань щодо заповідальної здатності осіб, а також форми заповіту¹. Норма права іноземної держави не може бути застосована, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком України)².

Колізійна норма – це норма відсильного характеру, а її призначення – вибір компетентного правопорядку, тобто опосередковане регулювання. За своєю структурою і призначенням колізійна норма відрізняється від інших правових норм, зокрема, від матеріальних норм; останні безпосередньо регулюють права і обов'язки учасників цивільного обороту. Національні колізійні норми є основним інструментом регулювання приватно-правових відносин з іноземним елементом, в тому числі і спадкових відносин. Колізійна норма складається з двох елементів: обсягу і прив'язки. Під обсягом розуміємо регульовані відносини, наприклад, спадкові відносини, а прив'язка вказує на компетентний правопорядок.

Таким чином, на підставі національної колізійної норми конкретної країни здійснюється вибір права, що застосовується до відносин спадкування, тобто матеріальне право саме якої держави буде застосовано. Під загальний статут спадкування підпадають такі питання спадкування, як: місце відкриття спадщини, коло спадкоємців за законом, черговість їх закликання до спадкування, строки прийняття спадщини, обов'язкова частка спадкоємця і т.д.

На даний момент питання загального статуту спадкування широко обговорюється в доктрині міжнародного приватного права різних країн. Правознавці різних країн аналізують поняття «статут спадкування», його зміст, єдність статуту спадкування і т.д. не тільки з точки зору теорії, а й практики. Чи доцільно галузі спадкування використовувати єдиний статут спадкування і до спадкового правовідношення, і до спадщини спадкодавця, або все ж застосовувати різні колізійні норми щодо спадкування, враховуючи той факт, що мова йде про міжнародне спадкування – спадкове правовідношення, ускладнене іноземним елементом.

Відносини зі спадкування в Україні підпадають під роздільну систему регулювання: питання рухомого майна визначаються за правом країни, де спадкодавець мав останнє місце проживання, а успадкування нерухомого майна – за місцем його знаходження.

Практика показує, що спадщина може перебувати на території однієї держави, але на підставі національних колізійних норм конкретної країни може бути застосоване право різних країн. Або, наприклад, частина спадщини знаходиться на території однієї країни, а інша частина на території іншої країни, але застосовується право однієї країни. Принцип універсального правонаступництва діє тоді, коли і на рухоме, і на нерухоме майно спадкодавця поширюється один, єдиний правопорядок, незалежно від місця знаходження спадщини. В цьому випадку успадкування можна охарактеризувати як єдине ціле і говорити про універсальне правонаступництво.

¹ Кармаза, О.О. (2006). *Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ.

² Кисіль, В.І. (2013). *Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві. Право України*, вип. 7, 160.

У тих країнах, наприклад, в Польщі¹, Чехії², де діє колізійна прив'язка «громадянство» щодо і рухомого, і нерухомого майна спадкодавця, на практиці виникають труднощі в процесі їх регламентації, тим більше, коли частина спадщини знаходиться за кордоном, йдеться саме про нерухому спадщину. Наприклад, частина спадщини спадкодавця знаходиться за кордоном, скажімо, у вигляді нерухомого майна, прив'язка «громадянство» спадкодавця вимагає застосування права громадянства спадкодавця, але право країни, на території якої знаходиться нерухоме майно, санкціонує, що спадкування нерухомого майна спадкодавця підлягає регламентації по праву країни, де знаходиться це майно, тобто за місцем його знаходження.

У колізійному законодавстві деяких країн, як уже було зазначено, загальний статут спадкування визначається або на підставі колізійної прив'язки «громадянства» спадкодавця, або на підставі принципу останнього місця проживання спадкодавця. В українському колізійному законодавстві законодавець закріпив дві колізійні прив'язки: «спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був»³.

Характеризуючи колізійні норми про спадкування в Україні та інших країнах СНД, не можна не зупинитися на одній важливій обставині. Справа в тому, що в цивільних кодексах Вірменії, Білорусі, Казахстану поряд із загальною прив'язкою успадкування рухомого і іншого майна, що не відноситься до нерухомості до права країни, в якій померлий мав доміцилій на випадок смерті, міститься правило про те, що спадкодавець в заповіті може вказати на те, що до відносин зі спадкування даного майна застосовуватиметься право країни його громадянства (ст. 1292 ЦК Вірменії⁴, ст. 1133 ЦК Білорусі⁵, ст. 1121 ЦК Казахстану⁶).

Зміст даних норм показує, що національні законодавці ряду країн СНД прийняли до уваги наявну в даний час у світовій практиці тенденцію поширення інституту автономії волі сторін на спадкові відносини міжнародного характеру. При цьому слід всіляко підкреслити, що таке поширення має, як правило, дуже обмежений характер, як за формою вираження, так і за змістом. По-перше, спадкодавець може висловити свою волю тільки в заповіті або іншому розпорядженні на випадок смерті, як це встановлено у наведених вище законодавчих актах країн СНД, а також у Вступному законі до Німецького цивільного уложення (ст. 25)⁷, в Цивільному Кодексі Квебека (ст. 3098)⁸.

Відносно регламентації меж автономії волі заповідача слід вказати, що вони можуть стосуватися, зокрема до видів спадкового майна. Так, акти країн СНД та канадської провінції Квебек встановили, що заповідач може вибрати *lex successionis* тільки щодо рухомого майна, а німецьке право стоїть на прямо протилежній позиції – щодо нерухомості, розташованої в Німеччині, спадкодавець може вибрати німецьке право. Крім того, обмежене коло юрисдикцій, право яких може бути обрано в заповіті, як правило, це юрисдикції, з якими спадкодавець має зв'язок в силу громадянства, доміцилія або перебування, або в силу того, що на їх території знаходиться спадкове майно.

До числа країн, які дотримуються системи роздільності спадкової маси, і, відповідно, полістатутності спадкування, традиційно відносять держави «загального права». Звісно ж, що це до певної міри пов'язано з тими підходами, які використовуються в англосаксонському праві з метою пояснення сутності спадкування.

¹ Private International Law Act of 4 February 2011. <pil.mateuszpilich.edh.pl/New_Polish_PIL.pdf> (2016, березень, 22).

² Law No. 91/2012 Coll. on Private International Law <<http://www.czechlegislation.com/en/91-2012-sb>> (2016, березень, 05).

³ Про міжнародне приватне право, ст. 71 (2005). *Відомості Верховної Ради України*, 32, ст. 422.

⁴ Гражданский кодекс Республики Армения, 1292 (1988). <http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus> (2016, квітень, 05).

⁵ Гражданский кодекс Республики Беларусь, 1133 (1994). <<http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6361>> (2016, квітень, 05).

⁶ Гражданский кодекс Республики Казахстан, 1121 (1994). <http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061> (2016, квітень, 05).

⁷ Introductory act to the Civil Code, 25 (2002). <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgbeg/englisch_bgbeg.html> (2016, квітень, 05).

⁸ Civil Code of Québec, CQLR c C-1991, 3098 (1991). <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgbeg/englisch_bgbeg.html <<https://www.canlii.org/en/qc/laws/stat/lrq-c-c-1991/>> (2016, квітень, 05).

Згідно з приписами англійського та американського права, спадкування рухомого майна підпорядковується праву доміцилія померлого на момент його смерті (це правило застосовується тільки до спадкоємства у власному розумінні слова, не враховуючи прав держави на відумерлу спадщину). В Англії відповідне правило було встановлено в прецеденті 1744 року¹ і свідчить, що рухоме майно за відсутності заповіту розподіляється між спадкоємцями за законом доміцилія спадкодавця в момент його смерті. Цей закон визначає коло осіб, закликаних до спадкоємства, частку кожного, право подання, права другого з подружжя, відповідальність спадкоємців за боргами і всі інші питання правовідносин щодо спадкування. Той же закон регулює спадкування за заповітом рухомого майна, заповідальну дієздатність і форму заповіту.

Що стосується США, то доктрина цієї держави і практика в основному дотримуються тих же принципів, що і у Великобританії. Неофіційна кодифікація колізійного права, чинного в більшості штатів (Restatement Of the Law of Conflict of Laws as adopted and promulgated by the American Law Institute at Washington D.C. - Restatement I)², містила питання про колізії в галузі спадкування та такі основні положення. Спадкування нерухомого майна визначається за законом його місцезнаходження (§ 245). Розподіл рухомого майна відбувається за законом доміцилія спадкодавця в момент його смерті (§ 303). За тим же законом визначається дійсність і дія заповіту, а також акту про скасування заповіту (§§ 306 і 307). При відсутності спадкоємців за законом або заповітом майно переходить у скарбницю штату, де воно «адмініструється» (§§ 309-310).

Характеризуючи правові положення, що стосуються регламентації міжнародних спадкових відносин в системі континентального права в праві Франції, необхідно в першу чергу вказати, що хоча в законодавстві цієї країни відносно спадкування і встановлена концепція універсального правонаступництва, але відносно такого, що пов'язане з правопорядками декількох держав, французька доктрина і практика неухильно дотримуються принципу полістатутності спадкування.

Нерухомість, яка знаходиться у Франції, в тому числі та, якою володіють іноземці, підкоряється французькому закону. Найбільш загальним правилом дії даних положень виступає безперечність їх застосування в речово-правовій галузі. Теза про те, що приписи даної статті слід поширювати і на випадки спадкування нерухомості, є, як бачимо, виведеною в результаті тлумачення судовою практикою. Це було підтверджено Касаційним Судом Франції. Зокрема, в рішенні по справі Bendeddouche від 3 січня 1980 р. говорилося, що «французький закон визначає передачу у спадок нерухомості, розташованої у Франції»³.

Додамо, що в цій нормі, присутня диференціація режимів спадкування щодо рухомого і нерухомого майна. Крім того, дане правило розуміється в тому сенсі, що спадкування нерухомості підкоряється закону тієї країни, в якій нерухомість знаходиться.

У сучасній судовій практиці Франції твердо прийнято, що спадкування рухомого майна визначається за законом останнього доміцилія спадкодавця. Формулювання цього принципу надане в рішенні касаційного суду від 24 червня 1878 р., в якому йшлося про спадщину баварського підданого, який все життя прожив у Франції. Тим же рішенням було встановлено також застосування в галузі спадкового права зворотного відсилання.

Сучасна французька доктрина приділяє особливу увагу проблемі «розщеплення міжнародних спадщин» («morcellement des successions intematinales»), відстоюючи доцільність і логічність даного явища.

Як впливає з викладеного, основні труднощі, що супроводжують систему роздільності спадкової маси, полягає в тому, що до спадкування застосовуються кілька правопорядків, спільна дія яких складна або навіть неможлива. У той же час буде помилкою стверджувати, що система унітарності спадкового майна характеризується простотою і легкістю фактичного використання. У якості ілюстрації доцільно звернутися до практики колізійного регулювання відносин зі спадкування у ФРН.

Відповідно до абз. 1 ст. 25 Вступного закону до Німецького цивільного уложення до спадкування застосовується право держави, громадянином якої є спадкодавець в момент своєї

¹ Athanassios, N. (1958). *Wills of Movables in American International Conflicts Law: A Critique of the Domiciliary Rule*. California, 193-194.

² Recueil Des Cours (1989). *Académie de droit international de La Haye Martinus Nijhoff Publishers*. Paris.

³ Droit International Privé et politique d'immigration : L'exemple de la polygamie (2004).

<<http://edoctore74.univ->

lille2.fr/fileadmin/master_recherche/T_1_chargement/memoires/personnes/labbea04.pdf> (2016, квітень, 05).

смерті. Однак побачити тільки в цій нормі підставу для кваліфікації унітарності спадкового статуту в німецькому МПрП було б невірним. У певних випадках німецьке право допускає виникнення «розщеплення спадщини».

По-перше, воно приймає зворотні відсилання. Відповідно до абз. 1 ст. 4 Вступного закону до Німецького цивільного уложення «при відсиланні до права певної держави застосовується і її міжнародне приватне право, якщо це не суперечить змісту колізійної норми. Якщо право іноземної держави містить зворотне відсилання до німецького права, то застосовуються норми німецького матеріального права».

Таким чином, представляється можливим зробити висновок, що обидві системи колізійного регулювання спадкових відносин характеризуються труднощами практичного застосування. Система «роздробленої спадкової маси», крім того, що вона породжує описану вище множинність статутів спадкування, характеризується ще одним істотним недоліком, який має місце і в українському законодавстві.

Якщо звернутися до вітчизняної нормативної практики, то стає очевидним, що законодавче регулювання в сфері міжнародного приватного права, передбачене в Законі України «Про міжнародне приватне право», дозволяє досить виразно відносити Україну до тих країн, які використовують систему дроблення спадкової маси. В даний час відповідні правила зосереджені в ст. 70-71 Закону. Згідно з приписами статті 70 Закону спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. У статті 71 Закону встановлено, що спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, – правом України.

Аналізуючи зазначені у Законі положення, слід відзначити кілька моментів. По-перше, текстуальний вираз норми, закріпленої в статті 70 Закону вказує на її загальний характер, тобто на те, що вона становить собою загальне колізійне правило. У той же час положення, що стосуються нерухомого майна (стаття 71), призначені діяти в якості спеціальних. По-друге, суттєвою новелою у сфері вітчизняного правового регулювання спадкових відносин є спеціальна норма, яка міститься в статті 71 Закону і присвячена спадкуванню нерухомого майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні.

У першому випадку компетентним правопорядком буде правопорядок країни, в якій майно знаходиться, у другому – українське право. Поява цієї норми в нашому законодавстві дозволяє говорити про зміну концепції колізійно-правового регулювання у вітчизняному праві, бо існує диференціація регулювання залежно від виду (категорії) речей – рухомих і нерухомих (так само як і порівняннях до останніх).

Аналізуючи приписи статті 70 Закону, можна прийти до висновку, що рішення, яке в ній міститься, не зовсім відповідає тій юридичній кваліфікації природи спадкування, яка здійснена законодавцем у ст. 1216 і 1218 ЦК (універсальне правонаступництво). Дані колізійні норми не тільки ставлять перед правозастосовчими органами ряд згаданих вище проблем, пов'язаних з можливою «полістатутністю» успадкування. Фактично вони позбавляють спадкове майно таких його найважливіших характеристик, як єдність і цілісність¹. У підсумку стає очевидним, що ті правоположення, які покликані носити «наскрізний», принципівий характер для регулювання спадкових відносин як таких, на практиці виявляються не в змозі здійснити свою регламентуючу функцію належним чином, якщо спадкові відносини мають міжнародний характер.

Висновки. Отже, у висновках сформулюємо деякі загальні положення, що стосуються принципів визначення закону, застосовного до спадкових відносин міжнародного характеру, які слід було б відобразити в Концепції вдосконалення законодавства про міжнародне приватне право в Україні. Сучасний стан цивільного обігу свідчить про те, що диференціація режимів спадкування стосовно рухомого і нерухомого майна є поширеною тенденцією сучасного регулювання міжнародних спадкових відносин, яка властива досить представницькому числу держав. Разом з тим вона представляється певним гальмом для розвитку і розширення контактів між країнами і народами, у тому числі, в Україні. Неузгодженість підходів до конструювання юридичних норм, що регулюють спадкові відносини та пов'язані з декількома національними правовими системами, вельми наочно демонструється ще однією обставиною. Головною метою при створенні нового зводу

¹ Медведев, И.Г. (2005). *Международное частное право и нотариальная деятельность*. Москва, 109.

вітчизняних колізійних норм було введення об'єктивної засади у визначення статуту міжнародних приватних відносин. Реалізації цієї мети має слугувати принцип застосування до правовідношення норм того правопорядку, з яким воно найбільш тісно пов'язане. Видається, що проголошена законодавцем полістатутність спадкування в істотній мірі демонструє відхід від зазначеного принципу: у якості *lex successionis* повинен виступати той правопорядок, з яким спадкодавець мав найтісніший зв'язок на момент смерті. Даний зв'язок проявляється в тому, що особа проживає у певному місці на законних підставах, набуває там майно, влаштовується на роботу і т.д. У той же час сучасний стан цивільного обороту в Україні характеризується тим, що спадкодавець може бути громадянином однієї держави, законно проживати в іншій державі, здійснювати господарську діяльність та мати господарство в третій державі. У такій ситуації, по-перше, сам по собі факт придбання нерухомості в певній країні не може бути доказом зв'язку померлого з даною країною, а по-друге, використання якого-небудь єдиного критерію в якості принципу встановлення тісного зв'язку особи з тим чи іншим правопорядком представляється скрутним, що істотно ускладнює територіальну локалізацію спадкових відносин. У той же час для цілей спадкування особа може мати тісний зв'язок тільки з одним правопорядком, який, будучи єдиним, і є *lex successionis*.

References

1. Athanassios, N. (1958). *Wills of Movables in American International Conflicts Law: A Critique of the Domiciliary Rule*. California.
2. Civil Code of Québec, CQLR c C-1991, 3098 (1991). <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgbeg/englisch_bgbeg.html <<https://www.canlii.org/en/qc/laws/stat/lrq-c-c-1991/>> (2016, kviten, 05).
3. Droit International Privé et politique d'immigration: L'exemple de la polygamie (2004). <http://edoctore74.univ-lille2.fr/fileadmin/master_recherche/T_1_chargement/memoires/personnes/labbea04.pdf> (2016, april, 5).
4. Gayvoronskiy, V. M. (2007). *Mizhnarodne privatne pravo*. Kyiv: Yurinkom Inter.
5. Grazhdanskiy kodeks Respubliki Armeniya, 1292 (1988). <http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus> (2016, kviten, 05).
6. Grazhdanskiy kodeks Respubliki Belarus, 1133 (1994). <<http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6361>> (2016, kviten, 5).
7. Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazahstan, 1121 (1994). <http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061> (2016, kviten, 05).
8. Introductory act to the Civil Code, 25 (2002). <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgbeg/englisch_bgbeg.html> (2016, kviten, 05).
9. Karmaza, O. O. (2006). *Spadkuvannya u suchasnomu mizhnarodnomu privatnomu pravi*: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk: spets. 12.00.03 «Tsivilne pravo ta tsivilniy protses; simeyne pravo; mizhnarodne privatne pravo». Kyiv.
10. Kasil, V. I. (2013). Spadkovi vidnosini v suchasnomu mizhnarodnomu privatnomu pravi. *Pravo Ukrayini*, vip. 7, 160.
11. Law No. 91/2012 Coll. on Private International Law. <<http://www.czechlegislation.com/en/91-2012-sb>> (2016, berezen, 5).
12. Malinovska, O. A. (2014). *Migratsiyina politika Evropeyskogo soyuzu: vikliki ta uroki dlya Ukrayini*. Kiyiv: NISD, 6.
13. Medvedev, I. G. (2005). *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo i notarialnaya deyatel'nost*. Moskva.
14. Private International Law Act of 4 February 2011. <pil.mateuszpilich.edh.pl/New_Polish_PIL.pdf> (2016, berezen, 22).
15. *Pro mizhnarodne privatne pravo 2005* (Verhovnoyi Radi Ukrayini). *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 32, St. 422.
16. *Recueil Des Cours* (1989). Académie de droit international de La Haye Martinus Nijhoff Publishers. Paris.
17. Vusenko, Yu. V. (2013). Problemi spadkovih vidnosin u mizhnarodnomu privatnomu pravi. *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo natsionalnogo universitetu: Seriya: Pravo*, vip. 21, 174.

Запрошуємо до участі в журналі «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС»

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі даних *International Scientific Indexing* (Імпакт-фактор – 0,849) та проходить процедуру верифікації в міжнародних наукометричних базах *Index Copernicus* та *Web of Science*.

Журнал виходить 6 разів на рік.

Статті для публікації **в першому (лютневому)** номері журналу приймаються до 15 січня і виходять друком до 28 лютого.

Статті для публікації **в другому (квітневому)** номері журналу приймаються до 15 березня і виходять друком до 30 квітня.

Статті для публікації **в третьому (червневому)** номері журналу приймаються до 15 травня і виходять друком до 30 червня.

Статті для публікації **в четвертому (серпневому)** номері журналу приймаються до 15 липня і виходять друком до 31 серпня.

Статті для публікації **в п'ятому (жовтневому)** номері журналу приймаються до 15 вересня і виходять друком до 31 жовтня.

Статті для публікації **в шостому (грудневому)** номері журналу приймаються до 15 листопада і виходять друком до 31 грудня.

Терміни закінчення прийняття статей до відповідних номерів журналу — орієнтовні. У зв'язку із великою кількістю статей у редакційному портфелі редколегія може довільно змінювати ці терміни.

Терміни виходу номерів журналу із друку – до кінця кожного парного місяця – незмінні.

Вимоги до рукописів:

Обсяг статей: 10 – 30 сторінок (для розрахунку сторінок використовується шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – полуторний).

Статті приймаються українською, чеською, польською, англійською, німецькою, французькою мовами.

В статті, яка подається для публікації в журналі, **обов'язково мають бути враховані наступні вимоги:** – прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація (обсягом 700-900 знаків) та ключові слова подаються двома мовами: мовою статті та англійською мовою;

– повні відомості про автора: звання, ступені, посада, місце роботи також подаються мовою статті та англійською мовою;

– посилання на джерела та літературу робляться посторінково та подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються;

– звичайний список літератури наприкінці статті *не подається, але водночас*

– наприкінці статті додатково розміщується список цитованої та використаної у статті літератури в «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею.

Бібліографічні описи джерел і літератури у посиланнях та списку літератури мають бути оформлені згідно з угодами APA (American Psychological Association). Нижче наведено зразки оформлення бібліографічних джерел.

Ілюстрації до статей (графіка і малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен малюнок в окремому файлі).

При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що в журналі не використовується кольоровий друк.

Рукописи, які не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє і не розглядає з метою публікації.

Адреси для листування:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Офіційний сайт: <http://eppd13.cz>

Поштова адреса:

Головний офіс: BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

:

Зразки оформлення бібліографічного опису джерел і літератури згідно з угодами APA (American Psychological Association) порівняно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006:

Загальні правила: посторінкові посилання на джерела та літературу подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються.

Місяць перегляду web-сторінки подається мовою статті.

Цитати також подаються мовою статті.

1. При посиланні на книгу цілком:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

При посиланні на сторінку 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого"; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012. – 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*: учебник. Одесса: Фенікс.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Оборотов Ю. Н. Обще теоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

При посиланні на сторінки 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). *Фінансове право: підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

4. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

5. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия. *США. Канада: Экономика, политика, культура*, 7, 55–70. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1*, (p. 405). London, New York.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. Посилання на том

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). (*Т. 1. 1866-1889*). Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.]

9. Закони Російської імперії (мають особливості реквізитів у порівнянні із сучасними законами):
без посилання на статтю:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1981 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

із посиланням на статтю закону:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.]

10. Збірки матеріалів офіційного діловодства.

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. При оформленні посилання на матеріали web-сайтів посилання включає ім'я автора сторінки, назву сторінки, назву сайту (*набирається курсивом*), адресу сайту (URL), виділену знаками <>, та, за можливості, дату останнього перегляду сайту (в круглих дужках) автором посилання:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.*
<http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, листопад, 21).

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.* <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. Посилання на законодавчі акти та правові документи:

Угоди:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS. 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, листопад, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, листопад, 21).

При посиланні на статтю Конвенції:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, листопад, 21).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, листопад, 21).

Двосторонні угоди:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Рекомендації СОП:

МОТ Рекомендація № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

Документи ООН

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210.
<<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (2013, листопад, 21).

Документи судів

Документи Міжнародного суду

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92. <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (2013, липень, 13).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idoocket/imwp/imwpframe.htm>> (2013, липень, 13).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Справи ЄСПЛ:

(до 31 жовтня 1998 року)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(з 1 листопада 1998 року)

Постанова Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Постанова Великої Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Рішення Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Рішення Великої Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ щодо попереднього заперечення [Judgment on preliminary objections delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ з питання про виплату справедливої компенсації [Judgment on just satisfaction delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Судові рішення окремих країн:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, липень, 13).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Закони та інші законодавчі акти тощо.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (2013, листопад, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Посилання на статтю кодексу, закону, конституції тощо

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21)

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stránek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (*Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny*):

Všeobecné pravidlo: odkazy na originální zdroje a literaturu jsou předloženy v původním jazyce, t.j. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtení web-stránky je uveden v jazyce sepsání článku.

Citáty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. *General Theory of Law and State* / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers*, 129.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // *Chaillot Papers*. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Манхейм К. *Диагноз нашего времени*: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. *Modern Public Administration* / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1*, (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // *Global Governance. Critical Concepts in Political Science*; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stránku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizována (v závorkách) autorem odkazu:

EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times*. <<http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru*. <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6ar1_lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013);

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchraně. (Dohoda je schválená usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení COI (Služba uspořádání dopravy):

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů**Dokumenty Mezinárodního soudu:**

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English: an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012.– 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник*. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Обще́теоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). *Фінансове право: підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). *Губернатор штата: статус и полномочия США. Канада: Экономика, политика, культура*, 7, 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). *Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.*

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М.: Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science*, 1, (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). (*Т. 1. 1866-1889*). Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws): without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринбург: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринбург : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols <>, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru*. <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

МОТ Рекомендація № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:**(before Oct. 31 1998)**

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Allet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(beginning November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Judgements of National Courts:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (2013, November, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, November, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Reference to an article in a Code, Law, Constitution, etc.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, November, 21)